

Marijan F. Kranjc, generalmajor v pokoju

Primorski uporniki, vojaki in obveščevalci

(Projekt elektronske knjige)

www.vojastvo-military.si

Ljubljana

2016

Vsebina:

- Namesto uvoda 3
- Janko Stibel - Vukasovič, dobrovoljec, polkovnik VKJ 4
- Karel Schafer, kontraadmiral AOV 19
- Dr. Ivan Ples, dobrovoljec in kapetan VKJ, partizan 21
- Cecilj Josipović Urban, dobrovoljec VKJ in RA 25
- Stanislav Rapotec, britanski kapetan, obveščevalec, slikar 30
- Ivan Gašperčič, primorski upornik, »črni brat« 56
- Viktor Andrejka, polkovnik in vodja ObC VKJ 70
- Viktor Bobek, komunist, tigrovec, obveščevalec-dvojnik ...77
- Jožef Gabršček, orjunaš, tigrovec, obveščevalec-dvojnik ... 83
- Danilo Zelen, vojaški vodja TIGR-a, obveščevalec 130
- Tone Batagelj, dobrovoljec VKJ, obveščevalec, pesnik ... 156
- Jože Srebrnič, komunist, partizan, agent Kominterne 167
- Ivan Manfreda - Jaka, prvoborec-partizan, kapetan JA.. 198
- Janko Premrl - Vojko, partizan in narodni heroj 214
- Leopoldina Mekina, sekretarka KPS, vosovka 222
- Dr. Vladimir Kante, policijski inšpektor in vosovec 231
- Dr. Jožef Korošak – pater Bruno, božji bojevnik 252

Namesto uvoda

Čeprav sem po lokalni pripadnosti Prlek, sem kot pripadnik Varnostne službe JLA v obdobju 1970–1987 največ časa preživel na Primorskem, seveda v protiobveščevani zaščiti pripadnikov in objektov JLA pred »napadi« italijanske vojaške obveščevalne službe, delno pa tudi ameriške.

Zato sem tudi spoznal številne usode primorskih ljudi, predvsem upornikov, dobrovoljcev, vojakov in obveščevalcev.

Zapise o njih sem objavljaj na svoji domeni www.vojastvo-military.si v daljšem časovnem obdobju. Dobil sem namig, da bi jih bilo vredno objaviti na enem mestu.

Odločil sem se za elektronsko knjigo, saj sem na podoben način objavil tudi svojo prvo knjigo *Balkanski vojaški poligon*.

Pravzaprav predstavljaj nekaj izbranih primorskih junakov, pa tudi Prleka – »božjega bojevnika«, ki je pokopan na Sveti Gori.

Avtor

Jože Maček, akad. prof. em. ddr. Biotehniška fakulteta Univerze v Ljubljani, e-pošta: dr.jozemacek@gmail.com

Marijan F. Kranjc, generalmajor v pokoju, e-pošta: marijan.f.kranjc@amis.net

Janko Stibel - Vukasović, polkovnik Vojske kraljevine Srbije in Jugoslavije ter njegovi potomci – prispevek k slovensko- srbskim odnosom

POVZETEK

Slovensko-srbski odnosi imajo svojo zgodovino, tudi vzpone in padce. Čeprav so odnosi po razpadu SFRJ stagnirali, je v zadnjem času zaznati nekaj poskusov Slovenije, da pomaga Srbiji pri integraciji v družino evropskih narodov.

V zgodovinskem spominu obeh narodov sta zasidrana zlasti dva izjemna dogodka. Prvi spada v dobo balkanskih vojn 1912–1913, ko je 28 slovenskih zdravnikov, na čelu z dr. Ivanom Oražnom¹ pohitelo na pomoč ranjencem na bojiščih (prva vojaška zdravnikarica sta bila od 1864 dr. Štefan Nedok in dr. Ivan Kovač). Kmalu zatem se je v 1. svetovni vojni 1914–1918 srbski vojski priključilo 435 slovenskih dobrovoljcev, 194 jih je sodelovalo v proboju solunske fronte 1917².

To je bil tudi pravi razlog, da so Srbi v letih 1941–1942 nudili nesebično pomoč tisočem slovenskih izgnancem. Prijateljske in druge vezi so ostale.

Naravnost neverjetna je bila vojaška pot Janka Stibiela, ki se je najprej kot dobrovoljec pridružil upornikom v Bosni. Leta 1876 je bil sprejet v srbsko vojsko in 1912, kot prvi Slovenec, postal polkovnik srbske kraljeve Vojske Kraljevine Srbije.

Na podlagi arhivskega gradiva z Dunaja in iz Beograda je prvič dokumentirano prikazana razvojna pot polkovnika Janka Stibiela - Vukasovića, ki se je moral prikrivati, ker so ga avstrijske oblasti dvakrat obsodile na smrt zaradi dezerterstva.

Polkovnik Janko Stibel - Vukasović je bil cenjen kot pogumen in odličen častnik, zato je bil tudi postavljen za poveljnika srbskega orožništva in nazadnje pomočnika poveljnika Dravske divizije v Ljubljani.

¹ Oražen, Ivan, *Med ranjenimi srbskimi brati*, Ljubljana, 1913

² Kranjc, F. Marijan, *Slovenska vojaška inteligenca*, Grosuplje, Grafis Trade, 2005, str. 190–193

Tudi njegovi potomci so bili znani v Sloveniji, sin Milan kot basnopisec, hčerka Jelena kot borka za “aleksandrinke” v Srbiji, najmlajši sin Pavle, akademik, pa kot strokovnjak za zaščito rastlin.

Janko Stibel Vukasović je najpomembnejši med slovenskimi prostovoljci. Čeprav je ostal v Srbiji, ni pretrgal vezi s Slovenijo. Pred smrtjo, 1923, si je zaželel, da počiva v rojstnem Vrtovinu, na Vipavskem.

IZVLEČEK

Janko Stibel - Vukasović je bil rojen 1851 v Vrtovinu, umrl 1923 v Ljubljani, pokopan pa v Vrtovinu. Končal je pomorsko šolo in tri leta služil v avstro-ogrski vojni mornarici. L. 1876 se je kot prostovoljec udeležil uporniških vstaj v Bosni, nato pa je vstopil v Vojsko Kraljevine Srbije. Udeležil se je obeh balkanskih vojn in 1. svetovne vojne. Dosegel je čin polkovnika. Bil je poveljnik srbskih orožnikov, nazadnje pomočnik poveljnika Dravske divizije v Ljubljani. Najstarejši sin Milan Vukasović je bil znan pisatelj basni, hčerka Jelena pa se je omožila v Franciji. Njegov najmlajši sin Pavle Vukasović je v Franciji doktoriral iz zoologije. Bil je profesor na univerzi v Novem Sadu in član Srbske akademije znanosti in umetnosti v Beogradu.

KLJUČNE BESEDE

slovenski prostovoljci, srbska vojska, balkanske vojne, prva svetovna vojna, raziskovalci, zoologija.

ABSTRACT

Janko Stibel – Vukasović was born 1851 Vrtovin, died 1923 in Ljubljana, buried in Vrtovin. He completed the nautical school and served for three years in the Austro-Hungarian navy. In 1876 he participated in the rebellion movement in Bosnia and then joined the army of the Kingdom of Serbia. He advanced to the rank of colonel. He was commander of Serbian Gendarm, at last Dravska Division assistant commander in Ljubljana. He took part in both Balkan Wars and in World War I. His oldest son Milan was a well known writer of basni and daughter Jelena was married in France. His youngest son Pavle Vukasović got in France a Ph. D. in zoologie. He was professor on the University in Novi Sad and member of the Serbian Academy of sciences and arts in Beograd.

KEY WORDS

slovene volunteers, Balkan wars, World War I, explorers, zoologie.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri:

- VA RA Dunaj – Vojni arhiv Republike Avstrije, Dunaj, Fond: Temeljna knjiga (Grundbuch) Avstro-ogrske vojne mornarice, fascikla števil. 114 – 6012, str. 72, *Kadrovski list za Janka Stibel*. Pridobljen 5. novembra 2012, v prevodu dr. Jožefa Jerka.
- VA RSr Beograd – Vojni arhiv Republike Srbije, Beograd Fonf Vojske Kraljevine Jugoslavije, škatla števil. 2005/564: *Kadrovski dosje Janko (Anton) Vukasović, pehotni polkovnik*. Opomba: ker je bil dosje v razpadanju in ga ni bilo mogoče kopirati, ga je generalmajor Milisav Sekulić, ročno prepisal.

Literatura – monografije:

- Čamprag, Dušan: *Pavle Vukasović (1893–1973)*. Beograd: SANU, 1998, str. 403-438.
- ES Enciklopedija Slovenije: *Stibel (Stibil), Janko, tudi Vukasović*. Ljubljana: Mladinska knjiga zvezek 12, 1998, str. 314.
- Kranjc, F. Marijan: *Slovenska vojaška inteligenca*, Grosuplje, Grafis Trade, 2005, str. 331–353.
- Oražen, Ivan: *Med ranjenimi srbskimi brati*, Ljubljana, 1913
- PSBL Primorski slovenski biografski leksikon: *Stibel - Vukasović, Janko*. Gorica 1988, 14. snopič, str. 466–467.
- SBL Slovenski biografski leksikon: *Stibel - Vukasović, Janko*, Ljubljana, 1971, str. 485
- Slovenski biografski leksikon: *Stibel-Vukasović, Janko*. Ljubljana 1971, 11. zvezek, str. 485.
- Taviano, Luigi: *Religiosita e Societa nelle Confraternite di Gorizia*. (s Goriziana, 1983 (Bratovščina Sv. Trojice, 15. stoletje, vodili frančiškani, dominikanci in salezijanci).
- Zbornik Kladivarji: *Janko Kos, nekrolog*. Ljubljana, 1936, str 714,
- Zbornik Kladivarji: *Skozi albansko golgoto v dobrovoljce*. Ljubljana, 1936, str. 174
- Zbornik Kladivarji: *Vse za Jugoslavijo*. Ljubljana, 1936, str. 197.

Literatura – članki:

- Digitalna verzija: *Soča*. Gorica 18. maja 1876, [www.google](http://www.google.com).
- Nedok, Aleksander: *Pavle Vukasović, medicinec*. Beograd, november 2012, elektronsko pismo Marijanu F. Kranjcu.
- Gabršček, Andrej: *Spomini*. Slovenski narod, Ljubljana, 12. avgust 1933.
- Genealogija: *Rodbinska veja Stibelov iz Vrtovin*, Koper, avgust 2012, www.tatjana-malec.si,
- Čamprag, Dušan: *O Pavletu Vukasoviću, zasebno*. Pismo dr. Jožetu Mačku, Novi Sad, septembra 2012.
- Vukasovič - Štibel, Jelena. *Slovenska dekleta v Srbijo, mesto v Aleksandrijo!* Soča, Gorica, datirano 10., objavljeno 13. septembra, 1913.
- Župni urad Kamnje. *Dopis*, 1968.

Janko Stibel (Stibjel, Stibil, Stibilj) - Vukasović, polkovnik Vojske Kraljevine Srbije (VKS) in Vojske Kraljevine Jugoslavije (VKJ) – življenje in delo³

Janko Stibel - Vukasović, polkovnik
(Vir: Kladivarji, 1936, foto – 1917, Mikra)

Rodovina Stibel (slovensko Stibilj) izhaja iz italijanskega dela Tirolske (Karnije). Začetnik veje iz Vrtovin pri Ajdovščini je Janez Stibel (1800–1878), mlinar in kmetovalec. Janko Stibel je bil rojen 2. septembra 1851 kot osmi otrok v kmečki družini Antona Stibjela (1824–1911) in Tereze, rojene Čermelj (1831-1878) v Vrtovinu. Osnovno šolo je obiskoval v Ajdovščini, nato pa od 1862 do 1868 realko v Gorici. Leta 1869 je končal civilno navtično šolo (akademijo) v Reki, ki je spadala pod ministrstvo za trgovino tedanje Avstro-Ogrske. Po končani šoli se je 12. maja 1870 prostovoljno priključil avstro-ogrskemu mornariškemu korpusu kot mornar 4. razreda v triletno službo, z mesečno plačo 3 forinte. Obenem je bil evidentiran kot rezervist v 7. pehotnem polku v Gorici. Navedeni vojaški podatki so prvič dostopni iz objavljenega dokumenta Vojnega arhiva na Dunaju⁴. V predstavljenem dokumentu tako prvič izvemo za uradno inačico imena in priimka – Johann Stibjel (Ivan Stibjel). Med službovanjem v Avstro-ogrski vojni mornarici je bil 18. septembra 1870 povišan v mornarja 3. razreda in 4. februarja 1871 v mornarja 2. razreda. Že 25. Aprila 1871 je bil povišan v prvi podčastniški čin – orožar (Waffengast), ki je

³ ES: *Stibel (Stibil), Janko, tudi Vukasović*, str. 314

SBL: *Stibel - Vukasović, Janko*, str. 485

PSBL: *Stibel - Vukasović, Janko*, str. 466–467

⁴ VA RA Dunaj: Grundbuch, fascikla št. 114–601

ustrezal rangu vodnika (narednika), na rokavu pa je imel oznako orožja in dve beli zvezdici. Že naslednji dan je dobil naziv skladiščnik (pomorskega) orožja (Waffenquartiermeister). Dne 31. marca 1873 je bil povišan v višjega orožarskega narednika s tremi belimi zvezdicami na obeh rokavih.

Na drugem listu omenjenega dokumenta v Vojnem arhivu je pomemben zapis, da je 30. novembra 1873 dezertiral in da ga v domačem kraju niso mogli najti, zato ga je vojno sodišče AOV 1874 (v odsotnosti) obsodilo na smrt zaradi dezerterstva. Na koncu je na podlagi dokumenta št. 36 z dne 13. julija 1916 naknadno zapisano, da se "zadržuje v Srbiji kot polkovnik s priimkom Vukasović".

Na podlagi dostopnih podatkov je ostalo nejasno samo službovanje v letu 1874. Po zapisu v SBL naj bi Janko Stibjel (Stibil) služboval v Gorici na finančni inšpekciji, medtem ko je v njegovem kadrovskem listu zapisano, da je bil "uslužbenec firme Sv. Trojice". Šlo je za eno od cerkvenih bratovščin, ki se je ukvarjala s človekoljubno dejavnostjo, tudi z romarji in okrevajočimi bolniki⁵. Po navedbah v SBL⁶ je Janko Stibiel v času od 1875 do 1876 sodeloval kot eden prvih slovenskih dobrovoljcev v Srbiji, Bosni in Hercegovini. Takole je zapisano: "Ko je izbruhnil v Hercegovini upor proti Turkom in se je Srbija pripravljala na vojno, je Stibiel poleti 1875 odšel tja in stopil v prostovoljski zbor generala Đorđa Stratimirovića. Ker Srbija ni začela vojne, je Stibiel odšel v Bosno k četi Petra Mrkonjića (Petra Karađorđevića), ki je spomladi 1876 zaradi nasprotovanja Milana Obrenovića in Avstro-Ogrske opustil vojskovanje. Zato je šel Stibiel z rojakom Aleksandrom Tomanom v Hercegovino k vojvodi Miću Ljubibratiću, kjer se je odlikoval kot poročnik v četi francoskega kapetana Barbieua." O tem je nekoč novinar Toman pisal v Slovenskem narodu. Mićo Ljubibratić (Ljubovo pri Trebinju, 1839 – Beograd, 1889) je bil srbski vojvoda v Hercegovini. V bosansko-hercegovski vstaji 1875 je bil po nalogu srbske vlade eden njenih vodij. Leta 1876 je prešel v Bosno, kjer pa so ga Avstrijci ujeli. V Srbijo se je vrnil 1877 in 1882 sodeloval v hercegovsko-bokeljski vstaji. Prvi je v srbsčino prevedel koran. Zavzemal se je sicer za muslimane, za sebe pa je trdil, da je samo Hercegovec.

Ko je Srbija poleti 1876 napovedala vojno Turčiji, se je Janko Stibiel vrnil v Srbijo in se v drinskem dobrovoljskem odredu bojeval na bosanski fronti. Ker je znal italijansko, je bil za nekaj časa kot tolmač dodeljen garibaldinski legiji, ki je iz Italije prišla na pomoč Srbom. Zgodba je sicer všečna, vendar ni dovolj preverjena. Nekaj podobnega je objavljeno tudi v zborniku Kladivarji (str. 22), kjer se v nadaljevanju navaja še naslednje: leta 1876 se je »Stibil vrnil domov na Goriško«, kjer so ga za 10 dni zaprli in kaznovali še s 50 goldinarji, njegovega plamtečega nacionalizma pa niso mogli zatreti. Še istega leta je »Stibil znova zapustil Gorico« ter se pridružil srbskim prostovoljcem v bojih proti Turkom.

V "Soči", glasilu "Slovenskega političnega društva goriškega za brambo narodnih pravic", je bilo 18. maja 1876⁷ omenjeno, da sta "Hubmajer in Stibil maja 1876 odšla v Bosno, kjer je Hubmajer prevzel poveljstvo uporniških sil".

Miroslav Hubmajer, 1851–1910, iz Ljubljane, avstrijski rezervni podčastnik - topničar, stavec. Pridružil se je "tujski legiji", ki ji je poveljeval vojvoda Ljubibratić. Odlikoval se je kot pogumen borec in več poveljnik in je bil pozneje izbran celo za poveljnika upornikov

⁵ Taviano, *Religiosita e Societa nelle Confraternite di Gorizia*

⁶ SBL *Stibiel Vukasović, Janko*, str. 485

⁷ Digitalna verzija "Soča", 18. maja 1876

severne Bosne. Zatem je četoval v Črni gori in Srbiji, kjer mu je ruski general Černjajev, takratni poveljnik srbske vojske, podelil čin podporočnika. Miroslav Hubmajer je 1884 v Bukarešti skupaj z Vaso Pelagićem podpisal spomenico za balkansko-karpatsko federacijo. V Beogradu je živel od 1890 do 1896, nato se je preselil Sarajevo, kjer je 1910 umrl kot arhivar deželnega muzeja. Miroslav Hubmajer bi si zaslužil vsaj skromno monografijo, saj je bil kot slovenski dobrovoljec in častnik vodja uporov v dveh deželah, Bosni in Makedoniji.

Po PSBL⁸ pa naj bi bil Janko Stibiel tudi dopisnik "Soče" in "Slovenca" s psevdonimom "Vrtovinski" in "Jugosloven". Pregled vseh številk "Soče" iz leta 1876 v digitalni knjižnici Slovenije je pokazal, da so bila v skoraj vsaki številki od maja do oktobra t. l. obširna in strokovna poročila z "jugoslovanskega bojišča". Prvo je bilo objavljeno 30. junija 1876 brez podpisa, že v naslednji številki z dne 7. julija 1876 pa je sledil na prvi strani domoljuben članek z naslovom "Srbija maršira, Slovani se vesele", pa tudi slavospev knezu Milanu, "prvemu Srbu, ki bo izgnal barbarske Turke". Poročila so sledila do oktobra 1876.

Iz tega izhaja, da sta Hubmajer in Janko Stibiel odšla med dobrovoljce v Srbijo in Bosno šele maja 1876, kar pomeni, da pisanje SBL o delovanju Janka Stibiela od maja 1875 do maja 1876 ni povsem točno. V časopisu Slovenec od maja do decembra 1876 so redno objavljali poročila z "jugoslovanskega bojišča", vendar brez omembe vira, razen 27. julija 1876, ko je neki "Gorjanec" napisal uvodnik z naslovom "Zvijache in laži", v katerem razkriva, da Turki lažejo v svojih poročilih ne samo z bojišča, temveč tudi sicer.

Tudi "Slovenski narod" je oktobra in novembra 1875 nekajkrat poročal o odnosih med Turki in Srbi ter Črnogorci. Dne 26. novembra 1875 je bilo objavljeno, da je "Hubmajer v soboto zapustil Ljubljano in se vrnil v Bosno." "Soča" je maja 1876 poročala, da je Hubmajer ponovno odšel v Bosno.

V nadaljevanju sledi opis kariere Janka Stibiela v srbski vojski. Vanjo je bil sprejet⁹ 10. aprila 1876 in je dobil čin vodnika (narednika), potem pa je napredoval v naslednje čine: podporočnik 6. januarja 1878, poročnik 2. aprila 1883, kapetan 2. razreda 22. februarja 1888, kapetan 1. razreda 31. maja 1894, major 1. maja 1898, podpolkovnik? (verjetno preskočil), polkovnik 29. junija 1912.

Sodeloval je v vojnah:

- 1875 v uporu proti Turkom, 83. pehotni polk, bil ranjen;
- 1876–1878 v bojih proti Turkom na Drini kot dobrovoljec v enotah pod poveljstvom poročnika Pavla Jurišića in generala Ranka Alimpića;
- 1885–1886 v srbsko-turški vojni, ranjen pri Slivnici;
- 1912–1913 v 1. in 2. balkanski vojni (srbsko-turška vojna) v sestavi srbskega vrhovnega poveljstva v Skopju, od 4. novembra 1913 glavni poveljnik srbskega orožništva;
- 1914–1918 v 1. svetovni vojni kot glavni poveljnik srbskega orožništva.

Podeljena so mu bila naslednja odlikovanja:

⁸ PSBL *Stibiel - Vukasović, Janko*, str. 466-467.

⁹ VA RSr Beograd *Vukasović (Anton), Janko*, kadrovski dosje, škatla 2005/564

- srebrna medalja za pogum kot dobrovoljcu v bojih proti Turkom,
- zlata medalja Miloša Obilića za pogum kot dobrovoljcu v bojih proti Turkom,
- takovski križ VI. stopnje kot dobrovoljcu v bojih proti Turkom,
- takovski križ V. stopnje kot dobrovoljcu v bojih proti Turkom,
- red belega orla IV. stopnje,
- red belega orla II. stopnje,
- zlata medalja kralja Petra I. za prizadevno službovanje 1913,
- Karađorđeva zvezda III. stopnje,
- Karađorđeva zvezda II. stopnje,
- spomenice vseh treh vojn in
- albanska spomenica.

Opravljal je naslednje poveljniške dolžnosti:

- od 18. januarja 1878 vodnik (narednik) v Čuprijski brigadi;
- od 5. avgusta 1878 vodnik (narednik) v 5. bataljonu v Nišu, zatem v 12. polku v Prokuplju;
- od 30. oktobra 1879 do 1. aprila 1883 vodnik (narednik) v 6. bataljonu v Beogradu (1881 rojen sin Milan);
- od 1. aprila 1883 do 18. aprila 1886 kot vodnik in poveljnik 11. čete v 12. pehotnem polku;
- od 18. aprila 1886 do 20. aprila 1889 poveljnik čete v 5. bataljonu v Beogradu (1887 rojena hčerka Jelena);
- od 20. aprila 1889 do 18. septembra 1892 poveljnik 5. bataljona v Pirotu (1891 rojen sin, ime neznano, doktor prava, umrl 1922);
- od 18. septembra 1892 do 26. aprila 1896 poveljnik 5. gardnega bataljona v Zaječarju (1893 rojen sin Pavle);
- od 26. aprila 1896 do 30. aprila poveljnik 1. polka v Slavonski Požegi;
- od 30. aprila 1897 do 8. julija 1897 poveljnik 5. polka okrožnega poveljstva v Pirotu;
- od 8. julija 1897 do 25. aprila 1904 poveljnik 4. polka okrožnega poveljstva v Pirotu;
- od 25. aprila 1904 do 12. oktobra 1908 poveljnik srbskega orožništva;
- od 12. oktobra 1908 do 2. februarja 1909 kot podpolkovnik poveljnik 4. polka "Stevana Nemanje" v Slavonski Požegi;
- od 2. februarja 1909 do 18. septembra 1909 poveljnik mesta Kladova;
- od 18. septembra 1909 do 5. marca 1910 poveljnik prištabne enote vrhovnega poveljstva, od 5. marca 1910 do 10. aprila 1912 poveljnik 13. polka;
- od 10. aprila 1912 do 18. septembra 1912 pomočnik poveljnika Donavske divizije; od 18. septembra 1912 do 1. aprila 1913 poveljnik nastanitve (komande stana) srbskega vrhovnega poveljstva;
- od 1. aprila 1913 do 10. januarja 1919 glavni poveljnik srbskega orožništva;
- od 10. januarja 1919 do 10. septembra 1919 vršilec dolžnosti pomočnika poveljnika Dravske divizije,
- od 1. maja 1920 pomočnik poveljnika Dravske divizije v Ljubljani.

Predstavljeni uradni podatki povsem jasno potrjujejo, da se je Janko Stibel kot vojni dezertar in narednik avstro-ogrske vojne mornarice že 1875 pridružil slovenskim dobrovoljcem, ki so hiteli na pomoč srbskim bratom v Bosni in Hercegovini, pozneje pa v Srbiji v bojih proti turški tiraniji. Iz kadrovskega dosjeja, ki se nahaja v arhivu VKS in VKJ, je razvidno, da je bil 10. aprila 1876 sprejet v redno srbsko vojsko kot vodnik (narednik), po končani srbsko-turški vojni (1876–1877) pa je kot podčastnik in častnik služil v raznih srbskih krajih.

Po stari vojaški tradiciji, tudi srbski, so napredovali samo najpogumnejši. Ko je kot dobrovoljec leta 1876 prejel srebrno medaljo za pogum, je bil kot vodnik (narednik) sprejet v redno srbsko vojsko. Ko pa je nato prejel še zlato Obilićevo medaljo za pogum, je 1879 postal častnik, saj je bil povišan v podporočnika! Sodeloval je v srbsko-bolgarski vojni (1885) in bil v bitki pri Slivnici (od 17. do 19. novembra 1885) hudo ranjen. Prejel je takovski križ in nato do balkanskih vojn 1912 napredoval do bataljonskega in polkovnega poveljnika.

Kdaj in po kom je Janko Stibel kot dezertir iz AOV prevzel novi priimek (Vukasović) ni natančno znano, vsekakor pa je to storil ob sprejemu v redno srbsko vojsko 1876, ker se tudi kadrovski dosje glasi na Janka Vukasovića. To je gotovo storil zaradi osebne varnosti, saj so avstro-ogrske oblasti sodno preganjale vse svoje podanike, ki so odhajali v Srbijo kot prostovoljci, zlasti pa tiste, ki so dezertirali iz avstro-ogrske vojske.

Janko Vukasović je bil poročen z Jeleno, hčerjo pruskega častnika Pavla Schturma - Jurišića (Zgoržele, Lužice, 1848 – Beograd, 1922), poveljnika Timoškega polka v Zajčarju. Pavel Šturm - Jurišić je bil po rodu lužiški Srb, najprej predavatelj v vojaški akademiji v Beogradu, potem pa srbski dobrovoljec in 1876 poveljnik Dobrovoljskega odreda. Junija 1876 je bil sprejet v redno srbsko vojsko, 1885 je postal poveljnik polka, pozneje poveljnik divizije in nazadnje poveljnik 3. armade. Upokojil se je leta 1921 kot general VKJ.

Takratni major Pavle Jurišić je Janka Vukasovića zelo cenil ne le kot častnika, temveč tudi kot človeka, saj je le-ta postal njegov zet. V kadrovskem dosjeju je sicer kot soproga Janka Vukasovića navedena Emilija Ragina Rorinova, kar je očitno prikrito ime za pravo soprogo Jeleno in obenem tudi dokaz, kako so vojaški dezertirji skrbeli ne samo za svojo varnost, temveč tudi za varnost družine (v Ljubljani je bila prijavljena kot Emilija roj. Rach). Zato tudi niso navedena imena štirih otrok, ki so bili rojeni 1881 (Milan), 1887 (Jelena), 1891 in 1897, kar pa verjetno ni točno, saj je bil najmlajši Pavel rojen 1893. Četrtega, doktorja prava, ki je umrl 1922 v Franciji, nismo uspeli identificirati.

Ob izbruhu 1. svetovne vojne je s svojimi orožniki od 28. do 30. julija pogumno branil Beograd. Leta 1915 se je s srbsko vojsko in narodom umaknil skozi Albanijo na Krf. Adam Sardoč je zapisal¹⁰, da je »polkovnik Janko Stibel Vukasović izredno skrbel za slovenske rojake – bil je kot njihov skrbni oče«. Reševal jih je tudi na poti prek albanskih planin. Ernest Krulej¹¹ pa je navedel, da je bil »polkovnik Janko S. Vukasović poveljnik Skadra«, ko se je tam na kratko zadrževal kralj Peter I., regent Aleksander pa tudi celotna srbska vlada in Vrhovno poveljstvo.

Na solunski fronti je Pavel Vukasović poveljeval orožnikom. V zborniku Kladivarji je objavljena tudi fotografija s skupino slovenskih častnikov – dobrovoljcev v Mikri, Grčija, 1918. Tudi podporočnik Janko Kos, začetnik jugoslovanskega preporoda, je 1. marca 1918 v Solunu srečal svojega »prijatelja polkovnika Janka Vukasovića«¹².

Januarja 1919 je bil polkovnik Janko Vukasović premeščen v Ljubljano kot vršilec dolžnosti oz. pomočnik poveljnika Dravske divizije, generala Krste Smiljanica. S soprogo

¹⁰ Kladivarji, *Skozi albansko golgoto v dobrovoljce*, str. 174

¹¹ Kladivarji, *Vse za Jugoslavijo*, str. 197

¹² Kladivarji, *Janko Kos, nekrolog*, str 714

Jelena sta stanovala pri prijatelju dr. Ivanu Oražnu, znanem slovenskem dobrovoljcu v Srbiji. Maja 1921 je bil upokojen, vendar ni bil povišan v čin generalmajorja, ker je prekoračil starostno mejo 70 let. Po upokojitvi je nekaj časa živel pri hčerki Jeleni v Franciji, vendar sta se s soprogo Jeleno kmalu vrnila nazaj. Ker nista našla stanovanja v Ljubljani, sta menda životarila v zaselku Ladije pri Medvodah.

Vrtovin: grobnica Stibilj - Vukasovič, 1924

(Vir: foto Lili Šinigoj, julij 2013)

Umrl je v Ljubljani 13. julija 1923, star 72 let, potem ko je staknil hudo pljučnico. Na izrecno željo je bil pokopan v rojstnem Vrtovinu¹³, v družinski grobnici. Soproga Jelena je nazadnje odšla k hčerki v Francijo.

Ob smrti polkovnika Janka Stibel - Vukasovića so objavljeni trije nekrologi. Prvega je že isti dan objavila tržaška *Edinost*, drugega je dan kasneje objavilo ljubljansko *Jutro*, 15. julija 1923 pa je *Slovenski narod* objavil še obširni prikaz iz življenja in dela polkovnika Janka Stibiela - Vukasovića.

Tako smo zvedeli, da je bil polkovnik Janko Stibel Vukasovič kot drugi najstarejši častnik VKJ v Sloveniji zelo popularen. Vojvoda Mišič ga je cenil kot izredno sposobnega in pogumnega častnika.

Nazadnje je na domačiji v Vrtovinu št. 8 še živela pok. Adela Stibil, vdova po možu Ketellaperju, Belgijcu in lastniku plantaže kavovca v Kongu. Sedaj hiša služi za počitnice sorodnikom iz Trsta, ki vzdržujejo edino grobnico (kapelico) v Vrtovinu¹⁴. Giulia Stibel iz Trsta vzdržuje tudi zveze s potomci Jelene in Pavleta Vukasovića iz Francije.

¹³ Župni urad Kamnje, *dopis*, 1968

¹⁴ Genealogija, *Rodbinska veja Stibelov iz Vrtovin*

STATUS ANIMARUM																											
Bonus N.ro 50 Antonius Stibel P.P. fil. Joannis et Mariae nat. Licen Inquillibus in Kamnje 1863 Theresia Thormel nat. Antonii et Margarethae in Serbogh																											
NOMEN et PRONOMEN Familie	Nativitatis			Vocatus Confirmatus Annus I. Confes. Annus I. Canon.	Copulationis			Obitus		Approbatio paschalis						Adnotatio											
	Dies	Mensis	Annus		Dies	Mensis	Annus	Dies	Mensis	Annus	18	19	20	21	22		23	24	25	26	27	28	29	30			
I. Antonius Stibel P.P.	4	April	1864				1	April	1868																		
Theresia Thormel	8	Aug.	1864																								
Kronica filia	19	April	1869				22	Nov.	1870																	Acta N. 16	
Barbara filia	2	Febr.	1871																							In Verba	
Andreas	2	Febr.	1873				29	Octob.	1877																	Inquillibus	
+ Barbara	6	April	1876							22	Jan.	1878														In Kamnje	
Joanna filia	24	"	1878																								ad N. 97
Lucida "	26	April	1878				28	Nov.	1885																		
Theresia "	16	Aug.	1862							19	Febr.	1876															
+ Barbara filia	18	Dec.	1878							20	Febr.	1876															
Stavros "	19	Octob.	1866																								
Amalia filia	3	Febr.	1869																								
+ Rosa filia	24	April	1872							3	April	1870															
Mathias "	10	"	1874																								

DK (Družinska knjiga) III Skrilje-Vrtovin 1858-1900
Matrikule župnije Kamnje
(elektronski skenirano nov. 2013)

Milan Vukasović, basnopisec – najstareši sin

Milan Vukasović (22. 1. 1882, Beograd – 20. 9 1970, Pariz) je znani srbski pisatelj, pesnik in dramaturg.

V slovenskem in srbskem Cobissu je evidentirano nekaj njegovih člankov in književnih del (Basne, Sto basni, Moj gavran, Muzika vremena, Lutanja, Naša kuča itd). Ljubljanski zvon je že leta 1911 v svojih književnih poročilih omenjal Milana Vukasovića, ko je v svoji 6. številki na str. 93 kritik Fr. Albreht zapisal, da je »mladi srbski pisatelj« izdal v Beogradu »Basne« in ga tudi pohvalil. Leta 1925 pa je A. Debeljak prav tako v Ljubljanskem zvonu, ob izdaji Vukasovićeve knjige »Kroz život«, istega predstavil »... kot sina goriškega rojaka Stibil - Vukasovića, čigar posamezni spisi so najprej zagledali beli dan v francoščini«.

Jelena Vukasović, hčerka

Iz vojaškega dosjeja se je vedelo, da je polkovnik Vukasović imel tudi hčerko, rojeno 1887 ali 1889 v Beogradu. Njeno ime – Jelka (Jelena), je posredovala Giulia Stibel iz Trsta, sorodnica in zdajšnja skrbnica grobnice v Vrtovinu.

V zborniku o zgodovini Vrtovina pa je tudi zabeleženo, da je Jelena Vukasović iz Beograda v goriški *Soči*¹⁶ objavila članek z naslovom *Slovenska dekleta v Srbijo, mesto v*

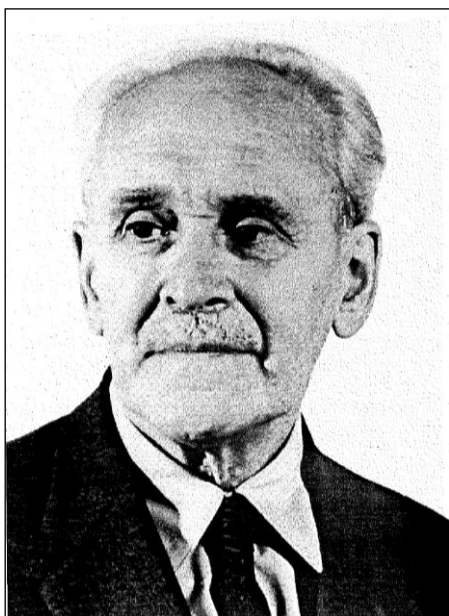
¹⁶ Vukasović - Štibiel, *Slovenska dekleta v Srbijo, mesto v Aleksandrijo!*, Soča, 13. 9. 1913

Aleksandrijo!, v katerem je domoljubno pozivala primorske »aleksandrinke«, naj se namesto v daljni Egipt odpravijo v Srbijo. Namreč, po obisku v očetovem rojstnem kraju je zvedela tudi za žalostno usodo primorskih deklet, ki so morale zaradi zaslužka na pot v daljni in tuji Egipt. Domislila se je, da naj bi raje prihajale v Srbijo, kjer bi živele v krogu »bratskih srbskih sestic«. V Srbiji je delovala tudi organizacija »Kolo Srbskih Sestara«, ki jo je vodila soproga divizijskega generala Teodosija Lukovića. Nagovarjala je Primorke, naj v Gorici ustanovijo nekakšen komite, ki bi organiziral odhod primorskih deklet v Srbijo.

Iz spominov Andreja Gabrščka, urednika goriške *Soče*¹⁷, izvemo, da je z Jankom Stibelom - Vukasovićem vzdrževal tesne pisne stike vse do 1912, ko je na sokolskem zletu v Pragi vodil četo pripadnikov srbskega Sokola skupaj z vojaško godbo in požel ogromne simpatije sodelujočih. Andrej Gabršček tudi navaja, da so avstrijske vojaške oblasti sicer res iskale nekega Johana Stibiela, rojenega 1849 v Vrtovinu, ki naj bi že 1869 dezertiral iz avstrijske vojske, vendar je sam kot priprti vojak v Pulju 1917 prepričal preiskovalnega sodnika, Čeha po narodnosti, da so podatki netočni (napačni) in tako sodišče sploh ni izreklo smrtne obsodbe nad Jankom Stibelom - Vukasovićem.

Iz nekrologov ob smrti polkovnika Janka Stibel - Vukasovića pa smo tudi zvedeli, da je bila njegova hčerka Jelena omožena in je živela v Marseillu, Francija.

Akademik dr. Pavle Vukasović - življenje in delo¹⁸

Akademik dr. Pavle Vukasović, 1970
(Vir. Google, Slike)

¹⁷ Gabršček, *Spomini*, Slovenski narod 1933

¹⁸ Čamprag: *Pavle Vukasović (1893–1973)*, *Letopis SANU*, str. 403-438

Pavle Vukasović se je rodil 15. junija 1893 v Zaječarju, v Srbiji. Krščen je bil v pravoslavni cerkvi, kot oče je naveden Janko Vukasović, pehotni kapetan I. razreda na službi v 5. gardnem polku v Zaječarju. Za mater je navedeno samo ime Jelena, brez dekliškega priimka. Osnovno šolo je obiskoval v Požarevcu, gimnazijo pa v Beogradu, kjer je 1912 tudi maturiral.

Kot sin srbskega častnika je bil od zgodnjih let svojega življenja vzgajan v duhu srbskega patriotizma in rodoljubja. Predvideni študij sta prekinili balkanski vojni 1912–1913, kjer je sodeloval kot prostovoljec bolničar. Nato je odšel na študij v Francijo, kjer je na univerzi v Nancyju dokončal prvi letnik medicine. Ob izbruhu 1. svetovne vojne se je nemudoma vrnil v domovino in bil medicinec v sanitetnih enotah srbske vojske. Bil je tudi udeleženec umika prek Albanije na otok Krf, za kar je prejel albansko spomenico¹⁹.

S solunske fronte je bil marca 1918 poslan v Francijo, da nadaljuje študij medicine, vendar ga ni dokončal. Leta 1921 je bil kot štipendist ponovno poslan v Francijo, kjer je končal študij agronomije na agronomskem inštitutu univerze v Toulouseu in postal inženir agronomije. Hkrati je študiral v biološki skupini filozofske fakultete iste univerze, kjer je l. 1922 dosegel diplomu "licencié ès sciences". V letih 1921–1924 je bil asistent na katedri za zoologijo omenjene fakultete, kjer je hkrati pripravljajl disertacijo z naslovom Contribution a l'étude de l'Eudemis (*Polychrosis botrana* Schiff.), de la Pyrale de la Vigne (*Oenophthera pilleriana* Schiff.) et de leurs parasites." Zagovarjal jo je l. 1924 in dobil naziv doktorja zoologije, "docteur ès sciences (zoologie)«. Kot asistent je dve leti delal na področju hidrobiologije, kjer je dobil diplomu iz hidrobiologije in ribištva. L. 1924 je v Parizu opravil še strokovni izpit iz parazitologije.

Po vrnitvi v domovino je 1. septembra 1924 dobil službo na kmetijskem ministrstvu kot agronom-pripravnik v oddelku za sadjarstvo in vinogradništvo, kjer je vso skrb namenil raziskavam škodljivih in koristnih žuželk in kriptogamskih bolezni, ki se pojavljajo na vinski trti in sadnem drevju kot tudi na drugih posevkih; obenem je izvajal program znanstvenega raziskovanja in laboratorijsko preiskoval sredstva za njihovo zatiranje.

Leta 1925 je bil izbran za asistenta na agronomski fakulteti v Beogradu, na katedri za sadjarstvo in vinogradništvo, vendar zaradi pomanjkanja proračunskih sredstev do namestitve ni prišlo. Da bi pa vendarle lahko nadaljeval znanstveno delo, so ga l. 1926 predstavili v resor ministrstva za socialno politiko in narodno zdravje kot biologa v centralni higienski zavod v Beogradu, kjer je najprej vodil fitopatološki, od l. 1936 pa še parazitološki oddelek.

Med nemško okupacijo je nadaljeval s svojim raziskovalnim delom, toda strokovnih dognanj in znanstvenih izsledkov ni objavljajl. Po koncu 2. svetovne vojne je bil premeščen na zvezni epidemiološki in nato na zvezni higienski inštitut kot predstojnik oddelka.

Septembra 1947 ga je agronomsko-gozdarska fakulteta v Skopju izvolila za rednega profesorja in v. d. dekana, vendar zaradi neznanja makedonščine ponujene službe ni sprejel in je nadaljeval svoje delo na zveznem higienskem inštitutu.

¹⁹ Nedok, Beograd, *elektronsko pismo MFK*, decembra 1912.

Ob ustanovitvi agronomske fakultete v Novem Sadu je bil 27. septembra 1954 izbran za rednega profesorja zoologije in entomologije. Na tej fakulteti je poučeval vse do 31. decembra 1963, ko se je v starosti 70 let upokojil.

Poleg svoje redne službe je bil honorarni sodelavec več znanstvenih ustanov. Tako je bil honorarni kustos »Prirodnjačkog muzeja Srpske zemlje« v Beogradu, kot višji znanstveni sodelavec je honorarno delal v Inštitutu za ekologijo Srbske akademije znanosti in umetnosti v Beogradu, kjer je vodil tudi skupino za proučevanje entomofavne Srbije. Od 1954 je bil tudi zunanji sodelavec higienskega inštituta oz. Zavoda za zdravstveno varstvo SR Srbije, kjer je imel na voljo svoj laboratorij. Med bivanjem v Novem Sadu je imel svojo raziskovalno skupino tudi na tamkajšnji naravoslovni fakulteti.

Dopisni član Srbske akademije znanosti in umetnosti je postal 16. decembra 1965, njen redni član pa 27. aprila 1972. Pavle Vukasović je po vrnitvi iz Francije v domovino ves čas živel v Beogradu, tudi zadnjih deset let, ko je delal kot profesor na agronomski fakulteti v Novem Sadu.

Umrl je v Beogradu 21. novembra 1973, kjer je tudi pokopan.

Podatkov o osebnem življenju Pavleta Vukasovića skorajda ni. Tudi on je upošteval očetovo navodilo, naj skrbi za osebno varnost in varnost svoje družine. Skromne fragmente je drugemu avtorju posredoval akademik prof. dr. Dušan Čamprag²⁰.

Pavle Vukasović je bil poročen s Francozinjo Henrietto, s katero se je spoznal med študijem v Franciji. Njun zakon je trajal 50 let. Imela sta sina Jacquesa, ki je bil rojen l. 1925. Po koncu 2. svetovne vojne je študiral medicino v Franciji in delal kot zdravnik v St. Dennisu blizu Pariza. Soproga Henrietta se je po moževi smrti l. 1973 vrnila v Francijo in je živela v istem kraju, vendar ne skupaj s sinom in njegovo družino.

Med študijem v Franciji je Pavle obiskoval svojega očeta, ko je le-ta služboval v Ljubljani, od 1919 pa vse do smrti 1923. Tudi pozneje je prihajal na počitnice v Slovenijo in obiskoval očetov grob. Obiskoval je tudi svojo sestrično Giulio Stibiela v Trstu, še živečo vnukinjo očetovega brata Hinka Stibiela (1866–1934), podjetnika in domoljuba.

Vukasovićevo na široko zastavljeno znanstveno raziskovalno dejavnost bomo prikazali zgolj okvirno. V grobem je zajemala aplikativno entomologijo gojenih rastlin in medicinsko entomologijo, predvsem malariologijo. Na prvem področju ga lahko v mednarodnem merilu štejemo za enega prvih raziskovalcev entomopatogenih parazitov, na katerih temelji zdaj dokaj uveljavljeno biotično zatiranje škodljivcev gojenih rastlin. Začetek teh raziskav sega v leto 1924, prvi rezultati so bili zajeti v njegovi doktorski disertaciji. Objavil je kar 130 znanstvenih razprav, od tega 58 v uglednih tujih znanstvenih revijah, predvsem francoskih. Ker njegovih znanstvenih razprav ne moremo podrobno prikazati, bomo navedli samo naslove znanstvenih revij, kjer so bile objavljene: *Compte rendu de l'Academie des Sciences, Paris*; *Annales des Épyphyties, Paris*; *Bulletin biologique de la France et de la Belgique, Paris*; *Bulletin de la Société zoologique de France, Paris*; *Annales de la Société zoologique de France, Paris*; *Annales de la Société entomologique de France, Paris*; *Bulletin de la Société entomologique de France, Paris*;

²⁰ Čamprag, *zasebno pismo drugemu avtorju*, 2012

Bulletin de la Société d' Histoire naturelle de Toulouse; Bulletin de la Société Linnéenne de Lyon; Comptes rendus de la Société de Biologie, Paris; Revue de la Zoologie agricole et appliquée, Bordeaux; Revue de la pathologie végétales et d' Entomologie agricole, Paris; la Feuille des Naturalistes, Paris; La Semaine de Hopistaux, Paris; Thèse du doctorat es Sciences, Toulouse; J. stored Prod. Res., New York; Pedobiologia, Jena, ter zborniki referatov entomoloških, agrikulturnih in hortikulturnih kongresov v Amsterdamu, Berlinu, Bukarešti, Dresdenu, Kreuznachu, Parizu in Rimu. V domačih (srbskih) znanstvenih publikacijah je objavil 72 del.

Iz drugega področja medicinske entomologije je objavljala dela o najpomembnejšem prenašalcu malarije v južnih delih tedanje države, komarju (*Anopheles maculipennis*). O tem in drugih insektih je objavil 10 del. Na tem področju je dosegel tudi aplikativne rezultate, tako da je malarija začela izginevati iz omenjenih pokrajin.

Pavle Vukasović je poleg raziskovalnega dela intenzivno sodeloval tudi v agronomski in medicinski stroki, tako pri neposrednem reševanju perečih problemov, kakor tudi kot pisec strokovnih knjig. Skupno je objavil 28 večjih in manjših samostojnih strokovnih publikacij, nekatere tudi v soavtorstvu, 26 recenzij in več kot 500 člankov v strokovnih revijah in časopisih.

Čeprav je bil le zadnjih deset let pred upokojitvijo zaposlen kot univerzitetni profesor, je ves svoj raziskovalni vek deloval tudi na pedagoškem področju, delno na fakulteti, v gimnazijah, kot organizator samostojnih tečajev različnih tematik in številnih predavanj na področju aplikativne in medicinske entomologije. Bil je izjemen univerzitetni pedagog. Bil je tudi odličen mentor 10 doktorandom. To sicer ni prav veliko, toda v njegovem času pridobivanje višjih akademskih stopenj še ni bilo tako pogosto, kakor je zdaj. Za svoja učna predmeta je izdal več obsežnih skript.

Za svoje bogato delo je Pavle Vukasović dobil več priznanj. Članstvo v Srbski akademiji znanosti in umetnosti smo že omenili. Za knjigo *Najpogostejši škodljivci našega sadnega drevja* je l. 1933 dobil posebno nagrado Srbske akademije znanosti in umetnosti. L. 1938 je dobil red sv. Save IV. stopnje, l. 1947 denarno nagrado Zveznega ministrstva za kmetijstvo in gozdarstvo, l. 1955 red dela II. stopnje. L. 1963 je za življenjsko delo dobil največjo (Sedmojuljsko) nagrado v SR Srbiji. Inštitut za varstvo rastlin agronomske fakultete v Novem Sadu so po njegovi smrti preimenovali v Inštitut za varstvo rastlin "Dr. Pavle Vukasović".

T. Stojanović je v nekrologu (1974) zapisal naslednje: "Prof. Vukasović je bil priljubljen v vsakem okolju, kjer je deloval. Vedno skromen in tih, pozoren do vseh, s katerimi je prišel v stik je osvajal vse s svojo plemenitostjo in pripravljenostjo za vsakršno pomoč. Njegovo besede, ki jih je izrekel z blagim tonom, so vsi vedno pozorno poslušali. V krogu svojih najbližjih sodelavcev ostaja v spominu kot človek, ki se ni znal razjeziti, nikoli ni nikomur ničesar očital, imel pa je razumevanje za vsakega".

Karl Schaffer, baron in kontraadmiral avstro-ogrsko vojne mornarice

Karl Schaffer, kontraadmiral
(Vir: Google, Slike)

V avstro-ogrski vojni mornarici je do leta 1918 službovalo 45 admiralov slovenskega rodu. Med njimi sta bila najbolj znana viceadmiral Viljem Tegetthoff, Mariborčan, ki je bil tudi poveljnik avstro-ogrsko vojne mornarice in zmagovalec nad Italijani v pomorski bitki pri Visu.

Drugi je bil vsekakor Karl Schaffer iz Sežane, kontraadmiral in načelnik vojaške pomorske akademije na Reki.

V svoji knjigi Slovenska vojaška inteligenca sem v genetski seznam generalov in admiralov slovenskega rodu zapisal naslednje podatke:

SCHAFFER (ŠAFER) Karel - Maksimilijan, 1831–1904, kontraadmiral AOV, načelnik pomorske vojaške akademije na Reki. V uradnem seznamu Dunajskega vojnega muzeja iz leta 2007 so še podrobnejši podatki: baron, rojen 16. 10. 1831, umrl 4. 6. 1904, povišan v kontraadmirala 1. 5. 1884, upokojen 1. 11. 1887.

Pokojni dr. Miroslav Pahor, direktor piranskega pomorskega muzeja »Sergej Mašera«, je seveda prvi podrobno proučil nenavadno razgibano življenjsko pot admirala Šaferja iz Sežane.

Tudi Karl Šafer je 1849 končal tedaj najbolj prestižno vojaško pomorsko akademijo na Reki, opravljal razne dolžnosti na bojnih ladjah avstro-ogrsko

vojne mornarice. Bil je poliglot, saj je obvladal osem tujih jezikov. Slovenščino je govoril zelo dobro. Kot 53 letni izkušen pomorski častnik je bil povišan v čin kontraadmirala, zatem pa je postal tudi načelnik vojaške pomorske akademije na Reki in nato kmalu končal svojo pomorsko oz. admiralsko kariero. Umrli je v 73. letu starosti na Reki in je pokopan na sežanskem pokopališču.

No, velja poudariti, da je na uspešno pomorsko kariero Karla Šaferja verjetno najbolj odločilno vplivala udeležba v t. i. »meksikajnarški« ekspediciji mehiškega cesarja Maksimilijana, brata avstrijskega cesarja Franca Jožefa. Namreč, zaradi upora Mehičanov leta 1864 je iz Avstro-Ogrske v Mehiko odplula kazenska vojaška ekspedicija, med njimi okrog 6.000 prostovoljcev iz slovenskih dežel. Zanimanje je bilo izredno veliko, saj so prostovoljcem ponujali dobro plačo, po končani ekspediciji pa tudi 12–28 oralov zemlje v Mehiki.

Eni od bojnih ladij je poveljeval mladi pomorski častnik Karl Šafer, ki je postal tudi zaupnik cesarja Maksimilijana. Ker je ekspedicija propadla (vrnila se je le petina slovenskih »meksikajnarjev«), se je vrnil tudi mladi Šafer, vendar z mlado lepotico iz Mehike!

Seveda je zaradi tega vzbujal pozornost tedanje družbe v Sežani in daleč naokrog. Usodo Šaferjevega mehiškega zakona je proučil dr. Miroslav Pahor, zato bi veljalo podrobnejše podatke poiskati v arhivih piranskega pomorskega muzeja²¹.

²¹ Kratek članek je napisan za radio Koper, 2015, za pogovorno oddajo o znanih primorskih vojaki in generalih (admiralih).

**Dr. Ivan PLES – Tržačan, kapetan AOV,
dobrovoljec jugoslovanskega polka v Sibiriji 1918 –
zvezni častnik pri francoski vojaški misiji,
gospodarstvenik, publicist, pripadnik OF –
partizan**

Dr. Ivan Ples Ljubljana
(Ilustrirani Slovenec, 1930/1)

Že v prejšnjem zapisu sem z veseljem ugotovil, da smo končno identificirali v zborniku Kladivarji, 1936, samo omenjenega »Dr. Pless-a«, slovenskega častnika v AOV in dobrovoljca jugoslovanskega polka »Marija Gubec« v Sibiriji 1918 kot častnika za zveze pri francoski vojaški misiji, z ugotovitvijo, da je verjetno šlo za Primorca.

Te dni pa se je ponovno oglasil moj znanec ing. Janez Majzelj iz Novega mesta z dobro novico, da je iskanega dr. Ivana Plesa, skupaj z očetom Miroslavom, našel v SBL. Zato na kratko povzemam znane in javne podatke, ki pa se na googlu niso »prikazali«. Takole je zapisano:

Dr. Ivan Ples, je bil rojen 19. Julija 1886 v Devinu pri Trstu, umrl pa je 23. oktobra 1958 v Ljubljani.

Njegov oče Miroslav (1852–1922), veleposestnik in lastnik priznane restavracije v Devinu, je bil narodni buditelj in politik, tudi dolgoletni devinski župan. Nasledil ga je starejši sin Leopold.

Ivan je gimnazijo končal 1907 v Gorici. Zatem je v znanem 97. tržaškem pešpolku odslužil enoletni rok in postal. rez. častnik AOV. V letih 1909–1913 je na Dunaju študiral pravo in 1914 tudi doktoriral. Govoril je tudi več tujih jezikov. Prvo službo je dobil v Tržiču (Monfalcone) kot praktikant na tamkajšnjem okrajnem sodišču.

Ob začetku prve svetovne vojne je kot rez. častnik 97. tržaškega pešpolka odrinil na rusko fronto, kjer je septembra 1915 prišel v rusko ujetništvo in bil poslan v Krasnojarsk v Sibiriji. Konec 1918 je kot kapetan vstopil v novoosnovani 1. jugoslovanski polk »Matija Gubec«, kmalu zatem pa je zaradi znanja tujih jezikov poslan kot zvezni častnik v štab glavnega poveljnika zavezniških sil v Sibiriji, francoskega generala M. Janina. Marca 1920 je bil poslan v Vladivostok k vojni misiji SHS, ki je skrbelo za evakuacijo naših dobrovoljcev in ujetnikov v domovino. Avgusta 1920 se je vrnil v domovino, skupaj s pripadniki drugega evakuacijskega odreda, ki ga je vodil kapetan Ivan Božič.

Že septembra 1920 je bil poslan v medzavezniško plebiscitno komisijo v Celovec, zatem pa je postavljen kot zastopnik Kraljevine SHS v medzavezniški okrajni svet v Borovlje. Po koroškem plebiscitu se je demobiliziral in bil novembra 1920 dodeljen okrožnemu sodišču v Mariboru.

Avgusta 1921 je bil sprejet za provizor. konceptnega pristava pri Trgovinski zbornici v Ljubljani, kjer je vse do leta 1932 tudi urejal njihov strokovni časopis. Bil je izredno aktiven na področju gospodarske publicistike. Za Krajevni leksikon dravske banovine je 1937 napisal uvodni članek »Trgovina, obrt in industrija.«

Bil je aktiven član obrtnih in drugih društev. Nazadnje je v letih 1932–1935 opravljal dolžnost predsednika bolniške blagajne.

Že jeseni 1941 se je priključil NOG kot član gospodarsko-finančnega odseka OF in vse do osvoboditve aktivno sodeloval pri načrtovanju ekonomskih temeljev bodoče slovenske države.

Predhodna objava je bila naslednja:

Dr. Ivan PLESS, stotnik v francoski misiji v Sibiriji 1919–1920 – končno identificiran!

V zborniku **Kladivarji** je trikrat naveden **dr. Pless**, in sicer:

- str. 757: zastopnik Tomskega polka pri generalu Janinu,
- str. 778: slika iz Vladivostoka skupine častnikov in civilistov ob odhodu ladje »Himalaje« dne 20. avgusta 1920,
- str. 779: slika iz Vladivostoka dr. Pless s kapitanom ladje »Himalaja«, 20. avgusta 1920.

Drugih podatkov nisem mogel zaslediti.

Pred dnevi pa mi je g. ing. Janez Majzelj iz Novega mesta posredoval iz dLib.si kopijo članka iz časopisa »**Edinost**« iz Trsta, ki je dne 28. 12. 1919 pod naslovom Novice objavil pismo iz Sibirije, s podpisom: **dr. Ivan Pless**, stotnik pri francoski misiji v Tomsku.

Tako smo končno zvedeli za ime stotnika dr. Plessa, verjetno advokata, ki je bil že prej sodelavec lista tržaškega lista Edinost in tudi dopisnik iz Rusije oz. Sibirije. Lahko bi celo domnevali, da je Primorc, morda iz Trsta ali Gorice.

Pismo je napisal 1. 9. 1919 in ga poslal po nekem ranjenem slovenskem dobrovoljcu ki je bil v skupini evakuiran iz Tomska v Jugoslavijo po sibirski železnici in preko luke Vladivostok, saj so poti na zahod bile onemogočeno.

V začetku dr. Pless navaja, da se javlja po dveh letih z novicami iz Tomska, da pa tudi sami nimajo nobenih vesti iz domovine.. Navaja, da so slovenski dobrovoljci preživeli težke trenutke in so sedaj organizirani v dveh enotah, in sicer: v Čeljabinsku v polku »**Srbov, Hrvatov in Slovencev z imenom majorja Blagotića**« in v Tomsku v **1. jugoslovanskem polku »Matije Gubca**«, v katerem je tudi slovenski bataljon. Pri formiranju polka je bil najprej v štabu, pozneje pa je bil zaradi znanja jezikov dodeljen **francoski misiji** generala Janina. V Tomsku deluje tudi predstavnik jugoslovanske vlade Milanković, bivši srbski konzul. Hrano imajo dobro. Nosijo rusko uniformo in šajkačo s **slovensko trobojnico**. V Čeljabinsku izdajajo časopis »Jugoslovansko Ujedinjenje«, katerega urednik je *Železnikar*, ki je bil doma sodelavec »Soče« in »Primorca«. V Tomsku izdajajo tednik »Naš list«, ki ga urejuje **dr. Vojeslav Molek**. Navaja, da ne razmišljajo o povratku v domovino z ladjo, saj jih je preveč in tako velike ladje ni na svetu. Pisal je že večkrat, vendar ne ve, ali je strogi urednik njegova pisma objavil ali vrgel v koš. Podpisal se je kot **Dr. Ivan Pless**, stotnik v francoski misiji, Tomsk.

Sedaj bo nadaljnje raziskovanje usode dr. Ivana Plessa dosti lažje. Pričakujem tudi pomoč obiskovalcev moje spletne strani²².

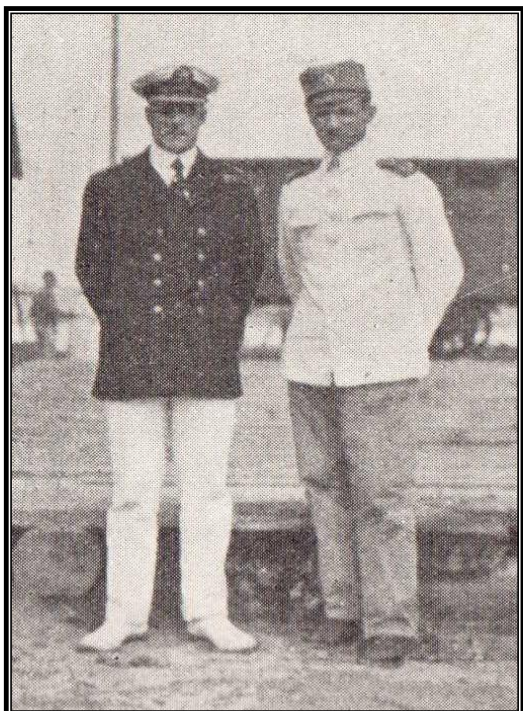
Dve fotografiji dr. Pless-a, stotnika, iz zbornika Kladivarji:

Minister Purić (v civilu), stotnik dr. Pless (desno)

²² Po internetu se je pred leti oglasil njegov sorodnik, pa sem mu posredoval prednje podatke. Nedavno pa je izšla tudi izredno bogata monografija tržaške rodbine Ples.

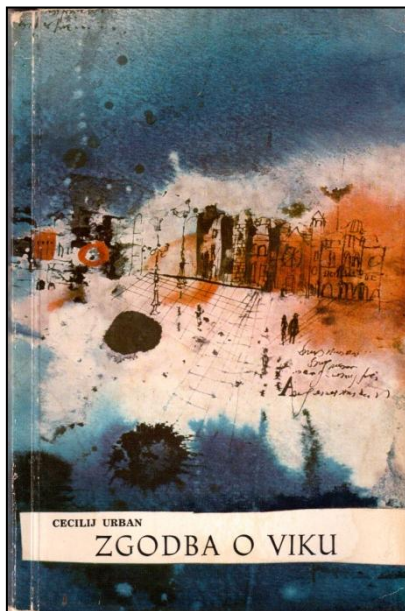
(Kladivarji, 1936, str. 778)

Kapitan »Himalaje« in stotnik dr. Ivan Pless
(Kladivarji, 1936, str. 779)

Cecil (Cecilij) Josifovič Urban –

primorski emigrant, prevajalec, dobrovoljec srbske vojske, sovjetski državlján, bibliograf in slovenski pisatelj

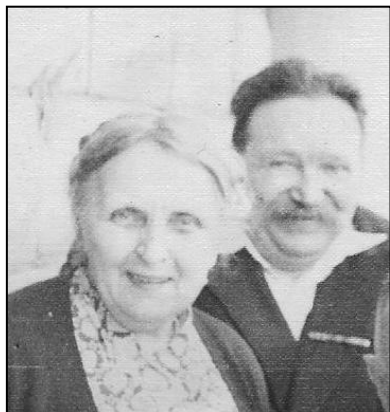

Cecilij Urban, Zgodba o Viku
(Ljubljanske knjižnice, 2015)

Uvodno pojasnilo: pravo ime pisatelja je **Ludvik Oblak**, rojen je bil leta 1888 v Trstu materi Tereziji roj. Fajgelj, šivilji in očetu Jožetu Oblaku, pristaniškemu delavcu. Pri pobegu iz Trsta je koristil osebni dokument svoje sošolke Cecilije Urban, s tem, da je izbrisal zadnjo črko imena. Pri pisateljevanju je uporabljal razne psevdonime (znan je samo L. A. Šeremetjev).

Osnovno šolo je obiskoval v Srpenici pri Tolminu (živel pri maminem stricu Danilu Fajgelju, učitelju, organistu in skladatelju) in teti Katici, nemško gimnazijo je od leta 1900 obiskoval v Gorici in dokončal 1908 v Trstu. Že kot dijak se je navduševal za socialistične ideje in Rusijo, pisal je politične članke v slovenske in italijanske socialdemokratske časopise in objavil nekaj pesmi v slovenščini. Za literarno ustvarjanje ga je navduševal pisatelj Rudolf Golouh. Po končani gimnaziji je nekaj časa delal kot črkostavec, kmalu zatem pa je iz političnih razlogov (preganjan s strani avstrijske policije v Trstu) emigriral v

Italijo (skupaj z Andrejem Lahom in Albertom Sirkom) in obenem prevzel novo identiteto kot Cecilij Urban. V Firencah je študiral primerjalno filologijo (slovanske in romanske jezike) – kasneje je bil pravi poliglot, saj je znal 12 jezikov (slovenski, italijanski, srbski, ruski, nemški, francoski, angleški, latinski in starogrški, delno pa tudi španski, češki in bolgarski). Njegov mentor je bil filolog Domenico Comparetti. V Firencah se je družil z ruskimi političnimi emigranti, zlasti z Dimitrijem Kolpinski, pa se je kasneje, po njegovem samomoru v Firencah, poročil z njegovo soprogo Anno Nikolajevno Kolpinski (1886–1978), socialdemokratko in prevajalko (Ekskluzivno objavljam fotografijo s posredovanjem Ravela K.).

Ana in Urban, Moskva, 1955
(Zasebni fotoalbum G. G. iz Moskve)

Vneto je spremljal, poleg socialnih, tudi neposredna politična in vojaška dogajanja v svetu, posebno na Balkanu. Ko je Avstrija napadla Srbijo, se je odločil, da bo šel na pomoč srbskim bratom. V avtobiografski povesti z naslovom *Zgodba o Viku*²³ je samo opisal pot iz Firence do Rima na srbsko veleposlaništvu, pa zatem plovbo iz Italije na jadrnici njih peterice dobrovoljcev (Viki, Dalmatinec in še trojica »naših«), ko so se izkrcali in nadaljevali pot skozi »ozko in črno sotesko«.

V pogovoru knjige je na str 228 zgodovinar France Filipič, Urbanov znanec iz Sovjetske zveze, zapisal naslednje: »...kot prostovoljec se je decembra 1916 odpravil čez Jadransko morje na Balkan in stopil v srbsko vojsko zoper Avstrijo. V bojih je bil ranjen, a na otoku Krfu ga je doletela še težka bolezen, zaradi česar so ga poslali nazaj v Italijo, kjer je po ozdravitvi dobil delo prevajalca v tiskovnem uradu srbskega poslaništva v Rimu.«

Takoj sem zaprosil svojega prijatelja in generalmajorja v pokoju M. S. iz Beograda, naj preveri Cecilija Urbana kot slovenskega dobrovoljca srbske vojske in prevajalca v poslaništvu Kraljevine Srbije v Rimu. V začetku februarja 2015 sem dobil naslednji odgovor:

²³ Cecilij Urban, *Zgodba o Viku*, Lipa 1967, Koper. Predgovor sta napisala pisatelja – slovenski France Bevk (spoznala sta se 1922 v Firencah) in sovjetski Nikolaj Tihonov. Knjigo je za objavo v ruščini pripravila leta 1961 njegova soproga Ana (v nakladi 85.000 izvodov), v slovenščino pa jo je prevedel Dušan Željznov. Urban je knjigo posvetil Trstu, njegov glavni junak Viko je dejansko Ludvik, torej gre za avtobiografski povest. Pogovor in bibliografijo Cecilija Urbana je napisal France Klopčič, ki je Urbana spoznal v Sovjetski zvezi.

- V arhivi srbske vojske 1914–1918 – v seznamih slovenskih dobrovoljcev Cecilij Urban ni evidentiran, vendar pa je našel nekega Antona Urbana, vsekakor Slovenca, vendar brez vseh drugih podatkov (letnica rojstva, vojaška enota). Ker so bili slovenski dobrovoljci, obenem tudi podaniki Avstro-Ogrske, so seveda morali skrivati svojo identiteto zaradi sodnega preganjanja (primer polkovnika Janka Stibiela - Vukasovića), pa sem skoraj siguren, da se izza Antona Urbana dejansko skriva Cecilij Urban oz. Ludvik Oblak!
- Z otoka Krk so v arhivu sezname umrlih ranjencev, ne pa tudi samih ranjencev – prav tako pa ni seznamov ranjencev, ki so bili poslani na zdravljenje v Francijo, Italijo in druge države.
- V arhivi srbskega poslaništva v Rimu Cecilij Urban ni evidentiran – ni podatkov (seznamov) o dobrovoljcih, ki so na poslaništvu v Rimu prejeli denar za potne (ladijske) stroške (1916) niti kot uslužbenec – prevajalec (1919).

Žal tako te epizode iz Urbanovega življenja ne bomo spoznali. Morda se bo kdo našel in nam bo jo posredoval...

Kot italijanski državljani je bil Cecilij Urban iz Krfa prepeljan v Italijo, kjer so ga pozdravili. Očitno so za njega poskrbeli tudi na srbskem poslaništvu v Rimu, saj je bil prevajalec na tiskovnem uradu srbskega in kmalu zatem tudi jugoslovanskega poslaništva.

Pisatelj France Bevk omenja, da je leta 1922 v Firencah obiskal mednarodno razstavo knjig. Prijatelj Lojze Res, študent na tamkajšnji univerzi mu je predstavil sovjetskega zastopnika na tej razstavi – tržaškega Slovenca Cecilija Urbana. Bevk se ga spominja kot »preprostega človeka bistrega duha, z dobršno mero ponosa in samozavesti, saj je bil zastopnik velike družine sovjetskih narodov.«

Sovjetski pisatelj Nikolaj Tihonov pa ga predstavi kot človeka »velikega srca in izrednega literarnega talenta«. Pove nam tudi, da je po priporočilu sovjetskega poslanika v Rimu tovariša V. V. Vorovskega, Urban imenovan za sekretarja sovjetskega oddelka na navedeni razstavi knjig. Po končani razstavi je dobil vabilo, naj odpotuje v Sovjetsko zvezo. Verjetno že poročen z Ano Nikolajevno Kolpinski, je Urban vabilo z veseljem prejel in že jeseni 1922 sta mladoporočenca bila v Moskvi. Otrok nista imela, Ana je imela sina iz prejšnjega zakona. Leta 1925 je Urban postal sovjetski državljani. Vse do svoje smrti 1958 se je v novi domovini z vsem žarom posvetil bibliografskemu delu, prevajanju in pisateljevanju. Bil je verodostojen predstavnik slovenske literature v Moskvi.

Iz objavljenih del je mogoče sklepati, da je Urban v letih 1919–1921, za potrebe jugoslovanskega poslaništva napisal dve študiji oz. članka, in sicer:

- ***C. O. Urban, Sloveni ed il movimento jugo-slavo, Roma, 1919***, (Slovenci in jugoslovansko gibanje),
- ***Centralizzazione e decentralimento nei partiti del Regno SHS, Roma, 1921*** (Centralizacija in decentralizacija strank v Kraljevini SHS).

Poleg številnih člankov v italijanskih časopisih o sovjetski razstavi knjig v Firencah, je Urban za sovjetsko poslaništvo oz. za sovjetsko delegacijo v Genovi leta 1922 napisal tudi dve študiji, in sicer:

- *Zahodnoevropska politika in Rusija po dokumentih genovske konference,*
- *Svetovna vojna in razsulo.*

Po prihodu v Sovjetsko zvezo je opravljal naslednje funkcije oz. dolžnosti:

- Državna knjižna založba v Moskvi – urednik, referent in bibliograf, 1922–1932;
- Znanstvena biblioteka Nikitskega botaničnega vrta v Jalti na Krimu – vodja, 1932–1934 (soproga Ana na okrevanju);
- Botanični inštitut v Moskvi, vodja – 1934;
- Inštitut svetovne literature »Maksim Gorki« v Moskvi, znanstveni sodelavec, glavni bibliotekar in od 1938 glavni bibliograf inštituta – 1935–1941 (vmes je v letih 1938–1940 končal večerno univerzo marksizma-leninizma, pa četudi ni bil član KP(b) Sovjetske zveze);
- julija 1941 se je kot prostovoljec javil v Rdečo armado in bil ranjen v bitki za Moskvo;
- vrnil se je v Inštitut, ki je bil premeščen v Taškent, že leta 1943 pa se je vrnil v Moskvo (vmes je bil član Vseslovanskega komiteja in predavatelj v Višji diplomatski šoli ministrstva za zunanje zadeve);
- upokojen je bil 1953 zaradi zdravstvenih težav, pa je bil napoten v Odeso, kjer je tudi napisal *Zgodbo o Viku*;
- umrl je 1958 v Moskvi.

Čeprav France Klopčič navaja, da njegov znanec Cecilij Urban ni bil član KP(b), je to malo verjetno zaradi funkcij, ki jih je opravljal, pa tudi zaradi številnih poznanstev, ki jih je ustvaril. Pravi odgovor bi nam verjetno lahko posredovala njegova soproga Ana ali njen oče. Namreč, takoj po oktobrski revoluciji so organi Čeke masovno pošiljali svojo agenturo v tujino, posebno v poslaništva in druge inštitucije. Tudi dejstvo, da je bil Urban celo povabljen v Sovjetsko zvezo dovolj zgovorno priča o njegovi politično-ideološki usmeritvi. Klopčič tudi navaja, da je Urban poznal kar nekaj Slovencev v Moskvi, posebno Primorcev (Gustinčič, Regent, ing. Ferjančič in drugi), kar tudi pomeni, da je zelo verjetno imel tudi določene stike z varnostnimi organi. V Moskvi je tudi imel stike z italijanskim pisateljem Giovanni Germanettom, sicer članom kominterne. Vsekakor je ta del njegovega življenja velika neznanka.

Slovenski Cobiss vsebuje samo dve deli C. Urbana: že omenjeni članek iz leta 1919 in *Zgodbo o Viku* iz leta 1961. Celotno bibliografijo C. Urbana je sestavil F. Klopčič, pa je na kratko povzemam:

Lastna dela:

- članki v *Delavskem listu* in *Il lavatore* v Trstu – 1907–1908,
- pesmi v ljubljanskem *Zvonu* in zagrebški *Prosveti* – 1911–12,
- Članka *Panslavisimo, ilirisimo e l'anno 1948* in *Austria delenda* – 1913 – 15,
- študija (knjiga) C. O. Urban: *Sloveni ed il movimento jugo-slavo* – 1919,
- članek *Centralizzazione e decentralmento nei partiti del Regno SHS* – 1921,
- dve študije v ruščini: *Zahodnoevropska politika in Rusija* in *Svetovna vojna in razsulo* ter več člankov v italijanščini o sovjetski razstavi knjig v Firencah – 1922,
- soavtor bibliografskega priročnika o sodobnih tujih pisateljih, v ruščini – 1930,
- sestavek o ruski literaturi v tujih prevodih – 1931,
- članki o zahodno-evropskih pisateljih za rusko literarno enciklopedijo – 1930-32,

- referat o italijanski literaturi – 1938,
- kot bibliograf je sestavil dve temeljni deli: Bibliografija prevodov italijanskega in španskega leposlovja v ruščino in Bibliografija prevodov ruskega leposlovja v italijanski in španski jezik – 1938,
- razprava: Ideja boja za zedinjenje in osvoboditev v slovenski literaturi in predavanje o slovenskem gledališču – 1944,
- predgovor o Cankarjevih delih in avtor zbornika o pesmih svobode – 1945,
- članek o Simonu Gregorčiču v Veliki sovjetski enciklopediji – 1946,
- članek o Njegoševem Gorskem vencu – 1947,
- predgovor h knjigi poezije Franceta Prešerna – 1948 in 1955,
- Knjiga Povest o Viku, 85.000 izvodov, v ruščini – pripravila soproga Ana – 1961.

Prevodi:

- *Štiri brošure*, po naročilu Komiteja za propagando, iz ruščine v italijanščino – 1930/32,
- Ivan Cankar, *Povest o Simone Sirotnike*, v ruščini – 1941,
- *Ivan Cankar, Izbrana dela*, v ruščini – 1945,
- *Ivan Cankar, Izbrane povesti*, v ruščini – 1958,
- *Ivan Cankar, Hlapec Jernej*, v ruščini – 1958,
- *Prežihov Voranc, Izbrana dela*, v ruščini – 1959,
- *Zbornik povesti jugoslovanskih pisateljev*, v ruščini – 1959.

Ludvik Oblak alias Cecilij Urban, sin primorskega pristaniškega delavca, je Slovenijo in njeno literaturo dostojno predstavljal v Sovjetski zvezi, sedanji Rusiji.

Bil je tudi vojak – prostovoljec dveh vojska: srbske in sovjetske. Zato si zasluži, da ga ohranimo v trajnem spominu.

Stanislav Rapotec - »Rappy« – ekonomist, jugoslovanski obveščevalec, britanski stotnik in slikar

(Prispevek k zgodovini slovenskega četništva)

Stanislav Rapotec - »Rappy« je kot obveščevalec (Jugoslovanske vojske izven domovine) JViD in tajni agent britanske Soe pod šifro 999 in kodno oznako A/H69 v obveščevalni operaciji »Henna« januarja 1942 prispel s podmornico izpred otoka Mljet, od koder se je podal v Split, Zagreb in Mostar. Po opravljeni nalogi se je vrnil v Carigrad oz. Kairo in podal obširna in tudi prva obveščevalna poročila o stanju v okupirani Jugoslaviji.

Osnovni namen tega sestavka je predstaviti njegovo glavno poročilo, ker zadeva tudi stanje v Sloveniji in razvoj slovenskega četniškega gibanja. Zato njegovo poročilo lahko uvrstimo med primarne zgodovinske vire²⁴.

Rodovina Rapotec – izvor in dejavnost njenih članov

Statistični urad RS za 2010 navaja 21 priimkov Rapotec, od tega 16 v obalno-kraški regiji (Divača in vasi okrog Sežane). Torej, držalo bo, da gre za slovensko rodovino. To navajam zaradi tega, ker je javno objavljen napačni podatek, da je Stanislav Rapotec rojen v Trstu, pa se je celo pomišljalo, da je italijanske narodnosti. Dodajam še dve potrditvi.

V *Velikem slovenskem biografskem leksikonu – Osebnosti*, Ljubljana, 2008, so navedeni štirje Rapotci, in sicer:

- Franc (1887-1976), Nabrežina, poštni uradnik, skladatelj in kulturni delavec;
- Josip (1898-1968), Kozina, zdravnik in zborovodja;
- Vinko (1889-1969), Nabrežina, odvetnik in publicist, častni konzul Francije v Mariboru, stric od Stanislava;
- Stanko (1911-1997), Trst, stotnik in slikar.

Vsi štirje ugledni člani rodovine Rapotec po vsej verjetno izvirajo iz debla, ki ima korenine v okolici Kozine, kar bi potrdila že kratka genealoška raziskava. Namreč, za starše

²⁴ Iz srbsčine prevedel in uredil avtor, dodal pa tudi podatke o izvoru rodbine in njegovem obveščevalnem delovanju. Dragocene podatke o njegovi rodbini in slikarskem udejstvomljanju pa mi je prijazno posredovala dr. Irene Mislej, za kar se ji iskreno zahvaljujem.

Stanislava smo ugotovili, da so živel v vasi Rodik pri Kozini, pa čeprav je kot rojstni kraj vpisana Kozina. Ker gre za rodovino z značilnom priimkom, je skoraj gotovo, da izvirajo iz enega gnezda.

Zapisano v leksikonu Osebnosti ne bom ponavljal, dodal bi pa nekaj podatkov iz drugih virov, ki se nanašajo na verjetno politično in obveščevalno dejavnost drugih članov. Gre predvsem za **dr. Vinka Rapotca**, ki je kot odvetnik bil tudi francoski častni konzul v Mariboru. Kdorkoli pozna kako so tuje obveščevalne službe delovale v Sloveniji do aprilske vojne 1941, se ne bo čudil, da je francoska obveščevalna služba vse do 1938 aktivno delovala proti Nemčiji tudi iz Maribora. Funkcija častnega konzula pa je pomenila tudi legalizacijo določenih stikov in politično-propagandnih akcij. Po letu 1938 so Francozi svoje obveščevalce umaknili iz Slovenije, nakar so jih zamenjali Britanci. Slovenska Udba je zato po vojni, vse do leta 1952, temeljito spremljala velik del rodbine Rapotcev. Predvsem so nadzorovali zveze in povezave s Stanislavom Rapotcem, ki je bil emigrant v Avstraliji, pa je vseeno hodil slikal na Koroško. Kontrolirali so tudi dr. Vinka Rapotca, ki je vse do svoje smrti služboval Kopr, v radijskem arhivu, pogosto pa je hodil v Trst, kjer mu je živela soproga. Udba je tudi kontrolirala in zasliševala Rapotčevo sestro Cveto, poročeno Čajić, ki je živela v Zagrebu.

Stanislav Rapotec – ekonomist, stotnik, obveščevalec in slikar

Dr. Irene Mislej mi je posredovala skenirani del iz RK župnije Kozina za leto 1911, ki nedvomno potrjuje, da je bil Stanislav Rapotec rojen v Kozini, ne pa v Trstu.

Stanislav Rapotec (1911–1997)

(Dr. Irene Mislej, fotografija v predstavitveni brošuri)

Glasi pa takole:

- **rojen 22. oktobra 1911 v Kozini** (Wikipedija, Osebnosti in drugi viri navajajo 4. oktober 1911 v Trstu);
- krščen kot **Stanislav Janez**;
- oče **Janez (Joannes) Rapotec**, železničar, sin **Jožefa Rapotca** in **Marije Race**;
- mati **Marija Ivančič**, gospodinja, hčerka **Jožefa** in **Frančiške Obersnel**;
- botra **Jožef Rapotec**, kmet in **Frančiška Beučič** (ali **Baučič**);

- družina Janeza in Marije Rapotec je živela v **Rodiku**.

Kratka biografija: po osnovni šoli in gimnaziji je končal trgovsko akademijo v Ljubljani, diplomiral 1938 na Ekonomski fakulteti v Zagrebu. Leta 1940 se je zaposlil v Splitu, bil rekrutiran, v aprilski vojni 1941 zajet. Iz nemškega ujetništva je zbežal in se priključil odporniški skupini, odšel v Veliko Britanijo, postal britanski častnik in poslan kot obveščevalec na Bližnji vzhod, od koder je prihajal ilegalno tudi v Jugoslavijo. Po vojni je odšel v Avstralijo, leta 1952 diplomiral iz ekonomije in se posvetil slikarstvu. Prejel je »red Avstralije« za dosežke na slikarskem področju. Večkrat je prihajal v Sveče na Koroškem, tudi v Slovenijo. Umrli je 1997 v Avstraliji.²⁵

Suhoparno, nezanimivo! Nekaj več podatkov nam ponudijo tuji publicisti²⁶, tudi izseljenci²⁷, marsikaj zanimivega pa zvemo iz arhivov Ozne – Udbe in zapisov okrog kardinala Stepinca²⁸, predvsem pa iz knjige Jerce Vodušek - Starič, *Britanski špijoni Soe v Sloveniji 1938–1942*. Dragoceni pa so predvsem najnovejši podatke dr. Irene Mislej, znane umetnostne zgodovinarke, ki je proučevala Raspotca kot slikarja²⁹, vključno z izpiskom iz RK župnije v Kozini za leto 1911.

Po letu 1994 je Rapotec nekajkrat obiskal tudi Slovenijo in dr. Irene Mislej je z njim tudi govorila, predvsem o slikarstvu. Govorila pa je tudi z znanim britanskim brigadirjem Williamom Deakinom, ki je povedal, da ga je Rapotec večkrat obiskal na njegovem domu v južni Franciji. Rapotec naj bi bil po njegovih besedah izredno pogumen in iznajdljiv obveščevalec, pa se je rad srečeval z britanskimi kolegi iz Kaira in Jeruzalema. Menda je imel, ob avstralskem, tudi britanski diplomatski potni list.

Kdo je bil Deakin ni potrebno podrobneje pojanjevati. Z Rapotcem sta se spoznala 1942 v Kairu, ko se je Deakin kot stotnik britanske vojaške obveščevalne službi pripravljajal na odhod k maršalu Titu kot vodja prve (britanske) vojaške misije pri Vrhovnem štabu NOV Jugoslavije. Tudi kasneje je maršal Tito prijateljeval z brigadirjem Deakinom, kar je je tudi pomenilo, da je imel skoraj neposredni pristop k angleški obveščevalni službi. No, to je več ali manj znano. Bolj malo pa je znano dejstvo, da je z Deakinom konec maja 1942 prišel v Kairo tudi poročnik James Klugman, za katerega je kasneje ugotovljeno, da je bil v tem času že sovjetski agent, tudi povezan z legendarnim Philbyjem oz. peterico »zlatih« sovjetskih agentov v samem vrhu britanske protiobveščevalne službe. Menda je Burgessu in Macleanu pomagal pobegniti v Moskvo ...

Ker pa vsaka obveščevalna služba maksimalno izkorišča dostopne podatke, lahko samo predpostavljamo, da je tudi sovjetska obveščevalna služba vedela za Stanislava Rapotca in njegovo obveščevalno delovanje ...

²⁵ Wikipedija, prosta, slovenska, www.wikipedia.

²⁶ Stanislav Ivan Rapotec, Artist and Patriot, Gabor Gergely, GCSJ.

²⁷ Glas Slovenije v Avstraliji, december 1999.

²⁸ Nikola Milovanović – Draža Mihailović, Britanske vojaške ustanove nudijo pomoč izdajalceem, www.znaci.net,

Ivan Gabelica, Blaženi Alojzije Stepinac u NDH, Nekritičko manipuliranje nevjerojstojnim izvješćima. Antun MASLE, Nadbiskup Alojzije Stepinac radio je u NDH za britansko obaveštajnu službu, Globus, Zagreb, 1. avgust 1997, str. 4–9.

²⁹ Dr. Irene Mislej, Stanislav Rapotec, 1911–1997, slikarstvo/paintings, Pilonova galerija, Ajdovščina, oktober 2011.

Stanislav Rapotec – rekonstrukcija biografije

Ker je povsem očitno, da je Stanislav Rapotec bolj znan kot slikar, manj pa kot obveščevalec – častnik, se mi je zdelo potrebno, da opravi rekonstrukcijo njegove biografije, saj je verjetno, da je iz raznoraznih razlogov pomanjkljivo ali celo napačno predstavljen.

Namreč, obveščevalci radi skrivajo svoje identifikacijske podatke. Že sem omenil, da je Stanislav Rapotec bil rojen 22. oktobra 1911 v Kozini, ne pa 4. oktobra 1911 v Trstu. Družina je živela v vasi Rodik pri Kozini. Zaradi vojnih razmer in razmer na Krasu po soških bitkah, je zelo verjetno, da Stanislav še ni obiskoval osnovno šolo v Kozini.

No, ker so Italijani po rapalski pogodbi zasedla del slovenskega Primorja, tudi Kozino, se je družina leta 1918 umaknila v Slovenijo, najprej v Ljubljano in se nato nastanila v Škofja Loki. Stanislav je takrat bil star šele sedem let, pa je tam tudi začel obiskovati osnovno šolo in končal pet razredov, ki so bili potrebni za vpis na meščansko (srednjo) šolo v Škofja Loki in Ljubljani (Po nekaterih podatkih je v Ljubljani obiskoval trgovsko akademijo). Bil je izredno dejaven v akademskem klubu Jadran v Ljubljani.

V Zagrebu je končal Visoko ekonomsko-komercialno šolo (ali ekonomsko fakulteto), kjer se je prvestveno družil z naprednimi študenti in aktivisti nacionalnih organizacij. Bil je predsednik Zveze jugoslovanskih študentov. Po prepričanju je bil celo ultranacionalist in član Jugoslovanske nacionalne stranke.

Zanimive so navedbe dr. Staričeve³⁰, da je Stanislav Rapotec še kot študent »delal« za dr. Milka Brezigarja, vodilnega britanskega agenta v Sloveniji, stike pa je imel tudi z dr. Milanom Orožnom, dr. Otom Ambrožem in dr. Adolfom Ribnikarjem.

Stanislav ni v Zagrebu končal študija, temveč se je kot absolvent najprej zaposlil pri Hipotekarni banki v Ljubljani, nato pa v Splitu. Aprila 1941 je bil kot rez. poročnik vpoklican v vojsko, ni pa znano kdaj in kje je bil zajet. Že prej je bil verjetno v šoli rez. častnikov v Sarajevu sprejet tudi v obveščevalno službo VKJ. V Sarajevu je takrat spoznal tudi dr. Vinka Vrhunca, enega od vodilnih britanskih agentov v Sloveniji, ki je po vsej verjetnosti odločilno vplival na Rapotčeve opredelitve glede obveščevalnega delovanja. Verjetno je že v tem obdobju bil tudi sprejet v britansko Soe, čeprav je šele kasneje dobil šifro »999«, junija 1942 pa tudi uradno kodo A/H69.

Iz nemškega ujetništva aprila 1941 je uspel zbežati s konvoja ali ujetniškega taborišča. Prebil se je v Split, od koder se je po naročilo nacionalističnega uporniškega gibanja (četnikov) odpravil na dolgo in nevarno pot na Bližnji vzhod radi vzpostavljanja stika z jugoslovansko vlado v emigraciji in zavezniki.

Menda je vstopil v britansko vojsko in in bil kot agent Soe dodeljen obveščevalni službi SIS. V začetku leta 1942 je bil v obveščevalni akciji pod šifro »Henna« iskrcan s podmornice pri otoku Mljetu, skupaj z radiotelegrafistom, opremo in denarjem. Uspeh je

³⁰ Jerca Vodušek Starič, *Slovenski špijoni in Soe 1938–1942*, Ljubljana, 2004, str. 103

vzpostaviti zveze v Splitu, Zagrebu, Ljubljani, Beogradu in Mostarju. Glavna je bila povezava z zagrebškim naškofom Alojzijem Stepincem in majorjem Karlom Novakom, poveljnikom slovenskih četnikov. Napisal je zanimivo obveščevalno poročilo, ki bo predstavljeno tudi v tem spisu.

Po večmesečnem bivanju v Jugoslaviji se je po dolgi in nevarni poti preko Carigrada kot uslužbenec Rdečega križa vrnil v Kairo in podal splošno in posebna poročila o stanju v domovini.

Zatem je bil postavljen na dolžnost poveljnika čete v bataljonu kraljeve garde, 1944 pa je bil povišan v stotnika JViD. Menda je enak čin dobil tudi v britanski vojski.

Ko so ga jeseni 1948 demobilizirali, se je odločil ostati v tujini. Odpotoval je v Avstralijo in se najprej nastanil v Adelaidi, kjer je uspešno zaključil študij ekonomije. Kmalu zatem se je odločil, da se bo posvetil slikarstvu, ki ga je privlačilo že od mladih let. V začetnem obdobju je slikal v realističnem slogu. Ko pa se je 1955 preselil v Sydney, je doživel pravo »globinsko preosnovo«, saj je začel intenzivno ustvarjati abstraktne umetnine visoke vrednosti in z močnim duhovnim sporočilom.

Uvrstil se je med vodilne avstralske likovne umetnike, pa je pred tudi visoko kraljevsko odlikovanje za zasluge na umetniškem področju. Leta 1961 se je poročil z Andreo Du Boise, ki je umrla 1976.

Prihajal je v Evropo in obiskoval svoje britanske vojne prijatelje. Zadrževal se je tudi na Koroškem, kjer je pri prijatelju Goršetu v vas Sveče imel celo svoj atelje. Po letu 1991 je prihajal tudi v Slovenijo, vendar se je gibal predvsem v umetniških krogih.

Stanislav je umrl 18. novembra 1997 v Sydneyu.

Njegova vloga v britanski Soe je bila javno predstavljena šele v omenjeni knjigi dr. Jerce Vodušek - Starič, v slovenskem četniškem gibanju pa v moji knjigi o Plavi gardi³¹, kjer sem predstavil tudi del že omenjenega obveščevalnega poročila.

Stanislav Rapotec in britanske obveščevalne akcije

Da bi dojali vlogo in pomen slovenskega (četniškega) častnika in obveščevalca Stanislava Rapotca, tokrat sicer v britanski službi, je potrebno vsaj delno omeniti dejavnost te službe po okupaciji Jugoslavije, pa vse do ugotovitve kdo se dejansko bori proti Italijanom in Nemcem. Kronološko poročilo³² bi izgledalo takoje:

Do novembra 1941 je bil pri generalu Draži Mihailoviću britanski častnik za zveze, stotnik Duane T. Hudson – „Bill“. Po spopadu pri Užicaj med četniki in partizani se je Hudson „izgubil“ in šele aprila 1942 je ponovno vzpostavil stik s četniki.

³¹ Marijan F. Kranjc in Slobodan Kljakić, *Plava garda – zaupno poročilo poveljnika*, Pro-Andy, 2006, Maribor.

³² Nikola Milovanović, Draža Mihailović, ibd.

To tudi pomeni, da zavezniške sile niso imele celovite slike o tem kdo se v Jugoslaviji dejansko bori proti okupatoru – partizani ali četniki. Zato je po naročilu britanske vlade poveljstvo britanskih sil na Bližnjem vzhodu planiralo poslati leta 1942 več obveščevalnih misij v Jugoslavijo.

Glavno vlogo so namenili misiji britanskega majorja Therensa Aterthona, ki je pred vojno kot novinar več let bival v Jugoslaviji in je imel širok krog zanimivih zvez. Pomožno vlogo pa je imel slovenski poročnik Stanislav Rapotec. Tako je 17. januarja 1942 iz Aleksandrije izplula podmornica „Torn“, ki je vozila dve misiji v dveh obveščevalnih akcijah.

V akciji „Henna“ sta se poročnik Stanislav Rapotec in podnarednik Stjepan (Štefan) Šinko - Jovanović, menda tudi Slovec, radiotelegrafist, dne 27. januarja 1942 izkrcala ob otoku Mljet, z nalogo, da zbereta obveščevalna poročila o stanju na Hrvaškem in v Sloveniji. Poleg radijske postaje, sta imela tudi večjo vsoto denarja.

V akciji „Hydra“ so se major Therence Aterthon, stotnik Radoje Nedeljković in narednik Patric O'Donovann, radiotelegrafist, dne 4. februarja 1942 izkrcali v bližni Petrovca v Črni gori. Prvi poskus izkrcanje pred Budvo je zaradi burje odpadel. Major Aterthon je prispel v VŠ NOVJ, vendar so ga na poti proti štabu generala Draže Mihailovca sredi maja 1942 pri vasi Tatarevina ob reki Čehotini ubili četniki Spasoja Dakića. Major Aterthon je imel podatke, da četniki sodelujejo z Italijani, pa je to nameraval sporočiti britanski vladi.

V akciji „Disclaim“ se je 5. februarja 1942 s padali na Romanijo spustila posebna skupina, ki so jo sestavljali major Keven Eliot, poročnik Pavle Crnjanski, vodnik Petar Miljković in narednik Robert Chapmann, radiotelegrafist. Sredi marca 1942 so domobranci NDH ujeli vse štiri padalce.

Četrta skupina še ni bila določena, razen, da so predvidevali, da se spusti v Črni gori po zahtevi vodje akcije „Hydra“.

Po padcu Simovićeve vlade so nastali določeni problemi, saj je novi predsednik begunske vlade v Londonu Slobodan Jovanović že 9. januarja 1942 zahteval, da Soe prekine s pošiljanjem obveščevalnih misij v Jugoslavijo. Toda bilo je prepozno.

Dne 26. januarja 1942 se je podmornica „Torn“ približala otoku Mljet, kjer sta se izkrcala poročnik Rapotec in podnarednik Šinko. Na otok sta z gumijaskim čolnom prepeljala dve radijski postaji, osebno orožje, 3,5 milijona lir in 300 zlatih funtov (Rapotec navaja 3,700.000 lir in 200 Napoleondorjev, seveda zlatih – opomba MFK). Čeprav sta imela nalogo, da takoj vzpostavita radijsko zvezo z Malto, to nista storila zaradi tega, ker sta se znašla v neznanem okolju. Zato sta na primernem kraju na obali zakopala obe radijski postaji in skoraj ves denar. Dva dni sta se skrivala v gozdičku, nato pa sta odšla v najbližnjo vas Korita, kjer sta se prvemu domačinu predstavila kot begunca iz Hercegovine. Naslednji dana se je Rapotec prijavil na postaji italijanskih karabinjerjev in kot begunec – Slovenec zaprosil za dovolilnico za potovanje v Split in dalje v Slovenijo (V poročilu navaja, da je dovolilnico za potovanje do Splita dobil od karabinjerjev v Korčuli in ob posredovanju bivšega podbana dr. Ivkovića – opomba MFK). Na poti do Splita se je za nekaj dni ustavil na Korčuli in obiskal nekaj bivših

politikov. Vsi po vrsto so ga zavrnilo in grozila je celo nevarnost, da ga prijavijo italijanskim oblastem. Zato se je takoj odpravil v Split, kjer je uspel vzpostaviti stik z vojvodo Iljijem Trifunovićem – Birčaninom, četniškim poveljnikom Dalmacije.

Podnarednik Šinko se je medtem skrival na Mljetu, vendar so ga Italijani kmalu odkrili in aretirali. Seveda so ga temeljito zaslišali in verjetno ugotovili njegovo identiteto. Zaprli so ga v hotel „Porto Sabra“, od koder je s pomočjo enega od lastnikov hotela uspel „zbežati“ in se z ladjo odpeljal v Split, kjer je našel Rapotca, ta pa ga je seznanil tudi z četniškim vojvodom Birčaninom. Vsekakor je Rapotec deloval neoprezno, ker je moral pretpostaviti, da je podnarednik Šinko celo mislilo lahko izdal.

Ker je Birčanina predvsem zanimal denar, pa tudi dve radijski postaji, je takoj organiziral akcijo odkopavanje dragocenega tovara. Dva četniška simpatizerja s Korčula sta zakopano našla, vendar ko sta čez nekaj dni prišla s čolnom, da radijski postaji in denar prepeljeta v Split, jih je nekdo prehitel. Birčanin je mislil, da sta simpatizerja s Korčule zgrešila mesto, zato jima je poslal podnarednika Šinka, da ponovno poiščejo zakopani „zaklad“. Že v Vela Luki na Korčuli je menda podnarednik Šinko zvedel od nekega italijanskega podčastnika, pa tudi od meščanov, da so karabinjeri na Mljetu „našli neko orožje, radijski postaji in 2 milijona lir“. Zato podnarednik Šinko ni nadaljeval pot na otok Mljet, temveč se je z ladjo „Jastreb“ vrnil v Split.

Ko je Rapotec zvedel, da je ostal brez radijskih postaj in denarja, je takoj zapustil Split in se z ustaškimi dokumenti za gibanje po NDH odpravil najprej v Zagreb. Podnarednik Šinko je nameraval „ilegalno“ odpotovati v Beograd, vendar mu je to oprezni vojvoda Birčanin preprečil in ga s stražo poslal v Knin k vojvodi Đujiću, kjer je podnarednik Šinko organiziral obveščevalno službo v Dinarskem četniškem območju, seveda proti NOG.

Poročnik Rapotec je opravil naslednje stike: v Zagrebu z nadškofom Alojzijem Stepincem (usmerjen proti Paveliću), z nekaj častniki NDH (jugoslovansko usmerjeni) in z majorjem Karlom Novakom, poveljnikom slovenskih četnikov (predal šifre); v Beogradu z majorjem Žarkom Todorovićem, četniškim poveljnikom Severnih pokrajin (posredna zveza z generalom Draža Mihailovićem, predal šifre); v Mostarju z nekaj častniki NDH in v Splitu s četniškim poveljnikom Dalmacije vojvodom Birčaninom. Ni uspel vzpostaviti radijsko zveze z Malto, ni pa niti raziskal ali je podnarednik Šinko Italijanom izdal celonto akcijo in si prisvojil denar. Poročnik Rapotec je dejansko **prvi podal celovito poročilo o situaciji v Jugoslaviji, da se četniki borijo proti partizanom, ni pa poročal, da tudi sodelujejo z okupatorjem.**

Julija 1942 se je major Hudson prebil do štaba generala Draže Mihailovića, pa je tako nadaljeval sodelovanje. Britanci so poslali posebno misijo, da bi zajamčili radijske zveze s četniki in majorjem Hudsonom. Nazadnje je britanska vlada v štab generala Draže Mihailovića poslala 26. decembra 1942 polkovnika StanleyW. Baileyja, pred vojno večletnega direktorja rudnika Trepče, in stotnika Kenneth Greenleesa, da bi četnike privolila v sodelovanje z zavezniki v borbi proti Nemcem in Italijanom.

Predpostavljam, da bo po tem pregledu dogajanj obveščevalno poročilo Stanislava Rapotca bolj razumljivo, saj bo tudi prvič predstavljeno v slovenščini. Dodal bom tudi svoje pripombe, ki se nanašajo na poročilo ustaške in partizanske strani.

Britanska tajna služba Soe in misija Stanka Rapotca³³

V svoji knjigi *Slovenski špijoni in Soe 1938–1942* je avtorica posvetila veliko pažnjo Stanislavu Rapotcu, agentu Soe pod oznako »999« in kasneje s kodo A/H 69 saj mu je namenila posebno poglavje z gornjim naslovom kar na 58 straneh (str. 259–317).

Tako je tudi slovenska javnost širše spoznala pomen in zasluge stotnika Stanislava Rapotca kot obveščevalca JVvD in pozneje britanske Soe.

Ne bom omenjal zgodovine Soe v Jugoslaviji, temveč bom omenil samo Slovence, ki so delovali za Soe ali pa tudi za SIS (Secret Intelligence Service ali »C«).

Vsekakor je največje zaupanje Britancev užival **Ivan Rudolf**. Določene naloge so opravljali: Dimitrij Omersa, Boris Furlan, Franc Snoj, Miha Krek, dr. Ivan Čok (strokovnjak za radijske postaje), Lojze Kuhar in Franc Gabrovšek.

Britanci so imeli tudi stike s pravimi agenti SIS, za katere pa še niso pripravljene odkriti identitete. Med njimi je vsekakor na prvem mestu **dr. Milko Brezovar**.

Aktivni pa so bili tudi legalni vojaški obveščevalci. Tako podpolkovnik Milan Prosen, vojaški ataše v Ankari, diplomat Nikola Vilhar iz Sušaka, polkovnik Franc Stropnik, šef vojne misije v Palestini in drugi.

Dr. Staričeva je »izbrskala« tudi nekaj zanimivih podrobnosti iz udbinih arhivov. Tako tudi zveemo, da je Rapotec sredi junija 1942 odpotoval iz Splita proti Ljubljani. V Karlovcu se je sestel s sestro Cveto, ki je živela v Zagrebu. Povedala je samo, da se je brat Stanislav po treh dneh vrnil iz Ljubljane. Vsekakor pa se je Rapotec odpravil v Ljubljano, da bi vzpostavi stike s slovenskimi vodilnimi liberalci. Tako se je sestel z dr. Albertom Kramarjem in predvsem z dr. Vinkom Vrhuncem, ki mu je dal potreben denar³⁴ za potovanje v Carigrad, sestel pa se je tudi s Vojaškimm svetom Slovenske zaveze v Ljubljani, ki mu je do 15. julija 1942 posredoval poročilo v Zagreb, pa je tako Rapotec šele konec tega mesca odpotoval v Carigrad.

V Ljubljani je dobil potni list Rdečega križa (katerega predstavniki so sodelovali z britansko obveščevalno službo), da kot njihov predstavnik obiše slovenske vojne ujetnike v Bolgariji. Seveda so ga Nemci v Bolgariji aretirali, pa je moral odigrati vlogo pravega predstavika RK – kako, ne vemo.

³³ Jerca Vodušek Starič, *Slovenski špijoni in Soe 1938–1942*, Ljubljana, 2002.

³⁴ S. Pavlowitsch, *Unconventional perceptions of Yugoslavia*, str. 67–105. Menda je Stevan Pavlovič nekajkrat govoril z Rapotcem in imel najbolj popolne podatke o njegovih privatnih in službenih zadevah.

V Carigradu je Rapotca najprej sprejel konzul Ljubomir Hadži-Djordjević in Jovan Djonović - Monkey³⁵, novi šef obveščevalnega centra, nato pa sta ga napotila v center Soe v Carigradu, od koder je John Bennett šele 8. avgusta 1942 poslal poročilu centrali Soe v Kairu, obenem pa tudi v London.

Rapotec je 14. avgusta 1942 napisal obširnejše obveščevalno poročilo o Jugoslaviji. Tako je o razmerah v Sloveniji poročal, da so organizacijo odpora prevzeli demobilizirani rez. častniki, medtem ko so se politiki povlekli v ozadje. Podrobno je poročal za druge kraje, pri čemer je očitno, da je povsem zanemaril pravi odpor – partizanski! Zato se tudi njegova predvidevanja, na katerih so Britanci gradili svojo politiko, niso uresničila, pa je tako britanski premier Churchil moral kasneje poslati v Jugoslavijo svojega sina Randolfa. In drugo, poročnik Rapotec je povsem zanemaril očitne podatke, da četniki sodelujejo z Italijani in Nemci. Ali je temu kriva naivnost ali pa napačna terenska poročila, ne morem komentirati. Dejstvo je, da so britanski obveščevalci vseeno še dolgo preverjali verodostojnost Rapotčevih poročil, kar samo po sebi govori, da mu niso povsem zaupali. Potrebno je omeniti, da je SIS v Londonu imel dve neposredni radijski zvezi z Ljubljano! Zaradi vseh preverjanj in zaslišanj, je bil poročnik Rapotec zelo razočaran in menda ni hotel več sodelovati v nobeni obveščevalni misiji. Odšel na za poveljnika čete v gardni bataljon v Palestini

Nato so se začele priprave za za operativni akciji »Henna« in »Hydra«.

Moram pa dodati še dva podatka. Radijski postaji, ki jih je Rapotec skrtil na Mljetu sta bili docela neuporabni, saj je tehnik pozabil formirati akumulator. In drugo, Rapotec se je vsekakor sestal tudi z ing. Jankom Mačkovškom, vodilnim britanskim agentom v Sloveniji, ki je že 17. junija 1942 poročal v London, centrali SIS, o Rapotčevi akciji in težavah. Očitno je, da vsega še nismo zvedeli ...

Poročilo poročnika Stanislava Rapotca, začetek avgusta 1942³⁶

„POROČILO

s potovanja v domovino v času od 15. januarja do konca junija t. l. po ukazu takratnega Zastopnika Vrhovnega poveljnika, z nalogo in navodili, ki so bila sestavljena v Vrhovnem poveljstvu.

V Jugoslaviji sem se mudil polnih pet mesecev. Medtem ko sem prva dva meseca skoraj neopažen³⁷ in živel relativno mirno, brez večjih skrbi za varnost, sem zadnja tri meseca imel na svojih plečih kar štiri tiralice s vsemi „zahtevami“ italijanskih, nemških in hrvaških vojaških in policijskih oblasti. Zato je tudi razumljivo, da med

³⁵ Jovan Djonović, po vojni je skušal vzpostaviti zveze s častniki JVM, pa smo zato za njega v KOG Split vodili leta 1964 operativno obdelavo. Dosje je bil kar zajeten ...

³⁶ To poročilo poročnika Stanislava Rapotca, poročnika JViD, je povzeto in prevedeno iz knjige dr. Ljuba Bobana, *Hrvaška v diplomatskih poročilih begunske vlade*, 1, in 2. del, Zagreb, 1988. Izpuščena sta dva poglavja in sicer: Splošna situacija in Stanje v splitskem sektorju, Dinari in Liki. Poročilo je bilo prevedeno dobesedno, brez večjih posegov lekture.

³⁷ Kar seveda ne bo držalo, saj so italijanski karabinjerji na Mljetu kmalu naši dve radijski postaji in večjo vsoto lir in zlatih funtov, še prej pa je opažena podmornica in pomorski promet je bil nekaj časa prekinjen, karabinjerji pa so izdali Rapotcu legalno propustnico za potovanje v Split – opomba MFK.

svojim bivanjem nisem pisal nobenih zabeležk, razen zelo važnih stvari. S tem opravičujem pomanjkanje datumov in eventualne netočnosti v tem poročilu.

Vtise, ki sem jih zbiral danonočno, mnoštvo dogodkov, važnih in manj važnih, tisoče razgovorov z odgovornim in preprostimi ljudmi – in na koncu, takšno tragedijo, tolikšne muke in žrtve – s vsemi podrobnostmi, opisom in zaključci, ne bi mogel staviti na papir v nekem krajšem roku. Živci, ki so bili pet mesce do skrajnosti skoncentrirani, so popustili šele takrat ko sem se znašel na sigurnih tleh. Razumljiva pa je tudi prirodna reakcija, ki mi ne dovoljuje, da bi sedel na miru. Zato bom pohitel s tem kratkim poročilom, po katerem bodo nadležni lahko zaključili kakašen je položaj v državi, kakšni so odnosi med posameznimi skupinama, kakšne so možnosti zvez, pošiljanja pomoči itd. Samo potovanje, bolje rečeno njegovo tehnično stran, bom opisal v posebnem referatu. Pišem tudi obširnejše poročilo, ki ga bom iz navedenih razlogov predložil kasneje.

Skupaj s podnarednikom Stjepanom Šinkom, radiotelegrafistom, sva se podala na pot s podmornico, ki je izplula 15. januarja 1942 iz pristanišča v Aleksandriji. Na isti podmornici je potovala tudi ekipa majorja Aterthona za Črno goro.

Po enajstih dnevih, t. j. 26. Januarja 1942 ob 4. uri zjutraj sem se izkrcal na otoku Mljetu (na skrajnem vzhodnem delu) skupaj z radiotelegrafistom in naslednjo opremo: dve radijski postaji, dva akomulatorja, 3,700.000 italijanskih lir, 200 Napoleondorjev, manjši kovčeg z rezervnimi deli, štiri revolverja, nekaj streliva in hrane ter osebni predmeti. Samo izkrcavanje je potekalo nemoteno. Bilo je sicer predvideno, da se izkrcam na otoku Hvaru, ki je bližji Splitu, vendar to ni koveniralo poveljniku podmornice, ker bi samo za manvriranje izgubil dan in noč. Velika oddaljenost od Splita pa tudi nepoznavanje terena in ljudi me je sicer skrbela (Hvar mi je bil zelo dobro znan), vendar se je bilo potrebno odločiti za izkrcanje ali povratek v Aleksandrijo. Kot sem že navedel, o samem potovanju bom namenil poseben referat, pa se sedaj ne bom zadrževal na podrobnostih tega potovanja.

Na otoku Korčuli sem četrtega dneva bivanja v domovini naletel na podbana g. dr. Ivkovića (dr. Svetozar Ivković, bivši hrvaški podban s sedežem v Splitu – opomba MFK). Čeprav je dr. Ivković vedel za moj odhod iz države, sem ga lahko prepričal, da sem prišel samo do Beograda, od koder se vračam. Vseeno sem ga obvestil, da se nahajam v manjši misiji in da prinašam določeno vsoto denarja za akcije v Splitu. Tako sem v njegovem stanovanju skirl 400.000 lir in 70 Napoleondorjev, kolikor sem vzel od vsote denarja, ki sem jo zakopal v bližini mesta izkrcanja. Med tridnevnim bivanjem na Korčuli sem bil gost v njegovi hiši, z njegovim posredovanjem pa sem od karabinjerjev dobil legalno dovolilnico za potovanje do Splita. Pojavljanje podmornice v bližini Mljeta je bilo že registrirana, pa je bil ves pomorski promet prekinjen. Tri dni sem čakal za prevoz do Splita. Bil je to celo vojaški transport.

Dr. Ivković mi je posredoval prve ugodne pa tudi prve zaskrbljujoče vesti. Od njega sem tudi izvedel, da se v Splitu nahaja četniški vojvoda Birčanin (Ilija Ž. Trifunović - Birčanin, 1877–1943 – opomba MFK), Niko Bartulović (predsednik Nacionalnega komiteja za Dalmacijo – opomba MFK), Danko Anđelinović (odvetnik – opomba MFK), dr. Juraj Arnerić (odvetnik, prej na Korčuli – opomba MFK), četniški vojvoda Dobroslav Jevđević (“Aero”, odvetnik, četniški poveljnik Like in Istre, tuji agent –

opomba MFK) in drugi. Zvedel sem tudi, da v Splitu in v obalnem pasu vlada zelo strogi režim, hermetična zapora meja in podobno.

V Split sem prišel 3. ali 4. februarja ob 19.50 uri. Zaradi nekaj kosov ameriškega mila "Palmoliv", katere so finančni in policijski uslužbenci pri pregledu prtljage našli na vrhu kovčka in z velikim veseljem pospravili v svoje žepe, a za dovoljenje niso niti spraševali, je pregled bil hitro končan. Uspel sem izpod srajce prenesti vseh 400.000 lir in 70 Napoleondorjev. Eden od financarjev, ki se mu je dopadlo milo "Palmoliv", mi je preskrbel še dovoljenje za gibanje v Splitu, ker je policijska ura že začela ob 19. uri.

Prespal sem v stanovanju svojega prijatelja. V isti hiši je stanoval tudi Danko Anđelinović, kateri me je še iste večeri seznanil s stanjem v Splitu in se zavezal, da bo naslednji dan sklical malo konferenco osebnosti, ki so bile po svoji avtoriteti brez dvoma poklicane, da prevzamejo skrb za del denarnih sredstev, ki sem jih prinesel. Šlo je za osebe, ki bi naj sestavljale vodstvo organizacije, ki je bila že v formiranju. Posebno me je razveselilo, da sem tako hitro srečal avtoritativni osebi kot sta vojvoda Birčanin in Niko Bartulović in tudi takoj pridobil njihovo zaupanje.

Na sestanku kateremu so prisostvovali vojvoda Birčanin, Niko Bartulović, Danko Anđelković in dr. Juraj Arnerić, sem na kratko razložil svojo nalogo in jim tudi sporočil direktive Vrhovnega poveljstva VKJ za delovanje in sporočil pripravljenost Kraljevske vlade in Vrhovnega poveljstva, da bosta v konkretnih pogojih in možnostih pošiljala vso potrebno pomoč, tako finančno, v orožju in strelivu, kakor tudi, da bom lahko sporočil odgovore na tisoč vprašanj, ki se postavljajo izven domovine, tudi trenutno sedaj, ko se je menjala vlada, itd. Na tem sestanku je tudi narejen načrt za dalje delo okrog moje misije, skrb za prenos materiala in denarja z Mljeta pa je bila zaupana dr. Arneriću, prav tako pa tudi razmestitev radijskih postaj.

Z vojvodom Birčaninom sem se sestajal vsakodnevno. V njegovem stanovanju sem srečal mnoge kurirje in častnike v posebnih misijah, ki so prihajali iz Mostraja, iz štaba poveljnika Bosansko-hercegovskih odredov pokojnega generalštabnega majorja Boška Todorovića, iz Črne gore in Like. Tako sem že prve dni prišel v stik z majorjem Boško Todorovićem prek njegovega pribočnika rez. podporočnika Mutimira Petkovića, ki je prišel v Split v posebni misiji. Nekaj dni pozneje so prišli k vojvodi Birčaninu še stotnik Vidak Kovačević in rez. poročnik Milan Šantić (urednik "Politike"). Stotnik Kovačević je bil v Splitu kot kurir na poti h generalu Draža Mihailoviću, a rez. poročnik Šantić je bil poslan v Beograd s posebno nalogo. Po mesecu dni, ob njihovem povratku, sem imel priliko za ponovni razgovor z obema.

V Mostar sem potoval trikrat in sem tako tam prebil štirinajst dni. Bil sem v stalnem stiku z Radmilom Grđićem, bivšim sekretarjem Sokola v Beogradu, ki je bil zastopnik vojvode Birčanina na hercegovskem območju. Namreč, vojvoda Birčanin je v začetku aprila 1942 sprejel polnomočja generala Draža Mihailovića, s katerim je postavljen za poveljnika celotne obalskega območja, razen Črne gore, kjer je postal poveljnik general Đukanović. V Mostarju sem imel stik tudi z Dobrosavom Jevđevićem, s katerim sem se že prej seznanil v Splitu, z Ristom Tutom, namestnikom Radmila Grđevića, z dr. Aleksandrom Solom in drugimi.

Zahvaljujoč prijaznosti vojvode Birčanina in zaupanju katerega mi je izražal, pa tudi dejstva, da me je seznanil v vsemi, ki so prihajal k njemu s terena, kakor tudi v neposrednih stikih s političnimi osebnostmi in predstavniki Jugoslovenskih nacionalistov, HSS in SDS, sem v Splitu med dvomesečnim bivanjem ustvaril zelo jasno in popolno sliko stanja v obalnem območju, ki jo bom v nadaljevanju prikazal objektivno. Izpustil bom samo zelo zaupne podatke, katere bom usno sporočil nadežnim organom. (Izpuščeno).

Prilike na Hrvaškem in v Sloveniji, bivanje v Zagrebu

V Zagrebu sem prebil dva in pol meseca: aprila, maja in prvo polovico junija 1942. Ves ta čas pa sem bil tudi v stalnem stiku s Slovenijo, kamor, na žalost, nisem mogel potovati zaradi izjemno težkih prilik in zelo stroge mejne kontrole. Imel pa sem medtem stalno in zelo dobro kurirsko zvezo. V kurirski zveze sem ostal tudi s Splitom in Mostarjem. No, vso pozornost pa sem namenil proučevanju prilik, odnosov in razpoloženju na hrvaškem območju. Bil sem v stalnem stiku z vodstvom HSS, posebno z mladimi v HSS, nadalje z Jugoslovensko revolucionarno organizacijo, z nekaj mlajšimi častniki in mnogimi vplivnimi posamezniki.

Petkrat sem bil tudi v avdienci pri zagrebškem nadškofu prezvišenem dr. Alojziju Stepincu. Želel sem dobiti od njega osebno pojasnilka za mnoga vprašanja. Prek nekaj uglednih družin sem hitro ustvaril solidno obveščevalno mrežo, ki je segala vse do Paveličevega kabineta. Zelo veliko materiala sem dobil od doc. prof. dr. Filipovića, gospe Vilder, gospe prof. Marušić – Vurdelja in drugih.

*Že sem navedel, da sem bil v stalnem stiku s političnim in vojaškim vodstvom Slovenije, t.j. s Slovensko zavezo in z Dražinom opolnomočenikom generalštabnim majorjem **Novakom** (Karl Novak, 1905–1975, poveljnik Slovenskih četnikov oz. JVvD do sept. 1943, pozneje predstavnik Draže Mihailovića pri zaveznikih v Italiji – opomba MFK). Ob svojem potovanju v Dražin gorski štab v začetku junija 1942, se je major Novak za pet dni ustavil v Zagrebu. Ob tej priliki sva z majorjem Novakom do podrobnosti proučila stanje in položaj v Sloveniji in vse mogoče smeri razvoja situacije. Major Novak mi je predal tudi poročilo Slovenske zaveze (v filmu), ki ga prilagam v enem primerku. Poročilo je namenjeno Kraljevski vladi in Poveljstvu jugoslovanskih enot.*

Slovenija preživlja od božiča (1941) naprej težke dneve. Težave ponovno izvirajo zaradi razhajanj dveh skupin, dveh pogledov na svet – gre za dve taktiki glede vodenja boja s sovražnikom. To sta dva računa, od katerih je eden napačno sestavljen. Ta račun je narejen s predpostavko konca vojne minulega poletja in ruski zmagi. Tukaj gre za partizane. Nameravali so nesrečo v kateri se je znašel slovenski narod, poleg borbe proti okupatorja, izkoristiti tudi za socialno revolucijo in za obračun z domačimi političnimi nasprotniki. Zaradi njihove velike napake najbolj trpi vas, kmet, ljudsko imetje in na stotine nedolžnih talcev ... Iz boja v katerega so šli relativno slabi, brez potrebnega orožja in streliva in s proračunom v katerem je bil čas velika neznanka, preprosto ne morejo zmagati. Njihovo borbo lahko najboljše vzporedimo s kačo, ki je zagrizla žrtev, vendar ji ni kos – njeni zli zobje ne morejo popustiti, čeprav je pravočasno spoznala, da bo podvig plačala z lastno glavo. Od takšne borbe nobena fronta nima nobene koristi, še najmanje vzhodna. Od te borbe ni nobene koristi, razen, da narod in imetje trpita neizmerno škodo. Težina nesreče je tudi v tem, ker je

mobiliziranega tudi mnogo iskrenega idealizma, preveč mladosti in premnogo iskrenih želja in volje, da se pomaga nesrečnemu in zaslužjenemu narodu – in s tem kapitalom razpolaga eno povsem neskrbno vodstvo.

Nosilec zgoraj opisanega stanja in borbe v Sloveniji je OF (osvobodilna fronta), katera je bila v začetku morda celo dobro zamišljena vendar so pozneje glavno vodstvo prevzeli ekstremni – komunisti. Tako je ta borba dobila povsem drugi karakter in smer. OF danes negira Dražo, begunsko vlado in Jugoslavijo.

Drugo skupino, ki si prizadeva za osvoboditev Slovenije predstavljajo pomlajeni kadri tradicionalnih slovenskih strank. To so SLS, JNS, SDS, socialisti in druge manjše skupinice. Skupina je politično znana pod imenom Slovenska zaveza. Vojaški del organizacije je pod neposrednim poveljstvom zastopnika Draže Mihailovića – generalštabnega majorja Novaka. Spopadom z OF se izogibajo. Zdi se, da bo Slovenska zaveza od te zime naprej v Sloveniji popolnoma prevzela iniciativo v svoje roke. To je tudi mnenje majorja Novaka.

S Slovensko zavezo in z majorjem Novakom sem imel, to sem že poudaril, stalni stik. Predal sem jim vsa navodila in sporočila, ki sem jih dobil. Zahteval sem, da se čimprej določijo kraji (lokacije), kamor bi jim pošiljali pomoč. Na žalost pa jim sedanje stanje tega nikjer ne dopušča, pa bodo lokacije o krajih za sprejem pomoči posredovali pozneje. Potrebna jim je velika pomoč v denarju. Predal sem jim tudi pooblastila, ki sem jih pred odhodom iz Aleksandrije dobil od Britancev in v prisotnosti polkovnika T. Dimitrijevića in stotnika Z. Krstića, ki se nanašajo na sklepanje posojil za financiranje raznih akcij. Takšna pooblastila sem predal tako vojvodi Birčaninu, kakor tudi Slovenski zavezi v Ljubljani.

Z Ljubljano sem dogovoril tudi šifro, ki se bo lahko uporabljala v primeru, da bomo vzpostavili stike potom radijskih zvez (šifro bom predal v posebnem referatu).

Majorju Novaku, sem ob priliki njegovega bivanja v Zagrebu, posredoval vse do tedaj zbrane podatke, posebno tiste iz Hrvaške, ker se je predvidevalo tudi njegovo imenovanje za začasnega Dražinega zastopnika za območju Hrvaške (Ko sem se po 14 dnevih ponovno sestal z majorjem Novakom v Beogradu – on se je ravno vrnil iz Dražinega gorskega štaba – je imel to polnomočje). Predal sem mu vse zveze v Zagrebu, ki sem jih ostvaril med dvojnopolmesečnim bivanjem – politične in vojaške. Predal sem mu tudi dvoje navodil in naslove za vzpostavljajne stikov z vojvodom Birčaninom v Splitu in Mostarju. Kurirske zveze iz Zagreba z Ljubljano, Splitom in Mostarjem so možne in tudi uspešne. Malo težje je z Beogradom. Ko sem bival v Zagrebu, je obstajala dokaj redna in sigurna zveza, katero pa sem koristil samo enkrat, saj sem za njo zvedel zelo pozno. Za to zvezo (namreč z Beogradom) skrbi Jugoslovanska revolucionarna organizacija v Zagrebu. Prilagam tudi obširno poročilo o stanju v Sloveniji in razvoju situacije od začetka do maja t. l., ki ga Slovenska zaveza pošilja Kraljevski vladi in Poveljstvu jugoslovanskih enot.

K prednjemu poročilu o stanju v Sloveniji dodajam še seznam ilegalnih časopisov, ki tedensko izhajajo v Ljubljani. Že samo število teh časopisov dovolj jasno dokazuje veličino in žar borbe katero vodijo Slovenci za vstajenje skupne domovine – Jugoslavije!

- *“Slovenska zaveza”* (skupno glasilo strank združenih v Slovenski zavezi);
- *“Svobodna Slovenija”* (glasilo SLS);
- *“Pobratim”* (glasilo vojaške organizacije Pobratim oz. Narodne legije);
- *“Svoboda ali smrt”* (glasilo Poveljstva JVvD v Ljubljani);
- *“Zarja svobode”* (glasilo nacionalistov);
- *“Naprej zastave slave”* (glasilo Sokolske legije);
- *“Stara Pravda”* (glasilo skupine Stara Pravda – ing. Nagode).

Zgoraj navedena glasila pripadajo skupinam v „Slovenski zavezi“. Razen teh, izhaja tudi „**Slovenski poročevalec**“ in „**Delo**“ kot glasili OF.

Slovenska zaveze mi je v Zagreb poslala svoj predlog oz. boljše rečeno sugestijo, ki bi jih morali upoštevati v bodočnosti pri določanju državnih meja (Navaja se podroben pregled poteka meje okrog Slovenije).

Hrvaška

Dobil sem nalogo, da raziščem tudi prilike oz. razpoložene ljudi in možnosti koordinacije z ostalimi deli v državi – iz Hrvaške. Prepotoval sem območja NDH kjerkoli se je dalo (Obalno območje, Mostar, Sarajevo, Slavonski Brod, Zagreb, Bjelovar, Karlovec – v NDH sem prebil dva in pol mesca). Že sem navedel s kom sem bil vse v stiku.

Težko je pisati poročilo ob tako kompliciranem sklopu problemov kakršni so nastali na Hrvaškem. Lahko se sicer pohvalim, da sem politične razmere na Hrvaškem (pred vojno) zelo dobro poznal. Sedem let sem študiral v Zagrebu in v tem obdobju sem deloval v političnem življenju, posebno v mladinskem. No, vzroke in pojasnila za premnoge dogodke, ki so se zgodili v preteklem tragičnem letu, enostavno ne morem najti. Mnogo gorja sem videl na potovanjih po Bosni in Hercegovini. Še več pa sem o tem slišal. Slike, ki se tukaj vidijo parajo srce, še bolj pa so strašne zgodbe iz notranjosti Bosne, Hercegovine, Like in Korduna. Cifre o številu žrtev, ki tukaj krožijo, so lahko točne ali pa ne, težko jih je preverjati. No, strašno je samo po sebi že dejstvo, da je število pobitih Srbov s tisoč že prešlo na stotisoč. Stotisoč grobov nedolžnih ljudi meče svojo povsem jasno senco prek cele Hrvaške, na vse Hrvate! Vsaki Hrvat, a posebno tisti, ki so bili daleč proč od vseh teh zločinov, občutijo povsem razumljivo neprijetnost, ko se v razgovorih samo omeni to ogromno število nedolžnih žrtev. Zato je tudi razumljivo, da se prek te temne sence gleda tudi na vse bodoče problem, katerih rešitev se s tem samo zapleta. Čeprav je bila velika večina Hrvatov daleč proč od teh zločinov in jih obsoja, vseeno se veliko število nedolžnih žrtev postavlja na tapeto kolektivne odgovornosti Hrvatstva. To je mučen in delikaten problem, ker je potrebno računati tudi o pravični in strogi kazni za tolikšne zločine, pa tudi o dejstvu, da nas usoda in bodočnost vežeta na skupno življenje.

V zahvalo vsem tistim Hrvatovm, ki se držijo dobro tudi v teh prilikah in delajo vse, da odbranjo obraz Hrvatov – bom v tem kratkem referatu opisal samo svetle trenutke in primerne dogodke katere sem zapazil pri Hrvatih na teh potovanjih. Temne strani sem dovoljno jasno označil, ker so znane, vendar jih bom še obdelal v daljšem referatu.

Drža in delovanje HSS

S HSS sem bil v stalnem stiku. Z vodstvom prek gospoda Ferfola, javnega uslužbenca z otoka Visa, ki zdaj stalno živi v Zagrebu, z mladimi prek gospoda Vojislava Krstulovića, sekretarja HSS v Splitu, ki je prišel v Zagreb samo zaradi vzdrževanja te zveze med Splitom in Zagrebom in mi je bil stalno na uslugi. Njegovo sodelovanje mi je zelo koristilo.

HSS je začel šele od začetka maja letos s sistematično in organizirano akcijo proti sedanjemu režimu. Razlog za takšno neaktivnost je predvsem strahoviti pritisk režima tokom celega leta, saj je za vsako nerodno izgovorjeno besedo šla glava. Vodstvu HSS – tako glavnemu kot pokrajinskim odborom, je bilo od samega začetka povsem onemogočeno delovanje. V pokrajinah so najbolj ugledne HSS-ovce v glavnem pozaprli, internirali ali pa samo postavili pod strogo policijsko kontrolo. Predsednik HSS dr. Vladko Maček je bil od samega začetka posvem onemogočen. Prva tri meseca je bil v Kupincu pod strogim nadzorom, zatem so ga internirali v Jasenovcu, a v začetku marca letos je ponovno pripeljan v Kupinac, kjer se sedaj nahaja v hišnem priporu. Varujejo ga 40 ustašev. K njemu lahko pridejo samo soproga, otroci in zdravnik. Ob vsakem razgovoru sta prisotna najmanj dva ustaša. Ostali člani vodstva HSS, Torbar, ing. Košutić, Smoljan in drugi, so bili sicer na svobodi in dovoljeno jim je bivanje v Zagrebu, vendar pod zelo strogim policijskim nadzorom (z detektivi pred stanovanjem). Z dr. Smoljanom in Torbarom je bil možen stik že nekaj mesecev prej, ing. Košutiću pa so šele četrtega dne pred mojim odhodom iz Zagreba umaknili detektive izpred stanovanjskih vrat. Smoljan in Torbar nista hotela izkoristiti svojo relativno svobodo za stike, nekaj zaradi nedovoljne osebne iniciative, nekaj pa tudi zaradi strahu, ki pa je razumljiva, saj brez znanja in direktiv dr. Mačka in Krnjevića nista hotela prevzeti odgovornosti na svoja ramena. Tako so mi vsaj povedali sami HSS-ovci.

Na pritisk z vasi, posebno mladih, so se meseca maja, kakor sem že navedel, začele organizirane akcije. Bil je že skrajni čas, saj so množice, HSS orientirane, sicer razpoložene za odpor, začele prehajati k partizanskim centrom odpora, saj niso od svojega vodstva imeli nikakršnih direktiv niti povezav. Po vseh poročilih, ki sem jih prejel s terena in po tistem kar sem sam opazil, pa tudi po podatkih, ki mi jih je podala na razpolago Jugoslovanske revolucionarna organizacija v Zagrebu, razpoložene HSS-ovcev je imelo dokajšnji jugoslovanski akcent. V HSS z gotovostjo računajo, da bodo v določenem trenutku imeli vso vojsko ob sebi. Gospod Farfoli me je obvestil, da HSS vodi pogajanja z nekaj višjimi častniki glede prevzemanja vojske.

HSS je dr. Krnjeviću poslala zelo kratko sporočilo. Njena vsebina je v glavnem že zajeta v prednjem poročilu. HSS je želela poslati prek meje dva mlada člana z materialom. Kolikor sem lahko zvedel, pomagal sem z nasvetom in denarjem, je do mojega odhoda bila cela stvar šele na pol poti.

Dr. Maček se, to sem že navedel, od marca nahaja interniran v Kupincu. Varuje ga oddelek 40 ustašev. K njemu ne more nihče, razen soproge, otrok in zdravnikov (dr. Berlošević in dr. Špoljar). Vodstvo HSS ne more vzpostaviti niti najmanjši stik z dr. Mačkom. Vsakemu razgovoru, tudi tistim s svojo soprogo in otrokom, sta prisotna po dva ustaša. Dolgo sem se pogovarjal z dr. Špoljarjem, ki vsaki dan odhaja v Kupinec

zaradi injekcij, katere mora dr. Maček prejemati vsakodnevno. Dr. Špoljar je bil pripravljen, da vzpostavi tudi najmanjši stik. No, vsi napori so ostali brez rezultatov. Dr. Špoljar, s katerim sem se vsaki teden sestajal v Zagrebu (prihajal je iz vasi Zdenčina pri Kupincu), mi je sicer posredoval veliko zanimivega materiala, vendar same povezave na žalost ni mogel vzpostaviti. V obdobju dveh mesecev je imel samo nekaj sekund, da je dr. Mačku šepnil dve tri besedice. Ta izjemna prilika se mu je ponudila, ko je v sosednji sobi pozvonil telefon, pa sta oba ustaša skočila, da dvigneta slušalko. Pozneje je dr. Špoljar pozvan v vojsko, pa je tako propadla še ta edina možnost, da se z dr. Mačkom vzpostavi stik. Preučevala se je tudi možnost, da se to stori preko duhovnika – spovednika, no, to je odpadlo, ker je dr. Maček starokatoličan.

Avtoriteta dr. Mačka na Hrvaškem je vsaki dan večja. To je dejstvo, ki se ne sme zanemariti. Okoliščine v katerih živi in jih prenaša kljub visoki starosti, odločno zavračanje vseh predlogov za sodelovanje tako z ustaško oblastjo kot tudi z Nemci – so zelo prispevala k njegovi avtoritei. Njegove prve direktive, ki jih je izdal v dneh ko je obstajal še manjši stik z njegovimi sodelavci (prva tri meseca po zlomu), so se nanašala na preganjanje in ubijanje Srbov. Od Hrvatov je zahteval, da storijo vse za zaščito življenja Srbov in da jim nudijo pomoč. Kolikšen je bil odmev njegovega klica in koliko se je po njem ravnalo, pa tudi z druge strani kaj je preprečevalo, da ga Hrvati niso uresničili, bo pokazala skorajšnja bodočnost.

Katoliška cerkev

Katoliška cerkev je na Hrvaškem odigrala zelo žalostno vlogo. To velja posebno na območjih Bosne in Hercegovine, Dalmacije, Like in Korduna. Na njo pada strahotna odgovornost za eno od največjih kulturnih sramot 20. stoletja. Stotisočev grobov nedolžnih bodo večne priče, večna obtožba proti tem “propovednikom ljubezni”!

In v tej temi je nekaj svetlih zvezd, ki pa ne morejo noč spremeniti v dan. Navajam imena treh škofov: Alojzija Stepinca, đakovskega škofa Akšamovića in splitskega Bonifačića. Akšamović se je na primer demonstrativno umaknil s svojega položaja in storil vse mogoče, da je olajšal trpljenje Srbom.

Pri zagrebškem nadškofu dr. Alojziju Stepincu sem bil osebno. Sprejel me je v pet avdiencijah. Želel sem od njega zvedeti poasnila na mnoga vprašanja. Že samo dejstvo, da me je sprejel, vedoč kdo sem in od kot prihajam – pove mnogo tega.

Velika je škoda, ker ta človek ne uživa podpore svojega klera. Je osamljen, in skoraj brez vpliva, posebno na versko vzgojo. Bil je zelo zadovoljen, ker sem ga obiskal. Zelo je nesrečen zaradi razvoja razmer na Hrvaškem. Osebno je zelo zelo naredil za mnoge preganjane Srbe in Hrvate, pa celo Jevreje. Poskrbel je za 500 pregnanih slovenskih duhovnikov, skrbi za vzdrževanje 200 Poljakov, vsakdnevno intervenira in spravlja ljudi iz zaporov in logorjev, poskrbel je za prehrano in varnost velike skupine srbskih otrok itd. Posredoval mi je vse svoje pridige v katerih povsem jasno šiba in kritizira današnji režim. Na mojo opombo, da ljudje od njega pričakujejo močnejšo kritiko, močnejši protest, mi je odgovoril, da mu cerkev predpisuje določeno obliko in da prek tega ne more v javnost. En govor nadškofa Stepinca je povzročil, da je banjaluški škof pisno protestiral (nadškofu Stepincu je poslal pismo zaradi izdajalskega in protidržavnega tona).

Nadškod dr. Stepinac čvrsto verjame v vstajenje Jugoslavije. Ko sem bil zadnjič pri njemu, mi je povedal: "Povejte zunaj, naj pri bodoči ureditvi države vsekakor vodijo računa o federaciji", a v zvezi z vestmi, ki krožijo po državi o načrtih zaveznikov, da formirajo eno katoliško državo s centrom na Dunaju, v katero pa bi bile vključene Bavarska, Avstrija, Slovenija, Hrvaška, morda pa tudi Madžarska, nadškod Stepinac je odločno izjavil naslednje: "Naj vedo, to jim svobodno povejte, da Hrvati in Slovenci (morda je celo rekel katoličani – ne spomnim se dobro) nikoli ne bodo pristali na takšno rešitev!"

Na prigovor enega od uglednih Hrvatov, ki se nahaja v izgnanstvu v Splitu, posredovan dr. Stepincu glede zločinov, ki so jih storili posamezni duhovniki, mu je dr. Stepinac odgovoril in prosil, naj mu sporoči za vsaki takšen primer, obenem pa naj to prijavo podpišeta še dve priči iz dotične občine, on pa bo storil vse, da bo takšen duhovnik takoj izgnan iz duhovniškega stanu. Znano mi je, da dr. Stepinac nekaj takšnih grešnikov drži v škofovskih hišnih zaporih. Napadi na dr. Stepinca prek emisij londonskega radija so sprejeli z velikim nezadovoljstvom v vseh protirežimskih vrstah, pa tudi pri Srbih v Zagrebu, ki stališča in delovanje dr. Stepinca zelo dobro poznajo. Želja je vseh teh ljudi, da takšni napadi v bodočnosti prenehajo.

Stepinac stalno pričakuje aretacijo. Med državo in cerkvijo je koncem maja prišlo do odprtega spora ob imenovanju mostarskega in križevskega škofa, ki je opravljeno brez vedenja hrvaške vlade.

Ko sva razpravljala o pomoči srbskim in slovenskim beguncem, je nadškof Stepinac ponudil svoje usluge in izrazil pripravljenost, da pomaga na način, katerega bom nadrejenim usmeno razložil.

Ko sem navajal prednje o nadškofu Stepincu, nisem hotel z nobeno besedo braniti stališča katoliške cerkve na Hrvaškem, za katero bi moral odgovarjati tudi nadškof dr. Stepinac, če bi imel potreben vpliv. On je že pri svojem imenovanju bilo zelo hladno sprejet pri podrejem kleru. Pred samim zlomom je bil v svojem škofovanju precej oviran in tudi osamljen s svojim mišljenjem in stališči, kar se je po zlomu samo še potenciralo. "Lahko bi se demonstrativno umaknil in odšel v samostan", je rekel nadškof Stepinac, "a po vojni uživati reputacijo mučenca, vendar s tem ne bi mogel sami stvari pomagati, posebno ne tistim, ki so pomoči potrebni!"

Hrvaška vojska.

Računa se, da HV šetje okrog 60.000 vojakov. Oborožitev je slaba in nepopolna. Morala je slaba, borbenost nikakršna. Kjerkoli jo pošljejo v akcijo, zavzema nekakšno pasivno zadržanje. Režim rešuje situacijo s formiranjem posebnih muslimanskih enot ali pa s posebnimi "elitnimi" enotami, za katere so predvideni samo ustaško razpoloženi vojaki. Najtežje in najdelikatnej naloge pa so seveda zaupane samo ustaško-partijskim enotam.

No, ta je vse manjša odpor pa je vse večji in pojavlja se na več krajih. Na primer, v čiščenju vzhodne Bosne spomladi letos hrvaška vojska sploh ni sodelovala, a časopisi so poročali o 10.000 ustaših, ki se bojujejo, vendar so glavne naloge opravili sami

Nemci. Isti slučaj se je kmalu zatem ponovil na Kordunu. Ustaši so začeli boje, očistili Kordun od partizanov in potem objavili na prvih straneh časopisa "Hrvaški narod", da se nudi brezplačna vozna karta kdor se hoče na licu mesta prepričati o efikasnosti ustaškega čiščenja. Ni pa še minil mesec dni, ko so se na tem "očiščenem" terenu začeli vnovični boji, vendar je zdaj tukaj operirala italijanska vojska, saj niti ustaške niti redna hrvaška vojska nista bili sposobni, da bi očistili relativno majhno področje.

Vodstvo hrvaške vojske je v rokah starih avstrijskih častnikov. Narod in vojaki jih zaradi njihove nesposobnosti, starosti in negiblivosti imenujejo „naftalinci“. Isti izraz uporabljajo tudi nemški častniki kadarkoli govore o njih. Med njimi in mlajšimi častniki je velika jama. Razlogi so povsem razumljivi. Še večja pa je jama med hrvaško vojsko in ustaško organizacijo.

Vojskovodja Kvaternik (Slavko Kvaternik, vojskovodja, edini in najvišji generalski čin v NDH, 1878–1947 – opomba MFK) je postal tudi smešna figura. Predal se je razvratu, prireja pijančevanja in preganja mlada dekleta. Preko njega izvajajo Nemci svoj vpliv na Hrvaškem. Je šef germanofilskega krila ustašev, medtem ko je sam Pavelić znan kot italijanofil. Mnogi znaki kažejo, da se je spopad med obema kriloma že začel.

S častnik je zelo težko vzpostaviti stik. Ne zaradi njihovega razpoloženja in mišljenja, temveč predvsem zaradi velikega nezaupanja in bojazni, da jim nekdo ne pride na sled. Dobro obveščeni so me prepričevali, da je častniški zbor večinoma jugoslovansko razpoložen. Temu jugoslovanstvu sicer ni potrebno zanikati iskrenosti, pa čeprav je v njegovem izražanju nekaj "zadržanega". V tej "zadržanosti je tudi potrebno iskati razloge za dogodke, ki so se zgodili letos na Hrvaškem, dejstvu, da se bodo morali v bližnji bodočnosti opravičevati, zakaj so stopili v hrvaško vojsko. Mnogi se bodo opravičevali zaradi materialnih in družinskih razlogov, drugi zaradi represalij, katere so pričakovali v slučaju, da ne pristopijo v hrvaško vojsko, nekaj pa je tudi takšnih, ki bodo lahko dokazovali, da so vstopili v hrvaško vojsko v nameri, da je sabotirajo, a največje je število tistih, ki so vstopili, pa bodo tudi izstopili zaradi oportunitizma!

Znano mi je, da imata HSS in Jugoslovanska revolucionarna organizacija zelo dobre zveze s posameznimi častniki. Eni in drugi so me prepričevali, da še ni čas za nekakšno organiziranje, ker je nezaupanje med samimi častniki tolikšno, da na to še ni mogoče računati.

Marca, aprila in maja je iz hrvaške vojske izstopilo veliko število častnikov, ki so rojeni v Dalmaciji in anektirani k Hrvaškemu Primorju. Zanimivo je, da tem častnikom nudi popolno zaščito italijansko poslanstvo v Zagrebu. Dejstvo, da so rojeni v Dalmaciji in na anektiranem področju, koristijo tudi vojaški obvezniki, ki redno odbijajo pozive na osnovi objave, katero jim izdaja italijansko poslanstvo. Ta objava je dovolj, da jih morajo hrvaške oblasti smatrati kot tujce.

Zveze katere sem vzpostavil s posameznimi častniki hrvaške vojske, sem predal majorju Novaku, kateri jih bo lahko kasneje koristil in prek njih formiral še več celic. Posebno omenjam brata Koludrović (eden je letalski poročnik, drugi pehotni stotnik), katera sta mi posredovala dragocene informacije in omogočili uporabo vojaških objav za vožnje,

a katere so mi dali na razpolaganje iz svojih čet in tako omogočili potovanja mnogim kurirjem, ki sem jih pošiljal na teren oz. v Split in Mostar.

Če se želi prek londoskih radijskih emisij pomagati pri rušenju režima vna Hrvaškem in vplivati na hrvaško vojsko, a posebno na častniški zbor in v hrvaški vojski dobiti potrebne oslonce za akcije proti obstoječemu režimu in v bilokaterem pogledu računati na sodelovanje v določenem trenutku, potem je potrebno propagando v londonskih emisijah voditi bolj premišljeno. Ko govorimo o hrvaški vojski, ne smemo misliti samo na izdajalce in sodrgo, ki se je tukaj zbrala, temveč tudi na elemente in razpoloženje, katerega bomo nekga dne potrebovali.

Jugoslovanska revolucionarna organizacija.

Najbolj prijetno sem bil presenečen v Zagrebu tistega dne, ko sem zvedel, da se je od ostankov bivših jugoslovanskih političnih stranke (mladih elementov) in nacionalnih organizacij v Zagrebu (Sokoli, Narodna obramba, skauti in druge) ustanovila tajna jugoslovanska revolucionarna organizacija, za katero sem med svojim bivanjem v Zagrebu ugotovil, da sicer ni posebno močna in številčna, vendar je zato sijajno in resno organizirana in vodena. V "njo" so me usmerili tovariši iz študentskih dni – jugoslovanski nacionalisti, od katerih so nekateri vedeli, da sem pred nekaj meseci odšel iz države. V tej organizaciji imajo glavno besedo mladi. Organizirani so po sistemu trojk. Povezani so z Ljubljano in z Beogradom. Vodstvo mi ni znano, pa čeprav mislim, da sem se pogovarjam z nekaj člani vodstva. Vsi se poslužujejo gesel, dogovorjenih znakov in podobno. Nikakor jih nisem mogel prepričati, da je potrebno da zvem vsaj za približno njihovo jakost in nekoliko imen iz vodstva, seveda, če želijo in računajo na podporo in pomoč vlade in vojske. Najprej sem mislil, da so nezaupljivi napram meni osebno, no, ni major Novak kot Dražin pooblaščenec ni bil boljše sreče, pa čeprav so dobro vedeli kdo je on, pa tudi Dražin štab v Beogradu, s katerim imajo stalne zveze, do konca junija ni vedel za vodstvo. Major Novak se je zaradi tega nezaupanja in prevelike tajnosti zelo razburjal in toliko je "kričal", da so mu obljubili, da ga bodo na povratku iz Beograda povezali z vodstvom organizacije. Jaz sem se manj razburjal – nasprotno, to njihovo stališče o tajnosti, popolni disciplini in točnosti v izvrševanju nalog – so mi zelo imponirali. Čas in prilike v katerih se mora živeti in delati v Zagrebu zahtevajo prav takšen postopek. Ljudje s katerimi sem se srečal in z njimi vzpostavil stik, a še bolj pa njihovo delovanje, so mi bili zadostna garancija za njihovo resnost.

Zanimivo je, da so mi na vprašanje, ali potrebujejo denar za delovanje, odgovorili, da imao začasno na razpolaganju dovolj finančnih sredstev. Šele naslednjega dne so mi naknadno sporočili, da bi za določeno širokopotezno akcijo potrebovali nekaj več denarja. Tudi to dejstvo potrjuje solidnost in resnost te organizacije. Pozabil sem omeniti, da se z vodstvom komunicira prek sekretarja – pribočnika, ki vsa vprašanja zapiše in referira vodstvu, a naslednji dan sporoča obširne in obrazložene predloge.

Člani so v ogromni večini Hrvati. Sodelujejo pa tudi mnogi Srbi, ki so ostali v Zagrebu. Zgoraj omenjeni sekretar, s katerim sem vsakodnevno kontaktiral, je na primer, Srb. Program je podoben tistemu, ki ga ima Slovenska zaveza v Ljubljani. Sporočite zunaj, mi je povedal eden od vodilnih članov, da se v prvi vrsti borimo, da razsvetlimo obraz Hrvaške, borimo se za reputacijo Hrvatstva, da popravimo, kar se popraviti še da.

Jugoslovanske revolucionarna organizacija ima dokaj dobre zveze v zagrebški policiji in v vojski. Vzdržuje zveze, to sem že omenil, z Ljubljano in Beogradom. V Zemunu ima zelo dobro organizirano celico, katera preskrbi vse potrebne dokumente za prehod v Beograd. Obveščevalne celice imajo na Sušaku, v Banjaluki, Sarajevu, Karlovcu, Bjelovarju in drugim centrih. Pustil sem jim veze katere sem imel s Splitom in Ljubljano, dva potrebna naslova in dvojne navodil za vzpostavljanje stikov z mladimi v Ljubljani in HSS.

Ko sem si po določenem časovnem zamiku ostvaril približno sliko o njihovi organizaciji in delovanju ter zaključil, da so resnično na višini, sem jim predal ista navodila in sporočila, katere sem imel za Split in Ljubljano. No, izredno sem bil presenečen, ko so mi drugi dan sporočili, da oni že imajo in tudi delajo po navodilih, katera sem jim zdaj še jaz predal. Na vprašanje po kakšnih to navodilih delajo in od koga so jih prejeli, so mi pokazali strogo zaupni cirkular Ministrstva za vojsko v Zagrebu, poslan vsem Velikim županom. Ministrstvo navaja, da so pri zajetih padalcih, ki so se spustili nekje na planini Romaniji in so jih zajele enote hrvaškega domobranstva, med drugim našli tudi navodila jugoslovanskega Vrhovnega poveljstva v Kairu za delovanje tajnih organizacij in zbiranju podatkov o sovražniku. Ta navodila so v cirkularu objavljena s pripombo, da morajo oblasti postati pozorne na vsakega, ki bi takšne podatke zbiral (Slučaj z omenjenim cirkularjem Ministrstva vojske v Zagrebu je bil za mene osebno zelo zanimiv, ker sem takšna navodila ravno sam sestavljal na zahtevo Ministrstva za vojsko in britanskih obveščevalnih servisov. Seveda je še bolj zanimiva pot po kateri so ta navodila prišla v roke ljudi, katerim so bila dejansko namenjena). Eden od takih cirkularjev iz Ministrstva vojske namenjenih Velikim županom je prek zaupnika prišel v roke Jugoslovanske revolucionarne organizacije, kateri služi kot vodič v delovanju.

Namera Jugoslovanske revolucionarne organizacije je bila tudi, da pribavi močno predajno radijsko postajo s katero bi vzpostavili zvezo z Londonom. Radijski aparat so trebali nabaviti že v času mojega bivanja v Zagrebu, vendar se je stvar zaradi nepredvidljivih težav zavlekla. V slučaju, da bodo vseeno uspeli, sem dogovoril šifro, katero bom Poveljstvu predal v posebnem referatu.

Center odpora

Center odpora v Gorskem kotarju je v tujini malo znan, čeprav obstoja že dalj časa, je zelo aktiven in dejansko je gospodir v Gorskem kotarju. Na žalost, direktni stik z vodstvom nisem mogel vzpostaviti niti sem uspel preveriti podatke, katere sem dobil od zelo dobro obveščanih in verodostojnih oseb.

*Po podatkih, katere sem uspel zbrati, je ta center sestavljen od treh skupin: severna – partizanska (na meji bivše Savske in Dravske banovine), centralna (sam naziv Gorskega kotarja), katero vodi poročnik bojne ladje Pavao Župan in ima po vseh poročilih čisto nacionalistično obeležje – in tretja, južna skupina, v kateri delujejo pravi četniški odredi. Med temi skupinami ni nobenih spopadov, nasprotno, obstoja tesno sodelovanje. Borci centralne skupine se imenujejo **šumarji**, večino predstavljajo Hrvati. Predstavljajo najbolj organizirano aktivno in močno hrvaško borbena skupino. Verjetno je Sušak idejni center tega odpora. Iz Sušaka dobivajo tudi največji del pomoči. V svojih rokah držijo skoro celotno področje Gorskega kotarja. Vsi uradi in šole delujejo normalno. Iz zagrebškega gledališča je semkaj zbežala večja skupina*

igralcev z znanim Afrićem na čelu, pa so na svobodnem ozemlju organizirali ljudsko potujoče gledališče. Prvo predstavo so uprizorili v Mrkopolju

Odredi šumarjev in četnikov stalno ogrožajo progo Sušak–Zagreb. Dejansko ni dneva, da ne bi vlaki v Zagreb prihajali z zamudo od 5 do 12 ur. Zelo pogosto pa je promet prekinjen tudi po nekaj dni. Proga se dejansko ruši vsako noč. Predel proge skozi Gorski kotar predstavlja že pravo pokopališče železniških lokomotiv in vagonov. Še hujše je na progi Split–Zagreb. Ta ni obratovala polnih pet mesecev, od decembra lani do aprila letos. Koncem aprila so jo sicer osposobili za promet, vendar ne za dolgo. Po desetih dneh je bila proga ponovno porušena (v bližini Vrhovin). Promet na tej progi funkcionira 3 do 5 dni, da bi potem 10 dni zastal zaradi popravila.

Odporniške sile v Gorskem kotarju štejejo okrog 5.000–6.000 pripadnikov. Točnost števil nisem uspel preveriti, no, po aktivnosti in po ozemlju, ki ga držijo v svojih rokah, je število verjetno.

Ostali centri odpora na Hrvaškem so v Zagorju, Bjelovarskem in Pakracškem okraju ter na področju med Karlovcem in Zagrebom. V Bjelovarskem in Pakracškem okraju sodelujejo Srbi in Hrvati, skupine pa so v glavnem sestavljene od tistih, ki niso hoteli v hrvaško vojsko. Prednjačijo pripadniki HSS, vendar pa zaradi neaktivnosti vodstva HSS grozi nevarnost, da bodo komunisti vpregli svoje ljudi, prevzeli vodstvo in kanalizirali to splošno nezadovoljstvo v partizanski smeri. Takšni primeri so se že opaženi na terenu, pa sem o tem opozoril vodstvo HSS (Bjelovarski okraj, severni predel Zagorja in planine Ivančice). Jakost vseh teh skupin ni velika, med seboj niso povezane, slabo so organizirane, vendar so dokaj aktivne. Mislim, da bi se z večjo aktivnostjo vodstva HSS dosegli še boljši rezultati in tako ostvarili močni in resni odporniški centri. Upam, da so po mojem odhodu stvari šle na bolje, pa tudi, da je vodstvo HSS ukrepalo, da se nezadovoljstvo, ki se je pojavljalo v veliki meri, usmeri v pozivni smeri odhoda v gozdove in med upornike.

To poročilo zaključujem s konstatacijo, da se je položaj na Hrvaškem v veliki meri izboljšal in da je nerazpoloženje proti režimu že tako naraslo, da je sam minister vojske Draža Mihailović smatral za potrebnim, da za območje Hrvaške imenuje svojega poblaščenca.

Problem Hrvatov in Hrvaške je zaradi neverjetnih pokoljev prejšnjega leta postal zelo resen in težak. Pravična kazen za vse tiste, ki so krivi za te pokolje Srbov, se ne smejo izogniti. O tem je potrebno stalno voditi račune. No, z druge strani pa, če smo se že dogovorili, da ostanemo pod skupno streho, moramo tudi pravočasno poiskati vse tiste svetle in prave temelje, na katerih bomo postavili temelje bodoče skupnosti, brez obzira kako bo ta skupnost znotraj urejena.”

Poročnik Stanislav Rapotec in major Karl Novak – zveze s slovenskim četniki

V svoji knjigi *Plava garda – poveljnikovo zaupno poročilo*³⁸ je generalštabni polkovnik Karl Novak v svojem poročilu v II. poglavju pod naslovom *Prvi poskus in razočaranje* na str. 55 zapisal sledeče:

»V Zagrebu sem se sestal z dr. Rapotcem, ki je iz Kaira prispel s podmornico v posebni tajni misiji naše begunske vlade³⁹. Na žalost so njegov prihod opazili vaščani na Korčuli, zaradi njihove prijave so italijanske oblasti zaplenile celotno količino denarja za Kraljevo jugoslovansko vojsko in radijsko postajo. Na sestanku v Zagrebu je bila tudi skupina jugoslovanskih nacionalistov⁴⁰ in dr. Farfoli, delegat kmečke stranke dr. Mačka⁴¹.

General Draža Mihailović, ki so mu ustaši in komunisti očitali protihrvaška stališča, kar je bila grda laž, je bil zelo vesel, ko je zvedel za moj stik s hrvaškimi predstavniki, in mi je celo dal pisno pooblastilo, da nadaljujem informativne pogovore o možnostih sodelovanja in združevanja akcije. Vendar nikakor nisem mogel prebiti hermetične pregrade, ki jo je ustaška policija postavila med dr. Mačkom in zunanjim svetom. Zaradi tega je to nalogo prevzela skupina majorja Žarka Todorovića – dr. Stanka Tončića, toda tudi oni niso uspeli rešiti tega našega »hrvaškega vprašanja«, ker so bili kmalu zatem aretirani in poslani v nemško kazensko taborišče⁴².

Na str. 137 sem v 3. Prilogi objavil najbolj zanimive dele Rapotčevega poročila pod naslovom: **3. Obveščevalec Stanislav Rapotec begunski vladi in poveljniku jugoslovanske vojske v Kairu: Poročilo o razmerah na Hrvaškem in v Sloveniji, avgust 1942**

Če primerjamo oboje poročil, Rapotčevo in Novakovo, potem bomo ugotovili naslednje bistvene napake:

- Ni znano, odkod je majorju Novaku podatek, da je Rapotec dr. (doktor)?

³⁸ Marijan F. Kranjc, Slobodan Kljakić, *Plava garda – poveljnikovo zaupno poročilo*, Pro Andy Maribor, Ljubljana, Beograda, 2006.

³⁹ Major Živan Knežević je pripisal na Novakov tekst naslednje: »Rapotec je potoval zaradi specialnih nalog britanskega poveljstva na Bližnjem vzhodu, brez vednosti begunske vlade.« Izvleček njegovega poročila o razmerah v Sloveniji predstavljamo v prilogi 3, v katerem pa ni najti potrditve tega mnenja (S. K.).

Jerca Vodušek Starič, *Slovenski špijoni in Soe 1938–1942*, str. 282–293 navaja, da je Tom Masterson, vodja Soe za Jugoslavijo v Kairu, v operaciji »Henna« s podmornico (z Malte na Mljet) poslal rez. poročnika Stanislava Rapotca (šifra 555) in narednika Štefana Šinka - Stevana Jovanovića, oba Slovenca, da vzpostavita stik z odporniškimi organizacijami v Sloveniji, Istri, Hrvaški in Dalmaciji. Na pobudo generala in vojnega ministra Ilića pa je Rapotec imel nalogo, da mimo Soe vzpostavi tudi direkten stik z generalom Dražo Mihailovićem. Major Novak se je z Rapotcem sestal dvakrat v Zagrebu junija 1942, ko je potoval h generalu Mihailoviću in mu poročal o stanju v Sloveniji. Rapotcu je tudi omogočil stik s predstavnikom generala Mihailovića – slovenskim četniškim častnikom Tugomirjem Prekorškom (M. F. K.).

⁴⁰Šlo je za pripadnike ilegalne organizacije Jurepo – Jugoslovanskega revolucionarnega pokreta (gibanja) v Zagrebu, sicer ustanovljenega v Splitu in na Sušaku. V Zagrebu so izdajali ilegalna časopisa *Sloboda i slovensko bratstvo* in *Jugoslovanska revolucija* (S. K.).

⁴¹Dr. Ivanko Farfoli, ugleden član in predvojni poslanec Hss (Hrvaške kmečke stranke), je menda preko švicarskega konzulata v Zagrebu vzdrževal zveze z dr. Jurajem Krnjevićem, prvakom Hss in podpredsednikom begunske vlade v Londonu (S. K.).

⁴²Major Žarko Todorović je bil takrat poveljnik severnih pokrajin, dr. Stanko Tončić, s skrivnim imenom Stiković Tihomir (tudi Teodor Stančić), pa je bil organizator ravnogorskega gibanja na Hrvaškem oziroma v Zagrebu (M. F. K.).

- Rapotec ni Novaka točno obvestil, da se je izkrcal na otoku Mljetu, ker Novak navaja otok Korčulo.
- Rapotec je predstavil svojega radiotelegrafista kot Slovenca – Štefana Šinka alias Stevana Jovanovića, kar pa ne vemo.
- Vsekakor ne bo držala pripomba majorja (polkovnika) Živana Kneževića, da je poročnik Rapotec potoval v Jugoslavijo brez vednosti begunske vlade, saj je sestavljal tudi posebna poročila prav za begunsko vlado in Vrhovno poveljstvo!
- Ne bo držala Rapotčeva navedba, da je bil major Novak postavljen s pisnim pooblastilom generala Draže Mihailovića za poveljnika hrvaških četnikov. Dejansko je imel samo pisno pooblastilo za pogovore s predstavniki Ravnogorskega gibanja na Hrvaškem (dr. Stanko Tončić) in HSS v Zagrebu. Končno, takratni poveljnik Severnih pokrajin, pod katere so spadali Slovenija, Hrvaška in Srem, je bil major Žarko Todorović.
- Poročnik Rapotec je **Jugoslovenski revolucionarni pokret** – Jurep, predstavil kot Jugoslovansko revolucionarno organizacijo, ki pa je izvirala iz Splita in Sušaka in verjetno že takrat izdajala dva lista: **Jugoslovanska revolucija** in **Sloboda i slovansko bratstvo**.
- Major Novak sicer ne navaja, da mu je poročnik Rapotec predal zagrebške obveščevalne zveze, zato tudi ne vemo za njihovo usodo.

Lahko zaključim, da je poročnik Rapotec sprejel in begunski vladi – Vrhovnemu poveljstvu JVvD prenesel poročila slovenskih četnikov in posebej Slovenske zaveze ter z majorjem Novakom dogovoril določeno organizacijo in delovanje radijskih zvez. Kakšnega posebnega pomena pa Rapotčevo bivanje ni vplivalo na razvoj in delovanje slovenskega četništva.

Hrvaške pripombe in kritike Rapotčevega poročila, zlasti cerkvenih krogov.

Ker je bilo Rapotčevo poročilo najprej objavljeno na Hrvaškem⁴³, je tudi povsem razumljivo, da so prve analize, pripombe in kritike prišle prav iz vrst določenih krogov na Hrvaškem, predvsem cerkvenih.

Namreč, Rapotec se je v začetku 1942 petkrat sestal z nadškofom Alojzijem Stepincem. Ali je to storil na svojo osebno pobudo ali pa na pobude tretje strani, je seveda zanimivo vprašanje, ki pa ga poročnik Rapotec ne zastavlja. Odgovor bomo dobili v nadaljevanju. Najbolj napadane in sporne naj bi bile naslednje štiri temeljne Rapotčeve navedbe o nadškodu dr. Alojziju Stepincu, in sicer:

- Katoliška cerkev je na Hrvaškem odigrala zelo žalostno vlogo. Odgovorna je za eno od največjih kulturnih sramot 20. stoletja – masovne poboje nedolžnih Srbov.
- Petkrat ga je sprejel v avdienco, čeprav je vedel kdo je in od kot prihaja, pa je na koncu pristal celo na nudenje pomoči.
- Čvrsto verjame v vstajenje Jugoslavije in v jugoslovansko federacijo.
- Odnos med nadškofom in klerom je slab, pa tudi z oblastjo, NDH, saj stalno pričakuje aretacijo.

⁴³ Dr. Ljubo Boban, *Hrvaška v diplomatskih poročilih begunske vlade*, 1, in 2. del, Zagreb, 1988.

Seveda pa Rapotčevi kritiki na Hrvaškem ne navajajo vseh štirih navedb, temveč se navajajo samo nekatere med njime, predvsem projugoslovanska orientacija nadškofa Stepinca.

Najbolj žolčna je vsekakor kritika izpod peresa Ivana Gabelice, predstavnika proustaške Hrvaške strana prava⁴⁴, ki jugoslovanskemu obveščevalcu, Slovcu in idejnemu privržencu Draže Mihailovića, očita, da je njegovo poročilo o nadškofu dr. Alojziju Stepincu, zlasti pa njegova "projugoslovanska" usmerjenost docela izmišljena in napačna. Omenjeni pravaški kritik pa v uvodnem delu pod naslovom **Nekritično manipuliranje z neverodostojnim poročilom** seveda ne omenja, da je nadškof Stepienec predvsem odločno obsodil masovne ustaške poboje nedolžnih Srbov. No, najbolj pa ga prizadene, da so Rapotčevo "izmišljeno" poročilo povzemali uradni zavezniški diplomatje kot so Emil Kekich, posebni pomočnik ameriškega veleposlanika v Atenah kot avtor memorandum o "Katoliški cerkvi v Jugoslaviji" leta 1944 poslal ameriškemu državnemu sekretarju, Ilija Jukić v članku "In memoriam kardinalu Stepincu", Stella Alexander, Jure Krištof in drugi.

Ivan Gabelica enostavno ne verjame, da bi nadškof Stepinac lahko verjel v Jugoslavijo, saj je menda imel odlične odnose z NDH in je čvrsto zastopal njen razvoj in obstanek. Pri tem se sklicuje na dvojne Stepinčevih letnih poročil Svetemu sedežu 1942 in 1943, seveda pa pri tem ne navaja nobenega konkretnega podatka. Kot glavni dokaz navaja, da nadškof Stepinac med drugo svetovno vojno ni v Rimu nikdar obiskal dr. Nika Moscatella, duhovnika in jugoslovanskega poslanika v Vatikanu!

Gabelica tudi ne verjame jugoslovanskemu obveščevalcu Stjepanu Jakšekvcu, ki je leta 1943 poročal iz Švice v London, da nadškof Stepinac podpira partizane, pa četudi je vedel, da so ubili prek 60 duhovnikov, kmalu zatem pa je v pridigi še ostro napadel komunizem. Podobne manipulacije naj bi zagrešil tudi Prvislav Grisogono iz Zemuna, drugače Hrvat, unitarist in član Jugoslovanske narodne stranke, ko je sredi leta 1942 v pismu nadškofu Stepincu zelo hudo obtožil NDH in katoliško cerkev na Hrvaškem za zločine nad Srbi, pozneje pa je avtorstvo tega pisma zanikal.

Gabelica enostavno trdi, da izjavam posameznikom, od Rapotca do Jakšikovca, ni treba verjeti, saj vsa dejavnost nadškofa Stepinca od nastanka do propada NDH, kakor tudi pozneje, dokazujejo, da je čvrsto stal ob hrvaški državi in branil njen obstoj. Menda v svojih stališčih ni kazal nobenega kolebanja. Ali zares?

Dne 1. julija 1997 je zagrebški tednik *Globus* objavil svetovno senzacijo oz. zgodovinsko odkritje pod naslovom: **NADŠKOF ALOJZIJE STEPINEC JE V NDH DELAL ZA BRITANSKO OBVEŠČEVALNO SLUŽBO!** Namreč, Globusov novinar Antun Masle je med tajnimi dokumenti iz obdobja 2. svetovne vojen v Javnem londonskem arhivu (Public Record Office) našel dokumente britanskih obveščevalcev iz leta 1942, ki odkrivajo nadvse frapantno novico, da je **kardinal dr. Alojzije Stepinac delal za britansko obveščevalno službo!**

Za nejeverne Tomaže objavljam tudi kopijo tega dokumenta, ki odkriva, da je prav slovenski poročnik Stanislav Rapotec bil tisti **vezni agent**, ki je petkrat kontaktiral 1942

⁴⁴ Ivan Gabelica, *Blaženi Alojzije Stepinac u NDH*, www.hrvatskastrankaprava

tedenje nadškofa Stepinca, prejel obveščevalna poročila o stanju na Hrvaškem in mu obenem posredoval nove naloge.

Obveščevalno poročilo z dne 11. 7. 1942 iz Istambula o agenturnih nalogah nadškofa Aojzija Stepinca (Antun Masle, Globus, Zagreb, 1. kolovoz 1997)

Prednje obveščevalno poročilo je sestavil britanski obveščevalec s kodno oznako DH 18 za Center Soe v Kairu, s tem, da se kopija pošlje v London.

Naslov je: **Sodelovanje s škofom Stepincem iz Zagreba**. Kontaktni agent je bil Rapotec. Škof je obljubil, da bo sprejel denarna sredstva za financiranje odporniških sil, ki bodo prišla prek švicarskega generalnega konzulata v Zagrebu, kakor tudi nekaj (švicarskih ali turških) potnih listov za evakuacijo določeni oseb. Rečeno je celo, da se diplomatska pošiljka naslovi na švicarski konzulat, znotraj pa se na ovojnici napiše, da je to za škofa Stepinca. Tajni dokumenti tudi odkrivajo, da so v akcijah britanske obveščevalne službe sodelovali tudi drugi organi katoliške cerkve na Hrvaškem (šibenski škof).

Poleg omenjenega poročila je poročnik Stanislav Rapotec 30. julija 1942 poslal še obširno poročilo z naslednimi poglavji:

1. *Splošna situacija,*
2. *Četniki,*
3. *Partizani,*
4. *Načrti osovinski sil,*
5. *Oblasti na okupiranih področjih,*
6. *Zveze in finančni aranžmaji, ki jih izvaja Rapotec in*
7. *Splošne informacije.*

In prav v tej sedmi točje je zanimiv opis kako je Rapotec preko katoliške cerkve pošiljal britanski denar na Hrvaško. Takole piše: *»Denar je prek Vatikana poslan škofoma v Zagreb in Šibenik (dr. Jeronim Mileta) za begunce iz Poljske. Podobni aranžmani za denar in potne liste se lahko aranžirajo tudi za Jugoslovane: naslovljeni bodo na škofa in poslani v švicarski diplomatski pošti iz Istambula švicarskemu generalnemu konzulu (v Zagrebu je bil Friedrich Kaestli), ki je škofov prijatelj (De Chastelaine mora to organizirati – verjetno uslužbenec švicarskega konzulata v Istanbulu – opomba MFK). Prihod v Italijo je na ta način zelo otežan. Duhovniki ne morejo v Italijo, za zdaj samo škofje. Od šibenskega škofa ne smemo preveč zahtevati. Rapotec sugerira pošiljanje denarja in drugega prek Italije v Zagreb, a pot bi se lahko našla kasneje!«*

Površen pregled zapisov na spletu nam pove, da ni bilo neposrednih reakcij na sodelovanje nadškofa Stepinca za britansko obveščevalno službo.

V povsem nepotrebnih sodnih farsih je bil nadškof Stepinca 1946 obsojen na 16 let zapora. Šlo je za politični pritisk na Vatikan. No, v svojem zagovoru na sodišču pa nadškof Stepinac seveda ni nikjer omenjal svoje sodelovanje z britansko obveščevalno službo, pa čeprav je omenjal vse humanitarne akcije, ki jih je vodil v korist Srbov, Jevrejev in drugih. To bi bilo povsem iluzorno, saj bi ga še dodatno obdolžili sodelovanja s tujo obveščevalno službo. Zato misel novinarja Masleta, da je nadškof Stepinac deloval za zavezniško

obveščevalno službo ne spada v kontekst naših državnih odnosov z bivšimi zavezniki – 1946 je bil to poglobitni greh sovražnega delovanja.

Logično predpostavljam, da je Ozna že leta 1946 vedela za stike nadškofa Stepinca in poročnika Rapotca, tudi po verjetnem posredovanju sovjetskih agentov v vrstah Soe. No, Ozna oz. preiskovalni organi so v Zagrebu **nujno potrebovali pričo – Stanislava Rapotca**, ki je do 1948 deloval kot častnik (stotnik) britanske vojske, pozneje pa se je umaknil v Avstralijo. Tudi zato je Udba vse do srede petdesetih let vodila operativno obdelavo, ne samo za Stanislava Rapotca, temveč tudi za nekaj sorodnikov.

Namen tega spisa je bil predvsem, da vzpodbudim zbiranja in objavljanjem spominov sodobnikov podobnih s stotnikom Stanislavom Rapotcem o njegovih obveščevalnih podvigih, ki so ostali prikriti.

Njegova slikarska dela so znana in priznana v svetovni likovni srenji!

Ivan Gašperčič – »črni brat«

Tragična usoda sopotnika solkanskih tigrovcev

»Črni brat« – Ivan Gašperčič, dijak
(Zasebni fotoalbum, Tatjana Malec, Koper, 2013)

Novejše slovensko zgodovino pisje je brez ideoloških predpostavk vendarle ugotovilo, da so bili primorski tigrovci prvi uporniki proti italijanskemu fašizmu, celo v Evropi. Na svojem spletišču v rubriki *Naši fantje in dekleta* predstavljam manj znane slovenske junake in vojščake. Iskal sem tudi lik enega od domoljubov, ki je zaznamoval tragično

usodo Primorske, tlakoval trnovo pot primorske družine in tako v svojem zgodovinopisju predstavil manj znanega pogumnega Primorca.

Odločil sem se za **Ivana Gašperčiča**, sopotnika tigrovcev, enega izmed »Črnih bratov«, ki ima na družinskem nagrobniku v Solkanu posvetilo: *Sin smaragdne svete reke*. Njegova zgodba je nenavadna, tako kot je sicer nenavadna naša zgodovina upornišтва.

Spomnil sem se dijaških let, ko smo morali za čtivo prebrati knjigo Franceta Bevka *Črni bratje*, ki je izšla leta 1952. Bevkova zgodba govori tudi o usodi sotrpina, s katerim je Bevk med fašistično okupacijo delil zapor v Gorici. Verjetno je bil to prav Ivan Gašperčič. Za celovito zgodbo o Črnih bratih sem zvedel na posreden način, ko sem iskal podatke o rodovini znanega slovenskega dobrovoljca in polkovnika srbske vojske in VKJ –Janka Stibiela Vukasovića. Namreč, pesnica Tatjana Malec je napisala tudi zgodbo o svojih Stibelovih prednikih. Ob stoti obletnici rojstva je pokojnemu očetu posvetila knjigi z naslovom *Moj oče – Črni brat* in tudi pesniško zbirko *Odstiranje*. Deli bosta kmalu izšli.

Tako je 60 let po Bevkovi izdaji podrobno opisala ne samo trnovo pot svojega očeta, od sopotnika tigrovcev, pristaša sokolov, fašističnega zapornika, dachauskega taboriščnika, udbovskega osumljenca in nazadnje primorskega izgnanca v nekdanji fašistični, potem pa tudi demokratični Italiji, temveč tudi trnovo pot svoje primorske družine.

Njena pripoved in ob njej tudi v zbirki izbrane pesmi, posvečene pokojnemu očetu, so čudovit mozaik trpljenja in upornosti primorske družine, ki je imela v svojih nedrih tudi enega od legendarnih »Črnih bratov«, zato sem se brez pomisleka odločil za njeno predstavitev.

Pripoved je temeljito dokumentirana (med viri se je znašla tudi moja knjiga o Plavi gardi), zato jo v pričakovanju javne predstavitve samo na kratko povzemam. Z dovoljenjem avtorice sem jo zaokrožil s fotografijami pokojnega očeta in hvaležne hčerke, z nekaj njenimi verzi, ki obenem predstavljajo celoto, obenem pa tudi čudovit spomenik očetu – Črnemu bratu!

Tudi RTV Slovenija bo ta mesec predvajala nadaljevanko o Črnih bratih.

*Začetek otroštva je bil svetel kot
božji hram v pepelnični noči.
Obris prijaznega sončnega dneva.
Zlati vežni prag domače hiše,
ljubeča mati Marjuta in oče Pepo Lenčev.
Deček je bil še zunaj časa, ki je prihajal.*

(Verz iz pesmi **V Pepelnični noči**, pesniška zbirka **Odstiranje**)

Rojstni kraj in otroštvo

Ivan Gašperčič se je rodil 21. marca 1913 v Solkanu, takratnem predmestju Gorice, ki leži na levem bregu smaragdnozelene Soče. Izhajal je iz trgovske družine, pa si je tako lahko privoščil, kar je mikalo vsakega mladeniča – motocikl, vendar je prav zaradi tega kasneje

slišal obtožbe, da je pripadnik kapitalistične družine. Pravzaprav je odraščal v narodno zavedni družini očeta Jožefa Gašperčiča in Marjute Grosar. Nanj je imel močan narodno buditeljski vpliv nonotov bratranec, filozof in alpinist dr. Klement Jug. Med svetovno vojno 1914–1918 se je družina znašla med begunci v Mariboru, zatem pa so se vrnili v Solkan. Ivan je osnovno šolo obiskoval v Solkanu, srednjo tehnično in trgovsko šolo pa v Gorici.

Ivan Gašperčič, dijak, na smučanju, 1930
(Zasebni fotoalbum Tatjane Malec, Koper, 2012)

Ivan Gašperčič je bil po značaju dokaj samosvoj, redkobeseden. Bil je navdušen športnik, svoje telo je krepil s pohodništvom, smučanjem, dviganjem uteži, posebno s plavanjem v Soči, zato so ga sovrstniki poimenovali tudi »Gofe« (Riba). Prav športne dejavnosti so kasneje pomagale, da je preživel nemško koncentracijsko taborišče in nečloveške medicinske poskuse.

Zgodovinske okoliščine po prvi svetovni vojni so krojile številne usode primorskih otrok, tudi Ivanovo, ko so fašistični učitelji hoteli v njegovi nedolžni otroški duši zatreti slovenski duh njegovih staršev in prednikov in mu vsiliti neko tujo govorico in kulturo.

Primorska družina in njene korenine

Vse družine sveta, tako pa tudi primorsko družino, bi lahko primerjali s sadeži na velikem narodnem drevesu, ki svojo moč črpa iz globokih korenin in kljubuje vsem viharjem: ekonomskim, socialnim in tudi duhovnim. Medsebojne vezi so prav Primorce še bolj

povezale, da so se ohranili. Za to imajo zasluge številni duhovni možje in skrbne matere in žene, pa mnogi čedermaci, ki so že v otrocih budili narodno zavest in duh upornišva proti raznarodovanju.

No, najtežji križev pot je vse primorske družine doletel v času italijanskega fašizma, ko so po končani prvi svetovni vojni s sramotno rapalsko pogodbo leta 1920 zahodni zavezniki dodelili nič krivo Primorsko in njene ljudi povampirjeni fašistični Italiji. Del narodnega drevesa s 300.000 zavednimi Primorci so zahodni zavezniki enostavno razcepili in z njimi poplačali izdajalsko zavezništvo.

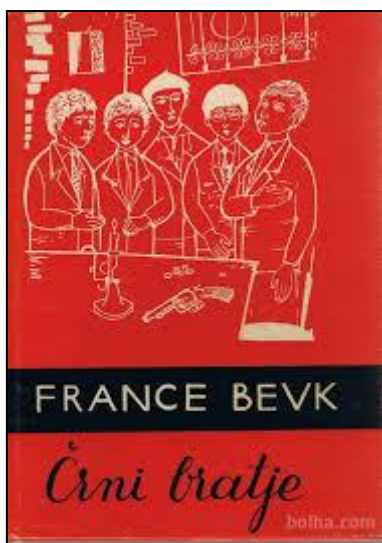
*Črni bratje so bili res še otroci,
ki niso vedeli za skrbi, nemirni spanec in neprespane noči,
dokler Jerko iz Gornjega Cerovega ni pod udarci fašistov podlegel.
Prestrašeni so se poskrili v skrivno kaverno pri Soči,
v staro skrivališče snovanja upora,
in se odločili: »Vsi za enega, eden za vse!«
Zgodila sta se kljubovanje in odločni upor.
Upreti se tujcu, divje scepiti fašiste,
jih upogniti, jih ukriviti, sleči črnino z njih,
oslepiti srepe poglede, jim sezuti črne škornje.
Jih odgnati z rodne Primorske!
Le komu bodo pravili: Schiavi? Nam že ne!*

(Verz iz pesmi **V pepelnični noči**, pesniška zbirka **Odstiranja**)

Uporniki: tigrovci in Črni bratje

Doslej je veljala sintagma, da je bil upor Primorcev spontan, da se je rodil iz neke notranje stiske po preživetju že takoj po italijanski okupaciji. Zaznamovali pa so ga tigrovci s svojo tajno organizacijo TIGR. Dejstvo je, da so bili temelji te organizacije postavljeni na skrivnem sestanku skupine primorskih Slovencev v septembru 1927 na Nanosu, celotno delovanje pa je tudi skoraj povsem do kraja raziskano⁴⁵.

⁴⁵ Mira Cenčič, *TIGR*, Mladinska knjiga Ljubljana, 1997.

France Bevk, Črni bratje
Vir: Slika, Google)

Malo pa je bilo znano, da je bil dejansko tudi odpor tigrovcev spodbujan in voden iz dela matične domovine nekaj let prej, konkretno iz Ljubljane, kjer je uspešno deloval obveščevalni center Vojske kraljevine Jugoslavije, ki ga je organiziral in dolgo časa vodil polkovnik Viktor Andrejka, eden legendarnih slovenskih vojaških obveščevalcev⁴⁶. Bistveno zgodovinsko vprašanje, ali je bil organiziran tudi iz Ljubljane, pa je potrebno še temeljito raziskati! Namreč, v arhivih VKJ in tudi tujih vojaških obveščevalnih služb, posebno italijanske, britanske in francoske, bo potrebno še poiskati nekaj podatkov o vplivih in financiranju organizacije takoj po letu 1919.

V senci upornih tigrovcev se je rodilo tudi mladostniško uporništvo v mnogih sredinah, predvsem dijaških. Po zapisih Franceta Bevka pa je najbolj znana bratovščina s simbolnim imenom »*Črni bratje*«, ki se je imenovala po vzoru italijanskih karbonarjev (oglarjev) iz 19. stoletja. Nastala je samoiniciativno v Gorici med dijaki (1930), ki niso hoteli prenašati fašističnih metod poniževanja z besedami »barbaro slavo« in »schiavo«. Upor je bil spontan, brez vednosti staršev, brez organizacije in zunanjih usmerjevalcev, vendar pa idejno in duhovno povezan z mladostnim idealizmom in pripadnostjo slovenskemu narodnemu drevesu.

Kako so italijanski fašisti pristopili k prevzgoji primorskih otrok, šolarjev, dijakov in študentov, je razvidno iz organizacijske sheme polvojaških formacij (uniforme, zastave, emblemi), v katere so vključevali vse otroke, seveda brez soglasja staršev, in sicer takole:

- Figli della Lupa (predšolski otroci od 4. do 8. leta starosti),
- Balilla (osnovnošolci v starosti od 8. do 14. let starosti),
- Avanguardiste (dijaki od 14. do 17. leta starosti),
- Giovani Fascisti, Fasci Giovanili di Combattimento in l'Opera Nazionale Balilla (mlajši študenti od 18. do 21. leta) in
- Gruppi univerzitari fascisti (starejši študenti od 18. do 28. leta).

⁴⁶ Marijan F. Kranjc, *Legendarni slovenski obveščevalci*, Pro-Andy Maribor, 2010,

In končno, malo znane formacije civilne politične (Ovre) in vojaške policije (karabinjerjev), pa tudi številne centre in izpostave vojaške obveščevalne službe, ki so dejansko diktirale in vodile vse važnejše procese in primere, zlasti proti tigrovcem, pri čemer so posameznike na grobe načine, tudi z mučenjem, prisiljevali k tajnemu sodelovanju, ovajanju in podobnem. Dejstvo je, da so tigrovske organizacije »padale« v Ljubljani in Beogradu, kjer so Italijani pridobili vrhunske (plačane) vohune!

Delovanje vojaške obveščevalne službe iz glavnega urada IV. armade s sedežem v Udinah zoper uporne Primorce, zlasti tigrovce, še ni dovolj raziskano⁴⁷. Znano je samo, da je bil načelnik tega urada znani italijanski vojaški obveščevalec Cezare Finzi, podpolkovnik, ki je 1917 pri Kobaridu organiziral tajen prehod na italijansko stran kapetana dr. Ljudevita Pivka s celim avstro-ogrskim bataljonom⁴⁸. Namreč, Finzi je takoj po končani vojni in zasedbi Primorske s strani italijanske vojske organiziral številne obveščevalne centre – izpostave (Centri informazione politiche), ki so jih vodili obveščevalni častniki. Seznam je naslednji: Červinjano, Trbiž, Gorica, Tolmin, Logatec, Postojna, Sežana, Koper, Poreč, Pazin, Pulj, Volosko in Lošinj.

Črni bratje so prisegli, da bodo delovali tajno in enotno po načelu »Vsi za enega, eden za vse«, da bodo na fašistično nasilje odgovarjali s svojim nasilnimi akcijami, in da bodo zbirali materialna in druga sredstva za uspešno delovanje. Dogovorili so se tudi, da bodo nosili črna oblačila kot znak pripadnosti črni bratovščini.

Mladi uporniki sicer niso bili politično in idejno povezani v kakšno trdno organizacijo, vendar so očitno imeli anarhistične ideje in uporniški duh, kar so v poznejšem življenju tudi dokazali. Nekateri med njimi, kot je Ivan Gašperčič, pa tudi drago plačali. Idejni vodja družčine Črni bratje je bil **Mirko - Miroslav Brezavšček**, v Bevkovi knjigi poimenovan Jerko, sin slovenskega učitelja, iz vasi Gornje Cerovo v Goriških Brdih. Ko so karabinjerji odkrili »organizacijo«, so jih nemudoma vse zaprli, zasliševali, mučili tudi s pretepanjem in stradanjem. Predvsem so hoteli izvedeti, kdo je glavni vodja. Četudi so ga pretepli skoraj do smrti, Mirko ni hotel priznati svoje vloge, pa so ga nazadnje hudo pretepenega prepeljali na dom, kjer je star komaj 14 let, umrl februarja 1931 v naročju svoje matere. Zaradi njegove smrti so nazadnje tudi fašisti omilili svoje postopke, saj so se z bali reakcij mednarodne javnosti. Vse zaprte dijake so sicer izpustili iz zaporov, vendar pa so jih izključili iz vseh šol in dve leti tudi policijsko nadzorovali.

V zgodovinski literaturi Mirko Brezavšček ni omenjen, čeprav je skoraj gotovo, da je bil kot mladoletnik ena prvih fašističnih žrtev v Evropi. Podobno kot Anna Frank.

*Umrla je Anna Frank.
Ves svet je za njo žaloval.
Nate, dragi Mirko, so morali pozabiti,
ker jim tujec ni dovoljeval spomina,
potem ko je tvoja mati v bolečini
rjula po briških gričih
s tvojim telesom v naročju.*

⁴⁷ Mag. Matjaž Bizjak, major, *Cezare Pettorelli Lalata*, Obramba, Ljubljana, januar 2013.

⁴⁸ Marijan F. Kranjc, *Slovenska vojaška inteligenca*, Grafis Trade, Grosuplje 2005.

(Verz iz pesmi **Naša Anna Frank**, pesniška zbirka **Odstiranja**)

Pisatelj France Bevk je zgodbo o Črnih bratih verjetno slišal v italijanskem zaporu prav od Ivana Gašperčiča, ki se je po objavi 1952 širila med ljudmi kot nekakšna uporniška povest, vse dokler je ni leta 2005 do kraja raziskala dr. Mira Cenčič in potrdila pristnost Bevkove pripovedi.

Dokončno podobo Ivana Gašperčiča in njegovo življenje ter življenje družine pa bodo slovenski bralci spoznali, ko bo Tatjana Malec objavila knjigo o svojem očetu – Črnem bratu. Zgodba bo obenem tudi spodbuda za raziskovanje podobnih primerov na Primorskem, saj je verjeti, da so bili tudi po drugih krajih prav mladostniki tudi sopotniki starejših tigrovcev.

O primorskem uporniškem duhu je že veliko napisanega. Vsekakor pa velja tudi ob tej priložnosti omeniti, da so na mlade znatno vplivali tudi duhovniki, primorski čedermaci, ki so bili že od nekdanjega steber te upornosti, predvsem pa slovenskega jezika in narodne zavesti. Zanimivo je, da so bili skoraj vsi slovenski duhovniki na Primorskem pod Italijo aktivni člani **Zbora svečnikov sv. Pavla**, ki je bil ustanovljen že 8. januarja 1920 v Sežani.

V družini Gašperčič v Solkanu, Stibel v Dolenjah in Breščak v Dobravljah je bilo kar nekaj narodnjakov in duhovnikov ter kulturnih ustvarjalcev, znanih po svojem domoljubju in zavzemanju za slovenstvo. Duhovnik Jožef Stibel (5. avgust 1784 Dolenje, umrl 15. november 1848 Gorica), črniški dekan je sam zbral k rednemu pouku petdeset otrok, organiziral zgradbo šolskega poslopja in dosegel ustanovitev stalne šole. Ustanavljal je slovenske šole tudi drugje na Primorskem. Iz te rodbine je znan tudi eden prvih slovenskih dobrovoljcev v Bosni in Srbiji – Janko Stibel oz. Janko Vukasović (2. september 1851 Vrtovin, umrl 13. julija 1923, Ljubljana), polkovnik srbske vojske in VKJ⁴⁹, sicer nečak Ivana Johna Stibiela (31. december 1821, Vrtovin, umrl 8. marec 1868 v Alleghenyu pri Pittsburghu), misijonarja iz Pittsburgha, pionirja ameriških izseljencev. Po najnovejših raziskavah pa je znan tudi sin Janka Stibiela Vukasovića, akademik SANU, dr. Pavle Vukasović⁵⁰.

Pod budnim nadzorom policije

Ivan Gašperčič se je leta 1934 poročil s Hermino Breščakovo, ki je prevzela vodenje Gašperčičeve trgovine v Solkanu. Kaj se je v mladi družini Gašperčič dejansko dogajalo do 1940 opisuje njuna hči Tatjana v svoji knjigi *Moj oče – Črni brat*. Prav gotovo pa je, da je bil Ivan Gašperčič pod budnim nadzorom italijanske policije, tako civilne kot tudi vojaške. Številni primorski fantje, ki so kot begunci živeli v raznih krajih Slovenije, so bili tudi pripadniki pollegalne Soške legije, nekateri tudi Sokolske⁵¹. Žal pa ne vemo, ali je bil Ivan Gašperčič tudi sokol, četnik pa vsekakor ni bil. Večina primorskih fantov se je po letu 1941 priključila partizanom, tudi Danilo Zelen, vodja vojaškega dela organizacije TIGR. Četnikom ali Plavi gardi oz. Jugoslovanski vojski v domovini (v Sloveniji) se je priključilo le malo Primorcev, ker je bilo znano, da sodelujejo z italijanskim in nato nemškim

⁴⁹ Marijan F. Kranjc, *Slovenska vojaška inteligenca*, Grafis Trade Grosuplje, 2005.

⁵⁰ Dušan Čamprag, *Pavle Vukasović*, Beograd, 1998.

⁵¹ Marijan F. Kranjc, S. Kljakić, *Plava garda – zaupno poveljnikovo poročilo*, Maribor, 2006.

okupatorjem. Njihov poveljnik je bil do leta 1943 generalštabni majorja Karl Novak, sicer angleški, italijanski, nemški in nazadnje tudi ameriški agent! Po letu 1943 pa je bilo v Primorskem (Soškem) četniškem odredu samo 50 pripadnikov ...

Tudi zgodba o četnikih v tem obdobju ni izmišljena. Namreč, obveščevalci VKJ so prav med pripadniki sokolske in podobnih organizacij (Orjuna, Branibor, Narodna odbrana, Ravnogorci, Boj in podobni) iskali kandidate za specialne enote, ki so jih po srbski tradiciji poimenovali kar četniške. Prav poznejši poveljnik JVvD general Draža Mihailović je bil 1936 sicer poveljnik celjskega polka, vendar se je vse do leta 1941 ukvarjal predvsem s pridobivanjem sodelavcev za obveščevalno službo VKJ in specialni četniški odred, predvsem na Štajerskem, v Celju in Mariboru.

In kar je še zanimivo, britanska specialna obveščevalna služba SOE je prav med pripadniki sokolske in četniške organizacija angažirala številne tajne sodelavce, med njimi tudi Leona Štuklja, našega olimpijca, Hrvoja Maistra, sina generala Rudolfa Maistra in mnoge druge.

Ivan Gašperčič, »Črni brat«, s poitalijančenim imenom Giovanni Gasperini, se je junija–oktobra 1940 v Mariboru verjetno pogovarjal s pristaši Sokolske legije, ki so se zavemale za enotno Slovenijo v okviru tedanje Kraljevine Jugoslavije. Iz dokumentov o znanem »božičnem procesu« (19.–23. decembra 1945) v Ljubljani izhaja, da je bil dr. Branko Vrčon (1907–1990), pravnik, prevajalec (poliglot, znal je 14 jezikov), liberalni politik, tigrovec, član Jugoslovanske nacionalne stranke in organizator sredinskega odporniškega gibanja na Primorskem, obsojen na smrt in nato pomiloščen ter po 7 letih pogojno izpuščen. Njegov od Ozne obtoženi svak Miran Engelman (1915–1993) je ob zaslišanju na Udbi leta 1947 izjavil tudi naslednje (citati iz zapisnika):

*Z: Kdo vas je torej pridobil za **Sokolsko legijo** in s kakimi nalogami?*

*O: Pridobil me je dr. Slavik, navzoč pa je bil tudi Verk Karel. Takrat sta mi dala kot prvo nalogo, da pridobivam med mladimi člane za Sokolsko legijo. Tako sem pridobil Mink Boruta. Govorila sva o idejah, na kar je rekel, da soglašam in je pristopil. Potem se je sestajal z **Gasperinijem** in z menoj. Parkrat je šel v Ljubljano kamor je šel referirat Verku o delu Sokolske legije, kakor JV v Trstu. V Ljubljani se je sestajal tudi z **Vrčonom**. Tudi jaz sem šel ob priliki, ko sva potovala skupaj z Guštin Rudolfom v Ljubljano k Verku.*

Z: Po kaj ste šli k Verku?

O: Ni bilo nič posebnega. Referiral sem mu o Sokolski legiji ...

Iz zgornjega zapisnika o zaslišanju Engelmana je mogoče sklepati, da se je z njima Gašperčič tudi srečal in pogovarjal. Namreč, Miro Engelman je bil svak dr. Branka Vrčona iz Dobravelj, zato sta se oba gotovo poznala z Gašperčičem, saj je bila iz Dobravelj tudi Gašperčičeva soproga.

Drugi dokument iz AS, v katerem se navaja, da je bil Ivan Gašperčič oz. Giovanni Gasperini italijanski »ovaduh« in da je bil najverjetneje »poslan v Maribor, da bi poročal o četnikih«, je povsem neverodostojen, saj ne gre za originalen italijanski dokument, temveč za »rekonstrukcija italijanske obveščevalne službe«, ki so jo sestavili operativci Ozne in Udbe med leti 1947 do 1952 na podlagi zaseženih dokumentov in izjav raznih denunciantov.

Dejstva so povsem drugačna. Zaradi domotožja se je Ivan Gašperčič oktobra 1940 vrnil k domačim v Solkan. Predhodno je moral na italijanski konzulat v Ljubljano po dovoljenje za vrnitev. Oprostitev prebega v Kraljevino Jugoslavijo in vrnitev domov so seveda na italijanskem konzulatu v Ljubljani pogojevali s t. i. »vdanostno izjavo«, s katero je izrekel lojalnost kot italijanski državljani. Izjava je bila vsekakor izsiljena, saj se drugače ne bi mogel vrniti domov. Pomembno pa je dejstvo, da v njej ni hotel priznati povezavo s tremi neznanci (Boleslav Bratuš, Milan Jug in Virgilij Peterin), ki naj bi bili povezani s tigrovčema Francem Golobom in Božičem, oba iz Solkana. Navedena izjava je zapisana tudi v dopisu Generalnega italijanskega konzulata v Ljubljani z dne 12. septembra 1940, poslanem na notranje in zunanje ministrstvo v Rimu ter italijansko ambasado v Beogradu. Italijanska policija pa je prav njima bila na sledi, saj je bila še vedno v teku preiskava o poskusu atentata na Mussolinija v Kobaridu septembra 1938, kakor tudi o zaprtih tigrovcih (Golob in Božič), ki so bili kasneje obsojeni na drugem procesu proti tigrovcem decembra 1941 v Rimu.

Namreč, tudi **Andrej Kobal**, goriški dijak, pozneje ameriški polkovnik in eden legendarnih slovenskih vojaških obveščevalcev, je že sredi 1919 pred italijansko policijo zbežal v Ljubljano in do 1921 tajno sodeloval s takratnim majorjem in vodjo obveščevalnega centra VKJ v Ljubljani⁵², ki je imel številne sodelavce v Gorici in Trstu in je z njimi vzdrževal stike neposredno ali prek **Antona Batagelja**, vodjo obmejne policijske izpostave na Jesenicah. Eden od njih je po vsej verjetnosti bil tudi že omenjeni tigrovec Franc Golob iz Solkana.

Tudi italijanska obveščevalna oz. protiobveščevalna služba je bila zelo uspešna, saj je organizacija TIGR dejansko »padla« v Ljubljani (vohun italijanskega konzulata) ali pa celo v Beogradu (trije italijanski vohuni v Obveščevalnem oddelku GŠ VKJ)! Vse se mi dozdeva, da je tudi Ivan Gašperčič »padel« na ta način ...

*Ker mu niso mogli uničiti telesa,
ki je postajalo že napol jekleno,
izstopajočih oči nad visečimi ličnicami,
ko je bil na oddelku za nepokorne
in neuklonljive duše,
so mu hoteli streti srce.*

(Verz iz pesniške zbirke **Odstiranja**)

Dejansko je Ivan Gašperčič pred neuspelo aretacijo italijanske policije 22. junija 1940 ilegalno prestopil mejo in se znašel v Mariboru, kjer je med prvo svetovno vojno bival z družino še kot otrok in je imel njegov oče v mariborski hranilnici še nekaj prihrankov, s pomočjo katerih je lahko Gašperčič preživel. Zaradi domotožja se je vrnil 10. oktobra istega leta. Ne obstaja noben italijanski dokument, ki bi potrjeval, da je bil ovaduh, kot je to navedeno v omenjeni rekonstrukciji IOS, ki so jo sestavili Oznovci oziroma Udbovci kmalu po vojni.

Ko se je Gašperčič vrnil v Solkan, so ga na policiji hoteli prisiliti, da bi povedal kdo je onečastil fašistični spomenik. Ker ni nič povedal, so ga pretepli in vrgli v temnico, kjer je

⁵² Marijan F. Kranjc, *Legendarni slovenski obveščevalci*, Pro-Andy Maribor, 2010, str. 73 in 105.

preživel 30 dni ob vodi in kruhu! Iz goriške ječe je zatem hotel zbežati, vendar so ga odkrili, ko je začel kopati luknjo v zidu. Zato so ga premestili v koprsko kaznilnico, nato pa so ga brez obsodbe premeščali po ječah od Campobassa, Gaeta do Pesciera Del Garda, kjer je dočakal kapitulacijo Italije. Nato je sledila deportacija v taborišče Dachau. Torej, polna tri leta po fašističnih zaporih in nato še na prisilnem delu v nemškem taborišču, ločen od družine, ki je prav tako doživljala svojo kalvarijo.

*Videl je ljudi udrtih in perforiranih duš,
suih ust, dolgo brez užitega grižljaja,
polno izčrpanih in ušivih teles,
bledih obrazov z votlimi pogledi.
Iskal in iskal je ogenj srca, odhajal naprej
in gledal, kako na kavelj obešajo človeško dostojanstvo.*

(Verz iz pesniške zbirke **Odstiranja**)

Spopad z nemško vojsko in dahavski taboriščnik

Ko se je končno rešen fašističnega primeža, radostno vračal proti Primorski, Solkanu in k svoji družini se je 8. septembra 1943 s skupino beguncev blizu Peschiere zapletel v oborožen spopad z nemško enoto, ki so začeli streljala na kolono beguncev – povratnikov. Po spopadu, v katerem je tudi pokazal svojo pogum, je bil zajet.

Dne 22. 9. 1943 je bil iz Peschiere v Italiji odpeljan v nemško koncentracijsko taborišče Dachau oz. njegovi podružnici Blaichach in Allach. Poleg golgote taboriščnega življenja je bil podvržen tudi medicinskim poskusom TBC. Osvoboditev je dočakal na dahavski malarijski postaji.

*Jalovo se pari s časom desetletij.
S količinami, ki čakajo na štetje.
Številka 54.572 je ostala nad grobom,
tvoja sprevržena prijateljica.
Vsi so nate, oče, pozabili!*

(Verz iz pesmi **Številka 54.572**, pesniška zbirka **Odstiranja**)

Predpostavljam, da je tudi nemški Gestapo dobil od italijanske Ovre podatke o »sovražni dejavnosti« nekdanjega Črnega brata Ivana Gašperčiča, zato je bil verjetno prav zaradi tega predviden za »dokončno uničenje«. Vendar fizično krepak Črni brat je preživel tudi Dachau in se konec maja 1945 srečen vrnil v Solkan.

*Tokrat je nono molčal.
Poslušal je sinovo zgodbo,
kako je bilo v jetniški celici,
spati v lagerju na golih deskah,
kako mu je bilo gledati jetnike,
ki so odhajali v plinsko celico,
ko mu je ptica na oknu*

*razprla peruti in obudila
z žalostnim petjem spomine na dom
in je med taboriščnimi reflektorji
in vojaškimi škornji
v mislih objemal svoje domače
in presegal svojo telesnost.*

(Verz iz pesmi **Nono in oče**, pesniška zbirka **Odstiranja**)

Ozna – VDV – Udba – »sabotažniki«

Toda šok za njega in domače!

Ko se je 25. maja 1945, ves shiran, onemogel in bolan, pojavil na domačem pragu, so ga oznovci odvedli v zapor v Renče, kjer je moral v zaporu mesec dni dokazovati, da je bil zares v nacističnem taborišču Dachau, s kom se je družil, ali je bil zasliševan s strani Gestapa in podobno.

Izkaznica, Ivan Gašperčič po vrnitvi iz Dachava, 1945

(Zasebni fotoalbum Tatjana Malec, Koper, 2012)

Ivan Gašperčič je bil nato priča, ko so v začetku leta 1946 »sabotažniki«⁵³, ki jih je vodil **Edvard Mielniczek**, bivši pripadnik diverzantskega odreda 9. partizanskega korpusa, ki je delovala v coni B, ki je bila pod upravo JA, v njihovi hiši v Solkanu nasilno ugrabili **Karla Menarda**, oficirja JA, dezerterja iz Odreda JA in njegovo ženo Terezijo ter ju odvedli v Ajdovščino v zapore tamkajšnjega vojaškega sodišča.

⁵³ »Sabotažniki« – tako so jim pravili Solkanci, dejansko pa je šlo za pripadnike VDV oz. Knoja, kot izvršnega organa Ozne oz. Udbe

Poleg tega, da je bil Ivan Gašperčič očividec te ugrabitve, se je tudi sam komaj ubranil napada teh »sabotažnikov«, nakar so mu pogosto grozili z likvidacijo in podobno, kar so pričali tudi drugi (Anton Bizjak). Prav zaradi nenehnih prikritih groženj je bil Ivan Gašperčič nazadnje primoran »emigrirati« v notranjost Italije.

*Pilat je opravil svoj posel!
Zapisal je ime očetovo
in označbo v kartoteko.
Oče se je poslednjič ozrl
proti Sveti gori
in zaključil svojo molitev:
Zgodi naj se njegova volja!
Izgnan je sin človekov.
Nečloveško sam.
Naložen mu je bil križ,
na križu jaz v njegovem srcu.*

*(Verz iz pesmi **Veronikin prt**, pesniška zbirka **Odstiranje**)*

Sovražnik fašizma in nacizma dobi zatočišče v demokratični Italiji

Odločitev Ivana Gašperčiča je bila za njega osebno in družino zelo boleča. Toda grožnje »sabotažnikov« so bile vse bolj neposredne, da mu zares grozi likvidacija:

- bil je očividec ugrabitve oficirja JA, ki je pozneje »izginil«;
- bil je Črni brat in po duši tigrovec, ki so veljali za britanske agente in so mnogi tedaj tudi »izginili«;
- bil je iz trgovske družine, torej razredni sovražnik;
- bil je dahavec, zato je Ozna nad njim uvedla operativno kontrolo s kodno številko: emigrant XVII: 00000036707, po podatkih iz www.udba.net pa tudi kot sodelavec Udbe.

Ivan Gašperčič – »Črni brat« vsekakor ni bil italijanski ovaduh, saj je od 1940 do 1943 prebil po italijanskih zaporih. Po srečni vrnitvi iz Dachaua pa je prišel v roke Ozne in Udbe. Kot emigrant je bil dejansko pod kontrolo Udbe tudi v Rimu, v vojaški bolnišnici, gotovo pa ni bil njihov sodelavec ...

Povojna demokratična Italija je za svoje državljane (tudi tiste iz cone »A« STO) in vojne veterane dobro poskrbela. Tako je tudi Ivan Gašperčič, kot žrtev fašizma in nacizma, dobival pokojnino vojnega veterana. Najprej se je zatekel v Torino, zatem pa je nadaljeval svojo pot v Rim.

Ivan Gašperčič (1913, Solkan –1969, Rim)
(Zasebni fotoalbum Tatjane Malec, Koper, 2013)

V tujini je bolezen napredovala in je bil zato kot tuberkulozni bolnik hospitaliziran v vojaško bolnišnico Ospedale militare S.O.U.O. no 5, Via Breveta 75 v Rimu, kjer je ostal na zdravljenju šest let in pol (od 1946 do 1953).

*Nekaterim bolnikom, ki sedijo
na klopih kot revni brezdomci,
ni mogoče določiti let.
Pogled spremlja žalostne podobe.
Nekaterim primanjkuje kisika.
Drugi so alergični kot na pik čebele,
na antibiotike in analgetike.
Mnoge mučijo alergije,
ciroze in povojne psihoze.
Posledice vojne, taborišč in kaznilnic.
Oče se bojuje s TBC, dobiva pnevmotorakse*

(Verz iz pesmi Bolnišnica **Ospedale militare S.O.U.O. no 5, Via Breveta 75 v Rimu**, pesniška zbirka **Odstiranje**)

Medtem je družina doma preživljala izredno težke trenutke, večkrat na robu preživetja. Na zvijačen način so se polastili hiše v Solkanu, Ivanovi soprogi Hermini pa niso dali službe dokler se leta 1953 ni uradno ločila od »sovražnika socializma«, mlado hčerko pa je obveščevalka Udbe Milka Čubrilo maltretirala in žalila, češ, da je njen oče fašist! Njen mož, Rudolf Čubrilo, tudi šef novogoriške »narodne zaščite« (ljudske milice) pa jo je tudi šikaniral in celo nadlegoval.

Bolnemu »Črnemu bratu« - Ivanu Gašperčiču je v Rimu duhovno pomagala, mu stregla in ga vsestransko moralno podpirala Angelina Bacchetta, tudi pripadnica Malteškega viteškega reda, ki ga je spremljala in negovala triindvajset let, vse do njegove smrti 6. septembra 1969. Odklonil je (italijanski) pogreb – pokop z vojaškimi častmi.

*Ko sem prihajala, je bil grm šipka ves bel,
ko sem ostajala, je grm pordečel
in vse naokrog je bilo od sonca
toplo in žareče v očetovi duši.*

(Verz iz pesmi **Bolnišnica Ospedale militare S.O.U.O. no 5, Via Breveta 75 v Rimu**, pesniška zbirka **Odstiranje**)

Ivan Gašperčič je pogrešal domovino in družino. To trpko bolečino mu je vsekakor lajšala hčerka, ki ga je pogosto obiskovala v Rimu, za kar si je prislužila tudi zaslišanja na Udbi ob vrnitvi domov.

Tatjana Malec, primorska pesnica
(Vir: Slike, Google)

*Brezbrižna so bila dolga leta,
ki jim je čas zbledel in otrpnil spomin.
Odložil je misel že skoraj v pozabo:
saj so bili to le otroci, drobne čebelice,
ki so tujcu le pokazale svoje želo!
Črni bratje so res bili še skoraj otroci,*

*a hkrati že možje!
Hvala jim, ljubili so svojo domovino, svoj materni jezik!
Slava jim!*

(Verz iz pesmi **V pepelnični noči**, pesniška zbirka **Odstiranja**)⁵⁴.

Polkovnik Viktor Andrejka - prvi slovenski častnik vojaške obveščevalne službe VKJ (1919–1932) in načelnik obveščevalnega centra v Ljubljani⁵⁵

⁵⁴ Verzi v tem tekstu so dodani z dovoljenjem avtorice **Tatjane Malec** iz pesniške zbirke *Odstiranja*, ki jo je posvetila svojemu očetu Ivanu Gašperčiču – »Črnemu bratu« ob stoti obletnici njegovega rojstva.

⁵⁵ Marijan F. Kranjc, *Legendarni slovenski obveščevalci*, Pro-Andu, 2011, Maribor; Polkovnik Viktor Andrejka, <http://freeweb.t-2.net/Vojastvo>, 2014.

Polkovnik Viktor Andrejka pl. Livnograjski
(Vir: Google, Slike)

Ljubljana pa tudi Bled, Maribor in Celje so že v Kraljevini Jugoslaviji veljali za nekakšna »naravna« središča delovanja obveščevalnih služb. To velja predvsem za delovanje nemške, britanske in italijanske obveščevalne službe takoj po končani prvi svetovni vojni.

V znani rekonstrukciji in analizi vojaške obveščevalne službe VKJ (v ARS II), ki so jo naredili analitiki Sdv, je med drugimi zapisano, da je pred drugo svetovno vojno v Ljubljani deloval zelo uspešen in eden najaktivnejših centrov vojaške obveščevalne službe vojske Kraljevine Jugoslavije, ki ga je formiral in vodil vse do 1932. leta polkovnik Viktor Andrejka, sicer generalštabni častnik avstro-ogrske vojske in preizkušeni pripadnik njene vojaške obveščevalne službe. Gre tudi za prvega slovenskega častnika vojaške obveščevalne službe, ki je obenem sodeloval pri oblikovanju vojaške obveščevalne službe na novo formirane vojske Države SHS oz. Kraljevine Jugoslavije, predvsem pa kot načelnik prvega vojaško-obveščevalnega centra Dravskega divizijskega območja v Ljubljani⁵⁶. Takratni načelnik oddelka vojaške obveščevalne službe Glavnega generalštaba srbske oz. vojske Države SHS, pozneje Kraljevine Jugoslavije, divizijski general Petar Marković, je naredil odlično potezo, ko je strokovno izkušenega obveščevalnega strokovnjaka avstro-ogrske vojske, pa še celo generalštabnega majorja Viktorja Andrejka, poklical sredi leta 1920 v Beograd in ga postavil za načelnika ofenzivnega obveščevalnega

⁵⁶ Mnogi napačno navajajo »Dravsko divizijo«, ki je bila v Mariboru, v Ljubljani pa je bilo poveljstvo Triglavske divizije in Dravskega divizijskega območja, kot najvišjega vojaškega poveljstva Dravske banovine.

sektorja. Namreč, major Andrejka je poleg odličnega poznavanja vseh sosednjih vojska, posebno potencialnih nasprotnikov Kraljevine Jugoslavije, obvladal tudi številne tuje jezike in je tako v novo ustanovljeno in organizirano vojaško obveščevalno službo vnesel vse tiste organizacijske in metodološke prvine, ki so tedaj odlikovale predvsem nemško in francosko vojaško obveščevalno službo.

Po opravljenih nalogah v obveščevalnem oddelku Glavnega generalštaba v Beogradu se je generalštabni major Andrejka že sredi leta 1922 vrnil v Ljubljano in v kratkem času organiziral dobro prikrit center vojaške obveščevalne službe, ki je formacijsko sicer pripadal Poveljstvu Dravskega divizijskega območja, dejansko pa je šlo za najbolj izpostavljen ofenzivni center vojaške obveščevalne službe VKJ. Ljubljanski center vojaške obveščevalne službe je bil prvenstveno usmerjen proti Italiji in Avstriji. Zato je tudi razumljivo, da je bila prav proti tema dvema državama organizirana najbolj široka in tudi kvalitetna mreža tajnih obveščevalnih agentov, tudi tigrovcev.

Zdi se mi, da je prav zaradi dvojnih nalog, obveščevalnih in diverzantskih, kakršne so tigrovci tudi samovoljno izvajali, italijanska protiobveščevalna služba okrog leta 1928 odkrila obveščevalne mreže v Trstu in Gorici, ki so bile neposredno povezane z obveščevalnim centrom v Ljubljani. Zato je moral takrat že generalštabni polkovnik Viktor Andrejka odstopiti, da ne bi onemogočil nadaljnjega delovanja tega obveščevalnega centra. Ker je Danilo Zelen povezoval delovanje goriške in tržaške skupine tigrovcev z Ljubljano, se prav gotovo, da je bil tesno povezan z ljubljanskim (in sušaškim) obveščevalnim centrom (nazadnje je bil celo rez. obveščevalni častnik v ljubljanskem obveščevalnem centru).

Anton Batagelj, doma iz Šturij pri Ajdovščini, je bil leta 1923 postavljen za načelnika obmejnega komisariata na Jesenicah. Šlo je za enega od izpostavljenih uradov, ki so bili ustanovljeni v času, ko je bil policijski minister v Beogradu dr. Anton Korošec, sicer vodja Slovenske ljudske stranke. In prav Batagelj je že od leta 1924 aktivno sodeloval z majorjem Andrejkom, predvsem pa je v svoje delovanje vključil številne primorske rojake, med njimi tudi najbolj aktivne orjunaše in tigrovce (izdaja prepustnic, omogočanje ilegalnih prehodov tigrovskih kurirjev, prenos propagandnega in sabotažnega materiala). Kasneje je bil Batagelj vodja Ujke – urada jugoslovanske protiobveščevalne službe v Beogradu. Velja še dodati, da je bil tudi Viktorjev brat dr. Rudolf znanec Batageljev, saj je bil visoki uradnik policijskega ministrstva v Beogradu.

Velja poudariti, da se je obveščevalni center VKJ v Ljubljani v začetnem obdobju delovanja 1922–1926 naslonil na dokaj množično organizacijo Orjune, nacionalistično gibanje, ki se je iz Dalmacije razširilo še najbolj v Sloveniji, zlasti na Primorskem, pa tudi na Štajerskem. Na Primorskem je prednjačil Jožef Gabršček, ki je v Trstu vodil orjunaše in prvi zagovarjal ilegalno delovanje, da bi kasneje z večino orjunašev prešel med tigrovce. Orjuna je odločno nastopala tudi proti uradni politiki Beograda (pogodba z Italijo, 1924), da bi se kasneje prelevila v teroristično organizacija in bila nazadnje tudi prepovedana. Da so vojaški obveščevalci imeli številne stike z orjunaši, je znano iz številnih protestov italijanskih diplomatov v Beogradu, pa je tako vlada vplivala na zamenjave načelnikov obveščevalnega centra VKJ v Ljubljani.

Zaradi delovanja tigrovcev na Primorskem je italijanska Ovla – politična policija, s široko mrežo ovaduhov in vohunov, okrepila delovanje, vendar kljub množičnemu terorju ni

uspela zlomiti upornih Primorcev. V začetku 1928 so preko ovaduha italijanskega konzulata v Ljubljani⁵⁷ uspeli odkriti močne tigrovske organizacije v Gorici in Trstu, pa je leta 1930 sledil prvi tržaški proces, pozneje pa še drugi. Zaradi sodelovanja z ljubljanskim centrom vojaške obveščevalne službe so bili v Trstu poleg Antona Batagelja obtoženi (in dejavnost dokazana) Slavko Bevk, Andrej Manfreda in Ivan Lenardič. Ostalim vohunstva niso dokazali. Vse to je pripeljalo do tega, da je moral polkovnik Viktor Andrejka, kot dejanski organizator dotedanega tigrovskega sodelovanja, zaradi interesov službe sredi leta 1932 tudi odstopiti.

Celotno delovanje ljubljanskega centra vojaške obveščevalne VKJ v obdobju 1922–1941 bi veljalo podrobneje raziskati in obdelati, saj je za to dovolj dokumentov v domačih in tujih vojaških arhivih. Fragmentarno se je mnogih epizod lotila dr. Jerca Vodušek Starič⁵⁸, pa nekatere, ki so povezane s polkovnikom Viktorjem Andrejka, tudi navajam.

Nedvomno bo držalo, da je major Andrejka, takoj ko je leta 1922 v Ljubljani organiziral center vojaške obveščevalne službe, ki je bil prvenstveno ofenzivno naravnani proti obema sosednjima državama – Italiji in Avstriji, poiskal tudi zaveznike. Med prvimi so tako bili Francozi, stari sovražniki Italije, konkretno predstavniki francoskega konzulata, ki je bil ustanovljen v Ljubljani že leta 1921. Ker je major Andrejka znal tudi francoščino, je prav gotovo dobro vedel, kaj lahko dobi od prekaljenih francoskih obveščevalcev – konzulov, ki so se menjavali. Pomembno vlogo pa so imeli tudi lektorji (francoski in drugi), sicer dobro prikriti obveščevalci.

Enako velja tudi za ostale konzulate, ki so obstajali v Ljubljani, zlasti za britanskega, pa tudi za tiste, ki so bili v sosednjem Zagrebu. Ker pa je šlo tudi za ofenzivno usmerjenost ljubljanskega centra vojaške obveščevalne službe, je prav gotovo, da je center izkoristil vse možnosti za protiobveščevalne vdore v italijanski in avstrijski konzulat. Tudi češki.

Ne smemo zanemariti dejstva, da so se vojaški obveščevalci povezovali z različnimi domoljubnimi in polvojaškimi organizacijami, društvi in strankami, saj so le tako prišli v stik z vojaško izobraženimi kadri, ki so bili tudi najbolj uporabni za zbiranje vojaško-obveščevalnih podatkov. Novi načelnik vojaško-obveščevalnega centra je tudi dodobra izkoristil splošno protifašistično in protinacistično razpoloženje zlasti Primorcev in se je tako naslonil na domoljubne organizacije ali stranke in njihove voditelje.

Gre predvsem za prvo nacionalistično organizacijo Orjuno – Organizacijo jugoslovanskih nacionalistov, ki je bila 1922 preoblikovana iz dalmatinske mladinske organizacije in se je hitro širila po vseh delih nove države. Slovenski vodje, ing. Marko Kranjec in ostali, so imeli že od vsega začetke neposredne stike z načelnikom centra in preko njega menda dobivali tudi orožje.

Posebno mesto so imele tudi razne druge organizacije, kot so Narodna odbrana, sicer stara srbska polvojaška organizacija, ki jo je v Slovenji vodil dr. Josip Cepuder, Branibor (vodja ing. Janko Mačkovšek), Tabor, strelske družine, pozneje, po prepovedi 1928, pa tudi organizacije sokolov in orlov. V arhivu VKJ so ohranjeni dokumenti ne samo o medsebojnih stikih teh organizacij z vojaškimi (obveščevalnimi) organi, temveč tudi

⁵⁷ Verjetno je to bil Jože Šporn, prvi urednik časopisa Orjune, ki naj bi ga odkril Lipe Kosec, znani orjunaš.

⁵⁸ Jerca Vodušek Starič, *Slovenski špijoni in Soe 1938–1942*, Ljubljana, 2002,

sezname posameznih organizacij, ki so obveščevalcem služili predvsem za izbor tajnih sodelavcev (sezname pripadnikov obrambnih organizacij poseduje tudi avtor).

Kot sem že omenil, je tigrovska organizacija na Primorskem »padla« v Ljubljani, saj je ovaduh italijanskega konzulata izvedel za dokaj nekontrolirano delovanje pristašev Orjune. Ti so imeli celo posebno obveščevalno skupino, ki jo je vodil Lipe Kosec in se je direktno sporazumeval z Andrejko, ta pa je določene podatke posredoval tudi francoski in češki obveščevalni službi.

Andrejka je vzdrževal tudi stike s posamezniki na pomembnih položajih v policijski in diplomatski službi. Omenil sem že Antona Batagelja, načelnika obmejnega komisariata na Jesenicah, da ne omenjam drugih (Maribor). Vzdrževal pa je stike z znanci, ki so odhajali v diplomatsko službo. Med njimi naj spomnim samo na dr. Janka Pretnarja, znanega jezikoslovca in podpornika orjunašev, ki je pred letom 1930 odšel na veleposlaništvo v Prago.

Zdi se mi tudi povsem logično, da se je center vojaške obveščevalne službe v Ljubljani, ki je imel tudi sekcijo za protiobveščevalno delo, ukvarjal tudi s kontrolo in vdori v tuja konzularna predstavništva v Ljubljani. Znan je npr. vdor orjunašev v pisarno italijanskega generalnega konzula Gavottija na Erjavčevi cesti (pridobili so kuharico, prepisovali dokumente in podobno), ki naj bi ga organiziral francoski konzulat. Po mojem je šlo za dobro načrtovano akcijo Andrejkovega vojaško-obveščevalnega centra, ki je vzdrževal tesne zveze s slovenskim vodstvom Orjune. Dejansko je šlo za vrhunski dosežek vsake protiobveščevalne organizacije, ki zahteva temeljite priprave in strokovno vodenje, saj podobne akcije ne more izvesti neka strankarska skupina. Namreč, po tajnem vstopu v konzulat so tudi s ponarejenim ključem odprli glavni sef, kjer so našli seznam 15 agentov v Ljubljani, ki so aktivno delali za italijansko vojaško-obveščevalno službo in politično policijo – Ovro. Glavni med njimi naj bi bil Egidij Perić, ki so ga jezni orjunaši takoj zatem leta 1928 likvidirali kar na cesti. V zvezi s tem naj bi francoska vlada celo posredovala, da se Italijanom prepove takšno obveščevalno delovanje in odpokliče ne samo generalnega konzula v Ljubljani, temveč tudi italijanskega ambasadorja v Beogradu Bodrera, sicer osebnega prijatelja kralja Aleksandra⁵⁹.

V svoji knjigi *Balkanski vojaški poligon*⁶⁰ (Ljubljana, 1998) sem predstavil podatek iz arhivov Kos JLA, da je imel glavne zveze s tigrovci center vojaške obveščevalne službe VKJ na Sušaku, zlasti njegov načelnik, kapetan Savo Janković, ki so ga Nemci leta 1941 ujeli. Kot sodelavec tega centra se omenja tudi Danilo Zelen. Poleg tega je ing. Vladimir Feller iz Zagreba, sodelavec sušaškega centra, kasneje vodil del tigrovcev in izvrševal naloge britanske obveščevalne službe. Nazadnje pa se je povezal z znano britansko obveščevalno mrežo Bbz, ki sta jo iz Ljubljane vodila major Ante Anić, bivši obmejni komisar v Mariboru, in polkovnik Vladimir Vauhnik, oba dobra znanca polkovnika Viktorja Andrejke. Navedel sem tudi, da je imel italijanski vojaški ataše svojega tajnega sodelavca celo v obveščevalnem oddelku Glavnega generalštaba VKJ, pa mu tako ni bilo

⁵⁹ Italijanski veleposlanik v Beogradu Carlo Gallia (1928–1934) je 18. 1. 1933 v Rim poročal o razgovoru z Bogoljubom Jevtičem, zunanjim ministrom. Omenil mu je številne atentate Orjune v Julijski krajini, v katere so bili vpleteni polkovnik Andrejka, policijska komisarja Batagelj z Jesenic in Ujčić na Sušaku ter konzul Jurišić iz Trsta. Izrecno mu je omenil poročnika Vilka Arbesa, kot agenta – provokatorja, ki se je menda »ponujal« italijanskima konzulatoma v Zagrebu in Sarajevu. Vir: spletni portal ZM v Rimu.

⁶⁰ Marijan F. Kranjc, *Balkanski vojaški poligon*, Borec 1998, Ljubljana.

težko priti do podatkov o tigrovcih – obveščevalcih in diverzantih, ki so aktivno delovali proti Italiji.

V ARS sem 10. marca 2010 pridobil dokument kvesture iz Gorice⁶¹ z dne 3. aprila 1928 v katerem je kapetan Adolfo Perthem obširno poročal o »podpolkovniku Andrejka Rodolfo Vittorio«, obveščevalcu iz poveljstva Dravske divizije v Ljubljani, ki je vzdrževal številne vohunske stike z osebami iz Trsta in Gorice, neposredno in preko Antona Batagelja.

Po goriškem in tržaškem procesu proti tigrovcem leta 1930 in odstopu polkovnika Viktorja Andrejka (1932) so se tigrovci in orjunaši razšli. Tudi francoska obveščevalna služba se je leta 1935 umaknila iz Slovenije. Njeno vlogo je zatem prevzela britanska obveščevalna služba IS (lektor Aleksander Lawrenson na ljubljanski univerzi, pozneje vicekonzul v Zagrebu) in tudi Soe (kapetana John Evam, sicer dopisnik Reuterja, in William Stuart), pa tudi sodelovanje z vojaško obveščevalno službo VKJ, ki je tigrovce tudi množično uporabljala za obveščevalno-diverzantske naloge proti Italiji.

Kasneje naj bi tigrovce pri ljubljanskem centru vojaške obveščevalne službe zastopala prof. Ivan Rudolf - Učenikov iz Trsta, tudi agent IS, in Anton Lipnik.

Polkovnik Viktor Andrejka je bil uradno upokojen 23. maja 1932, vendar menim, da je bil dejansko odstavljen (zamenjan) že 30. julija 1930⁶², ko je bil »uradno« razglašen kot »nesposoben za terensko službo, sposoben za pisarniško«, in je potem dve leti usmerjal svojega naslednika.

Tigrovci so »padali« v Ljubljani in Beogradu!

Viktor Bobek in Jožef (Josip) Gabršček nista bila italijanska vohuna – temveč vrhunska dvojnika obveščevalnega centra VKJ v Ljubljani

⁶¹ AS 1931/2021, str. 104.

⁶² Italijanski veleposlanik v Beogradu Carlo Galli je 3. decembra 1930 poročal zunanjemu ministru Grandiju o pogovoru, ki ga je imel z jugoslovanskim zunanjim ministrom Marinkovičem, v katerem je veleposlanik med drugim od jugoslovanske strani dosegel obljubo, da bo Andrejka odpoklican iz Ljubljane in da bo Jugoslavija Primorje, ki se zatekajo čez mejo v Jugoslavijo, umikala iz Slovenije v Makedonijo. (Malo je znano, da je Ivan Marija Čok izkoristil to priložnost, da je v Bistrenici pri Demir Kapiji kupil 400 hektarjev posestva, okuženega z malarijo okuženem območju v Bistrenici (med Velesom in Gevgelijo), ki ga je izpraznilo po letu 1918 izseljeno turško prebivalstvo, da je vanj zvalil in naselil okrog 80 kmečkih družin z Goriškega. Vir: javni portal ZM v Rimu).

Leta 1990, ko sem služboval v Bitolju, sem obiskal prebivalce te »goriške« vasi, ki so veljali kot uspešni vinogradniki.

(Protiobveščevalna analiza dostopnih podatkov iz italijanskih in slovenskih virov o verjetnih »dvojnih igrah« tigrovcev med jugoslovansko in italijansko obveščevalno službo do leta 1941)

Članek z zgornjim naslovom bo morda mnogim nerazumljiv, zato je potrebno kratko pojasnilo: »dvojne igre« so odločilne operativne kombinacije, s katerimi poskušajo obveščevalne in protiobveščevalne službe vriniti svojega sigurnega (tajnega) sodelavca (agenta) v centre in mreže nasprotnika. Na ta način omenjene službe najhitreje zvedo za strateške podatke in cilje nasprotnikove obveščevalne službe, obenem pa je to tudi priložnost za plasiranje raznih dezinformacij.

V dosedANJI »tigrovsKI« literaturi sem le redko srečal termina »dvojne igre« in »dvojnika«. V spominski literaturi se navadno navaja, da je nekdo »delal (vohunil) za obe strani«, kar pa ni točno. Namreč, dvojniki so tisti sodelavci, ki so popolnoma zvesti določeni (navadno matični) obveščevalni službi, tuji službi pa se seveda lažno predstavijo z raznimi legendami. Glavno pravilo je, da dvojniki nasprotniku posredujejo podatke po sledečem receptu: 70 % točnih podatkov, 20 % polresnic in 10 % netočnih podatkov (dezinformacij, zavajajočih podatkov). Moram priznati, da je moralno najtežja stvar, ko mora operativci pripraviti teh 70 % točnih podatkov, ki so do tedaj veljala za skrbno čuvano državno ali vojaško skrivnost, saj je edino tako možno uspešno plasirati dvojnika, saj nasprotna stran vsak podatek skrbno preverja. O dvojnih igrah in dvojniki se navadno ne objavljajo točni podatki, napisanih pa je kar nekaj samohvalnih spominov, ki jim ne gre slepo verjeti.

Ker sem v svoji praksi vodil kar nekaj dvojnih iger in tudi dvojniki, sem skušal tudi med tigrovci odkriti kakšnega dvojnika z ene ali druge strani. S posebno analizo dostopnih podatkov sem tako ugotovil, da sta najverjetneje bila dvojnika Jožef (Josip) Gabršček in Viktor Bobek, oba znana tigrovca. Njunih splošnih podatkov ne bom navajal, ker so bolj ali manj dobro znani.

Ker dvojne igre navadno vodijo izkušeni operativci iz obveščevalnih centrov, sem na koncu tega članka dodal še kratek zapis o najbolj ofenzivnem obveščevalnem centru VKJ, ki je v letih 1922–1941 deloval v Ljubljani, ustanovil in dolgo časa pa ga je vodil izšolan in izkušen obveščevalec že v avstro-ogrski vojski in zatem v VKJ – polkovnik Viktor Andrejka. Torej, dvojne operativne kombinacije oz. dvojne igre so praviloma vodili samo strokovno izkušeni operativci državnih in vojaških organov. Orjunaške in druge strankarske zgodbe seveda ne veljajo, saj so izmišljene, hvalisave.

Obenem bom skušal predstaviti svojo tezo, da so tigrovci »padali« predvsem v Ljubljani ali Beogradu, ne pa na Primorskem! Krivi so bili razni sezname, ki so prihajali v GS VKJ z raznih strani! Res je tudi, da so mnogi zaporniki v italijanskih zaporih klonili samo zaradi okrutnega mučenja in neznosnih razmer⁶³, ne smemo pa zanemariti dejstva, da so bile italijanske obveščevalne in policijske (karabinjerske) službe zelo temeljite in vztrajne (podobno velja tudi za nemške). Naj omenim še, da so bili nekateri obtoženci (na drugem

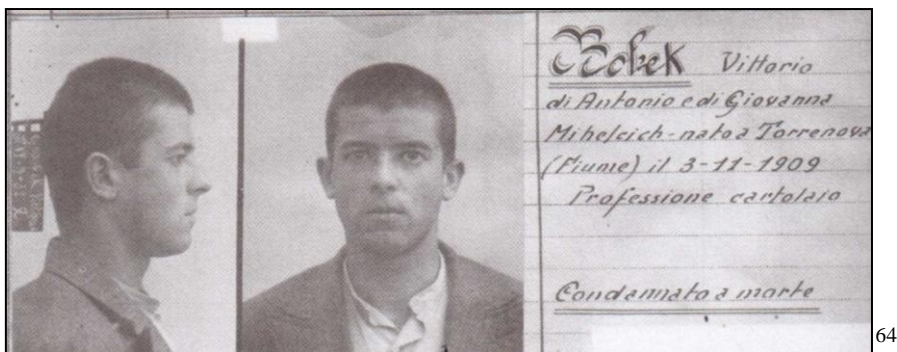
⁶³ Ivan Jug, *Moja zaporniška leta – Po nedolžnem v fašističnih ječah*, Branko 2002, Nova Gorica.

tržaškem procesu) preveč zgovorni, vendar ne morem pritrditi domnevi, da je šlo za navadne ovaduhe. Morda so bili tudi dvojniki.

Obravnaval bom dva primera očitne dvojne igre med obveščevalno službo VKJ in italijansko Ovro oz. italijansko vojaško protiobveščevalno službo, v kateri sta bila angažirana tigrovca Viktor Bobek in Jožef Gabršček.

Moram tudi povsem jasno poudariti, da obveščevalni in protiobveščevalni organi vsakega solidnega tajnega sodelavca že v naprej pripravijo na možnost vzpostavljanja oz. vodenja dvojne igre. Tako je npr. tudi Viktor Bobek, kot tajni sodelavec ob. centra VKJ, sprejel ponujeno sodelovanje z italijansko policijo v Ilirski Bistrici, ki se je pozneje razvilo v dvojno igro z italijansko Ovro.

Viktor Bobek – komunist in tigrovec, uspešen dvojnik obveščevalnega centra VKJ v Ljubljani

Iz policijske kartoteke: Viktor Bobek

(Vir: Google, Slike)

Viktor Bobek, rojen 13. 11. 1909 v Trnovem pri Ilirski Bistrici, oče Anton, mati Marija, roj. Mihelčič, končal osnovno šolo, po poklicu pek, poročen s Frančiško-Fani, roj. Urbančič, s katero sta imela sina Vojka.

Po italijanski okupaciji je bil vodja komunistične mladine – skojevcev, pozneje pa se je priključil tajni organizaciji TIGR in postal vodja trojk na območju Ilirske Bistrice in Brkinov. Bil je tudi tajni sodelavec obveščevalnega centra VKJ v Ljubljani (še prej na Sušaku), od 1934 pa tudi dvojniki, usmerjen proti italijanski Ovri. Nazadnje je neposredno sodeloval z Danilom Zelenom, vojaškim vodjem TIGR-a. Na obveščevalnem področju je sodeloval tudi s komunisti (Pinom Tomažičem in drugimi), tudi po nalogah britanske Soe. Dne 18. marca 1940 ga je italijanska policija aretirala na domu, skupaj s svakinjo Marijo Urbančič.

Ko so aprila 1941 Nemci zasedli Beograd, so v GŠ VKJ našli tudi spomenico Ivana Marija Čoka z naslovom »Upotreba emigranata – Jugoslovana iz Julijske krajine«, na kateri je bilo zelo verjetno tudi ime Viktorja Bobka, kar je bil italijanskim (sodnim) preiskovalcem še zadnji in odločilni dokaz, da je bil Bobek kot dvojniki zvest le obveščevalni službi VKJ. Zato tudi moja teza, da so tigrovci padali v Beogradu in Ljubljani ... Tako je bil nazadnje Viktor Bobek na drugem tržaškem procesu v skupini komunistov (ne pa tigrovcev) obsojen na smrt in 15. decembra 1941 ustreljen na Opčinah pri Trstu.

O obveščevalnem delovanju Viktorja Bobka sta, poleg Wohinzeve in Verginelijske, pisala tudi akademik dr. Jože Pirjevec in dr. Gorazd Bajc.

Leta 1997 je bil Viktor Bobek posmrtno odlikovan z zlatim častnim znakom svobode Republike Slovenije za zasluge v boju proti italijanskemu fašizmu in za zvestobo slovenstvu in Primorski⁶⁵.

Viktor Bobek je bil doslej v spominski literaturi tudi zelo sporno obravnavam kot italijanski vohun, le redko pa je predstavljen kot zelo uspešen dvojniki obveščevalnega centra VKJ v Ljubljani, dolgoročno plasiran kot dvojniki proti italijanski Ovri. Prav zato je

⁶⁴ Milica Kacin Wohinz in Marta Verginella, *Primorski upor proti fašizmu 1920–1941*, Društvo Slovenska matica, 2008, str. 374.

⁶⁵ Podatki iz *SPBL* in slovenske *Wikipedije*.

bil na drugem tržaškem procesu obsojen na smrt, v preiskovalnem zaporu pa tako hudo mučen, da na samem procesu ni mogel niti govoriti.

Soobtoženec na tem procesu, dr. Lavo Čermelj⁶⁶, je menil (zasebno) naslednje:

»... Po obtožnici in še bolj po poteku procesa pade zelo slaba luč na ranjkega Viktorja Bobeka, kajti izgleda kakor, da bi bil dvorezen nož, da je bil namreč za našo stvar, istočasno pa v italj. službi. Bil je res v italj. službi, in tudi na nekem posebnem tečaju v Rimu, toda vse sporazumno z Danilom Zelenom in s prejšnjim načelnikom naše vojaške informativne službe v Ljubljani podpolkovnikom Plhakom ...

... ko sem bil (aprila 1941, moja opomba) zaslišan v Ljubljani od kapetana karabinjerjev dr. Spadafuoca, mi je ta med drugim očital, da je ranjki Danilo Zelen še v zadnjem tednu pred izbruhom vojne iz Ljubljane, odkoder se je moral že nekaj mesecev prej umakniti, preoblečen telefoniral iz moje sobe našemu vojaškemu informativnemu uradu, da se je nato vršil v mojem stanovanju odnosno v prostorih Manjšinskega instituta razgovor z majorjem Slekovcem in kapetanom Kranjcem od omenjenega urada. O stvari ni mogel nihče drugi vedeti razen mene, ranjkega Zelena in omenjenih dveh častnikov. Kljub tako konkretnemu očitku sem jast stvar zanikal, nakar mi je karabinjerski kapetan rekel, da me na mojo željo lahko sooči z imenovanima gospodoma (major Slekovec je bil v nemškem ujetništvu, kapetan Kranjc pa v poveljstvu slovenskih četnikov v Ljubljani, moja opomba), kar sem jast odklonil, češ da je mene zanj sram«.

Dr. Lavo Čermelj se je po italijanski kapitulaciji pridružil NOG in opravljal več odgovornih funkcij. Napisal je tudi knjigo⁶⁷, v kateri je navedel, kako je »neutemeljeno« zapisal, da je bil Viktor Bobek vohun Ovre, kar je zatem, po prigovoru Bobkovega sina Vojka, zanikal.

Očitno je dr. Čermelj podlegel pritisku sina ustreljenega tigrovca Bobka, saj so kasneje naši in italijanski zgodovinarji ugotovili, da je bil Viktor Bobek tudi vohun Ovre, pri čemer je premalo naglašeno, da je bil dejansko uspešen dvojnik obveščevalnega centra VKJ v Ljubljani, ne pa samo »sodelavec« Danila Zelena, vojaškega vodja TIGR-a.

Italijanski zgodovinar dr. Mauro Canali⁶⁸ navaja o Viktorju Bobku naslednje:

- (str. 320) *»... je bil v peterici na smrt obsojenih Vittorio Bobeck (pravilno: Viktor Bobek, moja opomba), vohun OVRE že od julija 1934, ki ga je SIM (italijanska vojaška obveščevalna služba, moja opomba) osumil dvojne igre. Še preden ga je rekrutirala OVRA, je bil Bobek konfident Ottavia Zecchinija, funkcionarja PS (Pubblica Sicurezza – javne varnosti, moja opomb), ki je v Ilirski Bistrici odgovarjal za službo "onkraj meje", a je bil v resnici vodja mobilnega jedra PS, ki mu je bil naložen pregon teroristične organizacije ORJUNE. Nato je Bobek prestopil v službo k De*

⁶⁶ Prijatelj iz Trsta mi je iz tržaške Narodne in študijske knjižnice (NPK OZE), fond 1918-1941, škatla Drugi tržaški proces/Pino Tomažič, prijazno posredoval del izjave dr. Lava Čermelja. Namreč, 20. aprila 1941 so ga Italijani aretirali v Ljubljani, sredi julija 1941 odvedli v rimski zapor in konec leta 1941 na drugem tržaškem procesu v Trstu obsodili na smrt in pomilostili na dosmrtno ječo; v ječi je bil na Elbi do leta 1944, ko je odšel v partizane.

⁶⁷ Lavo Čermelj, *»Ob tržaškem procesu 1941«* Spomini in beležke. Mladinska knjiga, Ljubljana 1962 – zapisal za Bobka »Bil je njihov agent (OVRA)«, vendar se je v naslednji knjigi *Med prvim in drugim tržaškim procesom*, Slovenska matica, 1972, str. 153, javno opravičil zaradi »neutemeljene« pripombe o Bobku.

⁶⁸ Mauro Canali, *Le spie del regime*, Bologna, Il Mulino, 2004.

Micheleju (Luigi De Michele], funkcionarju OVRE, moja opomba), ki je služil na mejnem prehodu pri Ponte Eneo (mejni prehod na mostu nad Rječino med Reko in Sušakom, moja opomba). Bobek je deloval onkraj meje, se skrivaj pogosto vračal v Italijo na sestanke s funkcionarjem OVRE, da bi mu poročal o slovenskih narodnjakih, za katere je hlinil, da dela. Bobku se ni posrečilo, da bi SIM prepričal o svoji lojalnosti fašističnim tajnim službam in je bil ustreljen.

- *(stran 346) »... Kruliaz je že dolgo let vohunil za OVRO in bil vpleten tudi v dogajanje, ki je stalo glavo drugega vohuna, Bobka, ki mu je vrh OVRE marca 1940, ko se je že prepričal, da igra dvojno igro v korist Jugoslavije, preden so ga aretirali, prilepil ob bok Renata Kruliaz, "dokazano zvestega" zaupnika, kot je zapisal Peruzzi, da bi nadomestil Bobka pri ohranjanju stika s podtalnimi komunističnimi organizacijami, sredi katerih je Bobek že dolgo let vohunil. Kruliaz je namreč v komunistično organizacijo vpeljal Bobek, ne da bi posumil, da je s tem opravil še svojo zadnjo akcijo agenta-provokatorja«.*

V rimskem Osrednjem državnem arhivu so na vpogled ostala Bobkovo poročila Ovri, ki bi bili zanimivi za celostno obdelava primera.

Vid Vremec⁶⁹, kronist in udeleženec drugega tržaškega procesa proti tigrovcem (34) in komunistom (26) v svoji knjigi⁷⁰ podaja dokaj realno sliko skupnega nastopa vseh antifašističnih sil na Primorskem. Avtor zaključuje, da je bilo na Primorskem delovanje OF bolj uspešno kot pa v drugih predelih Slovenije. Boj proti italijanskemu fašizmu je združeval vse sile pod eno zastavo. Navaja tudi, kako je bila pomembna okoliščina, da sta se CK KPJ in CK KPI dogovorila, s pristankom kominterne, da naj NOG deluje tudi onstran meje. Poseben dogovor sta o tem dosegla Edvard Kardelj in Umberto Massola-Quinto, član CK KPI.

Viktor Bobek je bil odličen vodja mladih komunistov, zatem pa tudi tigrovcev v ilirskobistriškem okolišu. Bil pa je tudi uspešen tajni sodelavec obveščevalnega centra VKJ v Ljubljani, nazadnje na osebni zvezi načelnika tega centra, podpolkovnika Branka Plhaka. Bobek je »padel« v Beogradu, ko so italijanski obveščevalci dobili v obveščevalnem oddelku GŠ VKJ celo seznam 86 vidnih tigrovcev, med njimi najverjetneje tudi Viktorja Bobka⁷¹.

O njem je Vid Vremec navedel še naslednje podatke:

- *»Italijanska vojaška protivohunska služba iz Trsta je že v marcu leta 1940 v Ilirski Bistrici, Trstu in Miljah aretirala sedem oseb. V Ilirski Bistrici so aretirali Viktorja Bobka, ki se je ob aretaciji skušal znebiti nekega zavojčka s tem, da ga je vrgel skozi okno na vrt. Toda tam je bil policijski agent in je zavojček našel. O njegovi vsebini so*

⁶⁹ Vid Vremec, *Od Pinka Tomažiča do drugega tržaškega procesa*, Lipa Koper, 1988.

⁷⁰ Teга seznama ni nihče videl, le dr. Ferenc je dodal, da je na njem gotovo bil Danilo Zelen. Jaz bi dodal: pa tudi njegovi najboljši sodelavci, to pa je Viktor Bobek prav gotovo tudi bil. Nekateri zgodovinarji menijo, da je pravi avtor seznama bil Ivan Rudolf, ki je v Beogradu tudi najbolje poznal aktivnost posameznik tigrovcev, ki bi bili uspešni v sabotažno-diverzantskih akcijah proti italijanski vojski na teritoriji Primorske.

na zaslišanju ugotovili naslednje: »Ob Bobkovi aretaciji zaplenjeni zavojček je vseboval vojaške podatke o Italiji, ki jih je zbral z namenom, da jih bo poslal jugoslovanskim vojaškim oblastem. Naslov »za gospoda Branka«, napisan na pismu, se je nanašal na vodjo obveščevalne službe Dravske divizije (območja) podpolkovnika Branka Plhaka. Zavojček bi moral Bobek tisti dan izročiti Antonu Telicu, leta pa bi ga Kmalu po italijanski zasedbi Primorske 1919 in konsolidaciji Kraljevine Jugoslavije,

- so številni Primorci dokaj uspešno sodelovali z jugoslovansko vojaško-obveščevalno službo in organi, in sicer: z obveščevalnima centroma VKJ v Ljubljani (polkovnik Viktor Andrejka) in na Sušaku (major Anton Kokalj, podrejen Zagrebu), z jugoslovanskimi konzulati v Trstu (Momčilo Jurišić), na Reki, v Zadru (Žerjal) in v Bariju ter policijskima komisariatoma na Jesenicah (Anton Batagelj) in na Reki (Fran Ujčić). Značilna je izjava Dorčeta Sardoča: »Vsi smo bili špijoni, niti kamen se ni premaknil ob meji, da ne bi o tem izvedeli tisti, ki jih je to zanimalo«⁷². To so pa bili predvsem organi vojaške obveščevalne službe VKJ.
- Posebno mesto je imela jugoslovanska nacionalistična organizacija Orjuna, militantno usmerjena proti Italiji, tudi predhodnica TIGR-a, ki jo je v Sloveniji vodil kontraverzni ing. Marko Kranjec.
- Glavni urednik časopisa Orjuna, Josip Špan, je kmalu po okupaciji Primorske obiskoval številne ugledne Primorce ob meji, nazadnje pa se je njihov seznam znašel na italijanskem poslaništvu v Beogradu, saj je bil po izjavi Filipa Kosca, znanega orjunaša, italijanski špijon⁷³. Zanimivo: Kosec je tudi »odkril«, da je bil italijanski vohun Jožef (Josip) Gabršček, vodja orjunašev v Trstu in tigrovec, tudi dvojniki ObC VKJ v Ljubljani! Toda o njem pozneje.
- Oktobra 1932 je italijanska policija v okolici Ilirske Bistrice aretirala 18 mladeničev, med njimi tudi Viktorja Bobka. Ta je v zaporu na Reki »izdal« komuniste, pa ga je policijski komisar v Ilirski Bistrici, Ottavio Zecchino, pridobil za ovaduha. Bobek se je potem pridružil tigrovcem. Zecchiniju je prinašal literaturo, orožje, podatke o Danilu Zeleni in drugo, le lokacije skrivališč orožja »ni mogel« krajevno določiti⁷⁴. Zato je bila Ovrta nezaupljiva do Bobka, saj je predvidevala, da je dvojni agent. Dne 16. decembra 1934 so ga aretirali in v rimskem zaporu Regina Coeli je preстал temeljita zaslišanja, na katerih je priznal zvezo z Danilom Zelenom, ne pa tudi z organi obveščevalnega centra VKJ v Ljubljani – to pa je bila ključna poteza dvojnika. Januarja 1935 je bil izpuščen, pa je poslej »sodeloval« z Ovro. Tako sledi po italijanskih dokumentih. Po izjavi Justa Godniča, spremljevalca Danila Zelena, so tigrovci dobro vedeli, da je Bobek »sijajno varal« Italijane in »nikogar ni izdal«⁷⁵.
- Po mojem mnenju je Viktor Bobek že prej deloval kot tajni sodelavec obveščevalnega centra na Sušaku, pozneje pa kot dvojniki z načelnikom obveščevalnega centra VKJ v Ljubljani polkovnikom Viktorjem Andrejko, in njegovim naslednikom, podpolkovnikom Brankom Plhakom.

⁷² Sardoč, Pogovor, ibidem, str. 138.

⁷³ Šavli, Pogovor, str. 9. Kosec Milovančevu.

⁷⁴ Ibidem: Na Ilirskobistriškem, str. 217.

⁷⁵ Rutar T., Krivične trditve, str. 88

- Ne morem se strinjati z zaključki dr. Wohinzeve in Verginellijske, ki sta jih zapisali v podpoglavju »Bobkova skupina«, češ da je bil Viktor Bobek »... komunist, a tudi iredentist, vsekakor pa drzen antifašist«⁷⁶, čeprav menita, da se je Bobka »krivično prijela oznaka izdajalca in agenta Ovre«.
- *po pošti poslal Danilu Zelenu v Ljubljano. Ta bi ga izročil podpolkovniku Plhaku.*« (str. 238–239).
- Ob predstavitvi obtožencev je Vremec napisal naslednje: *»Viktor Bobek iz Ilirske Bistrice je bil označen za komunista in slovenskega nacionalista ter da je bil lažen policijski konfident, ker je bil tesno povezan s slovenskim člani TIGR-a na tej in na oni strani meje. Od njih je prejemal navodila, kako zavajati v zmoto policijske organe. Osumljen je bil celo, da je sodeloval pri atentatu v Klani. Bil je eden od eksponentov komunistične organizacije in nato organizacije TIGR v Ilirski Bistrici. Organiziral je prenos protifašističnega tiska iz Jugoslavije v Italijo. Ilegalno je 15. avgusta 1939 skupaj s Tomažičem odšel v Ljubljano in se povezal z Zelenom. Decembra 1939 je Tomažiča predstavil Vadnalu zaradi prenosa orožja na divaško ozemlje. Po Zelenovih navodilih je od leta 1939 dalje še z večjo vnemo zbiral vojaške podatke, v predvidevanju vojnega spopada med Italijo in Jugoslaviji, namenjene jugoslovanski obveščevalni službi in prek nje angleški.*« (str. 288).

Na drugem tržaškem procesu sta bila menda najbolj zgovorna tigrovca Viktor Sosič, čigar preiskovalni zapisnik je obsegal 190 strani in dr. Anton Ščuka - Zorko, ki je celo napisal nekakšen memorandum, ki je obsegal 250 strani in je navajal osebe, ki sploh niso bile predmet tega sodišča. O njunem ravnanju med preiskavo so bila mnenja zelo deljena. Večina je menila, da sta bila policijska ovaduha in sta tudi doživela moralno obsodbo. Nekateri pa menijo, da sta po nalogu vojaške obveščevalne službe VKJ namenoma »pomagala« Italijanom, da ne bi širili preiskav še na druge osebe oz. samo na nekatera bolj ali manj znana teroristična in sabotažna dejanja. Osebo bi se pridružil mnenju manjšine, saj je najverjetneje šlo za t. i. »serviranje podatkov« oz. dezinformacij, s tem pa tudi za zavajanja ali usmerjanje na druga pota in osebe. Zdi se mi, da je bila obema storjena ogromna moralna škoda, saj ju je večina po nedolžnem krivila, da sta bila policijska ovaduha. Ponavljam, podobne »obsodbe« je mogoče izreči samo na podlagi temeljitega preiskovalnega in sodnega postopka!

Glede Viktorja Bobka sta se zgodovinariki dr. Milica Kacin Wohinz in dr. Marta Verginella v svoji skupni monografiji⁷⁷ dokaj temeljito lotili »jugoslovanske podpore in špijunaže« (posebno poglavje) in tudi primera Viktorja Bobka (Bobkova skupina), pa v nadaljevanju povzemam njune glavne ugotovitve:

- Tudi se ne morem strinjati z mnenjem dr. Wohinzeve⁷⁸, ko zapiše: *»Vodstvo TIGR-a v Ljubljani je vedelo za Bobkovo dvojno igro. Kateri strani je ta igra koristila, dokazuje dejstvo, da ga niso že tedaj likvidirali, kakor je TIGR brez usmiljena obračunaval z ovaduhi. Tvegajmo še eno misel: če Bobka ne bi postavili 15.*

⁷⁶ Ibidem, Bobkova skupina, str. 280.

⁷⁷ Milica Kacin Wohinz in Marta Verginella, *Primorski upor fašizmu 1920–1941*, Društvo Slovenska matica, 2008, Ljubljana.

⁷⁸ Milica Kacin Wohinz, *Tragika Viktorja Bobka: iz italijanskih policijskih in sodnih arhivov*, Anales, II, 1992, št. 2, str. 151-158.

decembra 1941 pred puške fašističnih miličnikov, bi ga gotovo pozneje pred partizanske ali oznovske. Le kdo bi se zavzel za drznega tigrovca?»

- Krivdo za takšne opise in mnenja gre pripisati predvsem piscem spominov in tudi zgodovinarjem, saj nihče od njih ni pisal – ni vedel, kaj so to dvojne igre in kakšen je pomen dvojnikov v obveščevalni ali protiobveščevalni dejavnosti, vsaj tako sodim. Namreč, dvojne igre predstavljajo najvišjo kategorijo obveščevalnega sodelovanja, ki ga izvajajo strokovni organi obveščevalne službe za načrtovani obveščevalni vdor v nasprotno (sovražno) obveščevalno službo. Viktor Bobek je klasičen primer ideološkega (antifašističnega) dvojnika, ki je uspešno izvršil vse zadane naloge s strani obveščevalnega centra VKJ v Ljubljani. Tako je tudi povsem razumljivo, da je »ovrgel obtožbe, da je deloval kot agent jugoslovanske obveščevalne službe«, priznal pa je samo stike z Danilom Zelenom zaradi tihotapstva in podobno⁷⁹. Velja nenapisano pravilo, da je dober dvojniki samo tisti, ki ne izda svojega operativca, obveščevalnega organa, države!
- Naj zaključim: Viktor Bobek je bil kot tigrovec klasičen in uspešen dvojniki obveščevalne službe VKJ! Italija je bila tudi agresor na Jugoslavijo, ki je potrebovala številne in kvalitetne obveščevalne podatke!

Jožef (Josip) Gabršček – orjunaš in tigrovec, uspešen dvojniki ObC VKJ v Ljubljani in Ujke v Beogradu

⁷⁹ Lavo Čermelj, *Med prvim in drugim tržaškim procesom*, Ljubljana, 1970, str. 153.

Primeri Jožefa Gabrščka sem se lotil zaradi nenavadne vsebine v dveh leksikonih, ko so ga brez sodne odločbe enostavno razglasili za italijanskega vohuna, kakor tudi zaradi manjkajočega podatka o datumu in kraju smrti. Navajam konkretno dva vpisa v domače leksikone. V PSBL, snopič št. 19, je avtor (**Nikola Milovančev**)⁸⁰ 1993 kot prvi objavil naslednji tekst:

GABRŠČEK Josip, urednik, polit, delavec, r. 1. mar. 1898 na Ljubinju na Tolminskem, u. neznan kdaj. Po besedah D. Sardoča je bil »izredno pameten, izobražen, po drugi strani pa izrazit ekstremist«; bil je velik demagog, ljudje pa so za njim »kar noreli«. Do 1926 in odhoda v Jslo je bil tajnik Političnega društva Edinost v Trstu, istočasno pa je (ilegalno) vodil Orjuno v tem mestu. V Lj. je bil konfident it. konzula Gavottija, po vsem sodeč pa si je želel s tem sodelovanjem zagotoviti it. vizum za vrnitev v Trst. Njegov obveščevalni psevdonim naj bi bil »Rosario Leto«. It. mu vseeno niso verjeli, zato ga je nadzival informator Josip Lukan (roj. 5. febr. 1898 v Trstu). Ko je v začetku 1928 izbruhnila afera vohunjenja it. konzulata v Lj. s strani Orjune, je časopis Orjuna objavil precej podatkov o nediplomatskih dejavnostih it. konzulata. Med ugotovitvami Orjuninih obveščevalcev so bila tudi dejstva o izdajalski dejavnosti G. in nekaterih drugih oseb. Po pričevanju Filipa Kosca, ki je v konzulatu našel izplačilni seznam konfidentov, je po izbruhu afere naročil Josipu (Pepetu) Kukcu, naj pripelje Gabrščka v Lj. Opero, v kateri je Kosec delal. G. je zanikal izdaje vse, dokler mu Kosec ni povedal datuma zneska plačila za poročilo o biciklističnem bataljonu (Jakliča). Potem je podpisal izjavo, da je izdajal zaradi težkih gmotnih razmer. Poslušal je »nasvet«, da zapusti Lj., in odšel v Avstrijo, nato pa v Francijo. V Jslo se je vrnil 1929 in živel s Skopju in Bgdu do 1943. O njegovi nadaljnji usodi ni podatkov. Prim.: D. Sardoč, *Tigrova sled*, 44, 245; Orjuna 11. febr. 1928; J 19. in 22. jan. 1929; *Zapiski Pogovora z M. Kacin-Wohinz in S. Pahorjem* (27. in 28. dec. 1979); *Izjava F. Kosca* (17. dec. 1986). Milov

V Primorci.si je leta 2012 avtor Miha Vehar objavil skrajšan tekst, ki glasi:

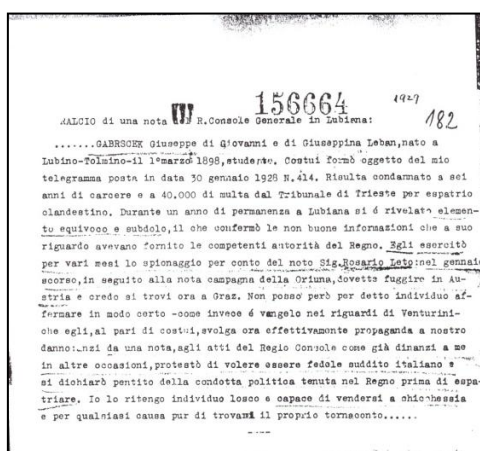
GABRŠČEK, Josip, urednik, politik
 Rojen: 1. marec 1898, Ljubinj
 Umrli: čas smrti neznan, kraj smrti neznan
 Kraj delovanja:
 Trst/Trieste (Italija), Ljubljana

Josip Gabršček je bil do leta 1926 tajnik političnega društva Edinost v Trstu, urednik istoimenskega društvenega časopisa, hkrati pa je ilegalno vodil politično organizacijo Orjuna (Organizacija jugoslovanskih nacionalistov). Za tem je odšel v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev in se naselil v Ljubljani. Tam je bil tajni sodelavec italijanskega konzula Gavottija, želel si je namreč zagotoviti italijanski vizum za vrnitev v Trst. Predstavljal naj bi se pod psevdonimom Rosario Leto. V začetku leta 1928 je izbruhnila vohunska afera italijanskega konzulata v Ljubljani, Orjuna je namreč objavila veliko podatkov o nediplomatskih dejavnostih konzulata ter razkrila tudi izdajalsko dejavnost

⁸⁰ Nikola Milovančev, rojen 1955 v Zemunu, pravnik, publicist in podjetnik, zbiratelj gradiva o Orjuni (Lipe Kosec, Marko Kranjec in drugi – izjave v INZ), Sokolu in jugoslovanskem nacionalizmu. Piše o srbski diaspori v Sloveniji in pravoslavju. Je urednik »Besede«, revije srbske kulturne skupnosti v Sloveniji. Pogovor o Filipu Koscu in popravi napake glede Jožefa Gabrščka je opravljen 1. 10. 2015 v Ljubljani.

Gabrščka, ki se je kmalu za tem umaknil najprej v Avstrijo nato pa v Francijo. V Kraljevino Jugoslavijo se je vrnil leta 1929. Do leta 1943 je živel v Skopju in Beogradu.

Ko sem zatem preverjal podatke prvega avtorja (Milovančev), sem ugotovil, da je članek v PSBL napisan 1993 na osnovi povsem napačne izjave orjunaša Filipa Kosca ter senzacionalističnega pisanja lista Orjuna, ki je izhajal v Ljubljani. Ker pa Kosec⁸¹ kasneje ni omenil in potrdil navedbe o Jožefu Gabrščku kot italijanskem vohunu, sem N. Milovančevu predstavil izjavo italijanskega konzula, zlasti podatek o operativcu Ovre Rosariju Letu, pa sva ugotovila, da ga je Kosec dejansko zavedel z napačnimi podatki, tudi tistimi iz Orjune. Torej, »**Rosario Leto**« **ni bil psevdonim Jožefa Gabrščka, pač pa je šlo za ovrinega operativca Ovre**, ki je držal na zvezi Jožefa Gabrščka, dvojnika zvestega obveščevalnemu centru VKL v Ljubljani.

ARS, AS 1931, Prefektura Trst, 1927

Glavni dokaz je prikazani dokument italijanske policije iz leta 1927 (posređoval dr. Gorazd Bajc), ki se v prevodu (prijatelja RK iz Trsta), glasi takole:

IZVLEČEK iz zaznamka Kraljevega Generalnega Konzula v Ljubljani:

*GABRSCEK Josip, sin Ivana in Josipine Leban, rojen v Lubinju - Tolminu - 1. marca 1898, študent. Dolični je bil predmet mojega poštnega telegrama z dne 30. januarja 1928, št. 414. Izkazano je, da je bil obsojen pred sodiščem v Trstu na šest let zaporne kazni in 40.000 lir globe zaradi protipravne izselitve iz države. V letu dni bivanja v Ljubljani se je izkazal za **hinavca in podleža** in s tem potrdil nelaskave podatke, ki so jih o njem podali pristojni organi v Kraljevini. Več mesecev je **vohunil po naročilu znanega g. Rosaria Leta**⁸². Januarja lani se je vsled znane **ORJUN-ine gonje moral zateči v Avstrijo** in mislim, da je zdajle v Grazu. Ne morem pa za omenjeno osebo zanesljivo trditi - kar sicer*

⁸¹ Lida Turk, *Nenavadne zgodbe Lipeta Kosca*, Mladika 2010, Trst, str. 72, kjer navaja samo »neki Gabršček«.

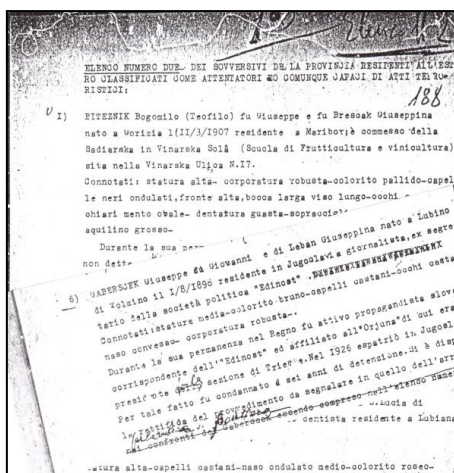
⁸² **Rosario Leto** je bil uspešen ovrin operativec, ki je deloval na ljubljanskem konzulatu pod krinko arhivarja. Po „ljubljski aferi“ leta 1928 je bil premeščen v Buenos Aires. Mauro Canali, v svoji knjigi *Le spie del regime* na str. 42 in 52 omenja, da je bil Rosario Leto pred letom 1926 „vrhovni arhivar Uprave notranjih zadev“ v Rimu, v Ljubljano pa je bil poslan zaradi kontrole „prevratniških gibanj“ na občutljivi italijansko-jugoslovanski meji kot eden prvih obveščevalcev novoustanovljenega oddelka politične policije – Ovre in je začel iz Ljubljane poročati pod psevdonimom „Alfredo“, kasneje pa pod kodno številko „2“.

drži kot v evangeliju pribito za Venturinija, da dejansko izvaja propagando v našo škodo. Še več, v zaznamku, ki ga hranijo spisi Kraljevega Konzula, kot tudi v pričo mene ob siceršnjih priložnostih, je zatrjeval, da želi biti zvest italijanski podanik ter da se je skesal svojega političnega ravnanja v Kraljevini, preden se je iz nje izselil. Sodim, da gre za lokavega tipa, ki se je pripravljen prodati komurkoli za kakršnokoli politično svrhu, če se mu le obeta osebni iztržek ...

Na podlagi navedenih podatkov bo potrebno v novi PSBL **napisati povsem drugačen članek o Jožefu Gabrščku** – orjunašu in tigrovcu, tudi uspešnem dvojniku obveščevalnega centra VKJ v Ljubljani. Potrebno pa je napisati tudi **novi članek za Primorci.si**, saj se podatki lahko ažurirajo tudi po elektronski pošti (napisan in poslan).

Sicer je italijanska policija vseskozi spremljala delovanje Jožefa Gabrščka, pa navajam še dva arhivska dokumenta. Policija v Gorici ga je 1928 uvrstila na seznam – **tiralico** desetih subverzivnih elementov – možnih atentatorjev, in sicer:

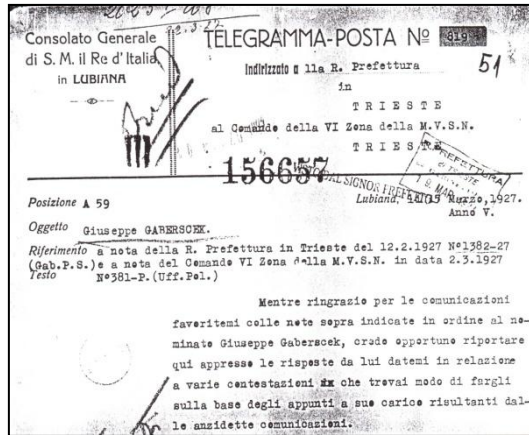
- *Bitežnik Bogomil, 1907 v Gorici, iz Maribora;*
- *Božič Boris, 1913, v Mostu na Soči, iz Ljubljane;*
- *Bratuš Martin, 1906 v Idriji, iz Jugoslavije;*
- *Drole Franc, 1901 v Poreznu, iz Ljubljane;*
- *Golob Franc, 1910 v Grahovem, iz Ljubljane;*
- ***Gabršček Josip, 1890 v Ljubinju, iz Ljubljane;***
- *Gatnik Maks, 1910 v Brestanici, iz Jugoslavije;*
- *Hvala Viktor, 1906, ?, iz Maribora;*
- *Kogoj Peter, 1908 v Šentviški gori, iz Ljubljane;*
- *Kosmač Ciril, 1910 v Slapu ob Idriji, iz Ljubljane.*

ARS, AS 1931, Prefektura Gorica, 1928

Kratka vsebina tiralice: GABRŠČEK Josip, sin Ivana in Josipine Leban, rojen 1. 8. 1898 v Ljubinju pri Tolminu. Emigrant v Jugoslaviji, novinar, bivši sekretar društva »Edinost«. Znaki: srednje višine, rjavih las in oči, močne postave. Dokler je živel v Italiji, je bil aktiven slovenski propagandist, urednik »Edinosti« in vodja Orjune. Leta 1926 je emigriral v Jugoslavijo in bil v odsotnosti obsojen na 6 let zapora. Ukrep: aretirati!

Italijanski konzul v Ljubljani, Gavotti, je prek svojih številnih vohunov intenzivno spremljal posamezne primorske emigrante v Ljubljani. O njih je poročal v Rim, Beograd, Gorico in Trst. Tudi o tajnem sodelavcu Josipu (Jožefu) Gabrščku, dejansko dvojnemu obveščevalnega centra VKJ v Ljubljani (glej Prilogo – 1).

Primer telegrama italijanskega konzulata, 1927

Ker sem ugotovil, da so javno objavljeni podatki o Josipu Gabrščku pomanjkljivi (tudi na *Primorci.si*), sem 2014 prosil za pomoč Škofijski arhiv v Kopru. Takratni arhivar, pater Marjan, mi je sporočili podatke iz rojstne in poročne knjige, in sicer:

Jožef Gabršček je bil rojen 1. marca 1898 na Ljubinju št. 47 pri Tolminu. Njegov oče je bil Ivan Gabršček. mati pa Jožefa roj. Leban; dne 16. februarja 1925 se je poročil z 29-letno Marijo Mrak, rojeno v Plavah, oče Peter, mati Marija Goljevšček.

Na UO Tolmin sem iz posestnega lista izvedel, da je Ivan Gaberščik iz Ljubinja št. 19 kupil na dražbi manjši gozd in tri parcele travnikov. No, očitno se je priimek spreminjal, vsekakor pa velja, da dosledno zapisujemo podatke iz cerkvenih matrikul.

Gabrščkovi so prodali posest v Ljubinju in se preselili v Ljubljano, pa tudi Jožef je 1. decembra 1927 emigriral v Ljubljano.

Podatek o datumu in kraju smrti Jožefa Gabrščka je bil do nedavnega neznanka. Ker je objavljen podatek, da je Jožef Gabršček do 1943 bival v Beogradu, sem preverjal podatke v vojaškem in policijskem arhivu Srbije oz. o možni pripadnosti v vojaških ali drugih enotah med okupacijo (partizani, četniki) in tudi pozneje. Odgovor je bil negativen.

Nazadnje mi je prijatelj RK iz Trsta sporočil, naj v Beogradu poiščem sodni dosje, saj je na spletu našel podatek, da je »neki« Josip Gaberšček 1948 obsojen na smrtno kazen. Kmalu sem pridobil kopije sodbe okrožnega sodišča v Beogradu in vrhovnega sodišča Srbije, iz katerih je bilo razbrati, da je bil Josip (Jožef) Gabršček, 1898 iz Ljubinja, aretiran

septembra 1947 in marca 1948 obsojen na smrt zaradi velikega gospodarskega kriminala⁸³. Upravičeno domnevam, da je v Beogradu šlo za montirani politični proces, podoben dachauskemu v Ljubljani, saj je vrhovno sodišče edino Gabrščku potrdilo smrtno kazen, »ker se je družil s posamezniki in podjetji, ki so sovražno delovala proti Jugoslaviji«⁸⁴.

Na koncu tega članka bom dodal tudi odlomek iz svoje knjige o obveščevalnem centru VKJ v Ljubljani, da bi bralci lažje razumeli, kdo je bil odgovoren za vodenje obveščevalne in sabotažne dejavnosti proti Italiji, posebej še za vodenje dvojnih operativnih kombinacij⁸⁵.

Upravičeno domnevam, da je bil Jožef Gabršček v obdobju 1924–1929 tajni sodelavec in dvojnik obveščevalnega centa VKJ v Ljubljani, pozneje pa tudi Ujke (protiobveščevalnega oddelka civilne policije za kontrlu diplomatov) v Beogradu, ki ga je vodil Tone Batagelj, tudi primorski rojak.

O Jožefu Gabrščku sem nekaj podatkov poiskal v zapisih dr. Milice Kacin Wohinz, pa tudi v spominih Alberta Rejca, voditelja TIGR-a. Vsekakor pa sem najbolj kompetentne podatke zvedel od dr. Gorazda Bajca, tudi specialista za obveščevalne zadeve.

A) O sumih dr. Milice Kacin Wohinz, da naj bi Jožef Gabršček sodeloval z italijanskimi oblastmi

Dr. Milica Kacin Wohinz dvakrat navaja (zapiše), da je Josip Gabršček, sicer začetnik ilegalnega gibanja v Trstu v obdobju 1924–1926, orjunaš in tigrovec, **leta 1928 italijanskemu konzulu v Ljubljani posredoval obveščevalne in podatke o organiziranosti na Primorskem do leta 1926**⁸⁶, da bi zatem **leta 1936 italijanskemu ambasadorju v Beogradu podal obširno poročilo o delovanju TIGR-a**⁸⁷. Avtorica sicer dodaja, da »poročilu lahko v splošnem verjamemo, čeprav ne moremo preveriti podrobnosti«!

Menim, da ugledna zgodovinarica vseeno ne bi smela objaviti nepreverjenih podatkov, da je Gabršček posredoval italijanskim konzularno-diplomatskim predstavnikom tako obširna in pomembna poročila o delovanju Orjune in predvsem TIGR-a., saj so potem razni člankopisci njene navedbe vzeli kot resnične. Velja pač načelo, da je neetično nekoga razglasiti za vohuna brez sodne odredbe!

B) Albert Rejec, vodja TIGR-a, o Jožefu Gabrščku

⁸³ Marijan F. Kranjc, generalmajor v pokoju: *Josip Gabršček – 1948 v Beogradu obsojen na smrt zaradi gospodarskega kriminala (Razkrita tragična usoda Josipa Gabrščka po letu 1943, znanega orjunaša in tigrovca)*, www.vojastvo-military.si, vstavljeno 19/07/2015.

⁸⁴ Marijan F. Kranjc, generalmajor v pokoju, *Josip Gabršček – soobtoženi na procesu 1948 v Beogradu in njihove kazni*, www.vojastvo-military.si vstavljeno 8. 8. 2015.

⁸⁵ Marijan F. Kranjc, *Legendarni slovenski obveščevalci*, Pro-Andy, Maribor 2010.

⁸⁶ Kacin Wohinz, Milica, *Prvi antifašizem v Evropi. Primorska 1925-1935*. Koper, Lipa, 1990, str. 55–56.

⁸⁷ Kacin Wohinz, Milica in Verginella, Marta: *Primorski upor fašizmu 1920-1941*. Ljubljana, Slovenska matica, 2008, str. 24-27).

Vodja TIGR-a, Albert Rejec, je 1953 na vprašanja slovenske Udbe omenil, da Gabrščku v tridesetih letih ni povsem zaupal. Sam je kasneje zapisal: "... Gaberšček je šel namreč, potem ko je odšel od Edinosti, čudno pot. Vmešan je bil v neko afero špijonaže – antišpijonaže, v kateri so se pletli Orjuna – italijanski konzulat in polkovnik Andrejka"⁸⁸. Očitno je tudi Albert Rejec navajal plasirane (lažne) podatke o Gabrščku iz časopisa Orjune.

Zato se mi je zdelo potrebno, da natančneje pregledam zapise in izjave Alberta Rejca⁸⁹ vodja TIGR-a, ki se nanašajo na Jožefa Gabrščka, pa jih navajam:

- Leta 1924 se je sam »politično odločil«, da bo poklicno delal za takratni edinjaški tabor na povabilo Jožefa Gabrščka, takratnega tajnika pri »Edinosti« v Trstu in Zorka Jelinčiča, tajnika pri »Zvezi prosvetnih društev« v Gorici (str. 16).
- »Preden sem nastopil mesto tajnika pri Pokrajinskem odboru »Edinosti« je opravljal to mesto sodni svetnik Vidmar, ki pa je to bolj lagodno vzel. Iskali so mlajšo aktivnejšo moč in sta me za to delo priporočila Josip Gaberšček pri tajništvu v Trstu in Zorko Jelinčič pri »Zvezi prosvetnih društev«. (str. 19).
- »Obveščevalne naloge so bile one, ki jih je postavljala komisar Anton Batagelj (1894–1974) na Jesenicah, to je premik ital. čet, fortifikacijska dela. Rejec je imel z Batageljem tesne stike, ko je bil ta še na Jesenicah in Rejec že v Jugoslaviji. Batagelj je zbiral obveščevalni material o ital. vojaških ukrepih in ga pošiljal divizijskemu obveščevalnemu centru, odnosno šefu v Ljubljano, ki so se v teku let menjali. Med temi je bil nekaj časa Andrejka, kateremu je Batagelj Rejca predstavil. Rejec pa z Andrejkom ni delal, ker je pomagal Batagelju le v toliko, v kolikor je šel na roko emigrantom iz Julijske Krajine« (str. 30).
- »Pobuda za ilegalno delo je prišla s Tržaškega, kjer so člani Zveze mladinskih društev zbrali precej radikalne strune. Tam je agitiral ilegalno delo Josip Gaberšček, tajnik pri »Edinosti« ter v njegovi družbi dr. Goljevšček, dr. Sardoč, Roman Pahor, dr. Dekleva in drugi« (str. 31).
- »Splošna ilegalna akcija po vsej deželi na Goriškem ni bila povezana z nikomur v Jugoslaviji ne z državnimi organi in ne s privatnimi gibanji (Orjuna). Ni obstajala ne posredna in ne neposredna povezava z Orjuno v Jugoslaviji. Rejec in Jelinčič sta šla na povabilo Gabrščka iz Trsta na nek sestanek »Orjune« v Ljubljano, mislim v letu 1926. Tam je bilo sklenjeno, da se osnuje Orjunavita (Orjuna v Italiji). Oba sta izjavila, da ne priznavata in se ne strinjata s postopanjem Orjune v Jugoslaviji in bi sprejela le oni del, ki zadeva narodno borbo proti fašizmu. Ta sestanek je bil edini, ki se ga je Rejec udeležil v Ljubljani. Druge povezanosti med TIGR-om in Orjuno ni bilo; izvzemši morda postojnski okraj, kjer je bila Orjuna razširjena po vseh vaseh in kjer so nekateri člani Orjune prešli v kasnejši TIGR. **Gaberšček je imel ozke stike z Orjune in bil tudi eden izmed voditeljev pri prvih začetkih TIGRA.** Ko je pa bil ustanovljen TIGR ni bilo več povezave z Orjuno, ker Orjuna ni več ničesar pomenila. V tem času so bile vodilne osebe v mladinskem pokretu v Trstu kot že gori rečeno:

⁸⁸ *Domovina, kje si?* Zbornik ob stoletnici rojstva Alberta Rejca (1899-1976). Gorica, Goriška Mohorjeva družba, 1998, str. 62.

⁸⁹ Albert Rejec, *Domovina, kje si?* Gorica, 1998, str. 16, 19 in 31.

Gabršček, dr. Sardoč, dr. Dekleva, dr. Goljevšček, Roman Pahor in drugi voditelji mladinskih društev. Kot že navedeno ni poznal Rejec vseh posameznih zaupnikov organizacije na Tolminskem in Idrijskem, temveč le enega človeka» (str. 32-33).

- *»Ilegalna organizacija ni prejela od nikoder finančnih sredstev. Edinjaško vodstvo v Gorici sploh ni vedelo za obstoj ilegalne organizacije, dokler niso bruhnili odkritja v italijanskem tisku. Vsak član je prispeval iz svojega, ker so bili vsi zaposleni. Na jugoslovanski strani ni nikdar nihče finančno pomagal. Batagelj je razpolagal s smešno nizkimi finančnimi sredstvi za svojo obveščevalno službo, nekaj sto dinarjev mesečno. Orožja ni takrat do 1930 nihče pošiljal na Primorsko, dobil se je tu pa tam kak samokres bodisi od znancev bodisi manjšo vsoto od tihotapcev in podobnih elementov« (str. 34).*
- **Rejcu niso bila znana imena konfidentov italijanskih varnostnih organov**, ki bi se hoteli vrniti v liberalno legalno ali ilegalno organizacijo. Tudi poznejši procesi in odkritja v teku let niso pokazala, da bi italijanski konfidenti kaj dosegli. Noben konfident ni bil razkrinkan. Oblast še ni vedela za obstoj ilegalne organizacije in zato niso bili spuščeni konfidenti, da bi iskali sled. Odkritja so prišla z nepredvidnimi članov in njihovimi pogrški, nato mučenja. Gaberšček, ki je bil nestalen, prevrtljiv in zaletav (str. 35).
- Rejc se je preselil v Ljubljano zadnje dni februarja 1929. V Ljubljani se je povezal z Danilom Zelenom in odhajal vsak dan na »Jugoslovansko Matico« v Ljubljani. Seznanil se je takrat z bivšima Orjunašema Kosec Filipom in Kuvec Jožetom. Za Rejcem so prihajali v naslednjih mesecih še številni njegovi znanci in člani TIGRA: učitelj Anton Majnik, Srečko Šorli, brat Maks Rejec in drug.
- Rejc v Beogradu ni imel izven emigrantskih vrst nobenih stikov. Na hrano je hodil v restavracijo »Primorje« pri postaji, kjer je bil v družbi primorskih emigrantov, ki so tja zahajali: dr. Marij Krmpotič, Stanko Renko, dr. Mijo Mirkovič, Milan Čok, dr. Vratovič, dr. Bradamente, Vjeko Primož in drugi. S temi srno se tudi razgovarjali o emigrantskih zadevah. Stikov ni vzdrževal v Beogradu z nobenim orjunašem. Spominja se, da je govoril od časa do časa, **morda vsake pol leta z Josipom Gabrščkom**, bivšim tajnikom društva »Edinosti«, katerega je že večkrat omenil v prejšnjih vprašanjih in odgovorih. Ne izključuje, da je govoril z njim v letu 1936, toda prav gotovo tako, v taki obliki, da je bilo za javnost in kot je bilo javnosti že znano. Gabršček je šel namreč, potem, ko je odšel od »Edinosti« čudno pot. **»Vmešan je bil v neko afero špijonaže – antišpijonaže, v kateri so se pletli Orjuna – ital. konzulat in polkovnik Andrejka. Zbežal je najprej v Skoplje in nato v Beograd, kjer je živel kot trgovski potnik. Družil se je s trgovskimi potniki, bil nesoliden v svojih obvezah in čedalje bolj propadal in se vdal pijači. Z emigranti se ni družil, pač pa s srbskimi trg. agenti in raznimi družbeno sumljivimi tipi po beograjskih beznicah. Rejc ga je poznal še od mladih let, ker je bil Gabršček doma iz Tolminskega (iz vasi Lubinj). Ideja in pobuda o zvezi z Orjuno je prišla od Gabrščka in dotični sestanek z Orjuno na njegov poziv. Kot omenjeno sta bila takrat določena za Goriško Jelinčič in Rejc, za Postojnsko mislim, da Vilhar, ki je kasneje padel pri Prestranku, dalje Gaberšček za Tržaško. Drugih se ne spominjam, ker to je bil prvi in zadnji sestanek z Orjuno« (str. 61-62).**

- »V prvih letih življenja v Jugoslaviji je sporočal, kar je izvedel iz Julijske Krajine Batagelju, kasneje je pa ta posel opravljal Danilo Zelen, ki je bil povezan s podpolkovnikom Plhakom. Zelenu na dom na Tyrševo c. 92 so neopazno lahko prihajali kurirji, tam prenočevali in sporočili Zelenu novosti« (str. 63).

Albert Rejec očitno slovenski Udbi ni vsega povedal, ni pa znano kaj je sploh povedal srbski. Zato bi bilo zanimivo pogledati še srbske arhive Udbe.

Iz povedanega je mogoče zaključiti, da je prav Jožef Gabršček uvedel Alberta Rejca v Orjuno in kasneje v TIGR, kar pomeni, da je vseeno moral imeti do Gabrščka spoštljiv odnos. Ker je Gabršček po letu 1943 ostal v Beogradu in bil zaposlen v nemški delovno organizaciji Todt, gotovo po nalogu britanske SIS ali SOE, te je po osvoboditvi zavzel dokaj pomembno funkcijo v zveznih organih za ekonomsko sodelovanje s tujino, bi bilo zanimivo zvedeti, ali sta se po osvoboditvi mogoče srečala, pa tudi za vzroke tako drastične obsodbe Jožefa Gabrščka! Ponuja se sicer neka primerjava z dachauskimi procesi v Ljubljani, čeprav se mi zdi, da je v tem primeru šlo tudi za nekakšne stare obračune med tigrovci in orjunaši.

C) O delovanju Jožefa Gabrščka po dokumentih Ozne oz. Udbe

Iz italijanskih poročil, ki jih je Ozna (od 1946 Udba) zasegla in nato uporabljala mdr. pri sestavljanju raznih rekonstrukcij, elaboratov ipd., se navaja, da so na začetku (od leta 1924 do 1926) obstajala precejšnja trenja med TIGR-om in Orjuno, dokler ni prišlo do zbližanja in nadaljnjih povezav obeh organizacij⁹⁰. V času spora naj bi bil Ivan Marija Čok celo nasproten TIGR-u in naj bi o obstoju organizacije obvestil Josipa Vilfana in Edvarda Slavika, tako da je moral tedanji voditelj Jožef (Josip) Gabršček zapustiti organizacijo in zbežati v Jugoslavijo.

V rekonstrukciji Udbe o delovanju Orjune je tudi navedeno zaupno poročilo italijanskega notranjega ministrstva z dne 20. 12. 1927, v katerem se navaja, da je Julijska krajina *“/.../ razdeljena na 6 con, na čelu vsake izmed njih je komandant. Kot je bil konfident informiran o organizaciji, so bili poveljniki: Cona 1: Gabršček Josip, ki je emigriral leta 1926 in prepustil poveljstvo Kocjančiču Karlu, ki je pred 20 dnevi zapustil Italijo. Ni znano komu je ta oddal poveljstvo. /.../ Vsaka cona ima poleg poveljnika tudi podpoveljnike. V prvi coni so bili to, dokler je poveljeval Gabršček: Martelanc Karel iz Tolmina, Venturini Franc, Košuta Just iz Gorice, Sirk Vladimir. Cona obsega teritorij, na katerem prebivajo njeni člani*⁹¹.

Dr. Bajc meni, da je pisanje Ozne oz. Udbe treba jemati z rezervo. Podobno velja tudi za Ovro in druge italijanske vire⁹². O delovanju ObC (obveščevalnega centra VKJ) v Ljubljani, ki ga je vodil polkovnik Viktor Andrejka, pa je v strokovni javnosti malo znanega. Zato sem tudi na koncu tega članka dodal zapis o delovanju tega obveščevalnega centra.

⁹⁰ Gorazd Bajc: *Zapletena razmerja, Ivan Marija Čok v mreži primorske usode*. Koper, Društvo TIGR, 2000, str. 34.

⁹¹ ARS, AS 1931, *Sekundarno gradivo, ORJUNA*, 26, *Material goriške kvesture o "ORJUNI", II. del*.

⁹² Gorazd Bajc: *Varljivosti pri trditvah o "vohunih" Ovre*. Ob 80-letnici uvedbe najstrožjih fašističnih ukrepov, Koledar Goriške Mohorjeve družbe 2006, str. 184–186.

D/ Primarni italijanski policijski viri o Jožefu Gabrščku

Gotovo bo držalo, da so italijanske policijske (karabinjerske) in obveščevalne službe temeljito spremljale vsakršno protidržavno delovanje na ozemlju Primorske. Podatke so pridobivali od zaupniške (sodelavske) mreže na terenu, pa tudi prek uspešnih protiobveščevalnih vdorov v jugoslovanska konzularno-diplomatska predstavništva, kakor tudi v strukture obveščevalne službe VKJ (celo v obveščevalni oddelek GŠ VKJ), kar je bil vrhunski uspeh.

Podatkov o tem seveda ne bomo našli v arhivih, vendar nam že posamični podatki kažejo, da so tigrovci »padali« v Beogradu in Ljubljani! Prav tako ne bomo v arhivih našli podatkov o uspešnih dvojnih operativnih kombinacijah oz. rezultatih, ki so jih dosegli tigrovci – dvojniki.

Iz objavljenih podatkov pa so italijanski policijski organi na terenu od svojih zaupnikov izvedeli naslednje pomembnejše podatke:

- Konfident je 26. 9. 1927 poročal, da v Julijski krajini deluje ilegalna orjunaška organizacija TGR (Trst, Gorica, Reka), kar bi verjetno ustrezalo Gabrščkovi podtalni organizaciji iz obdobja 1924–1927.
- Policiji v Sežani je dostavljeno grozilo pismo podpisano z »Izvršilni odbor kraške sekcije T. G. R.«, namenjeno podpisnikom vdanostne izjave.
- Ob prvem tržaškem procesu 1930 je policija menda odkrila samo to, da so bili obtoženi pripadniki ilegalne podtalne »Organizacije« oz. »Naše organizacije«.
- Do leta 1930 so italijanski konfidenti največ poročali o Zvezi mladinskih društev (ZMD), pa tudi o Orjuni in TOPJ (Teritorialna ali teroristična – organizacija primorskih Jugoslovanov).
- Po letu 1930 je začel izhajati časopis *Svoboda*, ki je v naslovi imel tudi ime izdajatelja »**Revolucionarna organizacija TIGR**«, v podpisu raznih razglasov pa tudi »CK TIGR« (po izjavi Toneta Rutarja je leta 1925 ime TIGR prvi predstavil prof. Filip Peric, glavni urednik tržaške Edinosti, po Jožefu Gabrščku).
- Leta 1933 je v drugi številki *Svobode* izšel članek z naslovom »Ob petletnici revolucionarnega delovanja združene revolucionarne organizacije Julijske krajine - TIGR«. Policija in drugi zainteresirani organi so seveda redno spremljali javne in ilegalne časopise (*Borba*, *Svoboda*, *Ljudska pravica*), da ne omenjam časopis *Orjuna*, ki je italijanskim organom naravnost servirala mnoge podatke, kar seveda vzbuja upravičen dvom o pravem poslanstvu tega časopisa (prvi glavni urednik – Josip Špan naj bi bil italijanski vohun!). Tudi razne brošure in seveda številne letake (od leta 1927 je bil Albert Rejc glavni urednik omenjenih časopisov).
- O ilegalni dejavnosti, ki jo je na Primorskem od leta 1924 prvi razglašal prav Jožef Gabršček, italijanska policija menda ni imela podatkov. Iz objavljenega policijskega poročila v Gorici je bil Jožef Gabršček šele 1928 uvrščen na seznam možnih teroristov, da bi bil v Ljubljani nadzorovan prek konfidentov italijanskega konzulata, o čemer je bila redno obveščena domicilna policija v Trstu.

Sklepne ugotovitve:

1. Poznavajoč metodologijo obveščevalnega delovanja, sem trdno prepričan, da je obveščevalna služba VKJ, konkretno ofenzivni obveščevalni center v Ljubljani, ki ga je 1922 ustanovil in do 1930 neposredno vodil polkovnik Viktor Andrejka, v največji meri izkoristila odpor Primorcev proti fašistični oblasti. O tem priča dejstvo, da je bil vodja TIGR-a Albert Rejec v Ljubljani predstavljen polkovniku Viktorju Andrejki, ne dvomim pa, da je pozneje v Beogradu v stikih z Antonom Batageljem, vodjo UJKE, jugoslovanske protiobveščevalne službe, s katerim sta neposredno sodelovala, ko je bil Batagelj še policijski komisar na Jesenicah. Zato je tudi povsem upravičena domneva, da je bil tudi Jožef Gabršček od 1929, ko je bival v Skopju in Beogradu, v stikih z Antonom Batageljem, znancem in rojakom s Primorske.

Če je Jožef Gabršček zares predal 1936 obširno poročilo o delovanju TIGR-a italijanskemu poslaniku v Beogradu, kakor navaja dr. Milica Kacin Wohinz, potem je to najverjetneje bila dvojna kombinacija Obveščevalnega oddelka GŠ VKJ, bolj verjetno pa UJKE – jugoslovanske protiobveščevalne službe (civilne policije), ki jo je izvedel Anton Batagelj. Namreč, »količina« resničnih podatkov, ki naj bi jih Jožef Gabršček posredoval italijanskemu poslaniku, potrjuje logično domnevo o dvojni kombinaciji, znane pa so bile tudi vse druge »primorske povezave« v Beogradu (Ivan Marija Čok).

2. Vsekakor je dejstvo, da so določene slovenske in jugoslovanske organizacije idejno in materialno podpirale odpor Primorcev proti fašistični oblasti. V obširni literaturi o TIGR-u, je namerno ali nenamerno, zanemarjena vloga obveščevalne službe VKJ, pa tudi francoske in britanske obveščevalne službe.

V svoji knjigi *Legendarni slovenski obveščevalci* sem verjetno med prvimi zastavil vprašanje o znatnem deležu obveščevalnega centra VKJ v Ljubljani in podcentra na Sušaku v organiziranju ilegalnega odpora na Primorskem po letu 1920 pa vse do 1941. Večina piscev o zgodovini TIGR-a navedene problematike ne pozna in ne omenja, kar je seveda velika pomanjkljivost! Nekateri so celo omenjali samo sodelovanje tigrovcev z britansko obveščevalno službo, posebno s Soe, zlasti pa žalostno usodo številnih »padalcev«, ki so jih britanske in ameriške obveščevalne službe po letu 1943 poslale na tvegane obveščevalno-diverzantske naloge na Primorsko.

No, pri tem ne gre pozabiti, da sta podpora TIGR-u nudila tudi francoska obveščevalna služba (prek konzulata in lektorjev v Ljubljani), pa tudi obveščevalni podcenter VKJ na Sušaku, ki ga je uspešno vodil slovenski kapetan Drago Slekovec, saj je bil tudi Danilo Zelen, poznejši vojaški vodja TIGR-a, najprej na njegovi zvezi. Major Slekovec, sicer učenec polkovnika Andrejke, je v obdobju 1940–1941 nadvse uspešno vodil ObC v Ljubljani in bil tvorec najuspešnejšega protiobveščevalnega vdora v nemški Abwehr (poročnik Emil Wedam iz Celovca je prvi sporočil datum nemškega napada na Jugoslavijo). Kot podpolkovnik je bil Slekovec v začetku 1941 premeščen v Niš, kjer ga je zajel nemški Wehrmacht. Njegova zaslišanja s strani Udbe 1950 so ohranjena in v njih je kar nekaj podatkov tudi o TIGR-u. Verjetno pa bi v britanskih, ameriških ali ruskih arhivih našli tudi njegova zaslišanja s strani Gestapa in Abwehra ...

3. Mlajšim raziskovalcem in zgodovinarjem predlagam, da se temeljito lotijo obdelave odnosov med TIGR-om in Orjuno, predvsem pa med ljubljanskim obveščevalnim centrom VKJ in TIGR-om, pri čemer je potrebno upoštevati obdobje intenzivnega sodelovanja do 1930, ko je bil polkovnik Andrejka odstavljen prav zaradi TIGR-a, seveda pod italijanskim pritiskom, kakor tudi obdobja do 1941, ko so vodilni Primorci v Beogradu (Rejec, Vilfan in Besednjak) sodelovali z Antonom Batageljem, vodjo UJKE. Vsekakor pa je potrebno obenem raziskati v nemških in italijanskih arhivih, kako sta nemška in italijanska obveščevalna služba uspeli z agenturnim vdorom v Obveščevalno upravo GŠ VKJ, saj je prav gotovo, da so, po moji tezi – tigrovci »padali« predvsem v Beogradu in Ljubljani!
4. Naši zgodovinarji so sicer objavili številne dokumente iz italijanskih arhivov, vendar so, razen pri dr. Bajca, brez ustreznih strokovnih komentarjev. Policijska poročila so številna, ne moremo pa jih primerjati z bolj redkimi poročili tajnih političnih oz. protiobveščevalnih Ovre ali Gestapa, ki bi nam razkrila prava ozadja. Sploh pa menim, da nepreverjenih dokumentov ne bi smeli objavljati, če jih ne znamo pravilno tolmačiti. Tako je npr. dr. Wohinzeva objavila podatek, sicer nepreverjen, da je Jožef Gabršček leta 1936 podal italijanskemu ambasadorju v Beogradu zanimivo poročilo, zatem pa je sledila domneva, da je Gabršček italijanski vohun! Moje mnenje je, da je v tem primeru šlo za nekaj povsem drugega. Namreč, če je Jožef Gabršček 1929 zapustil Ljubljano pod pritiskom orjunašev, ki so odkrili njegovo delovanje kot dvojnika, je seveda po nasvetu ljubljanskih vojaških obveščevalcev »zbežal« v Avstrijo in zatem v Skopje in Beograd, kjer je 1936 predal »zanimivo« poročilo Italijanom, vendar le kot dvojniki! Verjetno je šlo za nekakšno »zgodovinsko« poročilo o delovanju tigrovcev, seveda brez ovajanja in podobnega, ki ga je Gabršček sestavil skupaj s svojim starim znancem Batageljem, šefom UJKE, da bi Italijanom ponudil nadaljevanje dvojne kombinacije. Gre za mojo tezo o dvojni operativni kombinaciji proti Ovri, za katero pa navadno ni nobenih virov, saj je stara obveščevalna praksa, da se morajo podobni dokumenti po končani akciji obvezno uničiti.
5. Namreč, še vedno vztrajam pri začetni tezi oz. predpostavki, da Jože Gabršček ni bil »pravi« italijanski vohun, lahko je bil kvečjemu »dvojniki«. Vsekakor pa je bil, po mojem prepričanju glede na potek dogodkov (tudi polkovnik Andrejka je prav 1928 moral dejansko zapustiti službo po nalogu iz GŠ VKJ!), eden prvih tajnih sodelavcev polkovnika Andrejke oz. Batagelja. Bil je vendar v centru vsega ilegalnega dogajanja na Primorskem (obenem tajnik *Edinosti* v Trstu), kar bi s pridom izkoristila vsaka obveščevalna služba (v Trstu je deloval tudi jugoslovanski konzul, dejansko obveščevalec). Tudi dr. Wohinzeva ne nudi nobenega dokaza, da je bil Jožef Gabršček italijanski vohun, saj tudi sama pravi, da poročila konfidentov ni mogla preverjati. V obveščevalni praksi pa velja pravilo, da konfidenta ali vohuna lahko razglasi samo sodišče na podlagi trdnih dokazov, navadno vsaj treh. Povsem pa je neprimerno sklicevati se na nekakšne javne objave (ovadb) v glasilu Orjune ali pa v spominih soudeležencev. Čeprav Albert Rejec navaja, da Jožefu Gabrščku ni povsem zaupal, se je vendarle v Beogradu z njim sestajal vsakega pol leta, kar je seveda čudna praksa!
6. Sklicevati se na razne rekonstrukcije Ozne ali Udbe je zelo nezanesljivo, posebej če vemo, da so bile pisane za razne politične potrebe, dejstvo pa je tudi, da so strokovno vprašljive, saj jih niso pisali nepristranski operativni delavci. Tudi izjave obsojencev, zlasti tistih na smrt, so vedno zelo problematične, kar sem dokazal na primerih iz

pohoda 14. divizije NOV Slovenije na Štajersko, o t. i. Pohorski aferi in podobno. Podatke Ozne ali Udbe je potrebno vrednotiti le posamično, pa tudi preverjati na razne načine.

7. Ponovno poudarjam: neetično in tudi krivično je enega od prvih organizatorjev ilegalnega odpora proti italijanskemu fašističnemu režimu v Trstu 1924–1926 in TIGR-a javno razglasiti za vohuna brez trdnega dokaza. Pri tem opozarjam na mogoče spletke orjunašev, pa tudi na njihove nasilne akcije (rop v Prestranku). Končno, Albert Rejec, vodja TIGR-a, v svojih spominih piše, da ni vedel za nobenega konfidenta ali ovaduha med pripadniki TIGR-a, še najmanj pa je dvomil o Jožefu Gabrščku, ki ga je tudi uvedel med tigrovce.
8. Delo in življenje Jožefa Gabrščka nista natančno preverjena niti celovito predstavljena. Zanimivo je, da je bil 1924 kot tajnik Edinosti v Trstu med glavnimi organizatorji ilegalnega delovanja proti Italiji, da je istega leta celo Alberta Rejca pridobil za politično delovanje, da je bil vodilni pri delovanju TIGR-a in Orjune, da je 1926 aktivno sodeloval pri Orjunavit-u, pa tudi pri Zvezi mladinskih društev na Tržaškem. Ne gre pozabiti, da je v Trstu deloval tudi jugoslovanski konzul, pa tudi sicer je ObC v Ljubljani aktivno spremljal vsa dogajanja na zasedenem delu Primorske. Skoraj gotovo je, da je prav v tem obdobju vzpostavljena tudi povezava in tajno sodelovanje Jožefa Gabrščka z vojaško obveščevalno službo VKJ. Prav tako je potrebno vedeti, da italijanska policija in Ovla nista samo evidentirali določene osebe, temveč sta tudi iskali tajne sodelavce in vršili protiobveščevalne vdore v ilegalne organizacije, ki so nastajale na Primorskem.

Jožef Gabršček je 1. decembra 1927 zapustil Trst in odšel v Slovenijo, kjer je bil kot dvojniki ObC VKJ plasiran proti italijanskemu konzulatu. Z njim je zvezo Rosario Leto, prikriti operativci Ovra na konzulatu (arhivar). Le tako je tudi možno upoštevati, da je Jožef Gabršček predajal Ovri pripravljene podatke o »organizaciji« na Primorskem, o srbskih komitaših in drugo.

Ko je skupina orjunašev vdrla v prostore italijanskega konzulata v Ljubljani in našla v sefu seznam 15 italijanskih vohunov – glavnega, Egidija Perica so zatem umorili kar na ulici, je ljubljanska Orjuna tudi objavila fotokopijo ovadbe proti Jožefu Gabrščku kot italijanskemu vohunu. Očitno je šlo za nekakšno maščevalno akcijo, ker je zelo verjetno prav Gabršček odkril, da je bil Jože Špan, prvi glavni urednik Orjune, tudi glavni italijanski vohun (oba naj bi sicer odkril Lipe Kosec, znani orjunaš, ki ga sumim, da je šel skozi roke sovjetske Čeke, ko je bil kot ujetnik AOV v Rusiji). Po moji oceni je šlo za javno kompromitacijo dvojnika s strani orjunašev, pa je Gabršček moral dejansko zapustiti Ljubljano. Zato je tudi razumeti, kako so zgodovinarji in publicisti nasedli orjunaškemu konstrukt!

Jožef Gabršček naj bi najprej odšel v Avstrijo in Francijo, šele 1929 se je vrnil v Jugoslavijo. Albert Rejec navaja, da je najprej odšel v Skopje, nato pa prišel v Beograd. Bil je trgovski potnik, menda pa se je vdajal tudi pijači. Čeprav se je vedel »čudno«, se je Albert Rejec z njim občasno sestajal. In 1936 naj bi Jožef Gabršček italijanskemu poslaniku v Beogradu podal poročilo o celotnem delovanju TIGR-a! Italijanski dokument o tem je navedla dr. Milica Kacin Wohinz s pripombo, da podatka ni mogla preveriti! Do 1943 naj bi Jožef Gabršček živel v Beogradu.

Leta 2015 sem s pomočjo prijatelja RK iz Trsta odkril, da je bil Jože Gabršček leta 1948 v Beogradu obsojen na smrt zaradi velikega gospodarskega kriminala.

9. Tigrovca Viktor Bobek in Jožef Gabršček zagotovo nista bila italijanska vohuna. Bila sta uspešna dvojnika obveščevalne službe VKJ, Gabršček pa verjetno tudi Ujke.

Priloge:

Poročila (telegrami) italijanskega generalnega konzula v Ljubljani v letih 1926–1927⁹³

V prevodu in povzetku prikazujem pet tajnih poročil italijanskega generalnega konzula Gavotti-ja v Ljubljani, ki jih je o Jožefu (Josipu) Gabrščku pošiljal na pet naslovov: Prefekturi v Trst in Gorico, poveljstvu Prostovoljne državne (strankarske) policije – črnosrajčnikom, zunanjemu ministrstvu v Rim in poslanstvu v Beograd. Poročila navajam po datumih, in sicer:

1. Poročilo (telegram) z dne 30. 1. 1926 (brez uvodne glave)

Sogovornika v nadaljevanju predstavljam kot konzula – K in Jožefa (Josipa) Gabrščka – JG. Manjka začetek telegrama. Vsebina je naslednja:

JG: Iskal primerno zaposlitev v Ljubljani, pa je ni našel, bil tudi bolan; zaprosil za denarno pomoč.

K: Izraža pomisleke o dosedanjem preživljanju JG – v Ljubljani od 1. decembra (1927), mnogi dobivajo pomoč od Jugoslovanske matice in drugih ustanov. Presenetilo ga je tudi prejšnje poročilo tržaške prefekture, da je bil JG »generalni sekretar politične skupnosti Edinost« in »član tajne sekcije Orjune ustanovljene v Trstu 1926«. Verjetno je JG prišel na konzulat z določenimi zadolžitvami in nudenje uslug. Menda je izgubil službo pri Edinosti, kar bo potrebno preveriti pri prefekturi v Trstu. Pravi, da mu je zaposlitev in preživetje edini cilj. Zagotovil je, da je »prepričan zagovornik fašizma«. Zdi se, da je bil iskren in da je imel precejšnja razhajanja s sodelavci v Edinosti. Poraja se vprašanje, ali je pametno, da se mu izda potni list, brez katerega tukaj ne more živeti, oz. ali se je »prodal Orjuni«. Lahko bi bil tudi »zaupnik ali obveščevalec tega urada«, vendar bi moral prej zaprositi za preverko prefekture v Trstu in Gorici. Pomembna je izjava JG, da je poročen z Marijo Mrak v Tolminu 41, ki je bila »sestra bivšega komisarja prefekture v Tolminu«. Njegovi starši, Ivan Gabršček in Jožefa Leban, naj bi živeli v Ljubini 41.

⁹³ ARS, AS 1931, Prefektura Trst, 2013 (septembra 2015 posredoval dr. Gorazd Bajc), prevedla L. Š.

2. Poročilo (telegram) z dne 30. 1. 1927

7382 268

Consolato Generale
di S. M. il Re d' Italia
in LUBIANA

TELEGRAMMA-POSTA N° 40

Indirizzo gale R.R. Prefetture
di Trieste e Gorizia

Riservato-Urgente

Comando VI Zona M.V.S.N.
e, per conoscenza alla R. Legazione d' Italia
(Belgrado)

Posizione 159 **156847** Lubiana, li 30 Gennaio 1927 Anno V

Oggetto Giuseppe GABRŠČEK di Giovanni e di Giuseppina Leban, nato a Lubia
-no (Tolmino) li 1 Marzo 1898

Riferimento

Testo Si è presentato in questo R. Ufficio il regio suddito Giuseppe
Gabršček, indicato in oggetto, il quale, a quanto ha dichiarato, si troverebbe
dal 1 Dicembre scorso a Lubiana, ove sarebbe venuto senza passaporto varcan-
-do il confine presso Idria (in quel di Godovinci).

Il Gabršček ha dichiarato di essere stato dall' Agosto 1924 al Settem-
-bre 1926 segretario politico dell' «Associazione» «Edinost» di Trieste e di av-
-ver lasciato tale carica, che era retribuita, per dissensi avuti col dirigent

Primer telegrama italijanskega konzula v Ljubljani, 1927

Zadeva: Josip Gabršček, sin Ivana Gabrščka in Josefine Leban, rojen 1. marca 1898 v Ljubinu pri Tolminu.

Na konzulatu izjavil: v Ljubljani je od 1. decembra 1926, prišel je brez potnega lista, mejo je prestopil pri Idriji (Godoviču). Od avgusta 1924 do septembra 1926 je bil politični sekretar »Edinosti« v Trstu. Mesto oz. zadolžitev je zapustil zaradi nesoglasij z vodilnimi v društvu.

Predvideval je, da bo v Ljubljani našel primerno zaposlitev, kar se pa ni zgodilo. Na vprašanje, kaj misli konkretno početi, je JG izjavil, da bo predaval o fašizmu, razvoju in perspektivi, da bi tako ljudje zavrgli svoje pomisleke. Ker se je takšna izjava zdela »čudna in drzna s strani Slovenca«, je JG izjavil, da je že imel dvoje predavanj o fašizmu – prvo v dvorani »Akademskega kolegija«, kjer tudi stanuje, drugo pa v »Narodnem domu«. JG namerava nadaljevati študij prava, ki ga je nedavno začel na Dunaju.

K. je izrazil pomisleke glede predavanj JG v Ljubljani.

3. Poročilo (telegram) z dne 9. 2. 1927

Zadeva: Zarota v Sušaku glede atentata v Reki.

JG se je oglasil na konzulatu in poročal, da je bil nedavno v kavarni v Ljubljani prisoten razgovoru dveh častnikov protiobveščevalne službe in nekega civilista, kjer so se pogovarjali, da je Orjuna iz Sušaka nameravala izvesti napad na kasarno v Reki, ki ga je preprečil častnik iz Sušaka.

Glede na dejavnost Orjune, se je K zdelo poročilo verodostojno, vendar ga bo vseeno preveril.

4. Poročilo (telegram) z dne 15. 3. 1927 (poslano samo v Trst)

Zadeva: Glede na poročilo prefektуре o JG, je K smatra potrebnim da navede odgovore JG, ki mu jih je posredoval v dosedanjih kontaktih po naslednjih problemih:

a) Slovenska iredentistična propaganda

JG zavrača mnenje Italijanov, da gre za iredentistično propagando in dodaja, da je slovenski manjšini potrebno dati možnost za kulturni razvoj. Pri tem je dodal Wilsonove ideje o zagotavljanju legalnega razvoja manjšin in popolni harmoniji z zakoni države. Torej, nobeno prizadevanje za razvoj kulturne in ekonomske skupnosti Slovencev, ni potrebno smatrati za nekakšno iredentistično propagando. JG se je predstavil kot branilec vrednot Slovencev na Primorskem. Tako je tudi v društvu Edinost zagovarjal, da se morajo prilagajati novim zahtevam fašistične države. Navedel je nekaj primerov, kot nasvet Ivanu Štoku o organizaciji novega sindikata kamnosekov, aprila 1926 pa nasvet sindikatu učiteljev v Gorici, o čemer lahko priča tudi Albert Rejec, študent iz Tolmina, sicer sekretar v Edinosti. Podobno je svetoval komunistu Leopoldu Pajerju iz sindikata gozdarjev, pa zatem v Nabrežini in drugod.

b) Odnosi z Orjuno

JG je kategorično zanikal, da bi predlagal ali poskušal v Trstu ustanoviti tajno organizacijo Orjune. Verjame, da gre za namerna natolcevanja iz razprav v Edinosti, ki so bila tudi zelo različna. Sam je vedno zagovarjal predvsem interese slovenskega delavca in kmeta.

c) Težnje in delovanje Gabrščka proti vladi in nacionalnim ustanovam

JG navaja, naj se mu navedejo konkretni primeri, ker pavšalnih očitkov ne sprejema. Trdi, da je v mnogih primerih res odločno nastopal proti rojakom (Slovincem). Gre predvsem za tiste dvoličneže, ki so pristopili v razne fašistične organizacije in obenem bili člani Edinosti.

d) Pogoste hišne preiskave

JG je potrdil samo dve hišne preiskave. Prva je izvedena 28. 3. 1924 v Tolminu, ko še ni bil član Edinosti in je samo propagiral gospoda Wilfana na volitvah. Zasežena mu je bila plaketa s simpozija socialistov leta 1822 v Ljubljani, skupaj z majhno slovensko zastavico.

Druga hišna je bila opravljena v Trst 4. ali 5. aprila 1926, ker naj bi iskali orožje in strelivo, pa tega niso našli. Policija je zaplenila večje število časopisa »Rijeć« iz Zagreba, denarnico s seznamom oseb radi izterjave vojne škode, skavtsko knjižico in razne časopise (toda nobenega okrog Orjune).

e) Protijugoslovanska propaganda

JG je odločno zanimal, da je razvijal protijugoslovansko propagando – vedno pa je izvajal propagando v prid slovenske manjšine.

f) Prijateljske vezi z Vilharjem, zločincem, organizatorjem pokola v Prestranku

JG je potrdil, da pozna Vilharja od 19. 12. 1924, ko je v Postojni ustanovil sekcijo Edinosti, skupaj s Kraigherjem, sinom poslanca Lovrenčiča, doktorjem Grudnom, Deklevom in odvetnikom katerega imena se ne spomni. Vilhar se mu je vedno zdel kot umirjen človek, zato si ne more predstavljati, da bi bil sposoben za hudodelstvo, ki ga je zagrešil v Prestranku.

g) O sovraštvu do Italijanov

JG je odločno zanimal, da bi sovražil Italije. Dodal pa je, da sovraži ljudi brez karakterja, kakor tudi tiste, ki se okoriščajo s politiko in sejejo nestrpnost.

h) Dopisovanje v jugoslovanske časopise

JG je odločno zanimal, da je dopisoval v jugoslovanske časopise. Tudi ni iskal od njih kakšno pomoč, saj naj bi danes popil samo kavo ...

i) Zborovanje v Štorjah in Skopem.

JG je izjavil, da je 20. junija 1926 organiziral zborovanje sekcije Edinosti v Štorjah z namenom, da se ustanovi mladinsko kulturno društvo »Kras«. Ni pa vedel, da namerava prefekt iz Trsta priti v Sežano na razvitje fašistične zastave in ustanovitev društva mladih slovenskih raziskovalcev.

Glede zborovanja septembra 1925 v Skopen pa je dejansko šlo za srečanje kmetov, ki ni bilo ilegalno niti mu je predsedoval. Tam je bil samo zato, da bi poiskal primernega človeka za vodenje Edinosti v Skopem. Profesor Kosovel iz Trsta je imel predavanje o zgodovini slovenskih kmetov od 1700, pa tudi sam je povedal nekaj besed, predvsem pa, naj ne pozabijo svojega jezika in naj ostanejo zvesti svoji zemlji! Obsodil je delovanje dveh Slovencev – fašistov, Gerbca in Urana, ki sta vzdrževala zveze s poročnikom Graziolijem, hkrati pa ponujala svoje usluge v šolski organizaciji Edinost.

j) Prihod tete iz Amerike

Mamina sestra je prišla iz Amerike 26. avgusta 1924, pa je z njo šest dni bival v Celju, kjer sta z mamo prodali posest. Zato je netočna trditev, da je teta imela namen, da JG upravlja z njenim posestvom v Celju.

k) Prihod staršev v Ljubljano

JG je izjavil, da ni bil v posebno dobrih odnosih s starši niti ni vedel, da nameravajo prodati posest v Ljublinju, ki ni imelo posebne vrednosti. Konzulu je to izjavo potrdil odvetnik iz Celja, ki je zastopal mamo JG.

5. Poročilo (telegram) z dne 16. 3. 1927

Predmet: Srbski komiti na jugoslovansko-italijanski meji – poročilo tajnega sodelavca.

Tajni sodelavec je iz zaupnih virov zvedel, da bo med 1. i. 7. aprilom 1927 približno 2.000 srbskih komitov v civilu in v manjših skupinah prestopilo jugoslovansko-italijansko mejo.

Zaupnik je Josip Gabršček. Gre za dve brigadi srbskih komitov. Novico je zvedel od prijatelja, kateremu pa jo je posredoval orožnik iz protiobveščevalne službe.

Čeprav z določeno rezervno, je K menil, da poročilo zaupnika JG ni lažno!

(na koncu tega poročila je tekst (in prevod), ki sem ga navedel na str. 10/11).

Zaključek

Iz prednjih poročil je razbrati, da se je Jožef Gabršček, po inštrukcijah obveščevalnega centra VKJ v Ljubljani uspešno plasiral italijanskemu konzulu v Ljubljani (dejansko operativcu Ovre – Rosariju Leto), saj je evidentirano, da je 16. 3. 1927 postal njihov zaupnik! Tako se navadno tudi začnejo dvojne operativne kombinacije ...

Josip Gabršček – 1948 v Beogradu obsojen na smrt zaradi gospodarskega kriminala

(Razkrita tragična usoda Josipa Gabrščka po letu 1943, znanega orjunaša in tigrovca)

Ko mi je znanec K. iz Belgije junija 2015 sporočil, da je našel podatek o žalostni usodi Josipa Gabrščka, da je bil 1948 obsojen na smrt in da je podatke potrebno poiskati v arhivu VS Srbije v Beogradu, sem predpostavljajal, da gre za kakšno politično obsodbo, morda celo glede informbiroja.

Zato sem z velikim zanimanjem pričakoval novico, ali je moj znanec v Beogradu uspel najti kazenski spis o tragični usodi Josipa Gabrščka, znanega orjunaša in tigrovca⁹⁴. Ko sem te dni po internetu sprejemal 50 skeniranih strani dveh obsodb iz Beograda, nisem mogel verjeti začetni vsebini obsodbe okrožnega sodišča iz Beograda, ki je 1948 obsodila Josipa Gabrščka na smrt z ustrelitvijo zaradi velikega gospodarskega kriminala. Tudi vrhovno sodišče je sodbo potrdilo!

Navajam podatke iz sodb okrožnega sodišča v Beogradu in vrhovnega sodišča Srbije, ki se predvsem nanašajo na Josipa Gabrščka, in sicer:

V drugi polovici 1947 so organi pregona v Srbiji pripravili 9 državljanov SFRJ, ki so bili zaposleni v zvezi gospodarski ustanovi v Beogradu – SNPZS (verjetno gre za »Savezni narodni privredno-zadružni savez«, ali podobno, kratica ni nikjer razložena). SNPZS je imel po republikah svoje predstavništva, po okrajih pa tudi »poslovne zveze«. V tujino so prodajali kmetijske proizvode (suhe slive, zelje, koščice od marelic in podobno).

Tajni sodni postopek pred okrožnim sodiščem v Beogradu (predsednik Aleksandar Hadžipopović) je potekal od 27. 2. 1948, pa je 1. 3. 1948 objavljena sodba, po kateri sta prvoobtožena obsojena na smrt s streljanjem, ostalih sedem pa na zaporne kazni od nekaj mesecev do 20 let zapor. Josip Gabršček je bil obsojen na smrt z ustrelitvijo zaradi k.d. po Zakonu o zatiranju nedovoljene trgovine, nedovoljene špekulacije in gospodarske sabotaže (v Sloveniji razveljavljen leta 1991 po sodbi US, ne vem pa, ali je tudi v Srbiji).

Tako so obsojeni:

⁹⁴ O Josipu Gabrščku sem podrobneje pisal leta 2013 v članku z naslovom *Ali je bil Josip Gabršček tudi italijanski vohun?*, pa ga ponovno objavljam. Gre za priznanega orjunaša in tigrovca, ki je bil dejansko prvi ilegalni upornik v Trstu že leta 1924, kasneje pa izgnan in nepravilno osumljen vohunstva za italijansko ovro.

5. SMILJANIĆ Jordan, 1908, Srb, bivši šef oddelka in pomočnik direktorja V. sekcije SNPZS;
6. MLADENOVIĆ Dragoslav, 1910, Srb, bivši šef oddelka SNPZS;
7. ZARIĆ Dragoljub, 1919, Srb, bivši upravnik zadruga in v.d. direktorja V. sekcije SNPZS, in
8. EZRA Marjeta, 1912, Srbkinja, gospodinja, soproga prvoobtoženega.

Okrožno sodišče v Beogradu je Josipu Gabrščku očitalo pet (5) krivičnih del gospodarske sabotaže, špekulacije in nedovoljene trgovine, in sicer:

- Ker je francoski firmi ponudil suhe slive po ceni 75 frankov za kg, pa je zatem, po protestu našega ambasadorja v Parizu, podal še lažno poročilo ministrstvu za zunanjo trgovino.
- Na razne načine je celo leto 1947 onemogočal delo zastopnika SNPZS v Italiji.
- Septembra 1947 je samovoljno angažiral švicarsko firmo Henrika Šelerja, uradnemu predstavništvu SNPZS pa je pošiljal pokvarjene kmetijske izdelke ali pa so cene istih bile previsoke, kar je zelo škodovalo političnemu in ekonomskemu ugledu države.
- Predstavniku omenjene švicarske firme v Jugoslaviji je omogočal poslovanje po celi državi, kar pa ni bilo dovoljeno.
- Od julija do novembra 1947 ni (namerno?) opravil nobene poslovne naloge.

Sodišče je smrtno obsodbo podrobno obrazložilo (str. 16 in 17), in sicer:

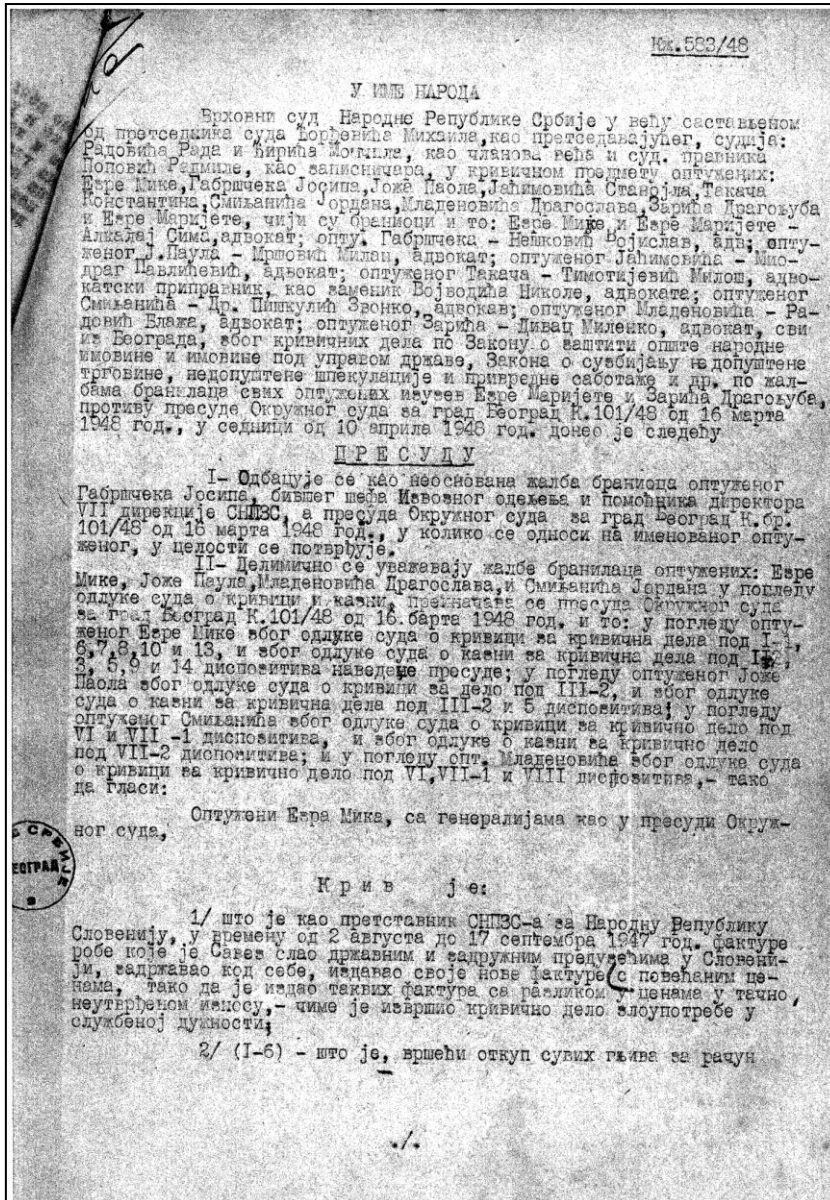
- Francoski firmi Kointoar Bresar Beel v Lionu je ponudil nakup suhih sliv po visoki ceni 75 frankov/kg. Ker je bil storilec strokovno usposobljen za vodjo izvoznouvoznega oddelka, je tudi moral vedeti, da s tem škoduje državnemu gospodarstvu, predvsem pa političnemu in ekonomskemu ugledu Jugoslavije;
- Obtoženi se je vedno povezoval s firmami in posamezniki, ki so javno ali prikrito delovale proti Jugoslaviji (Paolo Jože, Alkalaj Albert, Šeker Henrik, Veljković Đorđe, Krstić Sreten in drugi), kar je škodilo državnim interesom;
- Sabotiral je delovanje Mihaila Županjeca, predstavnika SNPZS v Italiji;
- Sabotiral je delovanje Davidović Đorđa, predstavnika SNPZS v Švici;
- Favoriziral je delovanje tujih firm v Jugoslaviji;
- Onemogočal je izvoz kmetijskih izdelkov na ostala tržišča (Čehoslovaška, Avstrija).

Zato je sodišče zaključilo, da je Josip Gabršček predvsem škodoval realizaciji petletke, kar je bil tudi cilj tujih imperialističnih držav!

Odvetnik Vojislav Nešković je 24. 3. 1948 podal pisno pritožbo na izrečeno kazen.

Vrhovno sodišče SR Srbije je v aktu K/583/48 z dne 10. 4. 1948 razsodilo takole:

- Prvoobtoženemu Ezra Miki je smrtno kazen znižalo v 20-letno zaporno kazen.
- Obtoženemu Josipu Gabrščku je potrdilo smrtno kazen.
- Ostalim je delno zmanjšalo zaporne kazni.

Začetna stran sodbe Vrhovnega sodišča SR Srbije, 1948
(Vir: kopije pri avtorju članka)

V obrazložitvi smrtne kazni Josipu Gabrščku je VS Srbije zaključilo naslednje:

- Potrdilo je vse obtožbe in smrtno kazen.
- Vsa KD je Gabršček izvršil namerno, pa je tako v znatni meri škodoval političnemu in ekonomskemu ugledu Jugoslavije.
- Načrtno je sabotiral izvoz, onemogočal poslovanje predstavnikov SNPZS v tujini, lažno poročal.
- Njegova k. d. so takšne prirode, da je bila smrtna kazen edino pravilna, saj ga je bilo potrebno »fizično izločiti iz družbene sredine«, pa tako ni bilo nobene možnosti, da se mu kazen ukine ali samo ublaži!

Čeprav v sodnem arhivu razen omenjenih dveh sodb ni drugih pisnih dokumentov, je vseeno mogoče sklepati naslednje:

- Po letu 1943 ali pa že prej, se je Josip Gabršček priključil NOG oz. NOV;
- V novi strukturi oblasti je veljal za trgovskega strokovnjaka, pa je tako po letu 1944 dobil odgovorno mesto v SHPZS;
- Zdi se mi malo verjetno, da bi kot orjunaš in tigrovec namerno politično in ekonomski deloval proti Jugoslaviji, razen če je vzroke iskati drugje (Albert Rejec je navedel, da se je vdal alkoholu in slabi družčini, pa predvidevam, da je udbi v Beogradu povedal tudi kaj o Gabrščku).
- Nezakonski otrok (sin?) je bil rojen okrog leta 1930, pa bi ga bilo mogoče iskati v Beogradu.
- Ker nisem uspel dobiti informacije, ali je omenjeni zakon v Srbiji razveljavljen (Slovenija ga je razveljavila leta 1991), to je sodna rehabilitacija zaenkrat še vprašljiva.

Tako je zgodba o Josipu Gabrščku znanem orjunašu in tigrovcu, zaključena bolj žalostno.

Njegovim sorodnikom, in sinu, če je živ, pa iskreno sožalje!

Urednica *Primorci.si* bo lahko v članek o Josipu Gabrščku zapisala dva manjkajoča podatka: 1948, Beograd – leto in kraj smrti!

Josip Gabršček – soobtoženi na procesu 1948 v Beogradu in njihove kazni

V članku o Josipu Gabrščku, orjunašu in tigrovcu, ki je bil 1948 v Beogradu na okrožnem sodišču obsojen na smrt s streljanjem zaradi velikega kriminala – vrhovno sodišče Srbije je zatem kazen potrdilo, sem navedel tudi naslednje soobtožene in njihove kazni, ki jih je izreklo okrožno sodišče – dodajam pa končne kazni vrhovnega sodišča Srbije, in sicer:

1. EZRA Miko, 1906, Srb, bivši predstavnik SNPZS v Ljubljani, obsojen na smrt s streljanjem, kazen zmanjšana in je bil nazadnje obsojen na 20 let zavora.
2. PAOL Jože, 1915, Srb, trgovec v Trstu, obsojen na doživljenski zapor, kazen zmanjšana, obsojen na 12 let zavora.
3. JAČIMOVIĆ Stanojlo, 1915, Srb, bivši sekretar ministrstva za kmetijstvo in prehrano SFRJ, obsojen na 20 let zavora, kazen mu je zmanjšana na 6 let zavora.

4. TAKAČ Konstantin, 1915, Srb, bivši direktor V. sekcije SNPZS, obsojen na 15 let in 6 mesecev zapora, kazen mu je zmanjšana na 15 mesecev zapora.
5. SMILJANIĆ Jordan, 1908, Srb, bivši šef oddelka in pomočnik direktorja V. sekcije SNPZS, obsojen na 3 leta zapora, kazen mu je zmanjšana na 2 leti zapora.
6. MLADENOVIĆ Dragoslav, 1910, Srb, bivši šef oddelka SNPZS, obsojen na 5 let in 3 mesece zapora, kazen mu je zmanjšana na 2 leti zapora.
7. ZARIĆ Dragoljub, 1919, Srb, bivši upravnik zadruga in v.d. direktorja V. sekcije SNPZS, obsojen na 4 mesece in 15 dni zapora, potrjena prvotna kazen, in
8. EZRA Marjeta, 1912, Srbkinja, gospodinja, soproga prvoobtoženega, obsojena na 6 mesecev zapora, potrjena prvotna kazen.

V odzivih na objavljeni članek, so bili mnogi začudeni, da je bil prav Josip Gabršček obsojen na smrt zaradi velikega kriminala. Nekateri so bili tudi mnenja, da je šlo za sodni proces podoben »dachauskim«, kar bi delno veljalo, saj je vrhovno sodišče Gabrščku potrdilo smrtno kazen tudi zaradi tega, ker se je družil s posamezniki in podjetji, ki so sovražno delovala proti Jugoslaviji. Poleg Gabrščka je VS Srbije samo še Jožeta Paolo označila kot sovražnika Jugoslavije.

Ker sta na okrožnem sodišču Ezra Miko in Gabršček Josip bila obsojena na smrt, vrhovno sodišče Srbije pa je ukinilo smrtno kazen prvoobtoženemu Ezri, bo seveda zanimivo pogledati kaj je Ezra Miko dejansko zagrešil in kakšni so bili razlogi za spremembo smrtne kazni (zavrnilo je 10 obtožb okrožnega sodišča!).

Zaradi primerjave pa navajam tudi k. d. ostalih obsojencev in višino kazni z zaporom, pri čemer ne gre spregledati, da je VS Srbije tudi ostalim znatno zmanjšalo zaporne kazni.

Še pripomba: vsi obsojeni, razen treh, so bili zaposleni v SNPZS, katerega sem identificiral in prevedel kot »Savezni narodni privredno-zadružni svet« (Zvezni ljudski gospodarsko-zadružni svet), ki pa ga ni najti v sedanjem seznamu zveznih ustanov v nomenklaturi arhiva Jugoslavije v Beogradu. Tako je verjetno, da je ta ustanova po letu 1948 enostavno ukinjena.

Za soobtožene navajam njihova k. d. in vrsto kazni, in sicer:

EZRA Miko, predstavnik SNPZS v Sloveniji, Srb, je bil obsojen na smrt s streljanjem za 15 k. d., nazadnje pa ga je VS Srbije za k. d. pod 1, 6, 8, 10 in 13 obsodilo na 20 let zapora. Navajam obtožni predlog na okrožnem sodišču v Beogradu:

1. Kot predstavnik SNPZS za Slovenijo je v obdobju od 2. 8. do 17. 9. 1947 zadrževal prejete fakture in izdajal svoje fakture po višjih cenah in tako zaslužil 37.000 dinarjev.
2. Septembra 1947 je kupil med po 72 dinarjev za kg, prodal pa ga je po 85 din za kg, razliko pa zadržal za sebe.
3. Zadrževal je fakture pa tako razne firme niso plačale blago v vrednosti 3.000.000 din.
4. Prisvojil je robo in ambalažo v vrednosti 226.326,53 dinarjev.
5. Ni vodil predpisanih knjigovodstvenih knjig.

6. Od Mire in Stanislava Čuček je kupil suhe slive in od njiju zahteval, da mu izdata račune po višjih cenah, razliko pa je zadržal za sebe.
7. Večjo količino robe je nepooblaščno prodal Stanislavu Čučku in drugim privatnim trgovcem.
8. Septembra 1947 je brez soglasja zapustil predstavništvo v Ljubljani in za 10 dni odpotoval v Trst in Milano.
9. Jožetu Paolu je v Trstu prodal 2,5 vagona marmelade po ceni 250 dinarjev/kg, a dejanska cena je bila 190 din/kg, razliko pa je zadržal za sebe.
10. Albertu Alkalaju je v Trstu nepooblaščno prodal vagon zelja.
11. Obtoženemu Jašareviću je dal notranjo avtomobilsko gumo.
12. Privatniku Stanislavu Čučku je nepooblaščno prodal 812 kg sira po 85 din (namesto 106 din) in 178 kg masla po 125 din (namesto po 175 din) – razliko pa zadržal za sebe.
13. Marca 1947 je obtoženemu Mladenoviću ponujal 100.000 do 200.000 din nagrade, če mu najde zaposlitev v tujini, kar mu je Mladenović tudi obljubil.
14. Februarja 1947 je Ivanu Čecku iz Ljubljane nepooblaščno prodal 33 platnic (?) po 92.000 din.
15. Leta 1946 je kot nabavni referent firme »Granica« prejel od Stevana Petrovića iz Beograda 215.000 din za nepooblaščno prodajo.

PAOLA Jože, obsojen na doživljenjski zapor, po razsodbi VS Srbije mu je kazen znižana na 12 let zopora, ker je storil naslednja k. d.:

- v Trstu se je nepooblaščno predstavljaj kot zastopnik SNPZS;
- kupljeno blago od SNPZS je prodajal privatnim trgovcem, kar je bilo prepovedano;
- ker je kupil 2,5 vagona marmelade po ceni 190 din/kg, prodajal pa jo je po ceni 210/kg din;
- predstavniku SNPZS je ponujal podkupnino;
- naredil je več carinskih prekrškov in tako škodoval ugledu Jugoslavije.

JAČIMOVIĆ Stanojlo, VS Srbije mu je znižalo kazen z 20 let na 6 let zopora, ker je storil naslednja k. d.:

- nepooblaščno je tretji osebi sporočil službeno tajno, da je Jože Paola sovražnik Jugoslavije;
- od italijanskih športnikov je v Ljubljani kupil 30.000 lir, ki jih je nato ilegalno prenesel v Italijo za nabavo osebnih predmetov;
- prejel od Ezra Mika notranjo avtomobilsko zračnico.

TAKAĆ Konstantin, obsojen na 15 let in 6 mesecev zopora, po razsodbi VS Srbije mu je kazen zmanjšana na 15 mesecev zopora, ker kot odgovorni šef direkcije ni kontroliral delo podrejenih soobtožencev Smiljanića, Mladenovića in Zarića.

SMILJANIĆ Jordan, obsojen na 3 leta zapora, je po razsodbi VS Srbije dobil 2 leti zapora zaradi tega, ker fakture za prodano blago ni pravilno dostavljal podjetjem, temveč Ezri v Ljubljano.

MLADENVIĆ Dragoslav, obsojen na 5 let in 3 mesece zapora, je po razsodbi VS Srbije dobil 2 leti, ker je Ezri za primerno nagrado obljubil poiskati službo v tujini, pa tudi zaradi nepravilnega pošiljanja faktur..

ZARIĆ Dragoljub, obsojen na 4 mesece in 15 dni zapora, se ni pritožil, pa mu je VS Srbije potrdilo izrečeno kazen zaradi nepravilnega dostavljanja faktur.

EZRA Marjeta, obtožena na 6 mesecev zapora, se ni pritožila, pa joj je VS Srbije potrdilo izrečeno kazen, ker je nepooblaščno zastopala svojega soproga kot predstavnika SNPZS v Ljubljani, ko se je ta mudil v Italiji.

Samega procesa ne bom komentiral – pisalo se je leto 1947/1948. Očitno je šlo za opozorilni proces proti delikventom zoper petletko. O političnem ozadju bi seveda lahko sodili, ko bodo znani podatki iz preiskovalnega postopka oz. iz dosjeja udbe, saj je očitno, da je Josip Gabršček vzdrževal zveze s »sovražniki« Jugoslavije!

Posebno bi bilo zanimivo zvedeti, kaj je Josip Gabršček počel v obdobju 1943–1945?

Jožef (Josip) Gabršček – resnica je prišla na dan!

(Zgodovine ne pišejo pričevalci (s slabim spominom) niti razni člankopisci Orjune)

V članku *Tigrovci so padali v Beogradu in v Ljubljani*, posebno v drugem delu z naslovom *Jožef (Josip) Gabršček – orjunaš in tigrovec, uspešen dvojnik ObC VKJ v Ljubljani in UJKE v Beogradu*, sem podrobno pisal o primeru.

Seveda sem dodal tudi to, da mi je g. Nikola Milovančev dne 1. 10. 2015 priznal napako v članku, ki je bil objavljen v SPBO, češ, da je Jožef (Josip) Gabršček italijanski vohun!

Ker je imenovani v članku tudi navedel vire (časopis Orjuno in izjave Filipa Kosca), bom predstavil vsebino teh virov. Namreč, g. Milovančev mi je posredoval pisne kopije

razgovorov s Filipom Koscem, ki so sicer shranjeni v INZ, kopije člankov iz Orjune pa sem našel na internetu.

Pogovor Nikole Milovančeva (N. M.) s Filipom Koscem (F. K.), str. 24 in 25, dne 17. 12. 1986 v Ljubljani, tonski posnetki v arhivi INZ, pisne kopije pri N. M.:

N. M.: Gaberšček? Njega so pozneje obdolžili, da je bil izdajalec, je pobegnil s Primorske in je menda šel v Avstrijo, potem pa v Francijo. Pred tem je živel v Trstu.

F. K.: Ne vem. Veste, sedaj me pa spomin malo zapušča. Sedaj ne vem ali je to bil Gaberšček ali je to bil Berščak. Eno od teh imen sem jaz enkrat slučajno eno poletno popoldne, pozno popoldne, ko sem čakal na konzul in je konzul pozabil blagajno zakleniti. In ko sem jaz odprl in sem jaz pogledal, denarja se nismo dotaknili, smo pazili, jaz sem potem nekako malo zasumil, sem vzel to v poštev, da je to nekakšna past, ker čutil sem se kako je to, ključi so bili notri in vse je bilo notri, škoda da nisem imel nobenega, da bi odtise napravil, nisem imel nobene take možnosti in sem zelo pazil. Ampak sem našel eno črno knjižico, vezano knjižico, pa pogledam notri, je biulo notri en blagajniški seznam, v katerem je bila cela vrsta zneskov, kjer je pšisalo temu in temu sem dal za toi toliko, temu sem dal toliko. To je bil konfidentski seznam, koliko je komu dal in med njimi je bil tudi en, ali je bil to Berščak ali je bil Gaberšček, ne vem. En visok je bil.

N. M.: Gaberšček je potem, ko je prišlo do zadeve Peric, pobegnil, ker ga je bilo straj zaradi tega, ker je bil konfident.

F. K.: To je bila pa moja zadeva. To je bilo tako. Sedaj ne vem ali je bil Gaberšček ali je bil Berščak. Gaberšček je bil tisti. To je bilo ravno v tistem času, ko je izbruhnila tista afera Bodrerova. In potem ko sem jaz tisto dobil, sem jaz naročil Pepetu Kukcu, sem rekel, da ga naj poišče in da ga naj pripelje k meni na vsak način, ampak s silo ali pa z milo. In on ga je nekje dobil in ga zvečer pripeljal k meni v gledališče, k predstavi., kjer sem bil jaz v službi, jaz dobro vem. Vi ne poznate ljubljanske opere? Na desno so vratca na oder iz orkestra na oder iz dvorane, in jaz sem bil pa tam v ozadju in ga pripelje Mahkota, to je bil direktor, on je pa malo sumil, nekaj je vedel in ta ga s pištolo na hrbtu pripelje k meni, notri je bila pa dežurna pisarna, ker pri predstavah je bil vedno en član uprave dežurni, in ga pripelje notri in pravi tukaj ga imaš. On pa takoj kraval, barabe, kaj pa mislite, mene obtožujete za špijona, bom vam že jaz pokazal, je vpil. Jaz sem rekel, čisto tiho bodi, midva se ne bova prav nič zgovarjala, ampak sem mu povedal, dne tega pa tega si dobil za poročilo o bacaklističnem bataljonu Jakliču toliko in toliko. On je pa kar onemel. Točno to kar sem jaz napisal in tam je bilo napisalo, da je Gaberšček dobil toliko in toliko okrog 2.000.- ne vem, sedaj se ne spomnim več, in to sem jaz njemu povedal. Sedaj pa tukaj boš podpisal tole listino. Jaz sem pa to že naprej imel vse pripravljeno in je bilo notri napisano, to je bilo pa arvno v tistem času, kol je konzul dal izjavo, da se ne peča s špijoni, jaz sem pa hotel to malo izrabit, in sem rekel, tukaj boš ti podpisal, da si ti res bil italijanski konfident in da si sprejemal denar, ampak, da si bič to prisiljen, ker si bil v takih težkih gmotnih razmerah, to boš ti podpisal, potem pa izgini iz Ljubljane, da te ne vidimo več. In je on dejansko tisto

listino podpisal, tisto listino sem jaz potem spravil in jo nisem več rabil, on je pa izginil. A to je bil Gaberšček? Jaz mislim pa da je bil Berščak.

N. M.: Ali je to bila vojaška enota Jakličev biciklističen bataljon?

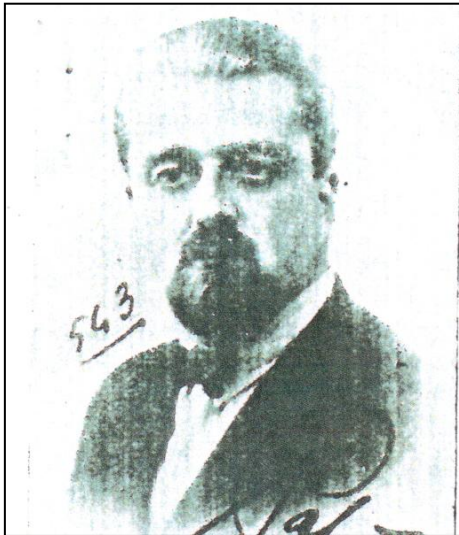
F. K.: Seveda. To je bilo znano. To je bil na novoustanovljen en tak bataljon, ki je bil motoroziran.

Komentar ni potreben! Filip Kosec je bil očitno neverodostojni pričevalec. Ko je kasneje imel pogovor za knjigo svojih spominov, se Gaberščka sploh ni spomnil! Berščaka ne najdem med emigranti v Ljubljani.

No, vseeno bo zanimivo pogledati, kaj je g. Milovančev prebral v časopisih *Orjuna* in *Jutro*, ki jih navaja kot nekakšen »zgodovinski« vir.

Jožef (Josip), Gabršček (Gaberščik)

- novi podatki iz Beograda, o sorodnikih in potomcih

Jožef (Josip) Gabršček, 1898, Ljubinj⁹⁵
(Vir: Tiralica kvesture v Gorici, izdana 1934)

V članku *Tigrovci so »padali« v Beogradu in v Ljubljani*⁹⁶ sem dokazal, da Jožef (Josip) Gabršček ni bil nikakršen italijanski vohun, temveč zelo uspešen »dvojniki« obveščevalnega centra VKJ v Ljubljani in kasneje UJKE v Beogradu, usmerjen proti italijanskemu konzulatu v Ljubljani in ambasadi v Beogradu zaradi plasiranja strateških dezinformacij.

Obenem sem v sodelovanju z gospodom Nikolo Milovančevim, avtorjem članka za PSBL, ugotovil, da je potrebno napisati novi članek za leksikon PSBL, pa tudi za spletni leksikon Primorci.si, saj je večina podatkov popolnoma napačnih, in so povsem okrnili ugled Jožefa Gabrščka, orjunaša, tigrovca in vrhunskega dvojnika ObC VKJ.

V članku predstavljam najnovejše podatke o življenju Jožefa Gabrščka med nemško okupacijo 1941–1944 v Beogradu., kakor tudi doslej neznane podatke o njegovi partnerici – Zori Tusulin in sinu Iztoku, o potomcih in sorodstvu.

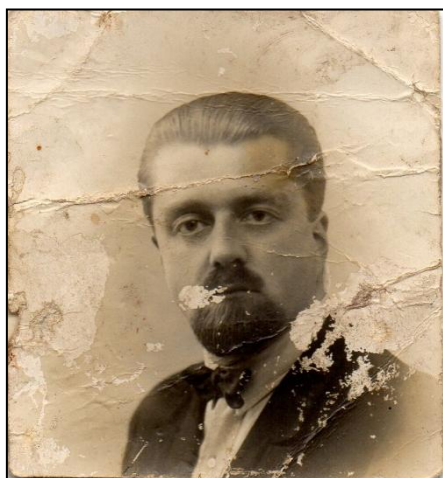
⁹⁵ Fotografijo Jožefa Gabrščka objavljam s prijaznim dovoljenjem dr. Borisa Mlakarja iz INZ v Ljubljani. Vir: Centralni državni arhiv (ACS) v Rimu, tiralica kvesture v Gorici, izdana 8. 5. 1934, kopija pridobljena 2013.

⁹⁶ Marijan F. Kranjc, generalmajor v pokoju, *Tigrovci so »padali v Ljubljani in v Beogradu, Viktor Bobek in Jožef (Josip) Gabršček nista bila italijanska vohuna – temveč vrhunska dvojnika obveščevalnega centra VKJ v Ljubljani* (Protiobveščevalna analiza dostopnih podatkov iz italijanskih in slovenskih virov o verjetnih »dvojnih igrah« tigrovcev med jugoslovansko in italijansko obveščevalno službo do leta 1941), www.vojastvo-militray.si (vstavljeno 14. 10. 2015).

Objavljam tudi prvo fotografijo Jožefa Gabrščka z italijanske policijske tiralice iz leta 1934 in druge podatke, ki sem jih pridobil v sodelovanju z A. B., sorodstveno povezano s Posočjem, upokojeno leksikografko ter sourednico slovenskih leksikonov, s katero bova napisala tudi nova članka za SBL in spletni leksikon Primorci.si⁹⁷.

Jožef (Josip) Gabršček, 1923
(Vir: zasebni album Julijane Č.)

Jožef (Josip) Gabršček, 1926
(Vir: zasebni album Julijane Č, Volarje)

Seveda pa sem bil najbolj vesel, ko sem iz Volarij dobil originalno fotografijo Jožefa (Josipa) Gabrščka, ki je dejansko enaka tisti na italijanski tiralici. S poročne fotografije leta 1923 na Volarjih pa smo dobili tudi prvo (najstarejšo) fotografijo Jožefa Gabrščka.

A) Rodoslovni podatki za Jožefa (Josipa) Gabrščka

⁹⁷ Posebna zahvala gre: Silvestru G., Mirjam, Zvonku in Bojanu M., Roku U. in Vidi T. Enaka zahvala velja tudi za Vido A. in Mojco M.

Volarje št. 10 – »Sabadinc«

Po ohranjenem Statusu animarum župnije Tolmin njegovi predniki – Gaberščik so se takrat pisali, izvirajo iz Volarij števil. 10. Gospodarju so po domače rekli »Sabadinc«. Gaberščik Anton, sin Tomaža in Katarine, roj. Kranjc z Ljubinja 10, je bil rojen 30.12.1838, poročen 11.2.1863, umrl pa je 29. 10. 1892. Njegova žena Marijana, hčerka Ivana Kranjca in Marije iz Ljubinja 10 je bila rojena 2. 9. 1841, umrla pa je 9.5. 1913.

N. au. dom.	Nomen et Cognomen	Tempus			Prima		Confirmatio	Adnotatio
		Natiuitatis	Collocationis	Mortis	Confessio	Comunio		
10	Gaberščik Antonij	30.12.1838	11.2.1863	29.10.1892				
	Mar. Katarina	2.9.1841	11.2.1863	9.5.1913				
	Sealed:							
	Maria	20.11.1864	1890					
	Joanica	11.8.1868	6.1897					not seen * 47 in Ljubina
	† Michael	13.1868	13.1884					
	† Anna	42.1868	42.1897					v Nabrežini
	Andreas	38.1915	38.1953					in hospital 1886
	† Thomas	5.1915	5.1935					

Status animarum župnije Tolmin za Volarje števil. 10
(Pridobljeno januarja 2016)

Imela sta šest otrok: 2 dekleti in 4 fante. Najstarejša, Marija, se je rodila 20. 11. 1864. Drugi, sin Ivan, rojen 11. 8. 1868, se je 10. 6. 1897 priženil k Jožefi Leban na Ljubinj števil. 47.. Mihael je umrl star komaj 13 let, Ana je delala kot kuharica v Nabrežini pri nekem Vodopivcu in je umrla v 42. letu starosti. Andrej je bil kot vojak avstro-ogrske vojske ranjen in je leta 1915 v starosti 38 let umrl v goriški bolnišnici. Najmlajši, Tomaž, je umrl star komaj pet let.

Marija Fon, 1923
(Vir. Zasebni album J. Č)

Marija (1864–1935) je ostala na domačiji na Volarjih 10 in se je 26. 11. 1890 poročila z Ivanom Fonom (1855–1923), s katerim sta imela pet otrok: Ivana (1892–1978), poročen z Jožefo Sovdat, Jožefo (1896–1897)), Jožefa (1898–1956), policista, poročenega z Ljubo (dekliški priimek ni znan) v Zagrebu, imela hčerko Zlato, drugič poročeno Borić (1923–2007), Jožefo (1901–1975), poročeno s Francem Kanalcem (dragoceno poročno sliko

objavljam) in Marijo (1907–1909). Zanimivo je, da njihovi potomci niso vedeli za delovanje in usodo Jožefa (Josipa) Gabrščka, le nekaj več so vedeli o bratu Ivanu v Gotovljah pri Žalcu, ki je nekajkrat obiskal Ivana Fona na Volarjih.

Poročna slika Jožefe Fon in Franca Kanalca, 7. 3. 1923
(Josip Gabršček stoji desno, Marija Mrak pa levo)
 (Vir: zasebni album Julijane Č. iz Volarij 10/c, pridobljena 1/2016)

Ljubinj št. 47 – »Pri Munhu v Badnjih«

Po podatkih iz knjige Status animarum župnije v Tolminu⁹⁸ je bil Jožef (Josip) Gabršček rojen 1. 3. 1898 na Ljubinju številka 47, po domače »Pri Munhu v Badnjih«, očetu Ivanu in materi Mariji, rojeni Leban. Osnovno šolo je končal v Tolminu, gimnazijo pa v Gorici⁹⁹ (Tone Batagelj je bil znanec iz 7. razreda). Po nekaterih podatkih se je vpisal na študij prava na Dunaju. Bil je urednik in politik, orjunaš in tigrovec, pa tudi uspešen »dvojnik« obveščevalne službe VKJ v Ljubljani, kasneje tudi UJKE ali Obveščevalnega oddelka GŠ VKJ v Beogradu. Umrli je 1948 v Beogradu, ko je bil zaradi domnevnega velikega kriminala obsojen na smrt z ustrelitvijo. Šlo je najverjetneje za montirani politični proces, saj je vrhovno sodišče Srbije zavrnilo prošnjo za pomilostitev, češ da je po osvoboditvi sodeloval s sovražniki nove Jugoslavije.

Jožefov (Josipov) oče Ivan je bil rojen 11. 8. 1868 na Volarjih 10. Dne 10. 5. 1897 se je v Tolminu poročil z Jožefo Leban, iz Ljubinja številka 47, staro 30 let in dva meseca, ki je bila

⁹⁸ Koprška škofija mi je na posebno prošnjo novembra 2015 pisno dovolila zbiranje potrebnih podatkov.

⁹⁹ Po podatkih Slovenskega šolskega muzeja je Josip Gabršček v šolskem letu 1913/14 obiskoval 6. b razred (nemške) gimnazije v Gorici (podatek pridobljen 16. 12. 2015).

vdova. Umrla je 28. 2. 1930 na Ljubinju. Njen oče je bil Jernej, mati pa Marija, roj. Šavli. Ivan je umrl 30. 9. 1941 v Poljubinju šte. 79.

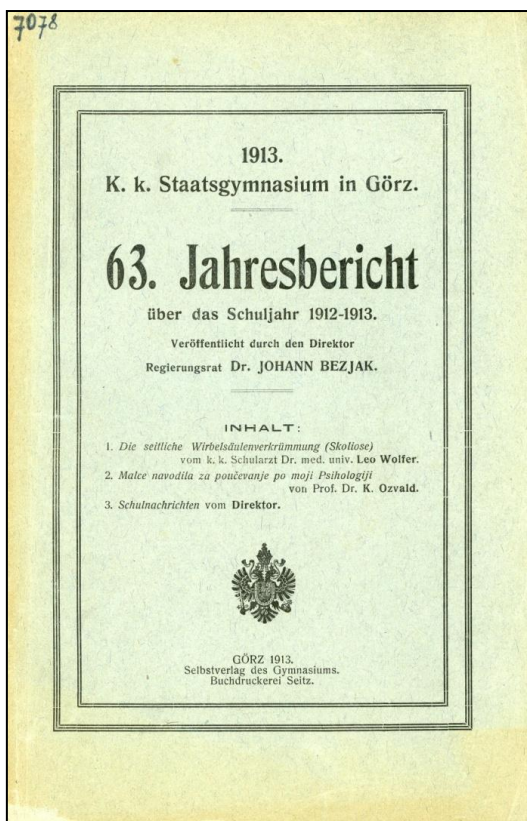
Ljubin <i>Ljubin v Poljubinju</i> Nomen et Cognomen	Nus. Dom. 47	T E M P U S			Adnotatio
		Nativitatis	Matrimoni	Mortis	
<i>Gaberščik Joanne & Franjo</i>		<i>1/8 888</i>	<i>1/8 897</i>	+	
<i>Kot. obr. Kar. Franjo</i>					
<i>Beckar Joseph & S. 47</i>		<i>1/8 888</i>		<i>28. 2. 1930</i>	
<i>Beckar. obr. Kar. Franjo</i>					
<i>Peter</i>					
<i>Joanne</i>		<i>1/8 898</i>	<i>1/8 905</i>		<i>em. Beckar. obr. Kar. Franjo</i>
<i>Joanne</i>		<i>1/8 891</i>	<i>1/8 1932</i>		<i>Poljubin 79 - 1941/42</i>

Status animarum župnije Tolmin za Ljubinj šte. 47
(Pridobljeno novembra 2015)

V zemljiški knjigi za Ljubinj je zapisano, da je Ivan Gaberščik na dražbi kupil gozd in tri parcele pašnikov. Po ženini smrti 1930 in emigraciji obeh sinov se je Ivan preselil k Emi Golja v Poljubinj. Hiša in parcele na Ljubinju so bile po njeni smrti leta 1962 prodane.

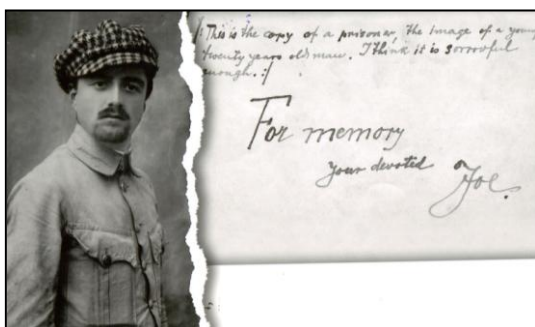
VI. b Klasse.
Banič Karl — Beckar Milan — Belingar Peter — Bevk Franz — Bremec Zyrill — Černota Josef — Farkaš Alois — Ferenčak Franz — Gaberščik Josef — Herkov Daniel — Hvala Marius — Kamenšek Johann — Karis Boris — Kotzmann Johann — Kralj Johann — Medveš Josef — Miklavič Franz — Milost Gottfried — Mlekuž Božidar — Mozetič Christian — Perše Mirko — Peršič Josef — Podobnik Felix — Rakušček Vinzenz — Rejc Method — Rom Eduard — Rutar Wladimir — Skubin Anton — Slamič Vinzenz Smerdu Max — Tomazič Josef — Tomšič Dominik — Turk Alois — Urbančič Johann sen. — Urbančič Johann jun. — Uršič Josef — Vidav Josef — Vuga Anton — Zavnik Franz.

Nemška gimnazija v Gorici, 1913 – 63. letno poročilo,
str. 98, VI. b razred - Gaberščik Josef
(Vir: Slovenski šolski muzej, Ljubljana, 2015)

Nemška državna gimnazija v Gorici, 1913
(Vir: Slovenski šolski muzej, Ljubljana, 2015)

Po končani gimnazije je bil Jožef Gabršček vpoklican v avstro-ogrsko vojsko, verjetno v 97. pehotni tržaški polk, morda tudi v 10. pehotni bataljon – »Soški«, ki je maja 1915 na Krasu edini sodeloval v bojih na soški fronti. O njegovi »vojaški karieri« priča samo fotografija iz ujetništva, predpostavljam iz italijanskega, ko je bil star 20 let¹⁰⁰.

Jožef Gabršček, pozdrav iz ujetništva, 1918
(Zasebni arhiv Vide, A., posredovana 12/2015)

¹⁰⁰ Po poizvedovanju sem 17. 3. 2016 dobil odgovor iz Dunajskega vojnega arhiva, da Jožef Gabršček ni bil častnik AOV niti, da je bil ujetnik v Italiji. To tudi pomeni, da je bil zelo verjetno navadni vojak 97. tržaškega polka, ujetnik pa potem le v Rusiji.

Po končani 1. svetovni vojni je šel v Trst, kjer se je aktiviral v političnem življenju. Kot novinar je sodeloval v glasilu »Edinost«, od 1922 do 1926 pa je bil tajnik političnega društva »Edinost«, ki ga je vodil dr. Josip Vilfan (Wilfan)¹⁰¹.

Marija Mrak, Tolmin, 1937
(Vir: zasebni album Zvonimir)

Jožef se je prvič poročil 16. 2. 1925 v Tolminu z Marijo, roj. Mrak (rojena 21. 2. 1895 v Plavah pri Gorici očetu Petru in materi Mariji (Marijani), roj. Goljevšek). Peter je umrl 10. 5. 1924 v Tolminu, mati Marija pa 17. 12. 1928 tudi v Tolminu. Poročni priči sta bila Albert Rejec (kasnejši vodja TIGR-a), star 25 let, in Ignac Mrak, zasebnik, star 43 let. Zakonca nista imela otrok. Nekaj časa sta živela v Trstu, vendar sta se kmalu ločila. Marija se je vrnila v Tolmin, kjer se je 2. 1. 1950 poročila z Andrejem Kavčič iz Dolj. Umrla je 10. 11. 1957 v Tolminu.

Zori Tusulin in Jožefu se je 1929 v Beogradu rodil sin Iztok, katerega je pozneje posvojil Zorin mož Adolf Ausec (več o njem in materi v zadnjem delu članka).

Drugič se je Jožef poročil v Beogradu z neko Ljubico (priimek ni znan), s katero je imel otroka, ki je bil ob njegovi smrti star 15 let (spol ni znan). V Beogradu sta leta 1946 stanovala v Stavričevi ulica številka 8.

Poleg Jožefa sta imela še sina Ivana, ki je bil rojen 9. 3. 1901 na Ljubinju številka 47. Dne 7. 5. 1932 se je Ivan v Tolminu poročil s Štefanijo roj. Drole (rojena 10. 12. 1908 v Rutu očetu Jakobu in materi Ani, roj. Beguš). Dne 21. 3. 1933 se jima je rodil sin Edvard, ki pa je čez dva dni umrl. Leta 1934 sta zapustila domačijo in odšla v Slovenijo. Nazadnje sta živela v vasi Gotovlje pri Žalcu, kjer je Ivan umrl 31. 1. 1978, soproga Štefanija pa 5. 8. 2000. Potomci so znani – hčerki s sinovoma živijo v okolici Celja. Razen očetovih

¹⁰¹ Kot poslanec v rimskem parlamentu je imel dr. Josip Vilfan še drugega tajnika – Uga Ubaldija, znanega italijanskega obveščevalca, pa se nehote vsiljuje misel, da je Jožef Gabršček kot osebni tajnik tudi nadziral Wilfana in obveščevalno pariral Ubaldiju oz. Ovri.

spominov iz Tolmina drugih povezav z Jožefom, ko je živel v Beogradu, nista imeli. Ivan je nekajkrat obiskal sorodnike v Volarju (Fon, Četrtič, Sovdat, Kanalec)¹⁰².

Gabršček Ivan in Štefanija, poročna, 1932,
Tolmin (v sredini, priči ob strani)
 (Zasebni album hčerke Vide A., 12/2015)

Ko je bil Jožef leta 1948 v Beogradu obsojen na smrt, je brat Ivan to izvedel iz časopisnih poročil. Pisno je poizvedoval o usodi brata Jožefa, vendar odgovora ni dobil. Jožefov sin Iztok je pozneje obiskal strica Ivana v Gotovljah, pa so tako zvedeli za njegovo mater Zoro in otroka.

B) Jožef (Josip) Gabršček – pobudnik in ustanovitelj organizacije TIGER

Nesporne so zasluge Jožefa (Josipa) Gabrščka, sicer tajnika političnega društva **Edinost** v Trstu, da je bil glavni pobudnik organizacije Orjuna v Trstu in okolici, ker je želel v borbo proti italijanskim oblastem na Primorskem vnesti več ostrejših oblik, ki jih je takrat začela propagirati Orjuna.

¹⁰² V rodovini je bilo tudi nekaj partizanov. Znan je Viktor Kanalec - Blisk (1923–1985), rez. kapetan, iz Volarij pri Tolminu, kurir P–1 na Mrzlem vrhu. Vir: Zgodovina relejne postaje P–23, www.tolmin.si.

Pogosto se pozablja, da je bil Jožef Gabršček tudi prvi pobudnik in ustanovitelj organizacije TIGER v Trstu, kar je leta 1990 dokumentirala tudi naša priznana zgodovinarica dr. Milica Kacin Wohinz. S tajnimi dokumenti bivšega francoskega konzulata v Trstu to potrjuje tudi Tina Breclj, mlada diplomantka Univerze v Kopru, pod mentorstvom dr. Gorazda Bajca¹⁰³, ko na str. 39 navaja (ni lektorirano, okrepjeno avtorja):

5.3. Začetki ilegalnega združevanja

Ilegalna organiziranost je obstajala od konca leta 1924 oz. začetka leta 1925. Takrat se začne na Primorskem iredentično gibanje na pobudo tržaške mladine in kasneje ljubljanskih nacionalnih krogov. Začetnik ilegalnega gibanja je bil Josip Gabršček, ki je 28. decembra 1924 v prostorih Edinosti sklical sestanek, ki se ga je udeležilo 18 ljudi iz pomembnejših krajev Julijske krajine ter jugoslovanski konzul iz Trsta. Skupaj so se odločili za ustanovitev ilegalne organizacije, ki bo varovala, opravljala obveščevalna dela in izvajala »teroristične« akcije. Poimenovali so jo Trst, Istra, Gorica, Edini, Reka (TIGER), delovala je neodvisno ali celo proti Orjuni, člani pa so prisegli jugoslovanskemu konzulu (Milica Kacin Wohinz, 1990, 52–54).

TIGER in Orjuna ste se 20. decembra 1925 dogovorili za skupni sestanek, da se združijo v organizacija Orjuna v Italiji (Orjunavit). Med organizacijama so obstajali tesnejši stiki približno dve leti, vendar so bile njihove akcije ločene.

TIGER ni opravljal veliko »terorističnih« akcij, orjunaške pa so bile nasilne še zlasti v letih takoj po vojni. Začetek marca 1926 so na primer izvedli rop v Prestranku, zapleti z naropanim denarjem pa so botrovali odcepitvi TIGER-a od Orjune poleti 1926. Edinost je namreč rop in takšne načine obrambe pred raznarodovanjem obsojala (Milica Kacin Wohinz, 1990, 55–59).

»Uradno« stališče do ustanovitve organizacije TIGR leto dni pozneje na Nanosu, brez Jožefa Gabrščka, pa je bilo naslednje:

Z namenom, da se okupirana slovanska naroda v Italiji povežeta v boju proti fašizmu na Primorskem in v Istri, se je skupina primorskih Slovencev: Albert Rejec, Zorko Jelinčič, Dorče Sardoč, Jože Dekleva, Andrej Šavli in Jože Vadjal, sestala na Nanosu sredi septembra 1927 in tako postavila temelje organizacije TIGR (navdih za ime so dobili pri glasilu istrskih dijakov, ki je izhajalo v Karlovcu pod naslovom TIMOR, kar je pomenilo Tužno Istru moraju osloboditi rodjaci). Sestanek je bil neformalen. Zaradi konspiracije niso pisali zapisnika. Kmalu nato so se v Trstu sestali Fran Marušič, Vekoslav Španger, Zvonimir Miloš in Drago Žerjal. Na sestanku so bila sprejeta pravila tajne organizacije, ki je kasneje dobila ime Borba in se je povezovala in delovala z organizacijo TIGR.

Upravičeno se zato postavlja vprašanje, zakaj so sami tigrovci nekako zatajili začetno vlogo Jožefa Gabrščka?

Ali je bilo krivo sovražno poročanje ljubljanske Orjune ali pa so obstajali osebni spori med »čelniki« organizacije TIGR in Orjune? Vsekakor so bile posredi tudi reakcije italijanske

¹⁰³ Tina Breclj, *Pogledi francoskega konzulata na Prvi tržaški proces 1930*, Diplomaska naloga, Univerza v Kopru, Fakulteta za humanistične študije, 2012, Koper.

Ovre, katera se je na vse mogoče način zoperstavljala obveščevalni službi VKJ – tudi preverjanju in kompromitaciji »dvojnikov«!

C) Neobjektiven odnos ljubljanskega časopisa Orjuna do Jožefa (Josipa) Gabrščka leta 1928

Italijanski generalni konzulat v Ljubljani – špijnsko gnezdo (omenjen Josip Gabršček)
(Vir: Orjuna, 11. 2. 1928, Ljubljana, 1. in 2. stran)

Opravil sem delno analizo pisanja ljubljanskega časopisa Orjuna leta 1928 v odnosu do Jožefa Gabrščka, sicer priznanega vodje Orjune v Trstu do formiranja organizacije TIGER 1924 v Trstu, kjer je bil prav Gabršček dejanski pobudnik¹⁰⁴. Na sestanku septembra 1927 na Pleši na Nanosu Gabršček ni sodeloval, ker se je skrival pred italijansko policijo v

¹⁰⁴ Tina Brecelj, ibidem.

Tolminu. Bil je pa o sestanku in nameri vsekakor obveščen¹⁰⁵. Več dokazov je, da je obveščevalna služba VKJ dodobra izkoristila delovanje orjunašev proti italijanskim oblastem na Primorskem. Pri tem so se dokaj vneto angažirali tudi jugoslovanski konzuli v Trstu seveda prikriti obveščevalni častniki VKJ. Nedvomno jim je največ pomagal Jožef Gabršček, tajnik **Edinosti**, glavnega političnega društva v Trstu.

Kdaj je obveščevalni center VKJ v Ljubljani navezal neposredne stike z Jožefom Gabrščkom, ni točno znano, ker so dokumenti tega centra v začetku aprila 1941 uničeni. Kot eden od vidnih političnih aktivistov iz Trsta je bil vsekakor zelo dober vir za obveščevalno delovanje VKJ proti Italiji. Z jugoslovanskim konzulom Dušanom Stepanovićem v Trstu (1924–1926) pa je Jožef Gabršček najverjetneje sodeloval že kot orjunaš. Tudi z njegovim naslednikom Vladislavom Savićem (1926–1928).

Verjetno se je to zgodilo še pred ilegalnim prihodom v Ljubljano, 1. 12. 1927. Kmalu zatem je bil v Trstu v odsotnosti obsojen na 6 let zavora, leta 1928 pa je italijanska policija v Gorici za njim že razpisala tudi tiralico! Glede obveščevalnih razlogov in osebne sposobnosti je bil primeren kandidat za t. i. »dvojnika« proti Ovri oz. proti italijanskemu generalnemu konzulu Lodovicu Gavottiju v Ljubljani.

Za svoje rojake – Primorce – pa je Gabršček kmalu postal izdajalec, seveda po poročanju Orjune! Kaj se je zgodilo? Konzul Gavotti je svojim šefom poročal, da mu je Gabršček ponudil določene »usluge«, vendar pa se mu zdi, da ni iskren in da je dejansko dvojniki.

Da bi preveril svoje sume, je na konzulatu namerno pustil odprto železno omaro, v kateri so radovedni orjunaši, tako je vsaj poročal Filip Kosec, »odkrili«, da je Gabršček tajni agent italijanskega konzula. Gabršček je sicer to najprej zanikal, ko pa so mu pokazali dokument, da je za neko agenturno poročilo o »biciklističnem bataljonu« prejel določeno vsoto denarja, ga je ljubljanski obveščevalni center VKJ moral takoj umakniti. Namreč, prvega odkritega agenta konzula Gavottija – Egidija Perica¹⁰⁶ so orjunaši v svoji vnemi ubili kar sredi ljubljanskih ulic, pa je zato nekaj orjunašev, na čelu s svojim »velikim čelnikom«, ing. Markom Kranjcem, pristalo v preiskovalnem zaporu. Da se ne bi kaj podobnega zgodilo tudi Gabrščku, ga je ObC VKJ v Ljubljani moral zaščititi in ga je zato poslal v Avstrijo in Francijo, nato pa v Skopje in Beograd.

Možna je seveda tudi druga razlaga. Namreč, tedanji urednik Orjune, Jože Špan, naj bi bil prikriti agent Ovre, saj so po njegovih obiskih na Primorskem, sledile aretacije ljudi s katerimi je stopil v stik, a odkril naj bi ga prav Jožef Gabršček, prej vodilni član Orjune v Trstu.

Neargumentirane so tudi domneve, da naj bi Orjuna imela svojo obveščevalno službo. Policija, zlasti pa obveščevalna služba VKJ, sta imeli popoln nadzor nad delovanjem Orjune, ker je prihajalo do raznih spopadov in samovoljnega ravnanja orjunašev. Prav zaradi nekaterih ekstremnih in samovoljnih dejanj orjunašev v Sloveniji (rop v Prestranku,

¹⁰⁵ Zorko Jelinčič, *Pod svinčenim nebom, Spomini tigrovskega voditelja*, Goriška Mohorjeva družba, 1994, str. 127.

¹⁰⁶ Dne 8. 9. 1928 je bil na svojem stanovanju Zeljarska ulica 7 v Ljubljani skozi okno ustreljen z dum-dum kroglo 32 lesni trgovec Egidij Peric, eden prvih orjunašev v Ljubljani, ki pa je prišel v spor z vodstvom Orjune, ker ni hotel sodelovati v roparskih akcijah. Prva sta bila osumljena umora in aretirana Josip Kukec in Filip Kosec, pozneje pa tudi drugi orjunaše z »čelnikom« ing. Kranjcem vred. Ker jim tožilstvo ni dokazalo umora, so bili izpuščeni (Vir: Slovenec, septembra 1928).

umor Egidija Perica idr.) je obveščevalni center VKJ v Ljubljani doživel številne kritike in pritiske s strani Italijanov, ki jih je diplomacija v Beogradu reševala na svoj način, predvsem zaradi ohranjanja dobrih meddržavnih odnosov ali prijateljskih zvez s kraljevim dvorom (italijanski poslanik v Beogradu, general Bodrero, je bil osebni prijatelj kralja Aleksandra). Tako je bil polkovnik Viktor Andrejka, načelnik ObC VKJ v Ljubljani leta 1932 upokojen, Tone Batagelj, policijski komisar na Jesenicah, tudi obtoženec (za vohunstvo) na Prvem tržaškem procesu, pa premeščen v Skopje.

Nekateri raziskovalci so pomembno vlogo pripisovali Filipu Koscu, ki naj bi menda vodil obveščevalne akcije orjunašev v Ljubljani. Odkril in dokazal sem, da gre za popolno laž, saj je namerno zavedel tudi g. Nikolo Milovančeva, avtorja članka o Gabrščku v PSBL.

Navedel sem tudi glavni dokaz: Jožefu Gabrščku je pripisal agenturni psevdonim »Rosario Leto«, kar pa je bilo popolnoma zgrešeno¹⁰⁷, saj se je tako pisal prikriti Ovrin obveščevalec na konzulatu v Ljubljani!

No, Filip Kosec je nazadnje v svoji biografski povesti¹⁰⁸ samo z eno besedo omenil »nekega Gabrščka«, pred tem pa je leta 1986 g. Nikoli Milovančevu v pisni izjavi¹⁰⁹ povedal naslednje:

N. M.: Gaberšček? Njega so pozneje obdolžili, da je bil izdajalec, je pobegnil s Primorske in je menda šel v Avstrijo, potem pa v Francijo. Pred tem je živel v Trstu.

F. K.: Ne vem. Veste, sedaj me pa spomin malo zapušča. Sedaj ne vem ali je to bil Gaberšček ali je to bil Berščak. Eno od teh imen sem jaz enkrat slučajno (slišal?) eno poletno popoldne, pozno popoldne, ko sem čakal na konzula in je konzul pozabil blagajno zakleniti. In ko sem jaz odprl in sem jaz pogledal, denarja se nismo dotaknili, smo pazili, jaz sem potem nekako malo zasumil, sem vzel to v poštev, da je to nekakšna past, ker čudil sem se kako je to, ključiči so bili notri in vse je bilo notri, škoda da nisem imel nobenega, da bi odtise napravil, nisem imel nobene take možnosti in sem zelo pazil. Ampak sem našel eno črno knjižico, vezano knjižico, pa pogledam notri, je bilo notri en blagajniški seznam, v katerem je bila cela vrsta zneskov, kjer je pisalo temu in temu sem dal za to toliko, temu sem dal toliko. To je bil konfidentski seznam, koliko je komu dal in med njimi je bil tudi on, ali je bil to Berščak ali je bil Gaberšček, ne vem. En visok je bil.

N. M.: Gabršček je potem, ko je prišlo do zadeve Peric, pobegnil, ker ga je bilo strah zaradi tega, ker je bil konfident.

¹⁰⁷ Rosario Leto je bil uspešen Ovrin operativce, ki je deloval na ljubljanskem konzulatu pod krinko arhivarja. Po „ljubljski aferi“ leta 1928 je bil premeščen v Buenos Aires. Mauro Canali v svoji knjigi *Le spie del regime* na str. 42 in 52 omenja, da je bil Rosario Leto pred letom 1926 „vrhovni arhivar Uprave notranjih zadev“ v Rimu, v Ljubljano pa je bil poslan zaradi nadzora nad „prevratniškimi gibanji“ na občutljivi italijansko-jugoslovanski meji kot eden prvih obveščevalcev novoustanovljenega oddelka politične policije – Ovre in je začel iz Ljubljane poročati pod psevdonimom „Alfredo“, kasneje pa pod kodno številko „2“.

¹⁰⁸ Lida Turk, *Nenavadne zgodbe Lipeta Kosca*, Mladika, 2010, Trst, str. 72.

¹⁰⁹ Pogovor Nikole Milovančeva (N. M.) s Filipom Koscem (F. K.), str. 24 in 25, dne 17. 12. 1986 v Ljubljani, tonski posnetki v arhivu INZ, pisne kopije pri N. M. in pri avtorju.

F. K.: To je bila pa moja zadeva. To je bilo tako. Sedaj ne vem ali je bil Gaberšček ali je bil Berščak. Gaberšček je bil tisti. To je bilo ravno v tistem času, ko je izbruhnila tista afera Bodlerova. In potem ko sem jaz tisto dobil, sem jaz naročil Pepetu Kukcu, sem rekel, da ga naj poišče in da ga naj pripelje k meni na vsak način, ampak s silo ali pa z milo. In on ga je nekje dobil in ga zvečer pripeljal k meni v gledališče, k predstavi., kjer sem bil jaz v službi, jaz dobro vem. Vi ne poznate ljubljanske opere? Na desno so vratca na oder iz orkestra na oder iz dvorane, in jaz sem bil pa tam v ozadju in ga pripelje Mahkota, to je bil direktor, on je pa malo sumil, nekaj je vedel in ta ga s pištolo na hrbtu pripelje k meni, notri je bila pa dežurna pisarna, ker pri predstavah je bil vedno en član uprave dežurni, in ga pripelje notri in pravi tukaj ga imaš. On pa takoj kraval, barabe, kaj pa mislite, mene obtožujete za špijona, bom vam že jaz pokazal, je vpil. Jaz sem rekel, čisto tiho bodi, midva se ne bova prav nič zgovarjala, ampak sem mu povedal, dne tega pa tega si dobil za poročilo o biciklističnem bataljonu Jakliču toliko in toliko. On je pa kar onemel. Točno to kar sem jaz napisal in tam je bilo napisano, da je Gaberšček dobil toliko in toliko okrog 2.000.- ne vem, sedaj se ne spomnim več, in to sem jaz njemu povedal. Sedaj pa tukaj boš podpisal tole listino. Jaz sem pa to že naprej imel vse pripravljeno in je bilo notri napisano, to je bilo pa ravno v tistem času, kol je konzul dal izjavo, da se ne peča s špijoni, jaz sem pa hotel to malo izrabiti, in sem rekel, tukaj boš ti podpisal, da si ti res bil italijanski konfident in da si sprejemal denar, ampak, da si bil to prisiljen, ker si bil v takih težkih gmotnih razmerah, to boš ti podpisal, potem pa izgini iz Ljubljane, da te ne vidimo več. In je on dejansko tisto listino podpisal, tisto listino sem jaz potem spravil in jo nisem več rabil, on je pa izginil. A to je bil Gaberšček? Jaz mislim pa da je bil Berščak.

Pisno izjavo (nelektorirano) Filipa Kosca navajam prav zaradi tega, ker so ga mnogi zgodovinarji in raziskovalci omenjali celo kot vir in na podlagi njegovih prvotnih izjav zmotno ocenjevali, da je bil Jožef Gabršček celo italijanski vohun!

Sicer je bil Filip Kosec protislovna oseba. Ne gre pozabiti, da je bil kot avstro-ogrski vojak tudi ujetnik v Rusiji, pa navaja nekakšno čudno pot vrnitve v Slovenijo. Verjetno je tudi on moral skozi roke sovjetske Čeke, tako kot vsi ostali povratniki, seveda pa tega ni omenjal. Italijanski konzulat v Ljubljani naj bi bil njegova »zadeva«.

Tudi sicer ne smemo pisanja ljubljanske Orjune sprejeti za povsem zanesljivo, saj je očitno, da je uredništvo okrog leta 1927/28 začelo nekakšno hajko proti tigrovcem in tudi proti obveščevalcem VKJ, ki je zavračala njihove samovoljne akcije. Ničesar bogokletnega ne bom rekel, če omenim, da je prav primer Jožefa Gabrščka očiten znak, da je tudi Orjuna delovala za račun Ovre. Velja spomniti na izvor Orjune (Dalmacija), kakor tudi poznejše približevanje fašističnim načelom.

Tako se je začela leta 1929 Gabrščkova trnova pot nekaterih razkritih dvojnikov. Menda je najprej odšel v Avstrijo, da bi dokončal študij prava, toda kmalu se je podal proti Skopju in Beogradu. Zelo verjetno je, da je bil še nadalje v zvezi z vojaškimi obveščevalci – tokrat direktno z operativci obveščevalnega oddelka GŠ VKJ, še bolj verjetno pa s Tonetom Batageljem, rojakom in dobrim znancem (še iz gimnazije v Gorici), ki je tedaj postal šef UJKE – protiobveščevalne službe policijskega ministrstva v Beogradu. Ustanovitev UJKE je bila posledica atentata na kralja Aleksandra v Marseju (Marseillesu) v Franciji¹¹⁰, ki bi

¹¹⁰ Marijan F. Kranjc, *Zarote in atentati na Tita*, Grafis Trade, Grosuplje, 2004, str. 59–68: *Atentat na kralja Aleksandra Karađorđevića (oktober 1934)* – atentatorji ustaše, pobudnika Benito Mussolini in Ante Pavelić.

ga lahko ne samo odkrili, temveč tudi preprečili, če bi policija imela učinkovito protiobveščevalno službo.

Gabršček se je menda začel ukvarjati s trgovski posli. Albert Rejec se je kot poročna priča, pa tudi kot šef TIGR-a v Beogradu, dokaj redno sestajal z njim. Verjetno ga je pozneje omenjal tudi organom Ozne oz. srbske Udbe.

Č) Arhivski podatki iz Srbije od 1941 do 1946

Poleg podatkov iz arhiva vrhovnega sodišča Srbije o obsodbi Jožefa (Josipa) Gabrščka na smrt z ustrelitvijo leta 1948 zaradi velikega kriminala (verjetno je mogoče govoriti o montiranem političnem procesu proti nekdanjemu orjunašu in tigrovcu¹¹¹, podobnem dachauskim procesom v Ljubljani), je kolega M. S. iz Beograda v Arhivu Srbije pridobil tri zanimive dokumente, ki delno razkrivajo doslej neznano usodo Jožefa Gabrščka med nemško okupacijo in po letu 1944.

Gre za naslednje tri dokumente¹¹²:

- Seznam (173) pripadnikov nemške manjšine v Beogradu, tudi Josipa Gaberščka na 130. mestu, katerim je bila zaplenjena lastnina po odloku mestne komisije za konfiskacije v Beogradu leta 1946;
- Odlok mestne komisije Beograda za konfiskacijo lastnine o zavrnitvi pritožbe Gaberšček Ljubice, Stavričeva ulica 8, v Beogradu;
- Rokopisna beležka uslužbenca arhiva brez datuma, s pečatom Arhiva Srbije, da je bil Josip Gaberšček v službi nemške vojske, da je soproga Ljubica prejemale nemško vzdrževalnino ter njena izjava, da mož ni bil Nемеc, temveč Slovenec, kakor tudi, da so ga tamkajšnji Nemci uvrstili na »svoj« seznam.

Red. št.	Prezime in ime	Ulica in broj	Broj rešenja	Priloge
113.	Винтер Георг	Крала Александра	126 18606/250	намета
114.	Бонд Рихард	Молерова	43 18606/248	"
115.	Ван Карло	Политарова	42 18607/255	11.264.ч.ж.н.в
116.	Валда Владимир	Оксика	12 18524/75	кључи
117.	Вале Роберт	Иж.Гарликовна	4/1 17496/81	наметај
118.	Васар Ивча	Трпаче Марије	9 17757/18	разно ствари
119.	Васе Марсара	Селаре Вучића	48 18324/91	"
120.	Венерле Катарина	Кралевацка	113 1832/88	"
121.	Винтор Акилија	Кралевацка	23 20348/805	"
122.	Виндич Фердинанд	Трпачија	35 20348/734	"
123.	Витман Филип	Кралевацка	51 17498/49	"
124.	Ванбергер Бартолар	Трпачија	31 18690/368	ж.м.б.а
125.	Геол Јанко	Крала Александра	206 111/2345	разно ствари
126.	Грота Марија	Чубрина	3-а 3681	350.- др.вр.
127.	Гржнер Брала	Коса Јана	53 2798	805.- "
128.	Грунвалд Филип	Ропачевацка	9 3624	разно ствари
129.	Гара Ђурађа	Нобојина	8 3089	ж.м.б.а
130.	Габришек Јосиф	Славјана	8 2910	"
131.	Гаск Гасор	Кралевацка	46 2907	"

Seznam (173) pripadnikov nemške manjšine v Beogradu,,
pod štev. 130 Josef Gaberšek, Stavričeva ulica 8, pritožba
(Pridobljeno v Arhivu Srbije, decembra 2015)

¹¹¹ Marijan F. Kranjc, generalmajor v pokoju, *Josip Gabršček – 1948 v Beogradu obsojen na smrt zaradi gospodarskega kriminala* (Razkrita tragična usoda Josipa Gabrščka po letu 1943, znanega orjunaša in tigrovca) (vstavljeno 19. 7. 2015).

Marijan F. Kranjc, generalmajor v pokoju, *Josip Gabršček – soobtoženi na procesu 1948 v Beogradu in njihove kazni* (vstavljeno 8. 8. 2015).

¹¹² Arhiv Srbije, Josip Gaberšček, T-233 – F 720 (pridobljeno decembra 2015).

ПРЕДСЕДНИШТВО
НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ СРБИЈЕ
Комисија за решавање по жалба-
ма на одлуке о конфискации
немачке имовине
Бр. 67
5. XII. 1946 год.
Београд

Комисија за решавање по жалбама на одлуке о конфискации
немачке имовине при Председништву Народне скупштине НР Србије у саставу
Михајла Борбенића, као председника, Милошара Драговића и Радомира Станкови-
ћа, као чланова и секретара Дионисија Продановића, а на основу чл. 30 Зако-
на о конфискации имовине и о извршењу конфискации, чл. 1, 2, 3 и 6 Одлуке
АВНОЈ-а од 21. XI. 1944 год. у вези аутентичног тумачења тач. 2 чл. 6 пом. Од-
луке АВНОЈ-а, односно на основу Закона о потврди и изменама и допунама
горњег закона и Одлуке АВНОЈ-а, узела је у разматрање предмет конфискации
је ствари Јосефа Габершека у ул. Ставрићевеј бр. 8 у Београду, а по жалби Е.
Бипе Габершек, из Београда ул. Ставрићева бр. 8, противу решења Градске ко-
мисије за конфискацију немачке имовине у Београду бр. 2910 од 17. IV. 1946
год. и донела је следеће:

РЕШЕЊЕ:

Жалба Јубице Габершек, из Београда ул. Ставрићева бр. 8 Оп-
шТИНЕ СЕ као неоснована и решење Градске комисије за конфискацију не-
мачке имовине у Београду бр. 2910 од 17. IV. 1946 год. ПОТВРЂУЈЕ.
Решење доставити жалби и осталим заинтересованим лицима
с тим да је ово решење одмах извршено.

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ

Комисија за решавање по жалбама на одлуке о конфискации
немачке имовине није могла уважити жалбене наводе и одлучила је као у
диспозитиву овога решења, јер се из аката овога предмета види да жалба
није ничим доказала да су пописне и конфисковане ствари била лична своји-
на, која иначе може издучном тужбом код надлежног суда то доказивати и тра-
жити своје право.

С. Ф. С. НИ
Секретар,
В. Јаковчић

Чланови,
М. Драговић

Претседник,
Михајла Борбенић

**Odložba Predsedstva Ljudske skupštine Srbije,
Komisije za reševanje pritožb po odločitvi o konfiskaciji
nemške lastnine, Beograd, 5. 12. 1946, pritožnica
Ljubica Gaberšek, Stavrićeva 8, Beograd
(Pridobljeno decembra 2015)**

*Јосиф Габершек: био сам на лагеру у Јунаку
за време окупације, а моја жена и деца су
постали жртве концентрационог логора.
Ваше су само 4 немачке куће конфисковане,
јер се неговаше на бр. 8 Габершек
у ул. Ставрићевеј бр. 8, а не немачке
куће, јер су оне биле конфисковане.
Наша жена и деца су у логору у Јунаку,
а не у логору у Јунаку, као Немци
и а њихови су отпори, а она
јединица која је била у логору,
а она је била у логору у Јунаку,
а она је била у логору у Јунаку,
а она је била у логору у Јунаку.*

*Мислим: Јосиф Габершек је
како није у логору, а су конфис-
коване ствари оне сајма, а не
немачке ствари. Јосиф Габершек.*

ХИВ СРЕМ
БЕОГРАД

**Rokopisna beležka uslužbenca Arhiva Srbije,
brez datuma, s pečatom AS Beograd
(Pridobljeno decembra 2015)**

Prečrkovanje v latinico:

Josef Gaberšek: bio nemački vojnik za vreme okupacije, a njegova žena žalilja primala izdržavanje od Nemaca. Konfiskovane su samo 4 neznatne kučne stvari.

Žali se njegova žena Ljubica Gaberšek i u žalbi navodi, da su kučne stvari njena svojina, a ne njenog muža, jer jih je ona dobila kao miraz.

Njen muž nije Nemač, već Slovenac, ali su ga Nemci registrovali kao Nemca i pozvali ga pod oružje, al ona primala je neko mesečno izdržavanje.

Mišljenje: Žalbu odbaciti jer žalilja nije dokazala, da su konfiskovane stvari njena svojina, a ne njenoga muža Josefa Gaberščka.

Slovenski prevod¹¹³:

Josef Gaberšek: med okupacijo je bil nemški vojak, njegova žena, pritožnica, je prejerala vzdrževalnino od Nemcev. Odvzeti so ji samo 4 navadni hišni predmeti.

Pritožuje se njegova soproga Ljubica Gaberšek, pa v pritožbi navaja, da so hišni predmeti njena lastnina, ne pa njenega moža, ki jih je dobila kot doto.

Njen mož ni Nemač, temveč Slovenec, vendar so ga Nemci registrirali kot Nemca in ga mobilizirali, ona pa je prejerala mesečno vzdrževalnino.

Mnenje: pritožbo zavrniti, ker pritožnica ni dokazala, da so odvzeti predmeti njena lastnina, ne pa njenega moža Josefa Gaberščka.

D) Rekonstrukcija bivanja in delovanja Jožefa (Josipa) Gabrščka v Beogradu od 1929 do 1948

Zaradi rekonstrukcije bivanja in delovanja Jožefa (Josipa) Gabrščka v Beogradu od 1929 do 1948, poleg sodnih in drugih dokumentov, ki sem jih uspel pridobiti v beograjskih arhivih, navajam tudi nekaj podatkov iz italijanskih policijskih arhivov¹¹⁴, ki jih je povzel dr. Boris Mlakar v svojem članku o slovenskem delu Orjune¹¹⁵.

¹¹³ Oba prevoda sta moja, s tem da mi je pri prečrkovanju iz cirilice v latinico pomagal znanec R. K., specialist za cirilico (srbsko, bolgarsko in rusko).

¹¹⁴ ACS, *Casellario Politico Centrale*, šk. 2213

¹¹⁵ Boris Mlakar, *Zaton Organizacije jugoslovenskih nacionalistov – Orjune pod budnim očesom italijanskih fašističnih oblasti*, Prispjevki za novejšo zgodovino, letnik III., šte. 2, Ljubljana, 2013.

Avtorja člankov o Jožefu Gabrščeku v PSBL in spletnem leksikonu Primorci.si navajata, da po letu 1943 ni nobenih podatkov o njem, kar pa ne bo držalo. Točno je namreč, da ni bilo nobenih podatkov o njegovem bivanju in delovanju vse do 2013 (Boris Mlakar navaja, da je Gabršček leta 1943 bival v Beogradu kot pripadnik nemške delovne organizacije TODT), a podatke o njegovi smrti leta 1948 sem odkril sredi letošnjega leta v arhivu vrhovnega sodišča Srbije.

Očitno je, da je bil Jožef Gabršček tudi v Beogradu na zvezi z italijansko ambasado oz. obveščevalci Ovre, saj drugače ne bi mogli navajati kopice zanimivih podatkov, npr., da je pod kontrolo beograjske policije, češ da so ga dobili s ponarejenim potnim listom ob poizkusu odhoda v Ameriko. Navajajo tudi, da je 1936 zaprosil za italijanski potni list za odhod v Etiopijo, kjer naj bi bil zelo koristen zaradi znanja tujih jezikov. Prav tega leta je italijanski ambasador opravil z Gabrščkom temeljit pogovor – poročilo je bila menda dolgo kar 21 strani, v katerem mu je Gabršček »odkrito« povedal mnoge zanimivosti o svojem delovanju v Orjuni in tudi v TIGR-u! Mnogi so napačno sklepali, da je šlo v tem primeru za agenturno poročilo! Prepričan sem, da je prav narobe! Šlo je za vrhunsko poročilo dvojnika, ki ga je sestavil obveščevalni organ GŠ VKJ ali pa celo Ujka, saj se v podobnih »poročilih« vedno navaja vsaj 70 % resničnih podatkov, da bi zavedli nasprotno stran (Ovro) glede »zvestobe« agenta! Predpostavljam, da je Jožef Gabršček v tem obdobju kot mnogi drugi tigrovci, tudi Albert Rejec, dejansko deloval po nalogah britanske obveščevalne službe SIS ali SOE.

Da pa je Jožef Gabršček tudi po okupaciji Beograda aprila 1941 deloval kot dvojniki proti Ovri in italijanski ambasadi, skoraj ni nobenega dvoma, saj je prav ambasador februarja 1943 poročal, da se Gabršček še vedno nahaja v Beogradu, da je v službi pri nemški delovni organizaciji TODT in da je zaprosil za izdajo potnega lista za službeno potovanje v Berlin, za kar kvestura v Gorici ni imela nobenih zadržkov. Možno je tudi, da je določene usluge nudil tudi nemški SD, nazadnje pa tudi Ozni¹¹⁶. Torej, »četvorček«, zvest britanskemu SIS!

Zanimivo bi bilo izvedeti, kako se je Gabršček znašel na seznamu nemške manjšine v Beogradu. Zdi se mi dokaj verjetno, da je kot dvojniki ravnal po navodilih obveščevalne službe VKJ pa tudi britanskega SIS ali SOE, in bil ob nemški okupaciji še vedno v stiku z italijansko ambasado v Beogradu. Zelo je verjetno, da so ga Italijani usmerili, da se zaposli v nemški delovni organizaciji TODT, kjer so gotovo potrebovali tudi spretni trgovci. O povezavi z Italijani govori podatek, da se je goriška kvestura leta 1943 strinjala z izdajo potnega lista, da lahko službeno potuje v Berlin. To tudi potrjuje, da je v beograjski centrali TODT (Südosten) imel dokaj pomembno funkcijo.

Verjetno ne bo držalo, da je bil Gabršček v nemški redni vojski, saj gre verjeti italijanskemu ambasadorju, da je bil pripadnik TODT-a. Če je soproga prejemale mesečno vzdrževalnino, bo tudi zelo verjetno, da je bil Gabršček na neki višji funkciji. Malo je verjetno, da so ga na seznam nemške manjšine vstavili pripadniki te manjšine, saj so takšne sezname sestavljali v glavnem organi Ozne oz. Udbe.

¹¹⁶ Iz zgodovine obveščevalnih in protiobveščevalnih služb je znano, da so obstajali tudi podobni primeri. Osebnim sem imel na zvezi tudi »petorčka« s psevdonimom »Boris«, ki je bil tajni sodelavec Gestapa, Ozne oz. Udbe, IOS (italijanska), POS (poljske) oz. KGB in VS JLA. Ko smo ugotovili, da je dejansko iskren KGB in smo ga nameravali aretirati, je zbežal na Poljsko..

Ker pa je bil po osvoboditvi Beograda oktobra 1944 postavljen na dokaj visok položaj v eni od zveznih gospodarskih ustanov za poslovanje s tujino, je verjetno Gabršček imel tudi določene varnostne zasluge. Kdaj so tedanji organi Ozne izvedeli za njegovo delovanje kot orjunaša in tigrovca, ne gre zanemariti (Alberta Rejca so organi srbske Ozne odkrili na sremski fronti med partizani že 1944). Kako pa sta Vos in Ozna v Sloveniji ravnala s tigrovci pa je že znano (britanski vohuni).

Da bi Gabrščka na seznam pripadnikov nemške manjšine uvrstili le-ti, je malo verjetno. Prej je šlo za namero Ozne oz. Udbe, da so ga sredi leta 1946 kompromitirali, a že septembra 1947 tudi aretirali zaradi izmišljenega velikega gospodarskega kriminala. Marca 1948 je bil kot prvoobtoženi v skupini gospodarstvenikov v montiranem sodnem procesu obsojen na smrt z ustrelitvijo. Vrhovno sodišče Srbije je prošnjo za pomilostitev zavrnilo, češ da se je družil s sovražniki nove Jugoslavije. Očitno je šlo za povračilni ukrep proti »britanskemu vohunu« in tigrovcu!

Kakor koli, ko bo Srbija odprla arhive nekdanje Ozne in Udbe, bo dostopen tudi dosje Jožefa Gabrščka, pa bomo pravo resnico izvedeli šele takrat. Verjetno pa bi se našel še kakšen podatek v italijanskih in nemških arhivih.

Potrdilo bi se moje mnenje, da je bil Jožef (Josip) Gabršček zelo uspešen dvojni obveščevalne službe VKJ, verjetno pa tudi britanske SIS ali SOE. Pravi tigrovec!

E) Zora Tusulin - Ausec¹¹⁷, učiteljica, članica organizacije TIGR, partizanka »Srna« – mati Jožefovega sina Iztoka

Zora Tusulin – Ausec, Ljubljana, 1939
(Zasebni album, Mojca M., 1/2016)

¹¹⁷ Barbara Riman, *Riječka Slovenka Zora Ausec i Slovenci u Rijeci nakon 1945. godine: »bratski narod« ili nacionalna manjina*, Intelektualci i rat 1939–1947, Zbornik radova s Desničerivih susreta 2012, Filozofska fakulteta Zagreb, 2013.

Zora Tusulin se je rodila 27. julija 1902 v Kobaridu. Diplomirala je leta 1923 na tolminskem učiteljskišči¹¹⁸. Najprej je bila učiteljica v Osnovni šoli pri Sv. Luciji (Most na Soči). Ker pa se ni vpisala v fašistično stranko, so jo 1. 10. 1926 premestili v Srednji Lokovec nad Čepovanom¹¹⁹. Ves čas je bila tudi članica učiteljskega pevskega društva v Trstu. No, kmalu so jo odpustili iz službe. Ker ji je grozila premestitev v oddaljene kraje v Italiji, je sredi novembra 1926 ilegalno prestopila v Slovenijo.

Od 17. 11. 1926 je učila na osnovni poli v vasici Telče pri Škocjanu (sedaj pošta Tržišče, občina Sevnica). Bila je tudi članica učiteljskega pevskega zbora v Ljubljani in je z njim prepotovala Jugoslavijo. Dne 14. 6. 1928 je bila v Ljubljani sprejeta v državno službo, že 31. 3. 1929 pa je bila premeščena v Beograd, kjer je delovala na izobraževalnem, kulturnem in umetniškem področju. Očitno je bila članica organizacija TIGR in je sledila Jožefu Gabrščku v Beograd, kjer mu je 22. 5. 1929 rodila sina Iztoka. Po letu 1938 se je s sinom vrnila Slovenijo, kjer je delovala v različnih kulturnih društvih. Kmalu zatem se je poročila z vdovcem Adolfom Auscem¹²⁰, rojenim 17. 3. 1898 v Dobruški vasi pri Škocjanu na Dolenjskem, višji železniški kontrolor v Ljutomeru, s katerim sta se spoznala leta 1937 v Beogradu. Po poroki v Ljutomeru je Ausec posvojil tudi njenega sina Iztoka, ki je v šolskem letu 1939/40 z odličnim uspehom končal 1. a razred Meščanske šole v Ljutomeru.

Leta 1941 je bila družina Ausec iz Ljutomera izgnana na Hrvaško. Ko se jim je posrečilo vrniti se v Novo mesto, so se povezali z OF. Mož Adolf je bil zaprt, starejši sin Albin interniran, mlajši (Iztok) pa izključen iz gimnazije. Po kapitulaciji Italije je cela družina Ausec odšla v partizane.

Zora je postala partizanska – »Srna« in je delovala v agitpropu, kot obveščevalka in v kulturni sekciji Cankarjeve brigade.

Zora Tusulin – Ausec
(Arhiv KPD Bazovica, Reka, 2007)

¹¹⁸ Stojan Trošt, *Ob desetletnici obnovljenega učiteljskišča v Tolminu*, www.tolmin.si

¹¹⁹ *Lokovec pri Kanalu*, Edinost, 16. 10. 1926.

¹²⁰ Iz Arhiva Slovenske železnice sem 30. 1., 2016 prejel naslednji odgovor: V seznamu uničenega gradiva iz leta 1995 piše: Ausec Adolf, rojen 17. 3. 1898, Dobruška vas, Krško, od 30. 10. 1921 do (1940 delal) kot uradnik na Rakeku.

Po osvoboditvi je bila Zora poslana v Trst, kjer je opravljala dolžnost načelnice socialnega skrbstva v Pokrajinskem NOO. Leta 1946 je bila premeščena kot učiteljica na Reko na Hrvaškem, kjer je delovala 37 let (verjetno je šla za možem Adolfom, ki je bil iz Gorice premeščen na Reko). Leta 1947 je pobudila ustanovitev KPD »Bazovica« in Slovenskega doma na Reki. Prejela je številna priznanja. Prirejala je razne kulturne manifestacije. Na literarna srečanja je tako prihajal tudi Tone Batagelj, znanec iz Beograda, sicer tigrovec in vodja Ujke, ki je v tistem času živel kot upokojenec v okolici Opatije.

I Z J A V A						
o sodih in izvrševanju ugotovljenih in sodnih odločitev, o vremenih, ko je ne uporabljala v razni službi.						
Nepopolnoma A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V W X Y Z						
Ime in priimek, mesto rojstva, datum rojstva, šolska in službena zanimanja, službe, in druge	Ime in priimek posrednika ali druge osebe, ki je bila odgovorna, odgovorno	Ime in priimek posrednika ali druge osebe, ki je bila odgovorna, odgovorno	Ime in priimek posrednika ali druge osebe, ki je bila odgovorna, odgovorno	Ime in priimek posrednika ali druge osebe, ki je bila odgovorna, odgovorno	Ime in priimek posrednika ali druge osebe, ki je bila odgovorna, odgovorno	Ime in priimek posrednika ali druge osebe, ki je bila odgovorna, odgovorno
Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec
Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec
Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec
Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec
Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec
Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec
Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec
Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec
Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec
Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec	Učiteljica Zora Ausec

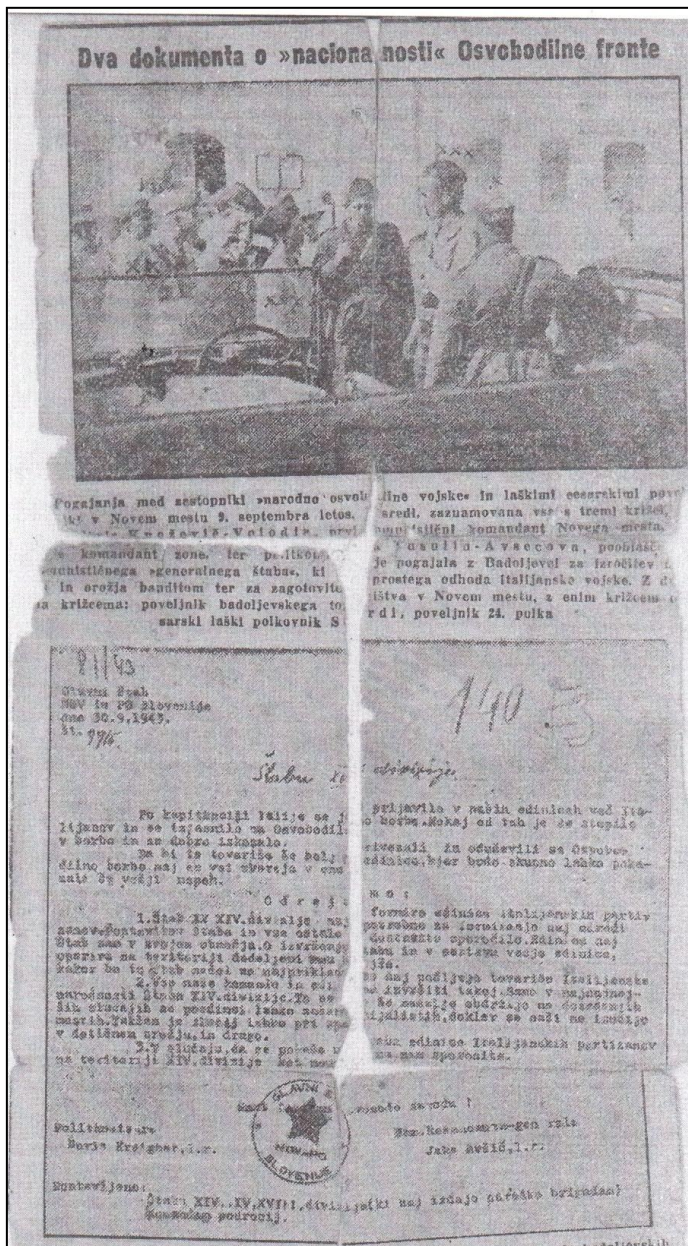
Izjava Zore Ausec o delovni dobi, 1951 (Zasebni arhiv, Mojca M.)

Marca 2016 je bil pridobljen dokument – izjava Zore Ausec o zahtevi za priznanje delovne dobe. Zanimiva je podrobnost, da od 1928 do 1936, ko je bivala »uradno« v Beogradu, ni zahtevala priznanja delovne dobe. Navaja pa, da je od 1. 7. 1936 do 1. 12. 1938 bila vzgojiteljica pri dr. Slobodanu Jovanoviću, odvetniku, na Zelenem vencu v Beogradu, za kar ima izjave prič, ker je delodajalec umrl.

Ob kapitulaciji italijanske vojske, Novo mesto, 10. 9. 1943

(Vir: ZBORNIK fotografij iz narodnoosvobodilnega boja slovenskega naroda 1941-1945. drugi zvezek, str. 344, Ljubljana 1961; fotograf neznan oz. po mnenju nekaterih Mirko Bračič)

Slovenski dom, Ljubljana, 18. 12. 1943¹²¹

(Vir: arhiv Ivana Mlekuža – Zdenka v AS, v urejanju)

Zora Ausec v svoji izjavi o delovni dobi tudi navaja, da je od 1. 10. 1941 do 9. 9. 1943 delovala v agitpropu OF v Novem mestu, potem pa do 15. 5. 1945 na raznih funkcijah v OF na osvobojenem in zasedenem ozemlju.

Domobranski *Slovenski dom*, katerega urednik je bil Mirko Javornik, je 18. decembra 1943 objavil fotografijo, ki naj bi jo po trditvah nekaterih posnel Mirko Bračič, po mnenju

¹²¹ Na sliki: (x) italijanski polkovnik Sordi, (xx) italijanski topniški polkovnik, (xxx) Zora Tusulin - Ausec, predstavnica GŠ NOV, partizan s puško na rami Ivan Mlekuž - Zdenko, partizan levo od njega s klobukom Milan Trušnovec – Milče, (xxxx) kapetan Vladimir Knežević - Volodja, poveljnik Novega mesta oz. 1. bataljona Gradnikove brigade. Oznake z iksi so domobranske.

Slavka Bavčarja nekdo od vaških stražarjev, Zdenko Mlekuž je zapisal, da fotograf ni znan. Domobranci so zapisali, da je tedaj bila Zora Tusulin - Ausec predstavnica glavnega štaba NOV, kar je seveda netočno. Mnenja sem, da je to urednik Javornik navedel zaradi tega, ker je Zorin brat dr. Rastko Tusulin, odvetnik iz Črnomlja, sodeloval pri sojenju nekaterim domobrancem. Zanimivo je tudi, kje so domobranci dobili dokument GŠ NOV Slovenije.

Omenjena fotografija je bila leta 1944 objavljena tudi v *Črnih bukvah*, leta 1961 v monografiji o Gradnikovi brigadi.

Pojavljala so se tudi ugibanja, ali je na fotografiji zares Zora Tusulin Ausec ali pa neka druga partizanka. S svojo pisno izjavo, ki jo objavljam, je Zora Ausec potrdila, da je ona partizanka na omenjeni sliki.

St. fotografije: <u>3241/b</u>
Enota, organizacija, ustanova ali slično: <u>Komanda Novega Mesta</u>
Čas: <u>9. IX, 1943</u>
Kraj: <u>Novo mesto</u>
Opis fotografije: <u>Prereja komandantov Divizije "ISONZO" Komandantu mesta Novo mesto - Vladimiru KNEŽEVIČU. V funkciji namestnika komandanta telmačila sem pogoje predaje it. okupatorske vojske in sicer: 1/da Divizije "ISONZO" položi 2/3 vsa orožja in se z 1/3 orožja povleče iz Slovenije. To orožje ji je bilo potrebno za ev. obrambo pred nemškimi uni kajočimi se enotami. 2/da Italijani sami razorožijo belo gardiste v Buč vasi, ker so jim oni naorožili za borbo proti partizanom. Pod 1/ sem osebno razorožala Divizijo in c tale enote v Bršljinu, v tem času pa bi morali it. viši oficiri razorožiti belegardo, česar pa niso s nili. Zato smo jim odvzeli še ostalo tretjino orožja.</u>
Ne epominjam se, kdo je fotografiral. Vempa, da je ta slika išla v Črni knjigi belegardistov, ki so jo v okupirani Ljubljani izdali.
Podpis in naslov: <u>AUSEC ZORA, Nikole Cara 2/I - Rijeka.</u>
<u>/Opomba: Takratni komandant mesta NM je kasneje padel nekje v Jul. Benečiji.</u>

Izjava Zore Ausec o fotografiji, Novo mesto, 1951
(Zasebni arhiv, M. Mojce)

Izjava Zore Ausec, partizanke »Srne« in prevajalke poveljnika Novega mesta Vladimirja Kneževiča - Volodje, je zanimiva predvsem zato, ker navaja, da je 10. 9. 1943 (ne pa 9. 9. 1943) »osebno razorožala Divizijo (ISONZO) in ostale enote v Bršljinu«, kar je bilo za Italijane zelo poniževalno!

No, obstoji tudi pisno pričevanje partizanke Nade Makarović – Alenke, borke Gradnikove brigade¹²², ki je 19. 7. 1976 javno izjavila sledeče:

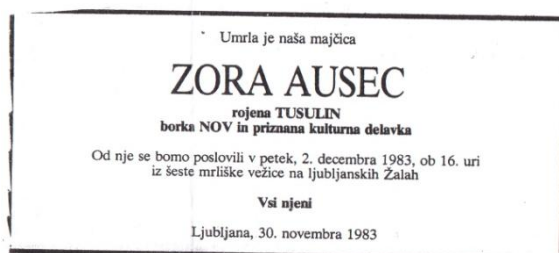
»Kapitulacijo Italije je naša enota doživela v Novem mestu. Še zdaj imam živo pred očmi našo borko Živko (Mlakar Katarina - Živka, iz Kojce), kako je stala vzravnano, s triglavko na glavi, poleg našega novega komandanta Volodje in bataljonskega kurirja Zdenka. Pred njimi je stal italijanski oficir, še prejšnji dan ohol osvajalec naše zemlje, trdno zaverovan v zmago fašizma, zdaj pa osramočen: jokal je, ker ni mogel preboleti, da ga je razorožilo mlado dekle – borka, ženska ...«

Tudi njen sin Iztok je kot 14-letnik postal partizan – »Aki«, seveda najprej kot kurir XII. partizanske (štajerske) brigade. Po osvoboditvi je končal novinarsko in diplomatsko šolo v Beogradu. Sodeloval je na delovnih akcijah v Novem Beogradu in na progah Brčko–Banovići in Šamac–Sarajevo. Ko se je vrnil v Ljubljano, je služboval v Gospodarski zbornici in kot novinar Gorenjskega glasa, TT-ja in Dela. Umrli je 1981, v 52. letu starosti. Sin in hčerka živita v Kranju.

Iztok (Gabršček) - Ausec, 1969
(Zasebni album, Mojca M.)

Zora Tusulin Ausec je umrla 26. 11. 1983 v Celju (v bolnici), pokopana pa je v Ljubljani, poleg svojega moža Adolfa (1898–1974) in sina Iztoka (1929–1981).

Zora Tusulin – Ausec, osmrtnica
(Vir: Delo, 26. 11. 1983, Ljubljana)

¹²² Pisna izjava (javnega govora) pri avtorju.

Danilo Zelen - Dušan,

vojaški vodja TIGR-a, tajni sodelavec ObC
VKJ v Ljubljani, britanskega IS in Soe

(Varnostna študija primera)

Danilo Zelen
(Vir: Slike, Google)

O Danilu Zelenu, vojaškem vodju TIGR-a sem obširneje pisal v spletnem članku z naslovom *Trije okupatorji – troje žrtev* (19. 8. 2014) in *Organizacija TIGR in obveščevalna služba VKJ 1919–1941* (28. 5 2013), kjer sem poudaril tudi dvoje:

- Organizacija TIGR je imela znatno podporo obveščevalnega centra VKJ v Ljubljani, materialno in finančno pa tudi s strani britanskega IS in Soe;
- Danilo Zelen je kot vojaški vodja TIGR-a imel tesne stike z načelnikom ObC VKJ v v Sušaku in nazadnje v Ljubljani, pa je po nemškem napadu aprila 1941 kot rezervni častnik obveščevalne službe VKJ ostal v zaledju, da bi organiziral ilegalno obveščevalno in subverzivno delovanje. V tej vlogi je 13. maja 1941 tudi padel (kot ranjenec je izvršil častni samomor, da ne bi živ padel v italijanske roke). Posredno je bil tudi agent britanskega IS in Soe. Bil je na seznamu italijanske ovre in nemškega gestapa kot najbolj nevaren »državni« diverzant in terorist.

Strinjam se s prevrednotenjem delovanja TIGR na podlagi dostopnih arhivov, vendar s potrebno distanco, da o Danilu Zelenu in drugih zaslužnih tigrovcih ne ustvarimo nekakšnega mita, ker s tem preprosto rušimo njihovo verodostojnost. Pomembni so podatki iz ohranjenih arhivov in ocene zgodovinarjev, ne pa raznih naknadnih pričevalcev. Praznine lahko dopolnimo samo s strokovno-varnostno rekonstrukcijo, ki temelji na študiji podobnih primerov in drugih okoliščinah.

Zato sem se odločil, da Danilu Zelenu kot vojaškemu vodju TIGR-a, tajnem sodelavcu in rezervnemu obveščevalnemu častniku VKJ, tudi tajnem sodelavcu britanskega IS in Soe, namenim posebno študijo primera, predvsem o njegovem delovanju v obdobju marec – maj 1941.

Še prej pa naj navedem, da sem že leta 1998 svoji knjigi *Balkanski vojaški poligon*¹²³ napisal naslednje:

2. 1. 6. Druge povojne zamere JA - prekomorci, tigrovci in drugi

Kampanja čiščenja JA je zajela slovenske prekomorce (šlo je predvsem za ujete pripadnike italijanske vojske), zlasti če so šli skozi roke britanske obveščevalne službe v Egiptu ali Italiji. Nekaj odkritih primerov britanskih obveščevalcev je v takratnih razgretih povojnih razmerah pomenilo začetek pravega pogroma, ki so ga uprizorili organi Kos JA. To se je zgodilo tudi s pripadniki Mesičeve brigade, ki se je pripravljala v ZSSR in v kateri je bilo resnično odkrito veliko število sovjetskih agentov.

Vsekakor je bila usoda Tigr-a, protifašistične in mednarodno priznane organizacije primorskih Slovencev, očiten primer slovenskega politično-ideološkega zdraharstva. Najnovejše zgodovinske raziskave nam prikazujejo ne samo človeško tragiko žrtvovanja njegovih članov – tigrovcev, pač pa tudi zahtevajo prevrednotenje vloge in pomena Tigr-a v slovenskem in širšem prostoru. Dotaknil se bom samo nekaterih problemov varnostno-vojaškega pomena¹²⁴.

Nedvomno je, da je že 1934 prišlo do uveljavitve Tigr-a ob izjavi KP Italije, KP Avstrije in KPJ, da ima slovenski narod pravico do samoodločbe in odcepitve od treh imperialističnih držav. Verjetno je še bolj pomemben akcijski pakt med KP Italije in Tigr, ki so ga 1936 podpisali Albert Rejc, Danilo Zelen in Just Godnič. Iskanje zaveznikov pri vseh nasprotnikih fašistične Italije je organizacijo Tigr pripeljalo tudi v stik z različnimi obveščevalnimi organizacijami. To področje je skoraj docela neraziskano. Obstoji nekaj fragmentarnih podatkov o sodelovanju Tigr-a z angleško in vojaško-obveščevalno službo bivše jugoslovanske vojske, ni pa skoraj nobenih podatkov o stikih s sovjetsko, francosko in drugimi obveščevalnimi službami.

¹²³ Marijan F. Kranjc, *Balkanski vojaški poligon*, Borec 1998, Ljubljana.

¹²⁴ Mira Cencič, *TIGR*, 1997, Ljubljana.

Vsekakor je dejstvo, da se je Tigr povezal in akcijsko sodeloval z angleškim IS (Intelligence Service). Tako so tigrovci zbirali tajne politične in vojaške podatke za potrebe IS, v zameno pa so dobivali eksplozivni material za teroristično-diverzantske akcije. Javnosti je bila tudi delno predstavljena vloga Antona Batagelja iz Šturij pri Ajdovščini, obmejnega policijskega komisarja na Jesenicah in pripadnika Ujke (protiobveščevalne službe policije bivše Jugoslavije), ki je izdatno pomagal tigrovcem. Pozneje so bili tigrovci tudi uradno vključeni v diverzantske skupine bivše jugoslovanske vojske za borbo proti italijanski in nemški armadi, na pritiske ovre in gestapa pa so bili enostavno izdani, aretirani in kasneje mnogi tudi predani okupatorskim organom. Ozadje drugega tržaškega procesa proti 60 tigrovcem decembra 1941 bi bilo nujno raziskati, saj naj bi se sodni dokumenti nahajali v Ljubljani!?

Dne 13. maja 1941 je na Mali gori nad Ribnico v prvem oboroženem spopadu z okupatorjem kot prvi padel tudi Danilo Zelen, akcijski in gverilski vodja Tigr-a. Tudi prvo partizansko enoto – Ribniško četo (14 partizanov) so 1. julija 1941 ustanovili tigrovci Tone Černač, Anton Majnik, Just Godnič in drugi, vendar je partizansko vodstvo kaj kmalu "prevzelo" to enoto s člani KPS!

Upravičeno se postavlja vprašanje, zakaj vodstvo KPS ni že po čebinskem kongresu vzpostavilo sodelovanja z organizacijo Tigr, zakaj je ni 1941 povabilo v OF in zakaj so tako hitro "likvidirali" njihovo vodstvo v Ribniški četi? In tudi – kakšna je bila usoda "Primorske legije" oziroma okrog 300 Slovencev, pa številnih Primorcev – italijanskih ujetnikov v angleških taboriščih, ki so kasneje predstavljali okostje prekomorskih brigad, kakor tudi posameznikov, ki so kot angleški padalci – diverzanti delovali v globokem okupatorskem zaledju?

Odgovore na ta in druga vprašanja je potrebno poiskati v arhivih Sdv Slovenije, pa tudi centralnem komiteju ZK Slovenije. Delno tudi v arhivih varnostne službe JLA. Iz dostopnih virov Kos JA¹²⁵ pa je znano, da je organizacija Tigr nastala kot reakcija primorskih Slovencev na fašizem in preganjanje slovenskega življa. Že leta 1929 so italijanske oblasti postavile pred sodišče v Trstu veliko število tigrovcev z obtožbo, da so obveščevalno delovali proti Italiji. To je bilo tudi res! Namreč, vojaški obveščevalni center bivše jugoslovanske vojske na Reki je izkoristil člane Tigr-a za svoje namene. Italijanski vojaški ataše v Beogradu pa je imel svoje sodelavce v obveščevalni upravi bivše jugoslovanske vojske, pa mu tako ni bilo težko priti do podatkov o tigrovcih – obveščevalcih!

Tudi britanska ambasada (IS) v Beogradu je imela dobro plasirane agente (sodelavce) v Ujka, kamufliranem uradu policijskega ministrstva kraljevine Jugoslavije, ki je vodil protiobveščevalne akcije proti Nemčiji in Italiji. Preko vodje tega urada se je britanska ambasada povezala z organizacijo Tigr in jo usmerjala ne samo proti fašistični Italiji, temveč kasneje tudi proti nacistični Nemčiji! Znano je, da je Tigr že 1937 (verjetno 20.

¹²⁵ Školski centar bezbednosti, Pančevo, *Rad engleske obaveštajne službe u Jugoslaviji pre i za vreme drugog svetskog rata*, št. 17, evid. št. 225.

septembra 1938 v Kobaridu) po britanskih načrtih poskušal izvršiti atentat na Mussolinija, ki je bil na inšpekcijskem pregledu italijanske vojske v Julijski krajini, vendar atentator ni aktiviral bombe, ker je bilo okrog Mussolinija preveč domačih šolskih otrok. Kasneje so tigrovci z angleškim eksplozivom porušili železniški viadukt na progi, ki povezuje Italijo in Avstrijo.

Ko je jugoslovanska vlada Cvetković – Maček od junija 1940 začela paktirati z nemškimi nacisti, je tudi gestapu izročila sezname tigrovcev – diverzantov in obveščevalcev. Zato je razumljivo, da je večina vodij organizacije odšla v ilegalo. Tako sta dr. Ivan Rudolf, sicer rez. poročnik bivše jugoslovanske vojske, in dr. Ivan Marija Čok, preko Turčije odšla v Egipt in se pridružila britanski armadi. Najprej sta iz ujetih Primorcev organizirala dva bataljona t. i. "kraljevske vojske" izven domovine in predlagala urjenje padalcev – diverzantov in obveščevalcev, ki bi jih britanska armada poslala v nemško zaledje. Zanimivo je tudi, da je dr. Rudolf pripravljaj načrte o novi vojski Jugoslavije, ki bi jo sestavljale tri teritorialno ločene vojske – slovenska, hrvaška in srbska! Britanci naj bi njegove načrte zavrnil! No, kasneje so bile prekomorske brigade formirane prav po zaslugi agitatorskega delovanja tigrovcev ...

Danilo Zelen, akcijski vodja Tigr-a, je bil eden od glavnih sodelavcev vojaškega obveščevalnega centra VKJ na Sušaku, pa je kot tak tudi užival določeno zaščito. Načelnik tega obveščevalnega centra je bil kapetan Savo Janković, ki so ga Nemci 1941 ujeti. Sodelavec obveščevalnega centra na Sušaku je bil tudi ing. Vladimir Feller iz Zagreba. Že 1940 pa je Fellerja za IS pridobil britanski vicekonzul Vilder iz Zagreba. Po nemškem napadu na Jugoslavijo je ing. Feller po nalogi IS prevzel in aktiviral del obveščevalne mreže bivše jugoslovanske vojske v Dravski banovini. Ing. Feller je bil pozneje predan na zvezo novemu britanskemu vicekonzulu Millerju, kasneje pa se je povezal z obveščevalno organizacijo Bbz (Anić – Vauhnik) v Ljubljani¹²⁶. Polkovnik Vauhnik ga omenja kot F. in "izkušenega šefa obveščevalne službe", ki je deloval v Splitu in imel celo tajno radijsko postajo!

Ali se je Danilo Zelen odločil drugače, namreč, da se bo aktivno boril proti nemškemu okupatorju, bo potrebno šele raziskati. Dejstvo je, da se je po kapitulaciji bivše jugoslovanske vojske s tremi tovariši napotil prav na tajno lokacijo na Mali gori pri Ribnici. Lokacijo je po vsej verjetnosti pripravil Tone Majnik, učitelj in tigrovec iz Ribnice, ki se je s Ferdom Kravanjo priključil Danilu Zelenu. Kdo je kmalu zatem izdal tajno lokacijo italijanskim karabinjerjem in domačim orožnikom, ko je Danilo Zelen v oboroženem spopadu dejansko padel kot prva žrtev okupatorja, bo potrebno še raziskati.

¹²⁶ Vladimir Vauhnik, *Nevidna fronta*, Buenos Aires, 1965.

Danilo Zelen – arhivski in drugi zgodovinski podatki o diverzantskem in obveščevalnem delovanju ter spopadu 13. maja 1941 na Mali gori

Kasneje sem dokaj zavzeto iskal podatke o izdajalcu, ki je orožnikom v Ribnici sporočil podatke o bivanju treh tigrovcev na Mali gori, kakor tudi podatke o Danilu Zelenu kot tajnem sodelavcu, pozneje rez. častniku obveščevalne službe Vojske Kraljevine Jugoslavije.

Podobno so počeli tudi drugi raziskovalci slovenske vojaške zgodovine, pa so navajali različne podatke in imena (Trinkhaus, orožnik Josip Pišorn, tigrovci Jazbec, Sosić in drugi), vendar brez dokaza in utemeljitve, pa se tako bojim, da bodo na koncu »izdajalca« iskali in našli celo med (redkimi) ribniškimi komunisti in skojevci¹²⁷.

Zgodovinarji so si enotni v oceni, da za Danila Zelena, vojaškega vodja organizacije TIGR, ni nobenega podatka o njegovem obveščevalnem delovanju v obdobju marec–maj 1941, pa tudi podatki o njegovi smrti so delno napačno interpretirani.

Seveda sem iskal tudi druge podatke o Danilu Zelenu kot tajnem sodelavcu in rezervnem obveščevalnem častniku VKJ, vendar so podatki dokaj skopi. Vseeno sem se opredelil za sedem virov (pet doktorjev zgodovine in vojaških ved, vodilnega tigrovca in preiskovalno novinarko), po datumu objave, in sicer:

- dr. Franc Škerl, *Spopad na Mali gori*, Borec št. 4, 1962, Ljubljana;
- dr. Tone Ferenc, *Akcije organizacije TIGR v Avstriji in Italiji spomladi 1940*, Borec 1977, Ljubljana;
- Boža Škoberne, *Danilo Zelen, kdo je bil to? Nekaj spominov na skrivnostno osebnost TIGR*, Primorske novice št. 1 – 31, 1990, Koper;
- Albert Rejec, Tone Černač in Jože Vadnjal, *Pričevanja o TIGR-u*, 1995, Slovenska matica v Ljubljani.
- dr. Milica Kacin - Wohinz, *Danilo Zelen*, Slovenski biografski leksikon (brez datuma objave);
- dr. Jerca Vodusek - Starič, *Slovenski špijoni in Soe 1938–1942*, 2002, Ljubljana;
- dr. Anton Žabkar, *Obramba Slovenije v Kraljevini SHS/Jugoslaviji; doktrina, vojni načrti in njihova izvedba (1920–1941)*, revija SV Vojaška zgodovina 2010, Ljubljana, str. 57–127.

¹²⁷ To se je te dni tudi zgodilo! Bruno Tekavec je kot »pričevalec« na RTVSLO 16. junija 2015 razkril nekakšno družinsko skrivnost in svojemu očetu Filipu Tekavcu - Gašperju, predvojnemu komunistu, prvemu poveljniku Ribniške partizanske čete in podpolkovniku JLA, pripisal, da je Italijanom 12. maja 1941 pisno prijavil skrivanje treh tigrovcev v lovski koči na Mali gori. Novinar Jože Možina je naivno verjel pričevalcu, da je njegov oče celo pisno prijavo odvrzel (ni predal!) pred karabinjerijsko postajo v Ribnici, oba pa sta pozabila, da so ravno dokumenti s te postaje ohranjeni, vendar jih doslej zgodovinarji še niso odkrili ... Filip Tekavec je bil tudi nosilec spomenice 1941 in častni občan Ribnice. Zanimivo: v seznamu spomeničarjev piše »brez kartoteke«, kar pomeni, da je bil njegov partijski staž vprašljiv! Torej, ni šlo za nobenega vnetega komunističarja niti Stalinovega privrženca. Tudi ni bil komandant na Rakeku, saj je tam bilo samo skladišče streliva, katerega upravnik je bil navaden praporščak.

Navajam njihove glavne izsledke, dokumentirane z arhivskimi viri.

Dr. France Škerl (1909–1985), zgodovinar, krščanski socialist, član OF in partizan, se je posvetil bibliografiji (140 naslovov) in napisal zgodovino osvobodilnega boja na Primorskem, ki pa ni bila objavljena. Leta 1962 je v Borcu št. 4 na str. 172–174, podpisan kot Fršk, objavil članek z naslovom *Spopad na Mali gori*. Napisal ga je na podlagi primarnih virov, pa iz njega povzemam naslednje navedbe:

- TIGR je bila nacionalistična organizacija na Primorskem, v kateri je tudi partija imela svoje pristaše. »Tak je bil n. pr. Danilo Zelen ...«, ki je bil že od 1917 s starši v Ljubljani.
- Kravanja (pobegli zapornik iz Zenice) se je ob zlomu Jugoslavije vrnil v Ljubljano, zatem pa odšel v Zvirče, kjer je bil 14 dni pri Majniku, ki je skrival tudi Zelena.
- Prve dni maja 1941 so se vsi trije »umaknili v gozdove« in odšli na Malo goro v Češarkovo kolibo last Jožefa Lovšina iz Goriče vasi, kot prvi ilegalci, saj so dobro vedeli, da jih Italijani iščejo zaradi »prejšnjih protifašističnih dejanj«.
- Zaradi »neizkušenosti in neprevidnosti« so svoje prvo bivanje na Mali gori tudi drago plačali. Čeprav ni nobenega dokumenta, da so bili izdani, ustni viri navajajo, da so »domači ovaduhi okoli 10. maja javili karabinjerjem v Ribnici, da se v Lovšinovi koči skriva nekaj »subverzivnih« elementov«, ki so oboroženi. Po nekem drugem viru so jih domačini za 100 lir izdali orožnikom v Ribnici. Kakorkoli, mešana patrulja orožnikov in karabinjerjev se navedenega dne ni kar tako na slepo napotila prav proti Lovšinovi koči. Neoprezne tigrovce so brez varovanja zalotili celo pri spanju okrog 9. ure dopoldan!
- O spopadu na Mali gori obstajata dva pisna dokumenta, in sicer:
- Narednik Janez Mrzlikar, komandir orožniške postaje v Ribnici, je okrajnemu sodišču v Ribnici 14. maja 1941 poročal naslednje: *»Dne 13. maja 1941 je ob 7. uri zjutraj odšla z žandarmerijske postaje v Ribnici patrulja 7 mož – 4 karabinjerji in 3 orožniki. Karabinjerji so bili: Vincenzo Calderisi, Francesco Nevetta, Donato Maglio in Pasquale Vozzolo. Orožniki pa so bili Vinko Podgoršek, Jože Pišorn in Stanko Čeplak. Patrulja je šla čez Malo goro v vas Struge (Cerkev pri Strugi, moja pripomba) zaradi iskanja orožja. Okoli 9. ure je patrulja prišla na vrh Male gore do Lovšinove koče. Hotela jo je pregledati, če ni v njej kaj orožja ali municije. Iz nje je zaslišala neko šušljanje«. Zatem sledi opis dogajanja. Orožniki so zahtevali, naj neznanci odprejo vrata. Ker ni bilo odgovora, je orožnik Pišorn prvi nasilno vstopil. Odprla so se druga vrata in Jovanović (Kravanja) je ustrelil in ranil orožnika Pišorna (v trebuh), karabinjer Nevetta pa je ranil Jovanovića (v glavo). Patrulja se je umaknila, vendar se je streljanje med »skrivači in patruljo še pol ure nadaljevalo«. Orožnik Podboršek je odšel v sosednjo vas (Struge?) zaradi prevoza ranjenega Pišorna, orožnik Čeplak pa se je napotil v Ribnico po pomoč. Po končanem streljanju se je na vratih pojavil Anton Majnik z dvignjenimi rokami. Ranjeni Pišorn ga je prepoznal. Karabinjerji so ga menda celo vklenili z lisicami, vendar je Majnik svojega stražarja sunil in zbežal v gozd. Za njim so seveda streljali, vendar ga niso zadeli. Drugi vir je poročal, da je neki kovač Majniku razklenil lisice, pa je zatem odšel k partizanom v Ribniško četo. Okoli*

10. ure se je predal ranjeni Jovanović (Kravanja) in povedal, da v koči ni več nobenega. Medtem so ranjenega Pišorna odnesli v Ribnico, ob 12.30 pa sta prišli dve desetini vojakov iz 2. polka sardinskih grenadirjev. Ker so sumili, da je v koči še nekdo, so jo obkolili, vrgli vanjo 20 ročnih bomb in šele nato stopili v kočo. Na tleh so našli moškega s prestreljeno glavo (Danilo Zelen). Ribniški zdravnik dr. Janez Oražem je pri obdukciji ugotovil dve smrtni rani, eno na telesu, drugo na glavi (samomor). V kolibi so našli denar in orožje.

- Poročilo karabinjerjev, ki ga je podpisal marešalo Carbone Carlo Alberto, poveljnik v Ribnici, je bilo 16. maja poslano vojaškemu sodišču v Ljubljani. V zaključnem delu je bilo seveda malo drugačno (ranjeni neznanec, Danilo Zelen, je streljal proti karabinjerju in orožniku, ki sta ga nato, čeprav ranjenega, ubila).
- Okrog 15. ure je na Malo goro prišla četa italijanskih vojakov, ki je preiskala okolico, da bi našli pobeglega Majnika. Ranjenega orožnika Pišorna in »Jovanovića« so prepeljali v vojaško bolnišnico v Kočevju, Jovanovića (Kravanjo) pa kasneje v Ljubljano, kjer je po štirih mesecih zbežal in odšel v partizane.
- Po obdukciji so mrtveca (Danila Zelena) pokopali v Ribnici na pokopališču. Ko pa so izvedeli, da je iz Ljubljane, so ga čez dva dni odkopali in tudi identificirali. Na identifikacijo so pripeljali njegove starše – mati ga ni hotela prepoznati, le oče Ivan Zelen je povedal, da je to njegov sin Danilo. Sledil je ponovni pokop.

Tako dr. Škerl: po izdaji je 13. maja 1941 na Mali gori sledil spopad s »skrivači«, eden se je predal in potem zbežal (Majnik), drugega so ranjenega ujeli (Kravanja), tretji (Zelen) pa je ranjen naredil samomor, oče ga je identificiral. Pokopali so ga v Ribnici.

Od vira, ki ne želi biti imenovan sem zvedel, da se je Danilo Zelen aprila 1941, po umiku VKJ, zadrževal zlasti v Ribnice, kjer naj bi imel dekle ...

Dr. Tone Ferenc je na osnovi nemških in italijanskih dokumentov temeljito opisal dve sabotažni akciji tigrovcev maja in junija 1940 v Avstriji (pri Judenburgu) in eno v Italiji (pri Trbižu), ki pa dejansko niso povzročili nobene škode, kar pomeni, da so bile povsem neuspešni (amatersko izvedeni). Vendar so Nemci in Italijani opravili temeljite policijske preiskave in sprožili protiobveščevalne akcije ter tako aretirali vse vpletene tigrovce in njihove sodelavce. Vse tri sabotažne akcije je dejansko vodil Ferdo Kravanja, pa so ga nazadnje Nemci kmalu identificirali in zahtevali od jugoslovanskih organov, da so ga aretirali in v Beogradu obsodili na 6 let ječe. Bil je poslan v Zenico (ali Niš), od koder je po kapitulaciji VKJ uspel zbežati. Tako se je v začetku maja 1941 znašel pri Majniku v vasi Zvirče v struški dolini.

Dr. Tone Ferenc obenem navaja tudi nekaj zanimivih podatkov, in sicer:

- V sklepnih misli svoje knjige (str. 266–267) navaja: *»Spopad med člani organizacije TIGR in italijanskim okupatorjem na Mali gori sredi maja 1941 ne moremo imeti za začetek narodnoosvobodilnega boja, temveč bolj za poslednji udarec italijanskega fašizma po tej organizaciji. Za organiziranje in vodenje NOB je morala nastopiti nova sila, Komunistična partija Slovenije.«*

- Delovanje tigrovcev v Avstriji jer bilo povsem neoprezno saj je Abwehr – Nebenstelle III iz Celovca kmalu zatem podtaknil Ferdu Kravanju dva svoja tajna agenta – »Wagnerja« in »Friedla«, ki sta celo sprejemala eksploziv za nove sabotažne akcije!
- Za marec in april 1941 dejansko ne vemo, kje se je Danilo Zelen nahajal in kaj je počel (netočno, saj je bil 25. marca mobiliziran kot rez. obveščevalni častnik VKJ).
- Zelen se je v Ribnici oglasil pri Majniku, ni pa vedel, da je bil premeščen v Kostel ob Kolpi. Sprejel ga je Jože Zalar, ki ga je Majnik določil za sprejem Zelena in Kravanje.
- Zelen se je Zalarju oglasi 11. aprila, naslednji dan pa se je vrnil iz VKJ tudi Majnik. Vsi trije so se skrili v Majnikov bivak, vendar se je Zalar kmalu vrnil v Ribnico.
- Zelen je v Ribnici poznal učiteljici Danico Kiferle in Anko Debeljak (Od vira, ki ne želi biti imenovan sem zvedel, da se je Danilo Zelen aprila 1941, po umiku VKJ, zadrževal zlasti v Ribnice, kjer naj bi imel dekletke)-
- Kravanja se je pojavil sredi aprila in Zalar ga je odvedel v Zvirče, kjer sta se skrivala 14 dni.
- V Ljubljani je deloval močan obveščevalni center VKJ, vendar o njegovem delovanju ne vemo dejansko ničesar, ker je arhiv uničen. Vodil ga je podpolkovnik Branko Plhak, ki je bil tesno povezan z IS (premeščen v Skopje, utonil pri evakuaciji v Grčijo). Zamenjal ga je major Drago Slekovec, prej načelnik ObC na Sušaku (zajet, zaslišan v gestapu in udbi, angažiral Danila Zelena!).
- Stotnik Vladimir Simončič (Goričan, Lado, prikrival se je kot slikar Mirko Soklič v Raduhovi vasi), je obravnaval Rupnikovo linijo na Primorskem, stotnik Jože Lesjak (Dolenc, glavni intendant Mvac in pomočnik komandanta slovenskih četnikov, ubil ga je Jelo Capuder po naročilu kaplana Franca Glavača) je vodil južni (primorski) sektor, severnega (avstrijskega) pa je vodil stotnik Engelbert Ilovar (Rant, Kranjc, najprej pri četnikih, nato pa vodja ObC domobrancev, umrl v Dachau). Znani sodelavci centra so bili policisti Tone Batagelj, Peter Bizjak, Milan Wohinc in Kukavec (Kazimir Kukovec).
- Danilo Zelen je bil osebni prijatelj podpolkovnika Plhaka, pa je bil večkrat pri njem na Menini planini, v njegovi (lovski) koči.
- V Ljubljani je aprila 1941 deloval italijanski protiobveščevalni center, ki ga je vodil karabinjerski stotnik Anacleto Onnis (do jeseni 1942, ko je odšel v Milano), kasneje pa ga je kot podcenter vodil stotnik Nicolo Sinisi (spadal pod tržaški center, ki ga je vodil major Emilio Schiano).
- Dr. Ivan Marija Čok je avtor seznama 86 tigrovcev, ki so ga Nemci aprila 1941 našli v Obveščevalnem oddelku GŠ VKJ! Šlo je za spomenico, ki jo je dr. Čok posredoval 30. 5. 1940 obveščevalnemu oddelku GŠ VKJ s seznamom 86 tigrovcev, ki bi jih kazalo uporabiti v morebitni vojni z Italijo (str 155–162). Ker pa je Čok živel predvsem v Beogradu in ni poznal ljudi, je verjetno pravi avtor tega seznama Ivan Rudolf.
- Zelen in Kravanja sta se srečala aprila v Ljubljani ali zunaj nje, potem sta se skrivala 14 dni v vasi Zvirče, od tam pa šla na Malo goro.
- Italijani so izvedeli (kontrola pošte), da je 24. aprila 1941 mati dobila pismo sina Danila, da se skriva v okolici Ljubljane in prosil za obleko, ker je nameraval skupaj s Čokom in Rudolfom zbežati v London.

Boža Škoberne, upokojena radijska novinarka, je leta 1990 v Primorskih novicah objavila obširen podlistek o Danilu Zelenu, primorskem rojaku in junaku, ki predstavlja najbolj kompleksno in analitično raziskavo v preiskovalnem novinarstvu. Glavni poudarki o Zelenu bi bili: skrivnostno obnašanje (agenta), velika prizadevnost in izredno domoljubje. Zato jo tudi omenjam in navajam nekaj zanimivih podatkov.

Škobernetova je bila tudi osebno prizadeta, saj je bil njen stari oče prav zaradi teroristične dejavnosti Danila Zelena (uboj italijanskega finančnika) obsojen na 30 let zapora. Takole pravi: »Menda je bil Danilo Zelen vse do leta 1977 nekakšna skrivnostna osebnost. Tega leta je namreč Srečko Šorli v *TV-15* napisal članek z naslovom **Obsojeni za zločin, ki ga niso nikdar storili**. Šlo naj bi za uboj italijanskega finančnega stražnika, ki naj bi ga 30. 11. 1930 storila Franc Fortunat in Danilo Zelen, aretiranih in obsojenih pa je bilo 13 ljudi na visoke kazni zapora 20 in 30 let! Eden od njih, Ivan JUG, je tudi avtor knjige¹²⁸.

Iz Jugove knjige sledi tudi resno opozorilo o postopkih italijanske ovre, preiskovalcev in sodnikov, ki so tudi nad nedolžnimi zaporniki izvajali grobe in prefinjene metode mučenja in tako izsilili neverjetna priznanja (od 13 sojetnikov jih je samo nekaj zdržalo pod temi pritiski).

Skrbno sem prebral 34 nadaljevanj podlistka novinark Škobernetove, pa bom izluščil in povzel samo bistvene ugotovitve, ki so podprte z zgodovinskimi viri. Navajam naslednje:

- Danilo Zelen ni bil nacionalist, saj je 1929. leta sprejel jugoslovansko državljanstvo.
- Domači, sošolci (Vladimir Toros) in Just Godnič so vedeli, da se Danilo ukvarja z obveščevalnimi nalogami.
- Ivan Regent se je že 1928 večkrat sestal z Albertom Rejcem, ker sta bila oba prepričana, da je sodelovanje med tigrovci in komunisti možno. Na Regentovo pobudo so 1936 tigrovci in predstavniki KPI v Parizu podpisali sporazum o sodelovanju.
- Danilo Zelen je imel ilegalno ime »Dušan«. Just Godnič navaja, da so operativno vodstvo TIGR-a sestavljali: Albert Rejc, Danilo Zelen, Viktor Bobek, Tone Črnač, Ferdo Kravanja in on, Just Godnič.
- Rado Bordon priča, da se je zadnjič srečal v Zelenom 6. aprila 1941 pri Višnji Gori, kjer je bil v nekem štabu, pa ga je zaradi poznavanja italijanskega jezika hotel spraviti v ta štab za prevajalca. Čez dva dni pa mu je povedal, da situacija ni najboljša, in če bo prišlo do razsula, »ne kaže drugega, kot da se kam skrijemo«.
- Tone Ferenc v knjigi **Akcije organizacije TIGR v Avstriji in Italiji** navaja, da so bile vse tri akcije izvedene po načrtih ObC v Ljubljani, pa sta zatem gestapo in ovra sprožila temeljito preiskavo proti Zelenu. Julija 1940 so ga skoraj zajeli, a je pobegnil. Skrival se je tudi v gozdovih nad Reko, pa tudi na otoku Rabu. V Novem

¹²⁸ Ivan Jug, *Moja zaporniška leta – Po nedolžnem v fašističnih ječah*, Branko 2002, Nova Gorica.

(Vinodolskem) pri Crikvenici sta Rejc in Zelen imela počitniško hišico za potrebe tigrovcev.

- Dr. Avgust Sfiligoj v svoji knjigi navaja, da je Zelen po letu 1940 pripravljaj odpor tudi v Sloveniji in Istri. Zato je Zelen center odpora prenesel iz Slovenije v Hrvaško Primorje.
- Just Godnič pove, da sta z Zelenom prišla v Ljubljano 25. marca 1941, ko se je Zelen javil na zborna mesto obveščevalcev Dravske (verjetno Triglavske) divizije okrog Višnje Gore, kjer pa njegov šef ni bil major Branko Plhak, temveč Dragotin Slekovec.
- Ko so Italijani 11. aprila 1941 zasedli Ljubljano, je kapetan Onnis, vodja protiobveščevalnega centra, začel vneto iskati in zapirati Primorce, ki so jim potem sodili na drugem tržaškem procesu decembra 1941 (zajeli 60 tigrovcev). Seveda so predvsem intenzivno iskali Danila Zelena.
- Dr. Lavo Čermelj v svoji knjigi navaja poročilo generala Maria Robottija: »Dne 13. maja se je karabinjerska patrulja ribniške postaje podala, pod vodstvom treh slovenskih orožnikov, k Češarkovi koči na Mali gori, kjer so se po prejšnjih vesteh v neki kmečki koči zabarikadirali prevratni elementi z orožjem in drugim materialom. Drugega, ubitega upornika smo identificirali za Danila Zelena ... Bil je najbolj nevaren teroristični vodja in jugoslovanski vohun, ki je bil tudi v službi angleškega I.S. in je deloval zlasti v Julijski krajini ...«.
- Sledi opis napada na Lovšinovo kočo, ki je podoben že prej navedenemu italijanskemu. Četo grenadirjev je vodil podporočnik Taglienti, prišel pa je tudi poveljnik ribniških karabinjerjev. Karabinjer Lesni naj bi ubil Zelena. Ranjeni tigrovec (Kravanja) se je predstavljal kot Djuro Jovanović in so ga odpeljali v poljsko bolnišnico št. 55 v Kočevju.
- Tone Černač je o spopadu na Mali gori povedal tisto, kar sta mu pozneje v partizanih povedala Majnik in Kravanja: ker je zjutraj deževalo, je Zelen predlagal, da lahko še počivajo, potem pa bodo odšli v notranjost gozda. Skozi vrata je stopil orožnik Pišorn in Kravanja ga je zadel v trebuh. Pogledal je ven in od ključavnice se je odbila krogla in ga zadela v rebro. Potem se je zgrudil. Nadaljevalo se je streljanje in Zelen je dobil strel skozi pljuča in jetra. Majnik je začel vpiti, da se bodo predali. Stopil je ven in so ga vklenili (vzeli tudi uro). Nagovarjali so ga, naj stopi v kočo in privede tudi ostale. Majnik tega ni hotel storiti, saj je bil prepričan, da je Zelen še pri zavesti in da bo na vsakega streljal. Komandir karabinjerjev je ukazal streljati na kočo. Majnik se je zagnal v karabinjerja, ki ga je čuval in zbežal. Zaslišal je strel iz pištole – to je bil strel iz Zelenove pištole. Vklenjeni Majnik je pribežal do nekega kmeta (sorodnika!), ki mu je presekali lisice.
- Novo pričevanje o smrti Danila Zelena je v radijski oddaji povedal Janez Debeljak, vnuk Debeljaka, lastnika znane gostilne Pri Kramarčku v Ribnici. Majnik je iz Ribnice odšel pred prihodom Italijanov, Zelen pa je bil ob njihovem prihodu v gostilni in celo popoldne sedel za kmečko pečjo. Zvečer je odšel v Lipovec k družini Češarek, k Škrlovim po domače, kjer se je že nahajal Majnik. Potem je 13. maja prišlo do spopada na Mali gori. Kasneje je Majnik še prihajal k njim kot partizan. Decembra

1943 je bil spet pri njih s skupino partizanov in ko so odšli k sosedu Peliconu, se je zaslišalo streljanje. Zjutraj so našli Majnika na cesti, mrtvega.

- Jože Zalar je povedal, da je stanoval pri Majniku v Ribnici. Skupaj sta uredila nekaj skrivališč orožja, ki so ga prinašali v drugi polovici januarja 1941, vse do njegove premestitve v Kostel ob Kolpi. Naročil mu je, naj uredi dva bivaka za tri ljudi, enega na Mali gori in drugega na Veliki gori. Drugi dan po razpadu Jugoslavije (7. april?), bil je petek proti večeru, se je pri njen zglasil neznanec in pokazal dogovorjeno šifro (polovico razglednice) in naročil, naj ga skrije. Sin ga je odpeljal proti pripravljenemu bunkerju, vendar se je zjutraj vrnil. Takrat se je pojavil tudi Majnik in je izvedel, da je neznanec bil Danilo Zelen. Z Anko Debeljak so pripravili nekaj opreme in hrane in zvečer s sobote na nedeljo odšli v bivač poleg brezna Žiglovica. Majnik je Zalarja poslal v Ribnico, da bi poizvedel, do kam so prišli Italijani. Zvečer mu je poročal, da so Italijani šele okrog Turjaka. Majnik in Zelen sta se odločila, da se bosta premestila v skrivališče bliže Strugi. Majnik mu je potožil, da je Zelen postal živčen, pa je šel k dr. Oražmu po nekaj zdravil in pomirjeval. Zdravila in nekaj perila, ki ga je pripravila Anka Debeljak, je odnesel v skrivališče. Majnik ga je tedaj prosil, naj gre k Lovšinu po ključ od njegove kočice, da bi se v primeru dežja zatekli pod streho. V četrtek mu je priskrbel ključ od kočice. Ko je Zalar naslednji teden nameraval v Kočevje, obenem pa tudi k Lovšinovi kočici, mu je nekdo povedal, da »tisti, ki je za Veliko noč bil pri njem, leži mrtev v mrtvašnici. Šel je k mrtvašnici – in zagledal mrliča, Zelena.

Albert Rejec v knjigi *Pričevanja o TIGR-u* (dejansko gre za interpretacije njegovih izjav na udbi, ki jih je posredovala njegova soproga) navaja naslednja dejstva o povezavah z domačimi in tujimi obveščevalnimi inštitucijami:

- Danilo Zelen je od 1929 odgovarjal za gverilsko delovanje, pa je v obdobju 1928–1931 opravljal tudi sabotažne akcije (str. 52).
- Rejec in Zelen sta 1936 v Parizu podpisala sporazum o sodelovanju s KPI.
- Septembra 1939, z začetkom 2. svetovne vojne, se TIGR preimenuje v Antifašistično organizacijo Slovencev in Italijanov v Italiji – cilj: sodelovanje z zavezniki zaradi podpore pri osvoboditvi izpod fašističnega režima.
- Rejec in Zelen sta 1939 vzpostavila stik z britanskim IS (Evans, tiskovni predstavnik britanskega konzulata v Zagrebu) – stike vzdrževal Zelen (str. 24).
- Ivan Rudolf (predsednik Branibora) in Zelen sta 1940 vzpostavila zvezo z Alecom Lawrensonom, lektorjem angleščine na ljubljanski Univerzi – stike vzdrževal Zelen (str. 25).
- Zelen je imel 3 radijske postaje: dve je predal, eno pa je zadržal zase, ker je načrtoval, da bo po umiku VKJ ostal v zaledju italijanske vojske (ali jo je imel na Mali gori, Rejcu ni znano).
- Rejec je v Beogradu od leta 1940 od kapetana Ballyja prevzemal eksplozivna sredstva in jih v Ljubljani predajal Zelenu.
- Zelen je imel v Ljubljani najtesnejše zveze s podpolkovnikom Brankom Plhakom, po letu 1940 pa z majorjem Slekovcem in kapetanom Ilovarjem.

- Sabotažne akcije proti Avstriji in Italiji so od 1940 vodili Rejc, Zelen in Kravanja.
- Prek GŠ VKJ je dr. Čok uredil, da je Zelen v Ljubljani prevzel orožje od podpolkovnika Plhaka.
- Zelen in Černač sta upoštevala navodila Pepeta Kukca in sta stalno nosila malokalibrsko pištolo zaradi dogovora o samomoru, da ne bi živa padla Italijanom v roke (str. 97).
- Černač je potrdil, da sta Zelen in Fortunat 30. novembra 1930 blizu Koprivišča pri Kalu streljala na italijansko motorno vozilo in pri tem zadela finančnika (glej knjigo Juga).
- Predstavniki IS so predvsem želeli podatke obveščevalnega značaja (podmornice, torpedo in podobno).
- Komunisti Elio Negri in Albin Dujc sta Italijanom ovajala tigrovce in komuniste na drugem tržaškem procesu (str. 32).

Dr. Milico Kacin - Wohinz ni potrebno predstavljati, saj je tudi širši javnosti znana kot ena od najboljših poznavalcev zgodovine Primorcev, pa tudi TIGR-a. Njena znanstvena dognanja so vedno podprta s primarnimi viri. To velja predvsem za njeno navedbo, da je bil Danilo Zelen povezan z obveščevalno službo VKJ in britanskega IS-a. V Slovenskem biografskem leksikonu je o njegovem obveščevalnem delovanju zapisala naslednje: *»V času vojne napetosti med It (Italijo) in Jslo (Jugoslavijo, navedbe v oklepajih moje) je organ. obveščevalno mrežo na Primor. in med emigranti ter posredoval podatke o ital. vojski obveščevalnemu centru poveljstva Dravske divizije v Lj (Ljubljani, pravilno je poveljstvo Dravske divizijske oblasti ali pa Triglavske divizije) v začetku 2. svet. vojne pa tudi angl. Intelligence Service. Aprila 1941 je v okolici Ribnice s sodelavci pripravil 4 bunkerje z orožjem in razstrelivom, namenjene bodoči gverili proti okupacijskim silam (Anton Majnik je orožje pozneje izročil Ribniški partizanski četi). Po okupaciji Sje (Slovenije) se je Z (Zelen) umaknil v ilegalo na Ravno (pravilno Malo) goro v Češarkovo kočo skupaj z Majnikom in Ferdom Kravanjo«.*

Dr. Jerca Vodušek - Starič je v svoji monografiji o slovenskih špijonih Soe razkrila mnoge šokantne zanimivosti, med drugim tudi to, da je bil slavni olimpijonec Leon Štukelj agent britanske Soe. Seveda je na podlagi primarnih virov ugotovila tudi zveze organizacije TIGR-a s francosko in britansko obveščevalno službo, predvsem s Soe, ki je ustanovljena 1938, in sicer:

- Z britansko obveščevalno službo (IS) sta zveze vzdrževala predvsem Ivan Rudolf in dr. Ivan Marije Čok.
- Vodja TIGR Albert Rejc je bil v Beogradu na zvezi z britanskim majorjem – obveščevalcem Julianom Hannonom - Cezarjem (str. 56), ki je konkretne naloge posredoval Zelenu.
- Albert Rejc je udbi izjavil, da sta z Danilom Zelenom pristopila k organizaciji Soe leta 1939 (str. 88), zveze pa sta vzdrževala konzul Alexandar Lawrenson v Ljubljani

(kodna oznaka D/H6) in John Bennetton v Beogradu. Po oceni Sdv Slovenije je bilo med 470 tigrovci 9 agentov Soe (str. 15).

- Major Dragotin Slekovec, predzadni načelnik ObC VKJ v Ljubljani, je udbi povedal, da je kot poveljnik obmejne čete v Žireh v letih 1930–1937 članom TIGR-a dobavljal orožje.
- Po analizi udbe je bil ObC VKJ v Ljubljani najučinkovitejši obveščevalni center v Jugoslaviji, ki ga je do 1930 (1932) vodil polkovnik Viktor Andrejka, ko je italijanska ovra razkrila njegove agenturne zveze v Trstu in Gorici. Dejansko je šlo za agenturo iz vrst orjune (1928–1931), šele pozneje s tigrovci. Do 1935 je ObC sodeloval s francosko, pozneje pa z britansko obveščevalno službo.
- TIGR je bil najmočnejša baza za britansko obveščevalno službo, zatem pa društvo Branibor, ki ga je vodil inž. Janko Mačkovšek (str. 145).
- Nemci so leta 1940 vneto iskali tudi Danila Zelena in Ivana Rudolfa, vendar sta se dobro prikrivala.
- Zelen je konec 1940 prejel od Soe dve radijski postaji (str. 223).
- Majorja Slekovca je 1. aprila 1941 zamenjal major Predrag Stefanović (str. 156).

Dr. Anton Žabkar je v svoji študiji temeljito obdelal tudi vojne načrte VKJ, vendar v nobeni inačici ni omenjen TIGR niti kakšna diverzantska in sabotažna akcija, kakor to skušajo prikazati »zgodovinarji«, še manj pa razne gverilske vstaje na Primorskem in podobno. Dr. Žabkar se strinja, da je ob kakšni inačici vojnega načrta po letu 1940 obstajala priloga obveščevalne službe o delovanju v zaledju morebitnega agresorja, vendar se je to lahko nanašalo samo na četniške enote, ki so bile namenjene in tudi usposobljene za gverilsko delovanje. Takšnih enot pa organizacija TIGR ni imela. Morda je v obveščevalni prilogi bilo omenjeno obveščevalno delovanje TIGR-a, saj je maja 1940 prav obveščevalnemu oddelku GŠ VKJ dostavljena Čokova spomenica o možnostih takšnega delovanja TIGR-a s seznamom 86 tigrovcev, med njimi tudi Danila Zelena. Seveda je nemški gestapo navedeni seznam rade volje predal italijanski ovri, ki ga je seveda temeljito izkoristila pri pripravi 2. tržaškega procesa proti tigrovcem decembra 1941.

Geostrateški položaj Dravske banovine v obdobju 1920–1941 v odnosu do Italije – položaja na Primorskem (TIGR)

Po koncu 1. svetovne vojne se je geostrateški položaj zdajšnje Slovenije, tedaj uradno Dravske banovine, dramatično spremenil: tretjina ozemlja (Primorska) je pripadla Italiji, ostali del pa bi v primeru vojnega spopada postal glavna fronta proti napadalcu z zahoda in severa. To je postala vse bolj očitno ob krepitvi fašizma v Italiji in nacizma v Nemčiji.

To je seveda privedlo do tega, da so vojaški teoretiki v Jugoslaviji začeli intenzivno proučevati italijanske oborožene sile in vojno doktrino, odgovorni organi GŠ VKJ pa so

tudi sestavljali in dopolnjevali vojno-obrambne načrte. Na tej osnovi se je pričelo z utrjevanjem zahodne in deloma severne meje (Rupnikova linija).

V mirnodobnem času je Dravska banovina predstavljena kot Dravska divizijska oblast, medtem ko je v vojnem času spadala pod novoformirano 7. armado pod poveljstvom generala Dušana Trifunovića¹²⁹. V 7. armado sta spadali Dravska (Maribor) in Triglavška (Ljubljana) divizija ter trije planinski odredi (Triglavski, Risnjaški in Liški), pa tudi štirje posadkovni polki in druge enote. Le-ta pa je, poleg 4. armade, spadala v 1. skupino armad VKJ. Vojni načrt je predvideval 18-dnevno mobilizacijo in koncentracijo. Vse je šlo narobe! Vojni načrt je bil zgrešen in izdan (načelnik GŠ VKJ, armadni general Petar Kosić je bil agent nemškega abwehra). General Trifunović je šele 2. aprila prišel v Ljubljano, da bi se na kratko srečal z banom Natlačenom. Do 6. aprila je mobilizirano okrog 30 % rezervistov, po 10. aprilu pa se je celotna 7. armada umaknila iz Slovenije, predala Nemcem in ustašem ali pa so se vojaki razbežali. Zato je imel ban dr. Natlačen še kako prav s svojo zahtevo, da vojska ni rušila načrtovanih objektov in mostov (razen na Muri in v Mariboru).

Navajam slovenske generale in starešine, ki so bili odgovorni za obrambo Dravske banovine: divizijski general Leon Rupnik – načelnik štaba 1. skupine armad (po nekajmesečni internaciji v Gonarsu je bil izpuščen, pozneje ustanovitelj slovenskega domobranstva, tudi glavni inšpektor), brigadni general Anton Lokar – načelnik štaba 4. armade (v nemškem ujetništvu), major Karl Novak, načelnik štaba Triglavškega planinskega odreda (pozneje poveljnik slovenskih četnikov), major Franjo Flegl – načelnik štaba Risnjaškega planinskega odreda (pozneje v četniškem štabu generala Draža Mihailovića).

Mimogrede moram omeniti, da je v kritičnih trenutkih okupacije Slovenije oz. takratne Dravske banovine aprila 1941, ban dr. Marko Natlačen odigral pozitivno vlogo v dveh primerih, in sicer:

- ko je na poveljniškem mestu Triglavške divizije v Zagradcu pri Grosuplju obiskal generala Dragišo Pandurovića in njegov štab, je izvedel, da se bo VKJ umaknila iz Slovenije, in je dosegel, da je upokojeni polkovnik Viktor Andrejka, bivši načelnik ObC VKJ v Ljubljani, prevzel poveljevanje nad umikajočimi deli VKJ in tako poskrbel za zaščito skladišč hrane in prometne komunikacije;
- in drugo, ker se ni mogel sprijazniti z italijansko okupacijo (po rodu je bil Primorec), je naivno pričakoval, da bo uspel nagovoriti nemškega generala Huberta Lanza, poveljnika 1. divizije 49. planinskega korpusa, ki je že prispel v Celje, da prav nemška vojska zasede celotno Dravsko banovino. V to mirovno delegacijo je v Celje povedel general Leona Rupnika, šefa politične policije dr. Lovra Hacina (sicer nemškega agenta) in njegovega namestnika dr. Vladimirja Kanteta (vrhunskega sodelavca Vos-

¹²⁹ Mile Bjelajac – Predrag Trifunović, *Između vojske i politike (Biografija generala Dušana Trifunovića 1880–1942)*, Inis 1997, Beograd.

a)¹³⁰. Zelo verjetno je, da je dr. Natlačen tudi vedel, da je dr. Kante, sicer njegov rojak iz Primorske, nagovoril dr. Hacina, da so na politični policiji uničili vse dokumente o političnih nasprotnikih, torej tudi tigrovcih. Znano je, da je dr. Kante tudi pozneje ščitil tigrovce ...

Dr. Marko Natlačen (1886–1942)
(Vir: Slike, Google)

Ofenzivni obveščevalni center VKJ v Ljubljani je od svoje ustanovitve 1922 imel glavno torišče svojega delovanja proti Italiji, deloma pa tudi proti Avstriji. Številni begunci iz Primorske po letu 1918 so bili primerni kadri ne samo za obveščevalne, temveč tudi za diverzantske in druge oborožene akcije. Obveščevalci so seveda takšne in podobne priložnosti s pridom izkoristili, saj so na tej osnovi lahko tudi snovali čvrste obveščevalne in druge pozicije v sami Primorski in Italiji, pri čemer sta patriotizem in domoljubje odigrala nadvse pozitivno vlogo.

Kdaj je prišlo do prvega angažiranja TIGR-a po načrtih vojaške obveščevalne službe VKJ, verjetno ne bomo izvedeli iz vojaških arhivov, lahko pa iz dveh posrednih virov. Prvi so podatki o obtožbah na prvem tržaškem procesu, drugi pa so iz delovanja ObC VKJ v Ljubljani, ko je bil šef centra polkovnik Viktor Andrejka zamenjan prav zaradi italijanskih dokazov o obveščevalnem »napadu« na Italijo.

Zato podajam kratek pregled delovanja tega obveščevalnega centra VKJ v Ljubljani

¹³⁰ Marijan F. Kranjc, generalmajor v pokoju, *Dr. Vladimir Kante, namestnik upravnika politične policije v Ljubljani, vrhunski tajni sodelavec Vos in Ozne – kdo ga je izdal nemškemu gestapu?*, domena www.vojastvo-military.si, objavljeno 19. 8. 2014.

Pregled delovanja ljubljanskega Obveščevalnega centra VKJ in zveze z organizacijo TIGR

V svoji knjigi *Legendarni slovenski obveščevalci (in protiobveščevalci)*¹³¹ sem podrobno opisal organizacijo in delovanje ljubljanskega obveščevalnega centra Vojske Kraljevine Jugoslavije, pa ob tej priložnosti omenjam povezave z organizacijo TIGR. Center je ustanovil in vodil generalštabni major Viktor Andrejka vse od 1922 do 1930. Formacijsko je pripadal poveljstvu Dravskega divizijskega območja, dejansko pa je šlo za najbolj izpostavljen ofenzivni center vojaške obveščevalne službe VKJ, ki je bil prvenstveno usmerjen proti Italiji in Avstriji. Zato je tudi razumljivo, da je bila prav proti tema dvema državama organizirana najbolj široka in tudi kvalitetna mreža tajnih obveščevalnih sodelavcev, tudi tigrovcev. Glavni je bil vsekakor Danilo Zelen, ki je zaradi svojega položaja v TIGR-u in povezavah z britanskim IS in SOE postal tudi rezervni častnik obveščevalne službe.

Zaradi dvojnih nalog, obveščevalnih in diverzantskih, kakršne so orjunaši in tigrovci tudi samovoljno izvajali, je italijanska protiobveščevalna služba okrog leta 1928 odkrila obveščevalne mreže v Trstu in Gorici, ki so bile neposredno povezane z obveščevalnim centrom v Ljubljani. Zato je moral takrat že generalštabni polkovnik Viktor Andrejka odstopiti, da ne bi povsem onemogočil nadaljnjega delovanja tega obveščevalnega centra. Ker je Danilo Zelen povezoval delovanje goriške in tržaške skupine tigrovcev z Ljubljano, je bil tesno povezan tudi z ljubljanskim (in prej še s sušaškim) obveščevalnim centrom VKJ.

Anton Batagelj, doma iz Šturij pri Ajdovščini, je bil leta 1923 postavljen za načelnika obmejnega komisariata na Jesenicah, ki je že od leta 1924 aktivno sodeloval z majorjem Andrejko, predvsem pa je v svoje delovanje vključil številne primorske rojake, med njimi tudi najbolj aktivne tigrovce (izdaja prepustnic, omogočanje ilegalnih prehodov tigrovskih kurirjev, prenos propagandnega in sabotažnega materiala).

Zaradi delovanja tigrovcev na Primorskem je italijanska ovra – politična policija, s široko mrežo ovaduhov in vohunov, okrepila delovanje, vendar kljub množičnemu terorju ni uspela zlomiti upornih Primorcev. V začetku 1928 so prek ovaduha italijanskega konzulata v Ljubljani uspeli odkriti močne tigrovske organizacije v Gorici in Trstu, pa je leta 1930 sledil znani prvi tržaški proces. Zaradi sodelovanja z ljubljanskim centrom vojaške obveščevalne službe so bili v Trstu, poleg Antona Batagelja, obtoženi (in dejavnost dokazana) Slavko Bevk, Andrej Manfreda in Ivan Lenardič. Ostalim vohunstva niso dokazali. Vse to je pripeljalo do tega, da je moral polkovnik Viktor Andrejka, kot dejanski organizator dotedanjšega tigrovskega sodelovanja, zaradi interesov službe sredi leta 1932 tudi odstopiti.

¹³¹ Marijan F. Kranjc, *Legendarni slovenski obveščevalci*, Pro-Andy 2012, Maribor.

Ne smemo zanemariti dejstva, da so se vojaški obveščevalci povezovali z različni domoljubnimi in polvojaškimi organizacijami, društvi in strankami, saj so le tako prišli v stik z vojaško izobraženimi kadri, ki so bili tudi najbolj uporabni za zbiranje vojaško-obveščevalnih podatkov. Novi načelnik vojaško-obveščevalnega centra je tudi dodobra izkoristil splošno protifašistično in protinacistično razpoloženje zlasti Primorcev in se je tako naslonil na domoljubne organizacije ali stranke in njihove voditelje.

Gre predvsem za prvo nacionalistično organizacijo, orjuno – Organizacijo jugoslovanskih nacionalistov, ki je bila 1922 preoblikovana iz dalmatinske mladinske organizacije in se je hitro širila po vseh delih nove države. Slovenski vodje, ing. Marko Kranjc in ostali, so imeli že od vsega začetka neposredne stike z načelnikom centra in prek njega menda dobivali tudi orožje.

Posebno mesto so imele tudi razne druge organizacije, kot so Narodna odbrana, sicer stara srbska polvojaška organizacija, ki jo je v Slovenji vodil dr. Josip Cepuder, Branibor (vodja ing. Janko Mačkovšek), Tabor, strelske družine, pozneje, po prepovedi 1928, pa tudi organizacije sokolov in orlov.

Kot sem že omenil, je tigrovska organizacija na Primorskem »padla« v Ljubljani, saj je ovaduh italijanskega konzulata izvedel za dokaj nekontrolirano delovanje pristašev Orjune. Ti so imeli celo posebno obveščevalno skupino, ki jo je vodil Jože Kukec, in se je direktno sporazumevala z Andrejko, ta pa je določene podatke posredoval tudi francoski in češki obveščevalni službi.

Zdi se mi povsem logično, da se je center vojaške obveščevalne službe v Ljubljani, ki je imel tudi sekcijo za protiobveščevalno delo, ukvarjal tudi s kontrolo in vdori v tuja konzularna predstavništva v Ljubljani. Znan je npr. vdor orjunašev v pisarno italijanskega generalnega konzula Gavottija na Erjavčevi cesti (pridobili so kuharico, prepisovali dokumente in podobno), ki naj bi ga organiziral francoski konzulat. Po mojem je šlo za dobro načrtovano akcijo Andrejkovega vojaško-obveščevalnega centra, ki je vzdrževal tesne zveze s slovenskim vodstvom Orjune. Dejansko je šlo za vrhunski dosežek vsake protiobveščevalne organizacije, ki zahteva temeljite priprave in strokovno vodenje, saj podobne akcije ne more izvesti neka strankarska skupina. Namreč, po tajnem vstopu v konzulat so tudi s ponarejenim ključem odprli glavni sef, kjer so našli seznam 15 agentov v Ljubljani, ki so aktivno delali za italijansko vojaško-obveščevalno službo in politično policijo – ovro. Glavni med njimi naj bi bil neki Perić, ki so ga jezni orjunaši takoj zatem leta 1928 likvidirali kar na cesti. V zvezi s tem naj bi francoska vlada celo posredovala, da se Italijanom prepove takšno obveščevalno delovanje in odpokliče ne samo generalnega konzula v Ljubljani, temveč tudi italijanskega ambasadorja v Beogradu Bodrera, sicer osebnega prijatelja kralja Aleksandra.

Predstavil sem tudi podatek iz arhivov Kos JLA, da je imel glavne zveze s tigrovci center vojaške obveščevalne službe VKJ na Sušaku, zlasti njegova načelnika major Dragotin Slekovec in kapetan Savo Janković, ki so ju Nemci leta 1941 ujeli in temeljito zaslišali. Kot sodelavec tega centra se omenja tudi Danilo Zelen. Poleg tega je ing. Vladimir Feller iz Zagreba, sodelavec sušaškega centra, kasneje vodil del tigrovcev in izvrševal naloge britanske obveščevalne službe. Nazadnje se je Feller povezal z znano britansko obveščevalno mrežo Bbz, ki sta jo iz Ljubljane vodila major Ante Anić, bivši obmejni komisar v Mariboru, in polkovnik Vladimir Vauhnik, oba dobra znanca polkovnika Viktorja Andrejka. Navedel sem tudi, da je imel italijanski vojaški ataše svojega tajnega sodelavca celo v obveščevalnem oddelku Glavnega generalštaba VKJ, pa mu tako ni bilo težko priti do podatkov o tigrovcih – obveščevalcih in diverzantih, ki so aktivno delovali proti Italiji.

V ARS sem 10. marca 2010 pridobil dokument kvesture iz Gorice z dne 3. aprila 1928 (AS 1931/2021 str. 104), v katerem je kapetan Adolfo Perthem obširno poročal o »podpolkovniku Andrejka Rodolfo Vittorio«, obveščevalcu iz poveljstva Dravske divizije v Ljubljani, ki je vzdrževal številne vohunske stike z osebami iz Trsta in Gorice, neposredno in prek Antona Batagelja.

Po goriškem in tržaškem procesu proti tigrovcem leta 1930 in odstopu polkovnika Viktorja Andrejka (1932) so se tigrovci in orjunaši razšli. Tudi francoska obveščevalna služba se je leta 1935 umaknila iz Slovenije. Njeno vlogo je zatem prevzela britanska obveščevalna služba IS (lektor Aleksander Lawrenson na ljubljanski Univerzi, pozneje vicekonzul v Zagrebu) in tudi Soe (kapetana John Evans, sicer dopisnik Reuterja, in William Stuart), pa tudi sodelovanje z vojaško obveščevalno službo VKJ, ki je tigrovce tudi množično uporabljala za obveščevalno-diverzantske naloge proti Italiji in Avstriji.

Kasneje naj bi tigrovce pri ljubljanskem centru vojaške obveščevalne službe zastopala prof. Ivan Rudolf - Učenikov iz Trsta, tudi agent IS, in Anton Lipnik.

Polkovnik Viktor Andrejka je bil uradno upokojen 23. maja 1932, vendar menim, da je bil dejansko odstavljen (zamenjan) že 30. julija 1930, ko je bil »uradno« razglašen kot »nesposoben za terensko službo, sposoben za pisarniško«, in je potem dve leti usmerjal svojega naslednika.

To je bil kapetan, pozneje podpolkovnik, Branko Plhak, lažno ime Andrejčič, rojen 1898 v Žalcu, češke narodnosti, poročen s Črnogorko Danico, brez otrok, prijavljen v Ljubljani, na Streliški 22. Imel je uradni naziv »obveščevalni častnik Glavnega generalštaba VKJ«, saj sta bila obstoj in lokacija centra vojaške obveščevalne službe Dravske divizije še nadalje prikrita. Ker se je medtem reorganizirala tudi celotna obveščevalna in protiobveščevalna dejavnost – vse niti so se namreč stekale prav v omenjeni center, je razumljivo, da sta se povečala tudi njegova vloga in obseg dela. Tako so bili na center vezani obmejni komisariati, uprava politične policije (Anton Vrečar), poveljstvo orožništva (polkovnik Alojzij Barle, 1940) in tudi odsek za javno varnost banske uprave (Anton Batagelj, Franjo Čermak). Njegov center, imenovan kar »Plhakov center«, so nemški obveščevalci odkrili

že 1939 in ga imeli za zelo uspešnega, podpolkovnik Plhak pa je veljal za enega od najboljših slovenskih vojaških obveščevalcev, saj so njegove agente gestapovci odkrili šele leta 1944, nekaj pa tudi udba v povojnem času. Njegov pomočnik je bil major Vladimir Simončič - Goričan, doma iz Gorice, po vojni novinar pri Tovarišu.

V ljubljanskem centru vojaške obveščevalne službe so svoje znanje in izkušnje preverjali naslednji častniki: podpolkovnika Jaklič in Vladimir Simončič, majorji Mirko Tomić (pozneje načelnik mariborskega centra, ustaši so ga aretirali 1941, zato je naredil samomor), Drago Slekovec (pozneje načelnik sušaškega centra, maja 1941, v nemškem ujetništvu), Radovan Ulepić, Predrag Stefanović, Savo Janković (načelnik sušaškega centra), kapetana Josip Lesjak - Lampe (načelnik protiobveščevalne sekcije vojaško-obveščevalnega centra VKJ v Ljubljani, namestnik majorja Karla Novaka, poveljnika slovenskih četnikov, jeseni 1942 so ga domobranci zverinsko ubili, menda zaradi zvez s partizani) in Berto Ilovar - Kranjc (Lesjakov namestnik, pozneje pribočnik majorja Karla Novaka, tajno sodeloval in prestopil k domobrancem) itd.

Zaradi izredne aktivnosti in tudi uspešnosti ljubljanskega obveščevalnega centra, ne samo proti Italiji, temveč tudi proti Nemčiji (primer Wedam oz. ofenzivni vdor v nemški obveščevalni center v Celovcu, pa tudi dejavnost polkovnika Vladimirja Vauhnik v Berlinu), so izzvali silovit nemški pritisk na vseh ravneh proti obveščevalni dejavnosti, ki se je širila iz Ljubljane. Načelnik GŠ VKJ, armadni general Petar Kosić (1940–1941), je bil agent Abwehra, pa tudi Dragi Jovanović, šef beograjske policije, agent gestapa, sta dosegla, da je moral divizijski general Dragoslav Milosavljević, načelnik Obveščevalne uprave GŠ VKJ, opraviti inšpekcijski pregled v Ljubljani, nato je bil podpolkovnik Plhak zamenjan in premeščen v Skopje (maja 1941 utonil pri umiku iz Soluna proti Egiptu, ko so Nemci potopili ladjo). Na njegovo mesto je bil postavljen major Drago Slekovec, že prej operativec tega centra, pozneje na dolžnosti načelnika centra v Sušaku. Seveda so sledile številne spremembe, tudi kadrovske. Policija je zamenjala vodilne v obmejnih komisariatih. Major Slekovec je moral pretrgati neposredne stike z britansko obveščevalno službo, ni pa povsem jasno, na katero stran se je nagnil (od 1. maja 1941 v nemškem ujetništvu, zasliševal ga je gestapo, po osvoboditvi tudi udba). Tako ga je 1. aprila 1941 zamenjal namestnik major Predrag Stefanović. Ko je major Simončič uničil mariborski in ljubljanski arhiv, sta oba centra prenehala delovati.

Generalštabni polkovnik Viktor J. Andrejka (1881–1947), ki izvira iz ugledne vojaške družine, tudi plemenite Livnograjske, je vsekakor zadnji slovenski častnik v vrhu vojaške obveščevalne službe avstro-ogrske vojske in obenem prvi slovenski častnik vojaške obveščevalne službe, vodja najboljšega centra vojaške obveščevalne službe VKJ v Ljubljani, ki je tudi tigrovce organizirano usmerjal v njihovi borbi za slovensko Primorsko. Bil je tudi Maistrov borec, prvi pisec zgodovine slovenske vojske in vodja Legije koroških borcev. Kot zadnji častnik VKJ, ki je zapuščal Ljubljano, je preprečil, da bi se aprila 1941 uničila skladišča hrane, zato je bil med italijansko okupacijo sredi 1943 postavljen za načelnika preskrbovalnega urada prav v Ljubljani. Ni se opredelil za nobeno vojskujočo se stran, sprejel je le dolžnost, da je bil član četverice generalštabnih častnikov v Sloveniji

(major Novak, podpolkovnik Peterlin in polkovnika Vauhnik in Andrejka), tudi »Slovenske zaveze«. Ob koncu 1944 je veljal za naslednika generala Leona Rupnika na položaju prezidenta Ljubljanske pokrajinske uprave. Verjamem, da je kot izkušen vojaški obveščevalec tudi tajno sodeloval na pravi strani, podobno kot polkovnik Vauhnik (z Vorancem), torej z OF.

Tako je bil za načelnika v Ljubljani postavljen še sposobnejši major Drago Slekovec, ki je dotlej vodil obveščevalni center na Sušaku. Bil je izredno energičen in uporen častnik. Takoj se je podal na delo, da bi vzpostavil novo obveščevalno mrežo v Italiji, in še okrepil tisto v Avstriji oziroma proti Nemčiji. In uspel je! Dosegel je največji obveščevalni uspeh: tajni prodor v Abst Celovec – njegov tajni sodelavec Emil Wedam je ne samo uspel narediti dvojnik ključa osebne blagajne načelnika v Celovcu, temveč je tudi pravočasno izvedel tudi za največjo skrivnost tistega trenutka – datum napada na Jugoslavijo!

Center vojaške protiobveščevalne službe je v Ljubljani vodil stotnik Franc (Jože) Lesjak, s psevdonimom »Dolenc«. Bil je izredno sposoben protiobveščevalec; v začetku je bil 1939 premeščen v Ljubljano. Tradicionalno je bilo, da so obveščevalno in protiobveščevalno službo v Dravski divizijski oblasti (Dravski banovini) oziroma v Sloveniji, vodili in usmerjali slovenski častniki, predvsem zaradi tega, ker so poznali jezike sosednih držav (nemškega, italijanskega) in razmere. V začetku 1940 je bil ljubljanski center okrepljen s prihodom stotnika Engelberta – Berta Ilovarja, ki je uporabljal psevdonima »Rant« in »Kranjc«. Nemška agentura je to takoj občutila, pa so se podali v lov za nevarnim prišlekom. Administrativne posle je opravljal narednik Jože Rožanc.

Zaključna analiza varnostne študije primera in rekonstrukcija delovanja Danila Zelena v obdobju marec–maj 1941 (spopad na Mali gori)

a) Splošne opombe o TIGR-u

Navajam nekaj splošnih opomb o delovanju in organizaciji TIGR, in sicer:

- Pravi tigrovci so menda zelo redko omenjali organizacijo TIGR, saj so navadno govorili samo o »Organizaciji«. Po letu 1936, ko je podpisan sporazum med TIGR-om in KPI, je bil uradni naziv: *Narodno revolucionarna organizacija Slovencev in Hrvatov v Julijski kraji*. Zdi se, da se novodobnim »tigrovcem« ne zdi primerno, da je šlo za »revolucionarno« organizacijo, pa tudi za povezave s Hrvati (?).
- Zelen je celo načrtoval, da po letu 1941 prenese težišče delovanja v Hrvaško Primorje, torej v zaledje okupatorske (italijanske) vojske.
- Očitno je šlo za direktivo (odobritev) kominterne, da primorski tigrovci sodelujejo z organi KPI, kar je verjetno tudi razlog, da NRO ni bila poklicana med ustanovne člane slovenske OF (Kardelj je kot agent kominterne usmerjal delovanje KPI).
- Tudi Zelen je uradno sodeloval s komunisti (italijanskimi), pa tudi slovenskimi (Regent in drugi), zato je prav smešna naknadna trditev Tatjane Rejc, da tigrovci niso

sodelovali s komunisti (njen soprog in vodja tigrovcev Albert Rejc je bil od 1943 v partizanih, po osvoboditvi pa je organom udbe kar dosti tega povedal in kasneje dobil tudi službo v Ljubljani). Tudi sicer je večina tigrovcev sodelovala v NOB in s KP Slovenije (tudi Kravanja in Majnik, povsem nedokazane pa so trditve, da so ju likvidirali vosovci).

- Ker je TIGR deloval v glavnem po principu ilegalnih trojk, lahko rečemo, da ni šlo za enovito in centralizirano vodeno tajno organizacijo, saj je dejansko delovala v treh krogih. Prvi je »beograjski«, v katerem je bil ideološki vodja Albert Rejc, ki je imel okrog sebe posameznike, ki so morali emigrirati ne samo iz Primorske, temveč tudi iz Slovenije. V Beogradu so imeli zaslonbo v uradnih krogih, tudi v GŠ VKJ in »Ujke«, predvsem pa v britanski ambasadi. Med njimi je bil tudi skoraj pozabljeni Josip Gabršček, za katerega usodo sem šele nedavno zvedel (obsojen na smrt 1948 v Srbiji)¹³².
- Drugi krog je bil »ljubljski«, kjer je glavno vlogo imel Danilo Zelen, predvsem kot vojaški oz. gverilski vodja, ki je od Rejca prejemal predvsem minsko-eksplozivna sredstva (britanska), zatem pa je posamezne akcije koordiniral z odgovornimi operativci ljubljanskega obveščevalnega centra VKJ.
- Tretji krog, »primorski«, so predstavljali člani TIGR-a na Primorskem, organizirani v ilegalne trojke – po podatkih slovenske udbe naj bi jih bilo okrog 470, od tega je deveterica, na čelu z Danilom Zelenom, sodelovala z britanskimi obveščevalci. Število tajnih sodelavcev z ObC VKJ je bilo neprimerno večje.
- Tigrovci in njihovi simpatizerji, predvsem domači duhovniki, so bili tudi nosilci kulturnega boja in domoljubne vzgoje mladega rodu.
- Ljubljanski obveščevalni center VKJ je očitno že pred letom 1930 koordiniral posamezne akcije, v katerih so sodelovali orjunaši in tudi tigrovci. Britanski IS je tigrovce vključil v svoje obveščevalne akcije šele po letu 1935 (odhod Francozov), od 1938 pa je nova britanska sabotažno-diverzantska služba – Soe navezala stike s tigrovci, prek Rejca in Zelena.
- Italijanske oblasti, zlasti policija in sodstvo, so proti tigrovcem uporabljali zelo brutalne metode, pa so tako izvedli tudi dva večja sodna procesa (1930 in 1941). Nekje sem zapisal, da so tigrovci predvsem »padali« v Ljubljani (konzulat) in Beogradu (kjer je imela ovra nekaj tajnih sodelavcev, celo v GŠ VKJ).
- Aprila 1941 so Nemci v GŠ VKJ našli seznam 86 tigrovcev, ki ga predal dr. Ivan Marija Čok, a očitno mu ga je pomagal sestavljati še kdo iz vodstva (verjetno Ivan Rudolf, ki je dobro poznal večino tigrovcev).
- Iz že omenjene knjige Ivana Juga sem lahko ugotovil, da so v italijanskih zaporih klonili tudi povsem nedolžni Primorci, ki niso mogli prenesti nečloveškega mučenja italijanskih policistov, preiskovalcev in sodnikov.
- Čeprav je res, da je TIGR predstavljal prvo protifašistično organizacijo ne samo na Primorskem temveč tudi v Evropi, je seveda realna trditev zgodovinarja dr. Toneta

¹³² Marijan F. Kranjc, *Ali je bil Jožef Gabršček (Josip Gaberšček) zares italijanski vohun?*, spletni članek na <http://home.amis.net>, zadnja objava 18. 10. 2013.

Ferenca, da je končni boj za osvoboditev Primorske v obdobju 1941–1945 vendarle uspela izvesti KP Slovenije ob podpori ostalih članic OF in partizanska vojska!

- Mitomanija mnogih mladih »naslednikov« TIGR-u samo škoduje, saj zgodovinskih podatkov ni mogoče izbrisati. Zlasti pa so škodljivi primeri strankarskega prisvajanja tigrovskih zaslug (spopad na Mali gori) in prevrednotenja na račun NOB.

b) Posebne opombe o Danilu Zelenu kot tajnem sodelavcu jugoslovanske in britanske obveščevalne službe ter rezervnem obveščevalnem častniku VKJ

Raziskovalci in zgodovinarji so se glede Danila Zelena najmanj ukvarjali s problemi njegovega sodelovanja z jugoslovansko vojaško obveščevalno službo, z britansko obveščevalno službo, z britansko posebno sabotažno službo in njegovim statusom rezervnega častnika obveščevalne službe VKJ.

Razlogi so povsem razumljivi: obe strani, tako Zelen osebno, kot tudi omenjene obveščevalne inštitucije, so identifikacijske podatke zadržale v strogi tajnosti, pisne podatke pa so navadno uničevale. Nekaj podatkov se je vseeno ohranilo, pa na podlagi njih lahko sklenemo naslednje:

- Danilo Zelen je bil vrhunski tajni sodelavec obveščevalne službe VKJ. Formalno ga je za sodelovanje pridobil okrog leta 1935 stotnik Dragotin Slekovec kot načelnik obveščevalnega centra VKJ v Sušaku, ki je pokrival Istro in del Primorske s Trstom. Seveda ga je poznal že prej, ko je bil poveljnik mejnega odseka. Zaradi posebne funkcije vojaškega vodje TIGR-a ga je kmalu na zvezo sprejel major Plfak, načelnik ljubljanskega obveščevalnega centra VKJ, po njegovi premestitvi v Skopje pa ga je ponovno držal na zvezi major Slekovec. Dne 1. aprila 1941 ga je sicer predal na zvezo novemu načelniku majorju Stefanoviću, ki je verjetno Danilu Zelenu samo posredoval že prej načrtovane »vojne« naloge ilegalnega delovanja v zaledju italijanske vojske.
- Nikjer nisem zasledil podatka, da je Danilo Zelen, kot študent elektrotehnične fakultete, končal šolo rezervnih častnikov. Vsekakor pa je bil 25. marca 1941 mobiliziran v sestavi ljubljanskega ObC na mobilizacijskem mestu v Višnji Gori (svojega znanca Rada Bordona je še 6. aprila nagovarjal, da bi se priključil njegovi enoti kot prevajalec za italijanski jezik).
- Vsi častniki tega centra so dobili dolgoročne naloge in legende za tajno delovanje v zaledju sovražnika (n.pr. major Vladimir Simončič je ilegalno bival v Raduhovi vasi celo kot slikar), pa je verjetno, da se je Zelen odločil, da bo v zaledju italijanske vojske aktiviral svoje tigrovske sodelavce za obveščevalno in sabotažno delovanje, s tajno bazo na Mali gori nad Ribnico in kasneje na Primorskem.

- Po obveščevalni liniji je Zelen posredno sodeloval (preko Rejca) tudi z britanskim IS, predvsem pri zbiranju obveščevalnih podatkov vojaške prirode na ozemlju Italije. Leta 1939 pa je bil posebej angažiran pri delovanju nove britanske specialne službe Soe, ki je bila izključno namenjena za sabotažne in diverzantske akcije proti Nemčiji in Italiji. Tako je bil Zelen na zvezi z Aleksandrom Lawrensonom, prej britanskim konzulom in pozneje lektorjem v Ljubljani. Čeprav je bilo predvideno, da se bo Zelen skupaj z Rudolfom in Čokom umaknil v Egipt, se to ni zgodilo. Zdi se mi, da Zelen zaradi svojega domoljubja ni hotel zapustiti svoje znance in prijatelje na Primorskem in v Sloveniji.

c) Rekonstrukcija ilegalnega delovanja in skrivanja Danila Zelena in dveh tigrovcev od 25. marca 1941 ter samoobrambnega spopada na Mali gori 13. maja 1941

Iz povedanega sledi, da je dovolj čvrstih podatkov na podlagi katerih lahko naredimo rekonstrukcijo ilegalnega delovanja in skrivanja od 25. marca do 12. maja 1941, in sicer:

- Dne 25. marca 1941 se je Danilo Zelen javil na svojem mobilizacijskem mestu (zborištu) v Višnji Gori, kjer ga je dočakal načelnik ObC major Dragotin Slekovec. Poleg tekočih nalog, je načelnik ObC določal dolgoročne operativne naloge vsakega operativca. Po vsej verjetnosti je Danilo Zelen dobil nalogo, da deluje obveščevalno in sabotažno v zaledju italijanske vojske iz svoje baze na Mali gori nad Ribnico, da bi se kasneje premaknil na Primorsko.
- Dne 8. aprila 1941 je Danilo Zelen svojemu prijatelju Rado Bordonu povedal, da bo kmalu nastopilo obdobje skrivanja. To pomeni, da se bodo podali na svoja območja ilegalnega delovanja v zaledju sovražnika! To se je po vsej verjetnosti zgodilo že 9. aprila 1941, pa se je zatem Danilo Zelen napotil proti Ribnici k Antonu Majniku (Majnik pa je že januarja 1941 naročil svojemu prijatelju Zalarju iz Ribnice, da pripravi dva bivaka za tri ljudi na Mali in Veliki gori).
- Dne 10. aprila 1941 se je štab Triglavске divizije, po sestanku z banom dr. Natlačenom, umaknil iz Zagradca proti Karlovcu, kjer so jih zajeli ustaše (oborožena formacija novoustanovljene države NDH).
- Dne 11. aprila 1941 so Italijani zasedli Ljubljano – med prvimi je prišel stotnik Anacleto Onnis na čelu italijanskih vojaških obveščevalcev in organiziral kontrolo in iskanje tigrovcev, predvsem Danila Zelena.
- Tega dne se je tudi Zelen pojavil pri Jožetu Zalarju v Ribnici (na stanovanju Antona Majnika, ki je bil tudi mobiliziran) in mu pokazal dogovorjeni znak (polovico razglednice ljubljanskega Tromostovja), pa ga je sin odvedel v začasni bivak (zjutraj se je vrnil k Zalarju).
- Dne 12. aprila 1941 se je vrnil v Ribnico tudi Majnik, tega dne pa so v Ribnico prišli tudi Italijani – karabinjeri in četa iz 2. polka sardinskih grenadirjev.

- Malo je verjetni podatek, da je Zelen tega dne popoldan bil v gostilni pri Debeljakovih, zvečer pa je šel v Lipovec k Češarkovim. Bolj verjetno je, da so vsi trije (Zelen, Majnik in Zalar) odšli na Malo goro oziroma proti breznu Žiglovica, kjer je bil pripravljen bivak. Drugi dan je Majnik poslal Zalarja nazaj v Ribnico, saj je pričakoval še Ferda Kravanjo.
- Okrog 15. aprila 1941 se je v Ribnici oglasil na dogovorjeni način še Kravanja, pa ga je Zalar odvedel v Žiglovico (obenem je pri dr. Oražmu dobil pomirjevalo za Zelena).
- Naslednjih 14 dni naj bi se trojica tigrovcev (Zelen, Kravanja in Majnik) skrivala v vasi Zvirče.
- 24. aprila 1941 je stotnik Onnis potom tajne kontrole poštnih pošiljk dobil kopijo pisma, ki ga je Zelen iz okolice Ljubljane poslal materi v Ljubljano, s prošnjo, naj mu pripravi civilno obleko, ker namerava s Čokom in Rudolfom odpotovati v Egipt. Zdaj so italijanski obveščevalci bili zelo blizu Zelenu, saj so iz poštnega žiga lahko razbrali kje se Zelen približno skriva (predpostavljam, da je Zalar, ki je tigrovcem nosil hrano, pisma ni oddal na pošti v Ribnici?).
- V začetku maja 1941 so se trije tigrovci podali na Malo goro, kjer so se pretežno zadrževali v Lovšinovi koči. (odprli z vetrihom).
- Dne 10. maja 1941 je ovaduh poročal orožnikom ali karabinjerjem v Ribnici, da se v Lovšinovi koči na Mali gori zadržujejo tri sumljivi civilisti. Predvidevam, da je previdni poveljnik orožnikov v dogovoru s karabinjerji, že naslednji dan poslal oglednika (lovca, raubšica) k Lovšinovi koči, ki je verjetno imel tudi dvogled, da bi preveril ovaduhovo poročilo...
- Dne 13. maja 1941 je ob 7. uri zjutraj na Malo goro odšla mešana patrolja orožnikov (3) in karabinjerjev (4), ki jo je vodil orožnik Pišorn kot poznavalec tega terena.

O samem oboroženem spopadu – samoobrambo na Mali gori pričata dva ohranjena arhivska dokumenta – orožniško in karabinjersko poročilo, ki sta skoraj identični, razen, da so se karabinjerji »pohvalili«, kako je njihov pripadnik osebno likvidiral Danila Zelena.

Spopad je potekal takole:

- Trije tigrovci, ki so prenočevali v koči, so imeli namen, da se podnevi skrijejo v gozdu. Ker je zunaj padal dež, je Zelen zjutraj predlagal, da ostanejo v koči ... Storil pa je usodno napako, da niti enega od njih ni določil za stražarja zunaj koče!
- Okrog 9. ure je mešana patrolja prišla do Lovšinove koče, pa so se odločili, da jo pregledajo, če je v njej kakšno orožje in podobno. Ko so v koči zaslišali nekakšno šušljanje, je Pišorn stopil do vrat, ki pa so bila zaklenjena. Poklical je naj odprejo, ko se to ni zgodilo, je nasilno vdrl v koč. Pričakal ga je Kravanja in ranil v trebuh, karabinjer pa je ustrelil proti Kravanju (odbita krogla ga je ranila), da se je zvrnil na tla. Napadalca sta se umaknila, ostali pa so obkolili koč in zavzeli primerne ognjene položaje.
- Obkoljeni tigrovci so se odločili za pasivni odpor – samoobrambo, ker so verjetno ocenili, da se z nenadnim prebojem itak ne bi rešili. Po vsej verjetnosti so se tudi

- dogovorili za častni samomor, če bo kdo od njih smrtno ranjen (Majnik in Kravanja, ki sta na koncu ostala živa, te podrobnosti nista v partizanih pojasnjevala).
- Sledilo je polurno medsebojno obstreljevanje. Ker je bila kočica lesena, so seveda kroglice tudi prebijale lesene stene. Imela je tudi okno, pa je po vsej verjetnosti prav Zelen poskušal stoje streljati na orožnike – karabinjerje. Namreč, le tako je mogoče objasniti, da je bil smrtno ranjen v zgornji del telesa. Ko je padel in se še zavedel, da je smrtno ranjen, se je Zelen odločil za častni samomor (pri sebi je vedno imel malokalibrski revolver).
 - Po orožniškem poročilu se je ob 9.30 predal Majnik, ki pa je svojemu stražarju uspel zbežati, a ob 10. uri se je predal še ranjeni Kravanja.
 - Zdi se mi, da so poročevalci zagrešili napako: tudi Kravanja je bil ranjen in je skušal narediti samomor, vendar je krogla samo okrnula glavo, pa je padel v nezavest. Takega so tudi ujeli.
 - Po mojem prepričanju pa se je Majnik predal šele ko je videl, da sta njegova dva sotovariša naredila samomor in je tako ugotovil, da je vsak dalji odpor nemogoč. Uspel je zbežati svojemu stražarju, četudi je bil vklenjen.
 - Ob 12.30 so prišli še italijanski grenadirji in v kočico vrli več ročnih granat, pa so šele potem isto pregledali. V kočici so našli mrtvega Zelena.
 - Odnegli so ga v mrtvašnico v Ribnici in ga naslednji dan, po obdukciji, pokopali. Po policijskih pravilih so ga verjetno tudi fotografirali in ko so v Ljubljani Onnis in njegovi primerjali fotografijo s slikami tigrovcev po tiralicah, so ugotovili, da gre za Danila Zelena.
 - Dne 16. maja 1941 so Zelenova starša pripeljali v Ribnico na identifikacijo. Mati ni hotela prepoznati mrtvega sina, oče pa je v svoji žalosti klonil in priznal, da je to njegov sin Danilo! Ponovno so ga pokopali v Ribnici (po osvoboditvi so njegove posmrtno ostanke prenesli v družinsko grobnico v Ljubljano).

Spopad v Češarkovi oz. Lovšinovi kočici je bil kratkotrajen. Ko so trije tigrovci videli, da so obkoljeni, se niso odločili za izpad in preboj iz obroča, temveč za pasiven odpor do zadnjega, tudi za častni samomor (po predhodnem dogovoru). Očitno je bil najprej (smrtno) ranjen Danilo Zelen, ki se odločil za častni samomor, da ne bi živ padel v italijanske roke. Ko je Kravanja videl, da je Zelen mrtev, se je tudi sam odločil za samomor, vendar se je samo ranil v glavo in padel v nezavest. Majnik je tako uvidel, da je ostal sam, pa se ni odločil za samomor in se je predal ... Med obstreljevanjem kočice, ki je sledilo, je uspel zbežati. Ranjenega Kravanjo so prepeljali v bolnišnico v Kočevje in zatem v Ljubljano, kjer je bil po akciji OF tudi rešen. Z Majnikom sta se zatem oba znašla v partizanih, kjer sta padla (Kravanja v nemški, Majnik pa v domobranski zasedi).

Zaključek: vsekakor so se trije tigrovci na Mali gori skrivali pred Italijani, zato bo držala Škerlova oznaka, da so bili dejansko »skrivači«, saj so se mesec dni skrivali v bivakih (zemunicah, v gozdu). Ali so tudi zbirali orožje na Mali gori, je zelo vprašljivo, saj ga pripadniki VKJ niso odmetavali po gozdovih, temveč ob cestah in poteh po katerih so se umikali ... Tudi ne vemo, kje so bile lokacije 4 bunkerjev (za orožje) niti kdo jih je vse gradil, saj Zalar verjetno tega sam ni zmožel.

Ker na Mali gori ni šlo za nobeno načrtovano in napadno oboroženo akcijo proti italijanskemu okupatorju, opisani spopad lahko štejemo edino kot izsiljeno samoobrambo treh obkoljenih tigrovcev med njihovega skrivanjem, do katere je prišlo zaradi neopreznosti, saj so med spanjem opustili varovanje (stražarjenje).

Italijanski obveščevalni in policijski organi so seveda slavili »veliko zmago«, saj so končno likvidirali vojaškega vodja TIGR-a, menda italijanskega sovražnika št. 1. V zaporih so imeli že veliko skupino tigrovcev, ki so jim sodili decembra 1941 na »drugem« tržaškem procesu. Tako je bil TIGR tudi obglavljen. Kot večina Primorcev, so se zatem tudi tigrovci priključili partizanom – NOV Slovenije! Tudi idejni vodja – Albert Rejc!

Zanimivo je tudi dejstvo, da se noben tigrovec ni znašel v kvistlinških vrstah!

Viri:

- Bjelajac, Mile – Trifunović Predrag, *Izmedju vojske i politike, Biografija generala Dušana Trifunovića (1880–1942)*, INIS Beograd in Narodni muzej Kruševac, 1997.
- Ferenc, Tone, *Akcije organizacije TIGR v Avstriji in Italiji spomladi 1940*, Borec 1977, Ljubljana,
- Kacin - Wohinz, Milica, *Danilo Zelen*, Slovenski biografski leksikon.
- Natlačen, Marko, *O svojem delovanju med 6. aprilom in 14. junijem 1941*, poročilo begunski vladi v Londonu, INZ, 2001, Ljubljana.
- Rejc, Albert, Tone Černač in Jože Vadnjaj, *Pričevanja o TIGR-u*, 1995, Slovenska matica v Ljubljani.
- Rejc, Albert, *Veliki primorski junak Danilo Zelen je padel že 13. maja 1941 pri Ribnici*, Primorski dnevnik, 16. 5. 1971.
- Sfiligoj, Dušan, *Boj Slovencev pod fašizmom za narodne pravice*, 1950.
- Škerl, Franc, *Spopad na Mali gori*, Borec št. 4, 1962, Ljubljana.
- Škoberne, Boža, *Danilo Zelen, kdo je bil to? Nekaj spominov na skrivnostno osebnost TIGR*, Primorske novice št. 1 – 31, 1990, Koper.
- Škoberne, Boža, *Premalo osvetljena osebnost Danila Zelena*, Primorska srečanja št. 127, 1991, Koper.
- Vodusek – Starič, Jerica, *Slovenski špijoni in Soe 1938–1942*, 2002, Ljubljana.
- Žabkar, Anton, *Obramba Slovenije v Kraljevini SHS/Jugoslaviji; doktrina, vojni načrti in njihova izvedba (1920–1941)*, revija SV Vojaška zgodovina 2010, Ljubljana, str. 57–127.

Marijan F. Kranjc, generalmajor v pokoju

Tone (Anton) Batagelj

- preporodovec, dobrovoljec srbske vojske, rez. major VKJ, policijski inšpektor in vodja jugoslovanske Ujke, tigrovec, pesnik in pisatelj

Tone Batagelj je bil vrhunski častnik obveščevalne službe VKJ, ki je kot policijski obmejni komisar na Jesenicah in Rakeku izdatno podpiral začetno delovanje članov Orjune in organizacije TIGR, nazadnje pa je bil kot policijski inšpektor tudi vodja posebnega oddelka protiobveščevalne službe Ministrstva za notranje zadeve v Beogradu – Ujke.

Tone Batagelj, rez. kapetan VKJ
(Vir: *Kladivarji*, 1936, str. 281)

Moje dosedanje objave o bratih Batagelj

Toneta Batagelja sem omenil v svojih dveh knjigah in na www.vojastvo-military.si. V *Slovenski vojaški inteligenci*¹³³ sem ga omenil med dobrovoljci srbske vojske takole:

¹³³ Marijan F. Kranjc, *Slovenska vojaška inteligenca*, Grafis Trade, Grosuplje 2005.

BATAGELJ Tone, preporodovec, inšpektor, rezervni častnik 1. srbske dobrovoljske divizije od septembra 1917 v Odesi.

Omenil sem tudi njegovega brata: **BATAGELJ Franc**, iz Šturij pri Ajdovščini, pripadnika Udarnega bataljona v Kijevu in Rdeče armade¹³⁴.

V knjigi *Legendarni slovenski obveščevalci*¹³⁵ sem Toneta Batagelja omenil večkrat, in sicer:

Anton Batagelj, doma iz Šturij pri Ajdovščini, je bil leta 1923 postavljen za načelnika obmejnega komisariata na Jesenicah. Šlo je za izpostavljene urade, ki so bili ustanovljeni v času, ko je bil policijski minister v Beogradu dr. Anton Korošec, sicer vodja Slovenske ljudske stranke. In prav Batagelj je že od leta 1924 aktivno sodeloval z majorjem Andrejko, predvsem pa je v svoje delovanje vključil številne primorske rojake, med njimi tudi najbolj aktivne tigrovce (izdaja prepustnic, omogočanje ilegalnih prehodov tigrovskih kurirjev, prenos propagandnega in sabotažnega materiala). Kasneje je bil Batagelj vodja Ujke – urada jugoslovanske protiobveščevalne službe v Beogradu. Velja še dodati, da je bil dober Batageljev znanec tudi Viktorjev brat dr. Rudolf Andrejka, saj je bil visoki uradnik policijskega ministrstva v Beogradu.

Zaradi delovanja tigrovcev na Primorskem je italijanska Ovrta – politična policija s široko mrežo ovaduhov in vohunov okrepila delovanje, vendar kljub množičnemu terorju ni mogla zlomiti upornih Primorcev. V začetku 1928 so s pomočjo ovaduha italijanskega konzulata v Ljubljani uspeli odkriti močne tigrovske organizacije v Gorici in Trstu; odkritju so sledili znani procesi. Zaradi sodelovanja z ljubljanskim centrom vojaške obveščevalne službe so bili v Trstu poleg Antona Batagelja obtoženi (in obveščevalna dejavnost tudi dokazana) Slavko Bevk, Andrej Manfreda in Ivan Lenardič. Drugim vohunstva niso dokazali. Vse to je pripeljalo do tega, da je moral polkovnik Viktor Andrejka, dejanski organizator dotedanega tigrovskega sodelovanja, zaradi interesov službe sredi leta 1932 tudi odstopiti.

Andrejka je vzdrževal tudi stike s posamezniki na pomembnih položajih v policijski in diplomatski službi. Omenil sem že Antona Batagelja, načelnika obmejnega komisariata na Jesenicah, da ne omenjam drugih (Maribor)¹³⁶. Vzdrževal pa je stike z znanci, ki so odhajali v diplomatsko službo. Med njimi naj spomnim samo na dr. Janka Pretnarja, znanega jezikoslovca in podpornika orjunašev, ki je pred letom 1930 odšel na veleposlaništvo v Prago.

Milislav Sekulić, Slovenski dobrovoljci v srbski vojski 1914–1918, Vojaška zgodovina SV, št. 17, 2010, str. 7–20.

¹³⁴ PSBL: Franc Batagelj, tudi Radoslav Radoslavović je ostal v Sovjetski zvezi, osnoval družino (soproga Irina Mihajlovna in hči Helena) in leta 1942 padel kot kapetan Rdeče armade na zakavkaški fronti. Z bratom Tonetom sta se leta 1917 srečala v Odesi in razšla vsak na svojo stran.

¹³⁵ Marijan F. Kranjc, *Legendarni slovenski obveščevalci*, Pro-Andy, Maribor 2011.

¹³⁶ Predvsem je znan major **Mile Tomić**, prikriti obveščevalec VKJ, ki je služboval v Mariboru kot načelnik obmejnega policijskega komisariata, poročen z Melito Thaler, sestrično polkovnika Vladimirja Vauhnik, obveščevalko britanske mreže BBC v Zagrebu – leta 1942 so ustaši oba odkrili in likvidirali.

*V ARS sem 10. marca 2010 pridobil dokument kvesture iz Gorice z dne 3. aprila 1928 (AS 1931/2021 str. 104), v katerem je kapetan Adolfo Perthem obširno poročal o »podpolkovniku Andrejka Rodolfo Vittorio«, obveščevalcu iz poveljstva Dravske divizije v Ljubljani, ki je vzdrževal številne vohunske stike z osebami iz Trsta in Gorice, neposredno in s posredovanjem **Antona Batagelja**.*

Batagelj Tone, Beograd, 1940

(Vir: Leksikon pisaca Jugoslavije, Novi Sad 1972)

V tem času je Gestapo na Koroškem odkril obveščevalno-diverzantsko organizacijo, ki jo je organiziral in vodil konzulat v Celovcu, in ki je v Gornji Štajerski in italijanskem Trbižu porušila več železniških objektov. Gestapo je sumil, da je to skupino vodil Anton Batagelj, s psevdonimom »Milan«, ki je kot policijski inšpektor deloval v okrilju »Ujka a.d.«, novega obveščevalnega organa ministrstva za notranje zadeve v Beogradu. In na nemško intervencijo je bil Batagelj takoj premeščen v Skopje.¹³⁷

Vodja Abwehra v Beogradu je bil major Karl Kraus, ki je bil formalno gospodarski svetnik v nemškem Prometnem uradu. Major Kraus je razvil obsežno agenturo. Tako je zanj delal tudi neki Eugen Zabukovšek, pribežnik iz Koroške, ki je postal prijatelj sina Antona Batagelja, enega od redkih slovenskih funkcionarjev v Ministrstvu za notranje zadeve v Beogradu, sicer obveščevalnega častnika in specialista za Tigr. Po nekaterih podatkih pa je bil vodja beograjskega Abwehra tudi Josef Matl, stotnik¹³⁸

*Obveščevalni center v Ljubljani je ustanovil in vodil podpolkovnik Viktor Andrejka, ki je razvil izredno močno obveščevalno mrežo v Avstriji in Italiji. Z njim je sodeloval tudi **Anton Batagelj** iz civilnega protiobveščevalnega urada z imenom »Ujka a. d.« v Beogradu, prej policijski inšpektor na Jesenicah.*

Toliko o dosedanjih zapisih o Tonetu Batagelju.

¹³⁷ Avtorjeva opomba: Ko so Nemci aprila 1941 zasedli Beograd, so v obveščevalnem oddelku GŠ VKJ našli seznam 86 sodelavcev vojaške obveščevalne službe na Koroškem. Takoj so vse aretirali in po kratkem postopku postrelili, tudi kurirja konzulata Karla Široka. Gestapo pa je lahko samo zaslišal nekdanjega inšpektorja Batagelja, ki je kot častnik VKJ bil zajet v Sarajevu in poslan v nemško ujetniško taborišče (napačno je napisano, da je bil poslan v »delovno taborišče«). Gestapo je že vedel, koga je prijel!

¹³⁸ **Josef Matl** (1897–1974), Slovenc, kapetan Abwehra, balkanolog in profesor slavistike na Univerzi v Gradcu.

Najbolj verodostojne podatke o delu in življenju Toneta Batagelja je najti spominskih zapisih Marijana Breclja¹³⁹, v knjigi dr. Jerice Vodušek Starič (v arhivih slovenske Udbe je pregledala zapisnike in zaslišanja Toneta Batagelja, ki so ohranjeni v rekonstrukciji t. i. JOS (Jugoslovanske obveščevalne službe)¹⁴⁰ in drugih. Nekaj podatkov pa sem dobil tudi od potomcev, ki živijo na Reki.

Izvor rodovine, šolanje, preporodovec in sošolci

Znanih je nekaj vej Batageljev, ki izvirajo verjetno iz Furlanije. Rodbina bratov Batagelj je imela prednike v Kamnjah, zato jim tudi domačini pravijo »kamenjski Batagelji«. Potomci Toneta Batagelja oz. sina Desana živijo na Reki. O usodi Milene, hčerke Franca Batagelja v Rusiji, ni podatkov.

Tone Batagelj, sicer krščen kot Anton, se je rodil 27. decembra 1894 v Šturijah/Šturjah, ki so zdaj del Ajdovščine. Njegov oče Francišek, tovarniški mizar, je bil poročen z Jožefo, roj. Bratina, šiviljo. Imela sta dva sinova. Kmalu po rojstvu je izgubil očeta, zato pa je ~~tako~~ mati morala prevzeti skrb za sinova. Štiri razrede osnovne šole je obiskoval v Šturijah, nato pa je šolanje nadaljeval na nemški gimnaziji v Gorici¹⁴¹, kjer je končal 5 razredov. Po priporočilu domačega župnika Janeta Kramarja je bil kot reven dijak sprejet v Alojzijevišče, katoliški internat, ki so ga med leti 1891/92 ustanovili slovenski duhovniki na Goriškem¹⁴². Po sporu s katehetom je zadnji razred obiskoval leta 1914 v Ljubljani, kjer je tudi opravil maturo.

¹³⁹ Marijan Breclj, *Batagelj Anton*, Ajdovski tekstilec št. 1–2, Ajdovščina, 1972; *Ob spominu na Toneta Batagelja*, Primorski dnevnik št. 3, Trst 1975, *Primorski pesnik T. Batagelj je premalo znan naši javnosti*, Nedeljski Primorski dnevnik, Koper št. 40, 1980 in v nadaljevanju *Spomini pesnika Toneta Batagelja odkrivajo marsikatero goriško posebnost*, Nedeljski Primorski dnevnik št. 46, Koper, 1980 (obe nadaljevanji sta izredno dragoceni zaradi *avtobiografije* Antona Batagelja, 28. 8. 1961).

¹⁴⁰ Jerca Vodušek Starič, *Slovenski špijoni in SOE 1938-1942*, Ljubljana, 2002, samozaložba, številne opombe. Vir: ARS III, ZA 405–13, Zaslišanja oseb o JOS.

¹⁴¹ Pavel Plesničar, *Ajdovščina, pogled v njeno preteklost*, PA Nova Gorica 1997, str. 177.

¹⁴² Anton Prinčič, *Koledar CMD*, Gorica 1993.

Nemška državna gimnazija v Gorici, V. b, 1912
(Vir: Slovenski šolski muzej, Ljubljana, str. 66, 2015)

Med dijaki goriške gimnazije, večinoma so bili Slovenci, je bil Tone Batagelj član Preporoda, tudi v Ljubljani. Največ se je družil s sošolci Marijem Kogojem, Antonom Gojmirjem Kosom in Stanislavom Kosovelom. No, družil se je tudi s starejšimi dijaki, preporodovci, Dolfom/Adolfom Ivančičem, Francetom Bevkom, verjetno pa tudi z Jožefom Gabrščkom.

Rezervni častnik avstro-ogrske vojske, ruski vojni ujetnik srbski dobrovoljec in rezervni major Vojske Kraljevine Jugoslavije

Takoj po začetku 1. svetovne vojne je bil vpoklican v 97. tržaški pehotni polk in končal šolo za rezervne pehotne častnike. Bil je politično sumljiv, zato je bil v začetku spomladi 1915 premeščen v 78. osiješki pehotni polk in poleti istega leta že poslan na rusko fronto. Ker se preporodovci po svoji prisegi niso hoteli boriti proti slovanskim bratom, je tudi Tone Batagelj izkoristil prvo priložnost in prešel s svojo četo na rusko stran. To se je zgodilo med veliko rusko ofenzivo, ki jo je uspešno vodil ruski general Aleksej Brusilov, poveljnik ruske Jugo-zahodne armade od maja do septembra 1916 na ozemlju današnje Ukrajine in Karpatov proti 4. armadi AOV, kateri je poveljeval nadvojvoda Ferdinand. Tako je Tone Batagelj julija 1916 postal vojni ujetnik ruske carske vojske. Vendar ne za

dolgo, kajti že istega meseca je v Odesi stopil med dobrovoljce srbske oz. jugoslovanske vojske, 27. 9. 1917 pa v 6. polk 2. srbske dobrovoljske divizije. Moral je priseči srbskemu kralju Aleksandru in sprejeti srbsko državljanstvo (mnogi desidenti, ki jih je vodil Pavel Golia so prav to zavrnilo). Zaradi dezerterstva ga je avstro-ogrsko vojaško sodišče že pred tem obsodilo na smrt.

Njegov brat Franc, s katerim sta se srečala v Odesi, je postal pripadnik Udarnega bataljona v Kijevu in zatem tudi Rdeče armade. V Odesi je srečal tudi pesnika Pavla Golio, ki je postal vodja slovenskih disidentov, pozneje pa je prešel na sovjetsko stran.

Doživel je februarско in oktobrsko revolucijo 1917. Kot častnik 6. polka 2. srbske dobrovoljske divizije je od 27. 9. 1917 sodeloval v bojih na romunski fronti, nato pa je težko zbolel za zlatenico, skorbutom in krvavo grižo ter se je zdravil v Harkovu in Volčansku. Šele januarja 1918 je bil iz Odese kot pripadnik 545. dopolnilnega bataljona poslan na solunsko fronto, vendar so jih v Murmansku zahodni zavezniki hoteli zadržati in poslati proti novi sovjetski vojski. Zaradi upora so jih nazadnje vendarle prepeljali z ladjo v Solun. Med glavnimi uporniki v Murmansku je bil tudi Tone Batagelj.

Na solunski fronti je kot dobrovoljec in rez. poročnik 23. pehotnega polka Jugoslovanske divizije sodeloval pri preboju solunske fronte in zmagovitem pohodu do Beograda. Kot solunec je bil odlikovan z redom belega orla 5. stopnje. Oktobra 1920 je bil demobiliziran v činu rezervnega pehotnega poročnika.

Pravnik in državni uradnik v Kraljevini Jugoslaviji, policijski komisar in inšpektor

Zaprosil je za štipendijo za študij medicine na Češkem, vendar je bil zavrnjen. Na Primorsko se ni mogel vrniti, pa tudi drugje ni dobil službe. Šele aprila 1921 je dobil službo pri Dalmatinski pokrajinski vladi v Splitu, v uradu za socialne zadeve.

Jeseni 1920 se je vpisal na pravno fakulteto v Zagrebu in leta 1925 diplomiral.

Kot rezervni častnik obveščevalne službe VKJ je avgusta 1921 prešel v policijsko službo in v začetku služboval kot začasni pomočnik obmejnega komisarja na Jesenicah. Kmalu zatem je napredoval na položaj obmejnega (policijskega) komisarja in ostal na tej dolžnosti – razen dveh mesecev, ko je bil kazensko premeščen na Rakek – do leta 1930. V tem času je znatno podpiral ilegalno delovanje članov Orjune, po letu 1928 pa tudi člane organizacije TIGR, zlasti pri prehajanju meje, prenašanju propagandnega materiala, orožja in eksploziva. Ivan Regent navaja¹⁴³, da je na Jesenicah »s posredovanjem tovariša Rejca pomagal slovenskim in italijanskim komunistom pri ilegalnem prehajanju meje in vzpostavljanju zveze med Italijo s Parizom preko Jugoslavije«. Neposredno je sodeloval z obveščevalnim centrom VKJ v Ljubljani in kot prizadeven vojaški obveščevalec zasnoval dokaj široko mreže tajnih sodelavcev med svojimi primorskimi rojaki, kar pa seveda ni ostalo prikrito italijanski Ovri. Zato je bil že leta 1930 na prvem tržaškem procesu v

¹⁴³ Ivan Regent, *Spomini*, Cankarjeva založba, 1967, Ljubljana, str. 184.

odsotnosti obsojen za dokazano vohunsko dejavnost. Zaradi tega in pritiska italijanske diplomatske službe je Tone Batagelj moral zapustiti Jesenice.

Med letoma 1930–1932 je bil inšpektor na notranjem ministrstvu v Beogradu, v letih 1933–1939 pa je služboval v banskih upravah v Ljubljani, Sarajevu, Novem Sadu in Skopju. Vseskozi ga je spremljala italijanska Ovrta.

Pri svojem delu je bil zelo uspešen, saj je vseskozi neposredno sodeloval z obveščevalno službo VKJ. Vsekakor pa je pri odkrivanju nemške in italijanske agenture sodeloval tudi s tujimi varnostnimi organi, predvsem z britansko MIS oz. SOE. Podatke o tem bi prav gotovo našli v britanskih arhivih.

Domnevam, da je Batagelj tudi v novi službi v Beogradu s pomočjo tajnih sodelavcev iz organizacije TIGR aktivno deloval prav proti italijanski Ovrta. V mislih imam predvsem njegovega primorskega rojaka in gimnazijskega znanca Jožefa Gabrščka, ki je tudi leta 1936 deloval kot dvojnik proti italijanskemu ambasadorju v Beogradu (poslal obširno »poročilo« o delovanju organizacije TIGR), kar so mnogi napačno ocenjevali, da je šlo za vohunsko poročilo. Nazadnje je bil Tone Batagelj postavljen za vodjo posebnega protiobveščevalnega oddelka, neposredno podrejenega notranjemu ministru!

Vodja Ujke – posebnega oddelka protiobveščevalne službe za nadzorovanje diplomatskih predstavnikov v Beogradu

Obveščevalno-varnostni sistem Kraljevine Jugoslavije¹⁴⁴ je bil podoben drugim evropskim, posebno francoskemu, kar je bila posledica tradicionalnih vezi med Francijo in Srbijo, predvsem pa šolanja potrebnih kadrov – »francoskih dijakov«, ki so po letu 1919 tudi zavzeli vodilna mesta v državni upravi in vojski. Sistem pa je bil neučinkovit, saj ni bil centraliziran. Namreč, obveščevalno-varnostni sistem sta tvorila dva dokaj ločena podsistema, in sicer: **Ministrstvo za vojsko in mornarico** s tremi resorji: Vojaško obveščevalno službo, Protiobveščevalno službo in Oddelkom za šifrantstvo službo ter **Ministrstvo za notranje zadeve** s Politično policijo in Civilno protiobveščevalno službo. Orožništvo (žandarmerija) je bilo izvršni organ notranje in javne varnosti, podrejeno vojski.

Ker so naloge notranje varnosti spadale pod policijsko ministrstvo, je bilo to sestavljeno iz dveh direktij – Direktije javne varnosti in Direktije nacionalne (državne) varnosti.

Direkcija nacionalne (državne) varnosti je imela tri oddelke: političnega, obveščevalnega in varnostnega.

Glavni je bil Politični oddelek – to je bil centralni organ tajne (politične) policije, ki je imel v svoji sestavi odseke za kontrolo obveščevalnih služb, za kontrolo združenj in društev ter za kontrolo časopisov in tiskarn.

¹⁴⁴ Milan V. Petković, *Obaveštajci Jugoslavije 1918–1946*, Beograd 2008.

Politični oddelek je bil najmočnejši del tajne policije, saj so bili njegovi uradi razporejeni po celi državi, ker so imeli tudi naloge preiskovalnih organov, spremljanje sumljivih oseb, kontrole in podobno.

Specialni obveščevalni oddelek je dejansko opravljal protiobveščevalne naloge politične policije in je imel pet referatov: bolgarsko-albanskega, italijanskega, nemškega in za »ostale« države.

Varnostni oddelek je opravljal analitične naloge in na terenu vodil dosjeje sumljivih oseb, kopije teh pa so se nahajale v Centralni kartoteki politične policije v Beogradu.

Poleg tega so v Ministrstvu za policijo obstajali »specialni svetovalci«, ki so imeli široka pooblastila. Najbolj znan je bil Dragoljub Jovanović - Dragi, sicer šef politične policije Srbije, tudi nemški agent, ki je bil večkrat poslan v Dravsko banovino. Po njegovih »inšpekcijah« so bili premeščeni oz. odstavljeni Tone Batagelj kot obmejni policijski komisar na Jesenicah, polkovnik Viktor Andrejka, načelnik obveščevalnega centra VKJ v Ljubljani, in mnogi drugi.

Potrebno je tudi dodati, da je kraljev Namestnik princ Pavel imel svojo dvorno obveščevalno službo, ki jo je vodil general Petar Živković, sicer izkušen vojaški obveščevalec. Na zvezi je imel ugledne osebe in strankarske prvake, zato je na določen način vplival tudi na politično življenje v državi. Menda je imel tudi precejšen vpliv na pisanje uglednih časopisov.

Poseben vpliv je imela seveda politična policija v Beogradu. Vodil ~~vodil~~ jo je omenjeni Dragoljub Jovanović, ki je predvsem nadzorovala komuniste in predstavnike opozicije, zanemarjala pa je druge naloge¹⁴⁵.

V takšnih razmerah je v začetku 1940 novi minister policije Stanoje Mihaldžić, nekdanji podban in šef zagrebške policije, zaradi izbruha 2. svetovne vojne in prihoda številnih nemških in italijanskih vohunov v Beograd, ustanovil poseben oddelek «O», neposredno podrejen njemu osebno, položaj vodje pa je ponudil izkušenemu protiobveščevalcu Tonetu Batagelju. To je bil urad za boj zoper nacistično propagando v Beogradu.

Po priporočilu Alberta Rejca, vodje TIGR-a, je Tone Batagelj sprejel ponujeno dolžnost, za svoja pomočnika pa izbral brata Franja in Marjana Ujčića, višja policijska inšpektorja¹⁴⁶. Zaradi popolnega prikrievanja svojega delovanja, so ustanovili t. i. »fasadno« veletrgovsko podjetje z žitom pod imenom Ujka (po Marjanu Ujčiću – Ujki), ki je imelo pisarne poleg Jadransko-podonavske banke v Beogradu. Za tajnico Ujke je postavil svojo preizkušeno sodelavko Elo Potočnik, verjetno tudi tigrovko (pri njej se je v Beogradu skrival Albert Rejec, vodja organizacije TIGR). S širokim izborom tajnih sodelavcev na vseh izpostavljenih mestih so operativci Ujke kmalu vzpostavili nadzor nad delovanjem nemške in italijanske obveščevalne službe, predvsem pa njihovih diplomatskih

¹⁴⁵ Po kapitulaciji aprila 1941 je beograjska politična policija skoraj v celoti prešla pod nemško upravo, del vojaške obveščevalne službe pa je prešel na četniško stran generala Draže Mihailovića oz. begunske vlade v Londonu.

¹⁴⁶ Franjo Ujčić je bil pred tem policijski ataše v Berlinu. Oba brata so Nemci zaprli in zasliševali. Franjo je bil po osvoboditvi likvidiran, ker je Ozna našla nemški zapisnik, kjer se je »hvalil« o sodelovanju z Ljotićem.

predstavnikov v Beogradu. Poročila je minister Mihaldžić dostavljal neposredno knezu Pavlu, kraljevemu Namestniku, ta pa svojim britanskim prijateljem!

Vendar pa je bilo formalno delovanje Ujke **kratkotrajno!** Namreč, na silovite pritiske nemške in italijanske diplomacije je bila Ujka že 10. 5. 1940 ukinjena, glavni vodje pa premeščeni iz Beograda. Tako je bil Tone Batagelj poslan v Skopje, Marjan Ujčić v Sarajevo in Franjo Ujčić v Banjaluko. **Ker pa je večina tajnih sodelavcev ostala na svojih mestih, lahko rečemo, da je Ujka delovala še v naprej, tokrat seveda pod vodstvom britanskih obveščevalcev.**

Med okupacijo Nemci in njihovi kvislingi niso delali večje razlike med nasprotniki. Nekateri obveščevalci so se odločali za t. i. »dvojne igre«, saj so bili izpostavljeni posebnim razmeram. Mnogi pa so se odločali po svojem prepričanju. Namreč, glavni vodje so bili v nemškem ujetništvu (Slekovec, Batagelj in drugi), izpostavljeni pritiskom in trpinčenju, po drugi strani pa so Nemci našli nekaj seznamov tajnih sodelavcev ... Samo v Beogradu je bilo likvidiranih okrog 600 ljudi!

Preostale sodelavce tajnih služb Kraljevine Jugoslavije, tudi člane organizacije TIGR, so po osvoboditvi organi Ozne in Kosa obravnavali dokaj sektaško in kruto: kdor ni priznal »sodelovanja z britansko obveščevalno službo«, je bil navadno likvidiran!

Mnogi so seveda ne samo priznali sodelovanje s tujo obveščevalno službo, temveč so tudi pristali na sodelovanje, čeprav nekateri s figo v žepu. Namreč, zaradi zbiranja podatkov in rekonstrukcij o delovanju tujih obveščevalnih služb so organi Ozne kasneje Udbe, mnogim obveščevalcem ponudili sodelovanje pri sestavljanju teh rekonstrukcij, s tem, da so jim oprostili kazenski pregon¹⁴⁷. To se je zgodilo tudi Tonetu Batagelju. Njegova zaslišanja na Udbi si zainteresirani raziskovalci lahko ogledajo v ARS. Podobno velja za Alberta Rejca, vodjo organizacije TIGR, Draga Slekovca, predzadnjega načelnika ObC VKJ v Ljubljani (jaz sem jih prebral samo delno) in druge.

Vojaške vaje, mobilizacija in nemško ujetništvo (1941–45)

Čeprav je bil kazensko premeščen v Skopje, je bil Tone Batagelj s posebnim nalogom Dragiše Cvetkovića, predsednika tedanje vlade v Beogradu, poslan na 6-mesečne vojaške vaje v Djakovico. Po končanih vajah je nastopil bolniški dopust in ni opdšel v Skopje. Dne 27. 3. 1941 je bil ponovno postavljen za inšpektorja notranjega ministrstva v Beogradu.

Dne 6. 4. 1941 je bil mobiliziran kot rezervni major VKJ, vendar zaradi hitrega nemškega prodora v Makedonijo, ni mogel priti na mobilizacijsko mesto v Skopju, temveč je krenil za svojo enoto, ki se je umikala proti Bosni. Na tej poti so ga 21. 4. 1941 zajeli ustaši in izročili Nemcem, ki so ga takoj poslali v ujetniška taborišča v Nemčiji. Gestapovci so seveda kmalu izvedeli, koga so ujeli.

Do poletja 1943 je bil v ujetniških taboriščih v Annaburgu in Nürnbergu, kjer je bil nekaj časa tudi tolmač. V tem taborišču so imeli Nemci zaprte zajete obveščevalce in višje

¹⁴⁷ Glavni gestapovci v Sloveniji, obsojeni na smrtne kazni, so še nekaj let po obsodbi »sodelovali« pri teh rekonstrukcijah, zato sem osebno do istih dokaj zadržan.

častnike VKJ¹⁴⁸, ki so jih pripadniki Gestapa in italijanske Ovre temeljito zasliševali, psihično in fizično trpinčili, prisiljevali k tajnemu sodelovanju in podobno. Ker Tone Batagelj ni hotel pristati na sodelovanje, je bil premeščen v kazensko taborišče v Strassburg.

Proti koncu leta 1944, ko so zavezniki začeli izvajati zaključne operacije, so Nemci začeli premeščati ujetniška in nekatera druga taborišča v t. i. »uničevalnih« pohodih, na katerih je polovica omagala. Tako so tudi vojaške ujetnike iz Strassburga najprej premestili v Barkenbrügge v Pomeranijo, januarja 1945 pa so jih zaradi pritiska Rdeče armade premestili v Alexisdorf na holandsko-nemško mejo, marca 1945 pa v notranjost Nemčije do Fallingbostela, kjer so bili 14. 4. 1945 osvobojeni. Te pohode so vzdržali samo najbolj odporni.

Vrnitev v Beograd, upokojitev, zaslišanja na Udbi in nastanitev v okolici Opatije

Tone Batagelj se je vrnil v Beograd 14. avgusta 1945. Zaradi načetega zdravja je 14. 1. 1946 zaprosil za upokojitev. Do upokojitve je prejemal državno pomoč; v tem času je deloval kot kulturni referent v SKPD »Franc Rozman« in kot član odbora mestne četrti.

Kljub boleznim je junija 1946 nastopil službo kot pravni referent v Direkciji tovarne konzerv v Izoli. Domnevam, da sta ga v tem času intenzivno zasliševali hrvaška in slovenska Udba, podobno kot se je to dogajalo z drugimi funkcionarji obveščevalnih služb Kraljevine Jugoslavije, ki so se vrnil iz nemškega ujetništva¹⁴⁹.

Zaradi zdravstvenih razlogov se je naslednje leto nastanil v Opatiji, kjer sta s soprogo živela v majhni hotelski sobi. No, kmalu zatem se je preselil v vas Matulje, ker je, po oglasu zamenjal s svojo hišo v Beogradu; pozneje se je preselil v Volosko. Tudi v Opatiji je bil aktiven v kulturnem življenju. Tako je ustanovil mestno knjižnico in bil prosvetni referent mestne sindikalne organizacije

Pesnik in pisatelj

Andrej Perne, mladinski pesnik in učitelj je Toneta Batagelja že v osnovni šoli navdušil za pesništvo in življenje v naravi. Tako je kot dijak začel pisati pesmice in objavljati v revijah *Angeljček* (1910), v *Zori*, *Mentorju* in *Slovanu*. Jeseni 1913, ko je prišel v Ljubljano, ga je Oton Župančič pohvalil kot nadobudnega pesnika in povabil k sodelovanju v *Slovanu*. V ujetniškem obdobju v Rusiji je mnogo ustvarjal, vendar je dva zvezka pesmi izgubil. Po 1. svetovni vojni je objavljali v *Ljubljanskem zvonu*, *Mladiki*, *Novem rodu*, po letu 1945 pa v *Razgledih*, *Cicibanu* in *Tovarišu*.

¹⁴⁸ Podobno usodo je doživljal tudi podpolkovnik Dragotin Slekovec, predzadnji načelnik obveščevalnega centra VKJ v Ljubljani, ki je organom Udbe Slovenije podrobno opisal, kako so potekala gestapovska zasliševanja, na katerih so sodelovali tudi operativci Ovre.

¹⁴⁹ Jerca Vodušek Starič v že omenjeni knjigi na str. 29 navaja, da je Tone Batagelj posredoval Udbi številne podatke.

Njegove pesmi so predvsem ljubezenske narave. Pisal je tudi krajšo prozo (basni). Uporabljal je psevdonime: Dimitrijevič Fedja, Bratina R., okrajšavo A. B., in vzdevek »Batagelj Nino« (od italijanskega Antonino). Zanimivo je tudi, da si je Batagelj zaman prizadeval, da bi ga sprejeli v Društvo slovenskih pisateljev, četudi se je ukvarjal s književnim delom in imel tesne stike z znanimi slovenskimi pesniki in ustvarjalci: Francetom Bevkom, Alojzom Gradnikom, Angelom Cerkvenikom, Stanetom Kosovelom, Danilom Lokarjem in drugimi.

Zanimivo pa je, da so leksikografi pozabili na zajetni zbornik *Dobrovoljci* kladivarji *Jugoslavije 1912–1918*, ki je izšel 1936 v Ljubljani. V njem se je na str. 281 predstavil tudi Tone Batagelj kot kapetan VKJ in »inspektor notranjega ministrstva« ter obenem objavil pesem iz leta 1916 *Na grobu prijatelja*. V zborniku so objavljene še njegove druge pesmi: *V napadu* in *Slovan* (str. 311), *Apokaliptični jezdec* (578), *Zimski gozd, 1916* (608) in *Sanje* (786).

Predstavljam osrednjo pesem na avtorjevi strani:

Na grobu prijatelja

*Na polju meglenem samotna, kot misel,
brez križa, brez cvetja gomila stoji,
le črn gavran bil nad njo je obvisel,
visi tam teman in golči:*

*»Mlad, mlad, mlad,
živel bi še rad,
a za vsakega ni –
zato tu leži!«*

*Ni križa, ni cvetja, samotna – kot misel,
ki v mozgu drhtečem kot mraz gomazi,
je slutnja – kot ptič, ki je v zraku obvisel,
in veter, ki preko gomile beži.*

Drugi dobrovoljci so v svojih člankih omenjali tudi Toneta Batagelja. Naj navedem nekaj spominskih drobcev: 25. 9. 1917 v Odesi pristopili v 6. polk 2. dobrovoljske divizije Vojske Kraljevina Srbije, prisegli kralju Aleksandru in sprejeli srbsko državljanstvo: Batagelj, Jaka Avšič, Pelan, Perič, Zaplotnik in Prinčič, nazadnje s 545. dopolnilnim bataljonom iz Murmanska preko Anglije in Francije prepeljani v Solun – Batagelj, Rustja, Arko, Gorišek, Lorgar, Gregorič in Tolazzi.

»Solunaši« pač! Tudi »solunci«!

Družinsko življenje, znanci in prijatelji

Tone Batagelj se je leta 1921 v Ljubljani poročil z Vladko roj. Sevar, Rusinjo, s katero je imel sina Desana. Umrla je 18. 1. 1930 v Ljubljani. Drugič se je poročil z Marijo Bakarič, ki je bila jehovske vere.

Vir: Jutro, Ljubljana, 20. 1. 1930

V Beogradu je imel svojo hišo. Po vrnitvi iz nemškega ujetništva leta 1945 jo je zamenjal po oglasu s primerno hišo ob morju – v okolici Opatije (Matulje, potem Volosko), predvsem zaradi zdravja.

Bil je zelo družaben človek in dober pevec. Ukvarjal se je tudi s filatelijo. Tekoče je govoril nemško in rusko, dobro pa tudi italijansko in francosko, le angleščine ni obvladal.

Zaradi bolezni in oskrbe ga je sin Desan leta 1970 pripeljal v Ljubljano v dom ostarelih na Bokalcih. Po hudi bolezni je 10. 12. 1974 umrl v ljubljanski bolnici. Pokopan je v Opatiji.

Imel je številne prijatelje in znance. Nadvse rad se je srečeval z nekdanjimi tigrovci.

Iz spominov Zore Tusulin - Ausec vemo, da je občasno prihajal na Reko, kjer je prirejala literarna srečanja slovenskih pesnikov in pisateljev. Namreč, Zora Tusulin je bila partnerica Jožefa Gabrščka, znanega orjunaša, tigrovca in dvojnika VKJ, ki je od leta 1929 živel in deloval v Beogradu, pa so se prav gotovo tudi dobro poznali. Poleg tega je bil Tone Batagelj tudi pesnik in pisec krajših proznih del. V spletnem leksikonu Primorci.si je bil predstavljen samo kot »pesnik in pisatelj«¹⁵⁰, kar pa ni prav, saj je bil predvsem policijski komisar in inšpektor, pa tudi rezervni častnik in obveščevalec VKJ.

Zora Tusulin – Ausec

(Vir: arhiv KPD Bazovica, Reka)

Hinko Žabkar¹⁵¹, intendantski polkovnik na službi v GŠ VKJ, je bil v Beogradu in pozneje v Kranju dober prijatelj s Tonetom Batageljem, policijskim inšpektorjem na Jesenicah in pozneje v Beogradu, kjer se je javno predstavljal kot uslužbenec glavne carinske uprave.

¹⁵⁰ Viri:

Primorski slovenski biografski leksikon. Snopič 2. Gorica 1975, str. 45.

Brecelj, Marijan: *Primorski pesnik T. Batagelj je premalo znan naši javnosti*. Primorski dnevnik, štev. 40. Kranj, Marijan F.: *Legendarni slovenski obveščevalci*. Maribor 2011, str. 70-71.

Gradnik, Alojz: *Zbrana dela V.*, Ljubljana 2008, str. 514; 577.

¹⁵¹ Vir, ustni (pridobljeno februarja 2016): Prof. dr. Anton Žabkar, kapitan SV, sin Hinka Žabkarja, polkovnika VKJ. Toneta Batagelja je poznal še kot otrok v Beogradu, ko mu je dal večje število ovojníc z zelo redkimi znamkami (otoške države, kolonije in podobno). Nazadnje ga je srečal okrog leta 1958 v Kranju. Žabkarjevi so ga obiskovali v domu na Bokalcih.

Na Jesenicah se je družil z Jožetom Žabkarjem, Hinkovim bratom, lekarnarjem in županom, ki je bil poročen z Batageljevo znanko Justino Sardoč iz Gorice, menda članico organizacije TIGR. Imela sta sina dr. Jožeta Žabkarja, teologa – nadškofa in uglednega vatikanskega diplomata (papeški nuncij v skandinavskih državah).

Namesto zaključka

Tone Batagelj je svojo avtobiografijo zaključil z besedami:

Od upokojitve dalje se večinoma bavim s književnostjo. Sodelujem v mladinskih mesečnikih in otroških časopisnih prilogah. Poglobljanje v lepo književnost mi je odprlo široke horizonte in utrdilo prepričanje, da je človek povsod in vedno željan tople lepe besede, miru in sreče. Vedno me je privlačila narodna pesem. Ko mi je srce prazno in željno lepe domače besede, se zatekam v to zakladnico ljudske modrosti in lepote in zopet najdem ravnotežje.

Naj zaključim: Tone Batagelj je skoraj pozabljen kot velik podpornik organizacije TIGR in kot uspešen obveščevalec VKJ, nazadnje pa tudi kot vodja posebnega oddelka protiobveščevalne službe Kraljevine Jugoslavije – Ujke. Žal o njem ni napisana nobena monografija, ohranjeni so samo drobci iz njegovih zaslišanj v arhivih slovenske Udbe¹⁵².

Nekaj spominov so sicer ohranili nekdanji srbski dobrovoljci – kladivarji, no, pa tudi pesniki. Moja zaključna misel je zato malce nenavadna: tudi pesniki so lahko dobri obveščevalci! Ali pa obratno!

Seveda, Tone Batagelj je bil vedno vneti preporodovec, tigrovec, obveščevalec in pesnik – primorski junak!

¹⁵² ARS III, ZA 405 – 13, *Zaslišanja oseb o JOS*.

JOŽE SREBRNIČ, italijanski komunist, partizan, primorski narodni junak – agent in žrtev Kominterne

(Raziskovalna varnostna študija primera)

Jože Srebrnič (1884–1944)
(Vir: Google)

Cilj in namen raziskovalno-varnostne rekonstrukcije primera

Kot pripadnik Varnostne službe JLA oz. Protiobveščevalne skupine IX. armade sem skoraj 25 let operativno deloval na Primorskem in sem že zelo zgodaj izvedel za primer Jožeta Srebrniča, narodnega heroja. Prvič sem zanj slišal od vojaškega zdravnika dr. Dušana Sobana (v Šibeniku, 1961), zatem pa še od svaka, bivšega pripadnika 2. brigade VDV, Venčeslava Ličerja, nekdanjega obveščevalca 14. partizanske divizije Hermana Slamića in drugih, nazadnje pa sem o Srebrniču elektronsko poizvedoval lani pri aktualnem raziskovalcu in zgodovinarju mag. Renatu Podbersiču. Predvsem me je zanimala Srebrničeva smrt (utopitev v Soči), saj so me skoraj vsi sogovorniki opozarjali, da gre za problem, ki ga je povojna oznovska združba prikrivala.

Uradna zgodovina (PSBL, France Klopčič) in partizanski pisci (Danilo Perčič, polkovnik JLA in drugi) navajajo, da se je partizanski poveljnik Jože Srebrnič, pozneje razglašen za narodnega heroja, utopil v Soči 7. julija 1944, medtem pa svojci in znanci še vedno potihoma trdijo, da je šlo za načrtovano vosovsko-oznovsko likvidacijo! Tako eden izmed njih celo trdi, da naj bi poznal ime človeka, ki je menda celo na smrtni postelji priznal, da je osebno s puškinim kopitom pobil Jožeta Srebrniča, ko je priplaval na drugi breg Soče.

Naši javnosti je dobro znano, da so nekateri odgovorni partijski in oznovski voditelji ne samo (namerno) prikrivali in tudi zanikali množične izvensodne poboje (Kočevski rog, Tezno, Huda jama in druge), znano pa je tudi, da so odgovornost prelagali na črnogorske ali druge (južne) partizane, pa tudi na JLA in maršala Tita, čeprav je splošno znano, da je šlo za odločitev Politbiroja KPJ, sprejeti na podlagi zavezniškega dogovora na Jalti februarja 1945.

V svoji knjigi *Balkanski vojaški poligon* (Ljubljana, 1998) sem dokazoval, da so bili izvajalci pobojev in likvidacij pripadniki republiške Ozne in enote VDV, seveda s sovjetskimi inštruktorji Nkvd-ja. Našim zgodovinarjem sem tudi dokazal, da se v AS (Arhiv Slovenije) v Ljubljani, škatla 41, fascikel 3, nahaja depeša z dne 15. maja 1945, ko je na predlog generalmajorja Arsa Jovanovića, načelnika Vrhovnega štaba JA, ki je bil tedaj trenutno v Postojni, maršal Tito prepovedal likvidacije ujetnikov – Nemcev in domačih kvislingov! Pa se to nekako rado pozablja ...

Na www.zbiralci.com sem slučajno prebral, da nekateri potomci partizanov, Srebrničevih tovarišev, omenjajo skupino, ki za Srebrničovo smrt krivi celo »srbske oficirje«, ki so bili poslani v enote IX. korpusa na Primorskem. Mimogrede naj samo spomnim, da omenjena skupina tudi trdi, da je polkovnik Arsa Jovanović osebno ubil generalmajorja Franca Rozmana Staneta (7. 11. 1944), pozabili so le, da je Arsa Jovanović zapustil Slovenjo oz. slovenske partizane že 29. 3. 1943!

Na omenjenem portalu je neki Widman iz Borovelj na Koroškem že 8. 3. 2007 zapisal, da je očitna laž, da se je Srebrnič utopil. Po njegovem naj bi ga »skrbno načrtovano likvidirala« neka posebna skupina, vendar ne oznovska!

Zdi se, da gre tudi v tem primeru za prikrivanje pravih krivcev (likvidatorjev – VDV ali posebne »ruske« skupine?), predvsem pa možnih naredbodajalcev (načelnika Ozne Ivana Mačka - Matije ali poveljnika VDV generalmajorja Bojana Polaka - Stjenke – oba sem tudi osebno spoznal). Dobro sem poznal tudi Zdenka Zavatlava, goriškega in mariborskega oznovca – spreobrnjenca, ki me je prvi obtožil (*Pisma izza odra*, Grosuplje, 2002), da sem »srbski kosovec in jugo-general«. Mimogrede, za mnoge domače zdrahe in pregrehe je krivil »srbsko« Kos tudi znani udbovski funkcionar in bankir Niko Kavčič (*Pot v osamosvojitve*, Ljubljana, 2005).

Če je že šlo za načrtovano likvidacijo Jožeta Srebrniča, potem je gotovo, da zgodovinarji in raziskovalci v AS ne bodo našli prav nobenega dokumenta, saj je znano, da so se o podobnih stvareh dogovarjali v ozkem krogu, realizirali pa samo na podlagi ustnih ukazov! Brez dokumentov – po sovjetskem vzorcu, inštrukcijah sovjetskih inštruktorjev (članov vojaške misije pri GŠ NOV Slovenije in tudi v poveljstvu IX. korpusa, pa tudi posebnih inštruktorjev Nkvd pri slovenski Ozni).

Kdor vsaj približno pozna delovanje obveščevalnih služb, bo verjel splošno znani praksi, da se sovražni agenti, tudi kriminalci, ne odkrivajo na podlagi seznamov (ki se čuvajo kot največja tajnost), temveč le na podlagi konkretne dejavnosti na terenu, med ljudmi, pri zbiranju podatkov.

Imel sem izjemno priložnost, da sem v svoji protiobveščevalni praksi nekaj časa operativno obdeloval »Marino«, agentko sovjetske obveščevalne službe v Trstu (v povezavi z ustaško emigracijo), ki je bila pred tem tudi pripadnica Vidalijevega obveščevalnega centra v Trstu (o Victorju Vidaliju, agentu Kominterne in likvidatorju Leninovega sodelavca Leva Trockega v Mehiki, je dovolj napisano v učbenikih o sovjetski obveščevalni službi). Zato tudi zelo dobro poznam delovanje sovjetskih obveščevalnih služb in njihove prikrita operativna in druge metode. Spremljal sem tudi povojne »turistične« obiske polkovnika Bogomoljeva, ki je bil med vojno član sovjetske vojaške misije pri GŠ NOV Slovenije. V svoji knjigi *Zarote in atentati na Tita* (Grosuplje, 2003) sem predstavil tudi tri glavne Stalinove agente Nkvd – likvidatorje na naših tleh (Ivan Krajačić - Stevo, Mustafa Golubović - Stari, polkovnik Nkvd, in Ivan Kralj, generalmajor Nkvd), ki so imeli tudi svoje posebne »ekipe« za umazane naloge!

Po ugotovitvah italijanske politične policije Ovre že leta 1926 je bil Jože Srebrnič agent Kominterne, podobno kot iz drugih virov vemo, da so to bili tudi Lovro Kuhar - Prežihov Voranc, Josip Kopinič - Zrak, Edvard Kardelj - Krištof, Dragotin Gustinčič in drugi predvojni člani Partije, ki so se šolali ali bivali v ZSSR. Bolj ali manj je tudi znano, da je v Kominterni odločal samo »Direktor«, tudi »Ded«, to pa je bil Stalin osebno. Kdor se je zameril njemu ali pa njegovim regijskim šefom (Kardelj je bil zadolžen za slovensko in italijansko partijsko srenjo) – mora spoznati prave usode Voranca, Gustinčiča in drugih! Le kaj so zagrešili? Arhivski dokumneti, predvsem pa spomini sodelavcev in znancev, nam počasi odstirajo resnico.

Potemtakem je edino pravo vprašanje: **Kaj je zagrešil Jože Srebrnič?**

Odgovor na to vprašanje pa ni enoznačen. Potrebno je poznati njegovo partijsko pot (bil je član ruske KP(b) in KPI), predvsem pa je pomemben podatek, kdaj je postal agent Kominterne in kje je deloval (poslanec v italijanskem parlamentu). Bil je raziskovalec slovenske prazgodovine, simpatizer (ne pa tudi član) TIGR-a, snovalec slovenske kmečke in narodnostne politike, partizanski aktivist – član glavnega SNOS in POOF, član okrožnega komiteja KPS za Slovensko Primorje.

Koga je ogrožal? Kaj je zagrešil? Kdo je bil zainteresiran za njegov arhiv (podobno kot za Gustinčičev), je verjetno samo vzporedno vprašanje ali pa tudi glavno!

V nadaljevanju bom podrobneje predstavil prikrto plat življenja in delovanja Jožeta Srebrniča, ki je skrita v arhivih Kominterne. Če Srebrnič ni utonil, ampak je bil likvidiran, potem je potrebno opraviti rekonstrukcijo primera, kakor je to navada v varnostno-obveščevalnih in kriminalističnih službah.

Moja teza bo za mnoge presenečenje, vendar je povsem logična: Jože Srebrnič je bil agent Kominterne – pa tudi žrtev Kominterne!

V ospredju je bil zelo verjetno osebni in ideološki spor s KPS oz. z Edvardom Kardeljem, ali pa je Jože Srebrnič zvedel za kakšen strateški podatek, ki bi lahko kompromitiral Kominterno oz. Kardelja!. O tem je Kardelj poročal Kominterni, tudi osebno Stalinu – Kominterni pa je opravila po svojem receptu, saj je imela v bližini tudi svoj eksekucijski aparat!

Torej, Ozna in VDV sta Srebrniča samo varovali! Ali pa tudi ne ...

V nadaljevanju bom to poskušal dokazati na podlagi rekonstrukcije primera, kar bo mlajšim raziskovalcem v pomoč pri nadaljnjem delu na terenu in iskanju podatkov v tujih arhivih, predvsem ruskih.

Primeri smrti Jožeta Srebrniča sem se lotil samo zaradi iskanja **RESNICE**, podobno kot sem to počel pri obravnavi primerov, objavljenih v svojih desetih knjigah o vojaško-varnostnih problemih. Svojo tezo sem postavil kot napotilo pri delu raziskovalcem in vojaškim zgodovinarjem, saj podobne primere lahko temeljito raziščejo samo ideološko neobremenjeni posamezniki. To nam potrjuje praksa.

Kot upokojeni generalmajor JLA seveda nisem noben nasprotnik NOB, ker sem se lotil raziskave smrti Jožeta Srebrniča, narodnega heroja. Nasprotno, podrobno sem preučil življenjsko pot Jožeta Srebrniča, tega zagnanega boljševiskega aktivista, predanega Primorca in antifašista, člana KPI, priljubljenega partizanskega aktivista, ki je trdno verjel v svoja načela. Občudujem njegov pogum in vztrajnost.

Jože Srebrnič je narodni heroj Jugoslavije in je tudi primorski narodni junak, ki naj bi tragično preminil v – Soči! Zanimivo je, da ga ni v knjigi *Narodni heroji Jugoslavije* (Beograd, 1975), v njej pa tudi ne bomo našli generalapodpolkovnika Dušana Kvedra – Tomaža, ki se je menda utopil v Donavi.

Nobenega dokaza, nobene priče ni, da se je Solkanec, izkušen plavalec in celo reševalec utopil v reki Soči! Le nekaj dni po utopitvi so italijanski vojaki (v nemški službi) našli štiri trupla z razbitimi glavami. Pokopali so jih s pomočjo domačinov, ki so pozneje sorodnikom povedali, kaj so videli. To pa julija 1944 niso bile nikakršne »čenče«!

Uradni razlagalci smrti Jožeta Srebrniča so spregledali majhno podrobnost, ki očitno ne potrjuje teze, da je šlo za utopitev. Namreč, na jezu elektrarne v Anhovem so našli Srebrničev suknjič (z listkom in medaljo), kar pomeni, da na sebi ni imel niti puške niti nahrbtnika, kar naj bi bil eden glavnih vzrokov za utopitev. Suknjič je slekel, da bi lažje preplaval na drugi breg ... Srebrnič je bil tudi odličen potapljač, kar je potrdil tudi njegov sotrpin v italijanskih konfinacijah, Leopold Caharija iz Kobra (*Jože Srebrnič*, NH, Koper, 1986, str. 116), saj so mu leta 1941 na otoku Ventoten dali ime »piccolo delfino« – mali delfin!

Zato pravim, da je napaka govoriti o utopitvi, zlasti če to kot edino resnico napiše pomočnik političnega komisarja čete, ki je bil dejansko vosovec ali oznovec! Tako poročilo o nesrečnem primeru bi moral napisati najstarejši starešina po činu oz. tisti, ki je bil odgovoren za prehod čez reko. Tako vsaj veleva kriminalistična taktika pri podobnih primerih. To je bil Leopold Krese - Jošt.

Končno, *Partizanski dnevnik*, glasilo OF za Primorsko, je konec julija 1944 poročal, da je Jože Srebrnič »padel« oz. da se je »ponesrečil«, šele pozneje se je prenesel uradni glas, da je »tragično utonil«! Le domači in okoličani so s strahom šepetali, da je bil likvidiran!

Jože Srebrnič – lik in podoba Primorca, sovjetskega boljševika, italijanskega komunista, domoljuba, antifašista, slovenskega partizana in narodnega junaka

V *Slovenskem biografskem leksikonu* je po letu 1967 Srebrniča dovolj temeljito predstavil partijski »zgodovinar« France Klopčič, za katerega velja omeniti, da je v Moskvi končal partijsko šolo, vendar je bil tudi žrtev Stalinovih čistk in kaznjenev v sovjetskem gulagu, zato se je v Slovenijo vrnil šele 1956. Z njim sem imel tudi polemični stik.

No, njegova predstavitev Srebrniča kot kmeta, politika in narodnega heroja je lahko tudi zavajajoča. Bil je tudi član italijanske KP, na koncu samo osem mesecev slovenski partizan, vse življenje pa vnet zagovornik boljševizma. Nihče pa javno ne omenja njegovega značaja, negativnih idej in podobnega.

Jože Srebrnič (rojen 28. 2. 1884 v Solkanu – umrl 11. 7. 1944 pri Anhovem) izhaja iz stare solkanske družine, po domače Koltičevi. Sorodniki so ga klicali »Jurist«, za Primorce je bil »naš Jože«. V časopise je pisal pod psevdonimom »Ruski«.

Jože Srebrnič ni bil poročen in ni imel potomcev. Imel pa je veliko sorodnikov na Goriškem. Namreč, Srebrniči se prvič omenjajo v Solkanu že 1737 (Janez Srebrnič). Predniki naj bi pribežali pred Turki iz bosanske Srebrenice, ki je že v rimskih časih veljala kot kovnica denarja (rudnik srebra). Ni pa znano kakšne naj bi bile povezave s srednjeveškimi plemiči na gradu Srebrniče pri Novem mestu (v bližini sedaj novomeško pokopališče Srebrniče), kakor tudi s prebivalci naselja Srebrniči (sedaj 11 družin) v istrski občini Višnjan. Drugače so solkanski Srebrniči veljali za odlične kmetovalce, učitelje in vojake. Najbolj znana sta vsekakor Jože Srebrnič, narodni heroj in krški škof Josip Srebrnič (1876–1966), med mlajšimi pa Ana Srebrnič (1984), šahovska velemojstrica.

Zaradi zdravja je sicer opustil študij prava in se začel v Solkanu ukvarjati z mizarstvom (oče je imel mizarško delavnico) in kmetijstvom. Že leta 1907 je postal član socialnodemokratske stranke, pa se je skupaj z dr. H. Tumo ukvarjal predvsem s kmečkim (agrarnim) vprašanjem in začel tudi izdajati poseben tednik, v katerem je objavljajal poučne članke o kmetijstvu. Pozneje (1943/44) je pisal tudi o reševanju agrarnih, narodnostnih in državnih vprašanj na Primorskem in v ostali Sloveniji.

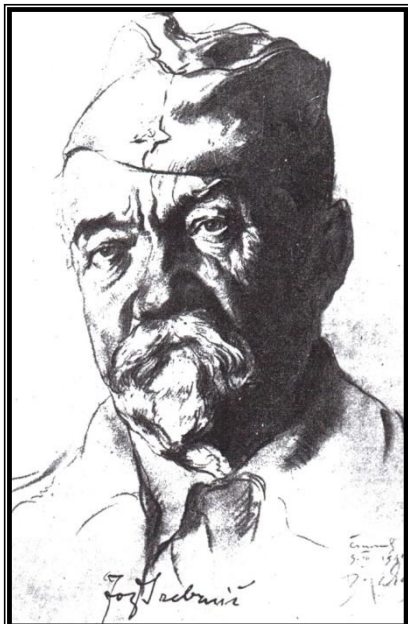
Kot pripadnik 47. polka AOV se je menda že avgusta 1914 s skupino 23 rojakov podal v rusko ujetništvo, zatem pa je delal v kamnolomih ob Donu in v Kazanu, o čemer ni podrobnejših podatkov. Po vsej verjetnosti so se tudi v njegovem ujetniškem taborišču (v Kazanu) dogajale podobne diferenciacije kakor drugod (na dobrovoljce za srbsko vojsko in disidente, na pripadnike rdeče in bele garde in podobno). Dejstvo je, da je 1917 aktivno sodeloval v februarški in oktobrski boljševistični revoluciji, zatem pa je bil eden od

ustanovitelj jugoslovanske sekcije KP (b)! Vendar ne zvedemo, kaj vse se je zatem dve leti dogajalo s Srebrničem v Moskvi, kar nam je F. Klopčič šele pozneje razložil.

Marca 1919 se je Srebrnič vrnil v Solkan, kjer je ustanovil Socialistično stranko Italije (SSI), vendar je zastopal politiko komunistične internacionale oz. Kominterne! Ko je bila januarja 1921 v Livornu ustanovljena KPI, je Srebrnič postal eden od voditeljev komunističnega gibanja v Julijski krajini. Že naslednje leto pa je nasprotoval strankinim tezam o agrarnem vprašanju in birokratizaciji stranke. Leta 1924 je bil kot prvi slovenski komunist izvoljen v italijanski parlament. Čeprav je bil pod policijskim nadzorom, se je kot poslanec zavzemal za socialne in narodnostne pravice Slovencev, obenem pa je na Primorskem »organiziral odpor zoper fašizem«, vendar nam avtor članka ne pove nič konkretnega, posebno, ali je bil član TIGR-a ali Borbe.

Od leta 1926 do 1939 je bil Srebrnič z ostalimi komunističnimi poslanci aretiran in zaprt, septembra 1939 pa je ilegalno prestopil državno mejo in se zatekel v Ljubljano. S seboj je prinesel v konfinaciji napisano znanstveno študijo o starih Slovanih in njihovih odnosih z Rimljani, Germani, Kelti in drugimi, ki jo je nameraval dokončati. Leta 1940 je bil aretiran in predan italijanski policiji, ki ga je za dve leti zaprla v Postojno, Trst in Gorico, januarja 1942 je bil konfiniran na Sicilijo, pozneje v srednjo Italijo. Po zlomu fašizma pa je peš prišel v Solkan.

Med 1919 in 1943 je samo 8 let preživel na prostosti, od tega 4 leta pod nadzorom policije (kot poslanec KPI), 4 leta v zaporih (leto dni v Ljubljani) in 12 let v taboriščih po italijanskih otokih.

Jože Srebrnič, Črnomelj, 1944
(Vir: B. Jakac, Google)

Sredi novembra 1943 se je prijavil poveljstvu IX. korpusa (nekateri navajajo datum 6. 1. 1944). Postal je član pokrajinskega odbora OF Primorske – referent za kmetijstvo,

podpredsednik POOF za Slovensko Primorje in tudi član oblastnega komiteja KPS. Skupaj s Francetom Bevkom in dr. Alešem Beblerjem se je februarja 1944 udeležil 1. zasedanja SNOS v Črnomlju in bil izvoljen v izvršni odbor SNOS kot član za goriško okrožje. Zatem je agitiral za volitve v NOO na Kanalskem, Idrijskem, Vipavskem in v Brdih. Kot član oblastnega komiteja KPS za Slovensko Primorje je bil s tovariši namenjen na 3. pokrajinsko partijsko konferenco, ki je bila 15. in 16. julija 1944 v Laznah nad Čepovanom.

Avtor članka ne navaja nobenih podrobnosti o Srebrničevi smrti, ampak le to, da se je 14. 7. 1944 utopil v Soči. Pozneje je to storil partizanski kronist Danilo Perčič - Črt, tudi udeleženec prehoda čez Sočo, tedaj 21-letni pomočnik politkomisarja čete (vosovec ali oznovec), pozneje polkovnik JLA. Italijani so našli Srebrničevo truplo šele 20. 7. 1944 na jezu v Plavah pri Anhovem in ga s pomočjo domačinov pokopali blizu kraja nesreče.

Nihče od člankopiscev pa ne omenja, da so za Srebrničem najbolj žalovali Solkanci, saj so ga tudi najbolj poznali. No, svojci in prijatelji so že julija 1944 ob pokopu, pa tudi med prekopom 1946 na solkansko pokopališče, izvedeli, da Srebrnič ni umrl zaradi utopitve, ampak zaradi poškodbe glave. Sumljivo pa je bilo tudi dejstvo, da so takoj po nesreči iz njegove hiše izginili njegovi dokumenti in spisi. Le komu so bili potrebni?

Iz članka ne izvemo, ali je bil Srebrnič dejansko partizanski poveljnik in zaradi katerih bojnih ali drugih zaslug je bil leta 1953 proglašen za narodnega heroja! Naj ponovim, da je zanimivo, da v knjigi *Narodni heroji Jugoslavije* (Beograd, 1975) od slovenskih NH manjkata članka o Jožetu Srebrniču in generalpodpolkovniku Dušanu Kvedru - Tomažu, ki se je utopil v Donavi. Res nenavadno!

Skrbno sem prebral vse o življenju in delu Jožeta Srebrniča, zlasti pa zapis iz zbirke *Primorski portreti* (Lipa, Koper, 1986), ki vsestransko opisuje njegov lik in podobo.

Nisem pa našel nobenega zapisa niti omembe o tem, kar je prikrito, in bo zgodovinarjem razkrito, ko bodo Rusi odprli arhive Kominterne.

Naj zaključim. Življenje in delo Jožeta Srebrniča bi lahko strnili:

- Bil je aktiven udeleženec oktobrske boljševisistične revolucije 1917 in po povratku v domovino navdušen propagandist sovjetskega sistema oblasti in ureditve (leta 1925 je vodil znamenito akcijo preselitve 42 primorskih družin na Krim, kjer naj bi živeli v kmečki komuni).
- Kot član jugoslovanske sekcije KP(b) je vneto deloval pri širjenju boljševisističnih idej, verjetno kot član Kominterne.
- Bil je med soustanovitelji KPI 1921 v Livornu in zatem poslanec v italijanskem parlamentu, skupaj še z nekaterimi italijanskimi člani Kominterne (Gramsci, Longo in drugi).
- Med fašistično vladavino je bil leta 1926 aretiran in je do 1939 preživel v konfinaciji, kjer mu je bilo onemogočeno javno politično delovanje, je pa ta čas izkoristil za preučevanje slovenske prazgodovine.
- Zatem je emigriral v Slovenijo, vendar ni podatkov, ali je vzpostavil zveze s KPS oz. z Edvardom Kardeljem, ki je tedaj že deloval kot agent Kominterne za kontrolo KPI.

- Ljubljanska policija ga je že 1940 predala italijanskim oblastem. Ni podatkov, ali je bil med osumljenci TIGR-a ali Borbe na drugem tržaškem procesu 1941. Po kapitulaciji Italije septembra 1943 se je vrnil v Solkan.
- Oktobra 1943 se je priključil partizanom IX. korpusa in osem mesecev deloval kot propagandist in predstavnik OF. Postal je tudi član KPS. Trmasto je zastopal ideje in zamisli Kominterne, ki so bile v nasprotju s stališči KPS, pa tudi s sovjetskimi interesi v odnosu do zahodnih zaveznikov. Italijanski tovariši so ga označevali kot »besnega moralista«, slovenski komunisti (Lidija Šentjerc) so menili, da gre za »fanatičnega revolucionarja in moralista«, medtem ko so ga ljudje imenovali »naš Joža«. Bil je izredno priljubljen! Iz oddaljenih krajev so prihajali, da bi ga videli in slišali. Postal je narodni junak in vodja ... Ali je koga ogrožal?
- Branko Babič, sekretar oblastnega komiteja KPS za Primorsko ni bil naklonjen Jožetu Srebrniču, zato tudi ni postal predsednik POOF za Slovensko Primorje.

Nasprotno pa je bil 23-letni France Popit - Jokl, ki je bil junija 1944 poslan na Primorsko kot poseben inštruktor SNOS, navdušen zaradi agilnosti 60-letnega Srebrniča! Ko sta 25. junija 1944 skupaj sodelovala na velikem narodnem mitingu v Podragi, so ga navadni ljudje častili skoraj kot boga, Popit je zato menil, da gre za človeka, ki bi lahko predstavljal Primorsko! Popitovo mnenje je zanimivo zaradi tega, ker je bil kmalu zatem postavljen za pomočnika načelnika Ozne za Slovenijo, kmalu zatem, avgusta 1944, pa za načelnika Ozne za področje VII. korpusa.

Kdo je bil lahko agent Čeke, Kominterne in sovjetske vojaške obveščevalne službe?

V Pančevu, v Obveščevalno-varnostnem šolskem centru, sem končal enomesečni vojaško-polijski (1959) in trimesečni vojaško-varnostni tečaj (1965), kjer smo se temeljito seznanili tudi s strukturami in delovanjem sovjetskih obveščevalnih služb. Naši častniki in predavatelji, ki so obiskovali sovjetske obveščevalno-varnostne šole, so nam znali povedati, da se je struktura sovjetskih obveščevalno-varnostnih služb in organov, ki so delovali v tujini, vedno spreminjala z določenem ciljem, predvsem pa, da se prikrijejo lokacije in ustanove teh služb ter tako onemogočijo tuji vdori.

Predavatelji v Pančevu so nas tudi opozarjali, da so sovjetske obveščevalne službe sicer dobro prikrite, niso pa dosledno delovale po grobih revolucionarnih načelih Čeke, vendar pa vedno po znanem politično-partijskem receptu internacionalizma (Kominterna) ter zbiranja relevantnih vojaško-obveščevalnih podatkov (vojaška OS) zaradi izvajanja »svetovne proletarske revolucije«. Predstavljeni so nam bili tudi izjemni uspehi sovjetskih varnostno-obveščevalnih služb po vseh kontinentih, seveda pa smo najbolj občudovali »dvojnika« Kima Philbyja in njegovih »pet zlatih dečkov«, ki so krojili tudi usodo »primorskih padalcev« in drugih (Vojaštvo – moj članek: *Stanislav Rapotec - Rappy* iz Kozine, britanski obveščevalni častnik).

Zato samo nekaj osnovnih podatkov iz učbenika *O obaveštajnoj službi SSSR prema Jugoslaviji* (OBVŠC Pančevo, evid. št. 204) o teh treh segmentih sovjetskega obveščevalnega sistema, ki je bil zelo učinkovit.

ČEKA (ВЧК), v prevodu *Izredna vseruska komisija za bojevanje proti kontrarevoluciji, špekulacijam in sabotажam*, je bila ustanovljena 20. decembra 1917, njen prvi direktor pa je bil **Feliks Edmundovič Dzeržinski** (1877–1926), sicer Poljak po narodnosti, pozneje tudi notranji minister ZSSR.

Feliks Edmundovič Dzeržinski
(Vir: Google)

Šlo je za prvo tajno državno policijo, ki ima velike zasluge za zmago boljševistične revolucije in sovjetske oblasti. Navadno ji prepisujejo, da je izvajala t. i. »rdeči teror«, čeprav je dejstvo, da je bilo delovanje njenih naslednic veliko bolj kruto.

Josip V. - Stalin (1878–1953)
(Vir: Slike, Google)

Po državljanski vojni so Čeko namreč reorganizirali, pa si je naslednica Gpu (Državno-politična uprava), v kateri je Nkvd predstavljala samo oddelek za boj proti notranjemu sovražniku, prislužila zlovešči sloves po gulagih, čistkah in likvidacijah, seveda vse po osebnih Stalinovih navodilih.

Na podlagi lažnih podatkov, ki so jih Nemci posredovali Stalinu, je bil leta 1937 likvidiran maršal Mihail Tuhačevski, zatem pa nekaj deset tisoč sovjetskih častnikov, zato je Rdeča armada pričakala nemški napad leta 1941 kadrovsko znatno oslABLJENA. Gnusen je bil tudi pokol 22.000 poljskih častnikov v Katynu maja 1940.

Stalin je neusmiljeno likvidiral tudi vse svoje najbolj zaupne ljudi, šefe obveščevalno-varnostnih služb. Zloglasni nasledniki Dzeržinskega so končali s strelom v tilnik: Genrih Jagoda, Nikolaj Ježov, Lavrentije Berija ...

KOMINTERNA

Kominterna, sklop iz »komunistična internacionala«, je bila na Leninovo pobudo dejansko ustanovljena leta 1919 v Moskvi kot nekakšen izvršni organ Tretje internacionale. Združevala je delavske stranke, ki so sprejele leninistično teorijo in boljševistično taktiko nasilne (svetovne) revolucije oz. preobrazbe družbe. Te stranke so sprejele ime komunistične, pa so predstavljale tudi posamezne sekcije Kominterne. Nasprotniki, socialdemokrati, so se odrekli nasilni revoluciji in sprejeli metode parlamentarne demokracije.

Pri nas je bila to tudi Socialistična delavska partija (komunistov), ki je bila ustanovljena leta 1919 v Beogradu; kasneje je razpadla, zato je bila 1920 v Vukovarju ustanovljena KP Jugoslavije (od 1921 po Obznani v ilegali). Med našimi dobrovoljci – ujetniki ruske carske vojske, so bile po letu 1917 ustanovljene razne »jugoslovanske sekcije KP(b)«, kar je treba razlikovati od »prave« KP Jugoslavije.

Od 1919 do 1924 je Kominterno vodil Lenin, po njegovi smrti pa Stalin vse do 1943, ko je bila na zahtevo zahodnih zaveznikov razpuščena, vendar je kljub temu nadaljevala z delovanjem. 1947 je bil oblikovan Informbiro, ki pa je svojo politično-propagandno delovanje usmeril na »socialistični blok« oz. proti Jugoslaviji.

Kominterna je znatno posegla v notranje življenje posameznih KP po vsem svetu, da bi izvedla svetovno revolucijo in internacionalizem. Ideološko-propagandni aparat Kominterne je bil zelo razvejan, v njem pa je bila tudi posebna struktura Nkvd, ki je formirala regionalne obveščevalne centre (pri nas v Zagrebu, vodil ga je Josip Kopinič) ali pa so posamezni agenti delovali po posebnih nalogah (Edvard Kardelj – KP Slovenije in KP Italije, Lovro Kuhar, Ivan Maček, Franc Leskovšek, Dragotin Gustinčič in drugi).

Vrhunski agenti Kominterne so v Sovjetski zvezi najprej končali obvezno šolanje za obveščevalno delovanje na »Akademiji Dzeržinski«, poleg tega pa tudi t. i. enoletno Leninovo partijsko šolo, tudi Kumze in podobno, posamezniki pa so potem bili tudi na direktni zvezi s Stalinom (Direktor, Ded).

Imeti znotraj italijanskega parlamenta, središča fašističnega zakonodajnega organa, svojega tajnega sodelavca, je vsekakor eden od ciljev vsake obveščevalne službe. Nisem ravno

prepričan, da je bil med italijanskimi komunističnimi poslanci kdo bolj pripraven in preverjen kot je bil prav Srebrnič, pa četudi je res, da so nekateri od njih (Gramsci) sodelovali na sestankih Kominterne.

Zanimivo je vprašanje, ali je bil Srebrnič simpatizer oz. pripadnik TIGR-a ali Borbe. Predvidevam, da je bil tako kot vsak Primorec tudi Srebrnič idejni podpornik TIGR-a in Borbe, le da zaradi okoliščin (konfinacija od 1926 do 1939) ni imel priložnosti, da bi se tudi dejansko vključil v eno od obeh organizacij. Tudi raziskovalka TIGR-a, dr. Mira Cenčič, ga ne navaja med člani te organizacije. Ker je bil Srebrnič v zaporih italijanske politične policije Ovre od 23. septembra 1940 do 1942 v Postojni, Gorici in Trstu, so gotovo na vse pretege skušali tudi njega vključiti med obtožence na zadnjem procesu proti tigrovcem, vendar brez uspeha. Namreč, znano je, da so Italijani za zadnji »tržaški« proces proti tigrovcem obtožili 26 simpatizerjev in članov KPI, 12 izobražencev liberalne in krščanske usmeritve in 12 pripadnikov organizacije TIGR, vendar med njimi ni bilo Srebrniča. Čeprav je bil leta 1935 v neapeljskem zaporu, je verjetno kasneje izvedel za sporazum TIGR in KPI, a ga raziskovalci in zgodovinarji niso našli med aktivnimi člani. Domnevam, da je Srebrnič izvedel za prisotnost in finančno podporo TIGR-u s strani britanske obveščevalne službe, pa tudi zato ni silil v ospredje.

Menim, da so domneve nekaterih prijateljev in sorodnikov, da je Srebrnič vsekakor bil pripadnik TIGR-a in da je v Beograd nesel seznam tigrovcev, ki so ga kasneje Nemci našli in predali Italijanom, neutemeljene.

Že prej, nazadnje pa v svoji knjigi *Legendarni slovenski obveščevalci*, Maribor 2011, sem dovolj jasno prikazal, da so imeli Italijani v Obveščevalnem oddelku GŠ VKJ dva dobra vohuna, tudi na konzulatu v Ljubljani, zato je krivično iskati denunciante med samimi Primorci in tigrovci. TIGR je vendarle padel v Ljubljani in Beogradu, kar je vsekakor velik italijanski vohunski uspeh!

Poleg drugih znanih komunistov je tudi Palmiro Togliati, dolgoletni voditelj KPI, v svojih spominih 1976 zapisal nekaj krutih resnic o zgodovini Kominterne in njenih dejanjih. Nepojmljivo mi je bilo ravnanje sovjetskih emisarjev, ko so pošiljali svoje ljudi v Španijo! Tako so Dragotinu Gustinčiču pred odhodom iz Moskve v Španijo izrecno naročili, da nikoli ne sme prositi za pomoč kakšno sovjetsko ustanovo v tujini, sploh pa ne sme povedati, da ga je poslala Kominternina!

Gre predvsem za zgrešen cilj internacionalne pomoči Špancem v letih 1936–1939, ko je hotel Stalin s pomočjo Kominterne in ostalih sovjetskih obveščevalnih služb realizirati poligon za širitev »svetovne revolucije«, pa so tisoči domoljubov in prostovoljcev neustrašeno pohiteli na »pomoč španskemu ljudstvu«. Tako sem v knjigi *Slovenska vojaška inteligenca*, Ljubljana, 2006, prikazal skupni primorsko-slovenski seznam španskih prostovoljcev (532), med katerimi so mnogi darovali svoja življenja, preostali pa so morali na poti v domovino skozi francoska in nacistična taborišča, potem pa so se podali v nov boj – proti istemu sovražniku, nacistom in fašistom.

Vendar pa mnogi med njimi niso vedeli za Stalinove sporazume z nacistično Nemčijo, šele 22. junija, ko je Nemčija napadla ZSSR, se je razvnel pravi odpor proti staremu sovražniku. Tudi v Sloveniji je znana zmeda okrog 27. aprila 1941, ko je bila ustanovljena

Protiimperialistična fronta, šele 22. junija 1941 pa so ustanovili GŠ partizanskih sil, seveda pod novo oznako – OF!

VOJAŠKA OBVEŠČEVALNA SLUŽBA

Vojaška obveščevalna služba je spadala direktno pod Obveščevalno upravo Generalštaba Rdeče armade, ki je zbirala strateško-operativne podatke o sovražniku zaradi načrtovanja vojaških ofenzivnih in defenzivnih operacij. Organizacijsko je delovala prek stacionarnih obveščevalnih centrov v sovražnikovem zaledju. Pri nas je bil najbolj znan center v Zagrebu, ki ga je vodil Ivan Antonov - Srebrnjak, njegova slovenska soproga Francka Klinc pa je bila šele 1948 obsojena kot agentka Gestapa. Centri so se oslanjali množico spečih obveščevalcev, ki so bili razporejeni na operativno-strateških smereh, tudi posebnih obveščevalno-izvidniških skupin, ki so bile kasneje infiltrirane v določene regije in smeri. No, veliko agentov pa so sovjetski obveščevalci pridobili iz poprejšnjega nemško-sovjetskega vojaškega sodelovanja!

Na svojem spletišču VOJAŠTVO sem iz knjige *Jugoslovani v oktobru* (Ljubljana, 1965) objavil seznam 155 Slovencev, ki so sodelovali v »oktobrski revoluciji« 1917. Navajam tistih 53, ki so bili člani KP (boljševikov), pripadniki Rdeče armade (RA) ali Čeke in so se vrnili v Slovenijo. To so bili:

1. BARBIŠ Anton, član KP (b) v Taškentu, pripadnik Rdeče armade (RA)
2. **BATAGELJ Franc, Šturje pri Ajdovščini, pripadnik RA**
3. BATIČ Vladimir, 1897, Cesta pri Vipavi, pripadnik Čeke
4. CIPRIJAN Alojz, član KP v Tomsku, pripadnik RA
5. CIRMAN dr. Ciril (ANTONOVIĆ Kiril, MILKOVIĆ), 1892, Ljubljana, zdravnik, pripadnik Čeke - obveščevalec
6. ČERNE Josip, Jesenice, član KP (boljševikov) in pripadnik RA
7. ČESEN Alojz, 1890, pripadnik RA - obveščevalec
8. DEMARIN Josip, Trst, predavatelj v častniški šoli v Moskvi
9. FON Franc, 1894, Bovec, član jugoslovanske sekcije KP (b), pripadnik RA
10. GABRIJEL Franc, Slovenski Javornik, pripadnik Čeke
11. GODINA Drago - Brežan, 1876–1965, Trst, 1918 ustanovil sekcijo KPJ v SZ, član KP(b)
12. **GOLIA Pavel** (SLOBODNIK Anton), 1887–1959, član jugoslovanske sekcije KP(b) v Moskvi, uslužbenec pri ljudskem komisariatu za narodnostne manjšine
13. GUŠTIN Rudolf, 1896, Repentabor pri Trstu, pripadnik RA in Čeke
14. HRIBAR Jože, Zagorje, član KP (b), pripadnik RA in Čeke
15. JENKO Peter, Kočevje, pripadnik RA in član KP(b)
16. JERAS Srečko, 1892, Ljubljane, med prvimi Slovenci postal član KP(b) in pripadnik RA, načelnik štaba fronte in namestnik predsednika Sovjeta narodnega gospodarstva Kirgiške republike, ob 50. obletnici Oktobra odlikovan s sovjetskim redom rdeče zastave
17. KALIN Ljudomil, Trst, član KP(b) in pripadnik RA, sekretar jugoslovanske sekcije KP(b) v Turkestanu
18. KISOVEC, Ljubljana, pripadnik RA, 1920 delegat na sestanku KPJ v Rusiji
19. KLEMENČIČ Lovro, Ljubljana, pripadnik RA in član KP (b), po vrnitvi član CK KPJ in poslanec ustavodajne skupščine 1920–1921

20. KLINC Slavko, Ljubljana, pripadnik RA, 1920 udeleženec kongresa komunistične mladinske internacionale v Moskvi
21. KLUN Ivan (GAVS Adam, Nemeč), 1887, Bušeča vas pri Cerkljah ob Krki, pripadnik RA in član KP(b), končal politično šolo v Moskvi
22. KODRIČ Jože, 1895, Branik, pripadnik RA in Čeke
23. KORŠIČ Anton, Vipava, pripadnik RA in predsednik jugoslovanske sekcije KP v Taškentu
24. KOŠIR Janez, 1889–1967, Ljubljana, pripadnik RA in član KP(b), član vodstva KP Turkestan, oktobra 1920 delegat KPJ v SZ, decembra 1920 poslan na politično delo v Jugoslavijo
25. KROMAR A., član KP(b) v Taškentu in pripadnik RA
26. KURALT, član KP(b) v Taškentu in pripadnik RA
27. KUSOLD Alojz - Vasilij, 1890, Ljubljana, pripadnik RA in član KP(b), končal politično šolo v Moskvi, odlikovan s sovjetskim redom rdeče zastave
28. MARUŠIČ Andrej, 1892, Opatje selo pri Novi Gorici, član KP (b) in pripadnik RA
29. MAVER Ivan, 1893, Trst, pripadnik RA in član KP(b)
30. MAVRIČ Ivan, 1889, Ljubljana, pripadnik RA in podpredsednik delavskega sovjeta
31. MOŽINA Ivan, 1896, Log pod Mangartom, pripadnik 3. internacionalnega polka v Turkestanu in Čeke
32. NOVAK Franjo, 1892, Ljubljana, pripadnik RA in član KP(b), končal politično šolo v Moskvi, zvezni poslanec 1953–1957
33. OPAŠIČ Franc, Istra, član KP(b) in pripadnik RA
34. PANZI Rudolf, 1891, Muta ob Dravi, pripadnik 3. internacionalnega polka in član KP(b)
35. PLOS Viktor (tudi Franc), Jermendol, član KPJ v Taškentu in pripadnik RA
36. PREZELJ Joško, kapetan in adjutant polka Matije Gubca v Tomsku, pripadnik RA in predavatelj v vojaški akademiji v Moskvi 1920–1921
37. SAMEC Hermin, Trst, pripadnik RA in član KP(b)
38. SEŠEK Franc, član KP(b) v Taškentu in pripadnik RA
39. SFILIGOJ Anton, Batuje, pripadnik RA in član KP(b)
40. SIMČIČ Andrej, Škofja Loka, pripadnik RA in član KP(b), novembra 1920 obiskoval partijsko šolo v Moskvi
- 41. SREBRNIČ Jože, 1884–1944, Solkan, vodilni član jugoslovanske sekcije KP(b) in pripadnik RA, domov se je vrnil 1919, postal član KPI, pripadnik NOV, NH**
42. ŠETINA Anton, 1891, Knežak pri Postojni, pripadnik RA in Čeke
43. ŠMALC Leopold, 1895, Ljubljana, pripadnik RA in član KP(b)
44. UČAKAR Matevž, 1887, Trbovlje, rudar, pripadnik RA in Čeke, član KP(b), 1921 končal politično šolo v Moskvi
45. ULČAR Lojze, pripadnik RA in član KP(b), končal partijsko šolo v Moskvi
46. URBANČIČ Jože, član KP(b) in pripadnik RA
47. URLEP Ivan, 1894, Poljčane, pripadnik RA in kandidat za člana KP(b), končal partijsko šolo v Moskvi
48. UZAR Peter, 1894, Tržič, član KP(b) in pripadnik RA
49. VELNAR Jože, 1891, Ljutomer, poveljnik 27. polka RA in član KP(b), predsednik SO Murska Sobota do 1956, pozneje živel v Kopru, kjer je imel zasebno tiskarno, prijateljaval s Kardeljem
50. VUK Ivan, 1882–1939, Ženik pri Sv. Juriju ob Ščavnici, član KP(b) od maja 1918 (med prvimi Slovenci) in pripadnik RA

51. ZAJC Ivan, 1886, Velika Obreža pri Dobovi, pripadnik RA in član KP(b), 1921 pa je končal poveljniški tečaj v RA
52. ZUPANČIČ Jože, 1894, Ljubljana, častnik v štabu 4. RA, 1919 izvedel prestop dveh bataljonov polka Matije Gubca na stran Rdeče armade, član KP(b), končal politično šolo v Moskvi
53. ZUPANEK Anton, Nova Cerkev pri Celju, član KPJ v Taškentu in pripadnik RA.

Na podlagi njihovih življenjepisov, predvsem pa dejstva, da so bili člani KP(b), pripadniki Rdeče armade ali Čeke, je zelo verjetno, da so organi sovjetskih tajnih služb predvideli možnosti njihovega obveščevalnega delovanja v prihodnosti. Seznam je seveda predstavljen samo kot možnost, ki se je pač ponudila, to pa ne pomeni, da je bila v praksi tudi realizirana.

Na osnovi odkritih obveščevalcev sovjetskih tajnih služb je zato zelo mogoče, da so opravili izbor in regrutiranje tajnih sodelavcev – agentov v tujini, ki so jim zaupali posebne ali pa tudi okvirne naloge. No, večina je verjetno dobila status t. i. »spečih agentov«, ki so morali dolga leta mirovati, na koncu pa so bili aktivirani za kakšne vojaške akcije ali druge specialne operacije. To vemo tudi iz spremljanja delovanja članov sovjetskih vojaških misij med NOB in raznimi obiski sovjetskih obveščevalcev (polkovnik Bogomoljev, Primorska, okrog 1975).

Na podlagi takega seznama ali tudi skopega podatka smo se lotevali rekonstrukcij določenega primera (osebe), seveda pa smo ob tem temeljito raziskali dostopne podatke. Rezultati so bili skoraj vedno vzpodbudni.

Vsi agenti Kominterne so bili prepričani boljševiki, pripravljene za ideje internacionalizma žrtvovati tudi svoja življenja. Znan je primer agenta Kominterne in Nkvd likvidatorja Mustafa Golubovića - Starega, ki gestapovcem leta 1941 v Beogradu kljub nečloveškemu mučenju (polomili so mu vse kosti) ni izdal niti svojega imena.

Ni znan noben primer, da bi kdo javno priznal: »Jaz sem agent Kominterne!« Dvomim tudi, da bodo raziskovalci v arhivih Kominterne sploh našli kakšne sezname tajnih sodelavcev, agentov in rezidentov, kajti taki sezname se nikoli ne arhivirajo.

V nadaljevanju bom podrobno razčlenil tudi življenje in delovanje Jožeta Srebrniča, da bi lahko odkril konkretne elemente za »obveščevalni« pristop ...

France Klopčič, sicer pisec že omenjenega članka v PSBL, je v *Časopisu za slovensko krajevno zgodovino* (Ljubljana, 1967, str. 65–69) objavil članek z naslovom *Slovenci v oktobrski revoluciji*, iz katerega povzemam nekaj bistvenih podatkov o dejavnosti Jožeta Srebrniča v Moskvi:

- Dne 14. marca 1918 je bila v Moskvi konferenca vojnih ujetnikov – internacionalistov, od 14. do 18. aprila 1918 pa je bil kongres vojnih ujetnikov Rusije, na katerem je sodelovalo nekaj sto delegatov, ki so zastopali 520.426 ujetnikov, ki so bili naklonjeni novi sovjetski oblasti. Od Slovencev je sodeloval Drago Godina iz Trsta.
- Na kongresu so se uveljavile ideje internacionalizma, sprejeti pa sta bili dve glavni nalogi: (1) podpreti proletarsko revolucijo in se aktivno bojevati za sovjetsko oblast; (2)

pripravljati vojne ujetnike za dejavnosti v domovini, da bodo avantgarda socialistične revolucije na zahodu.

- Jugoslovanske vojne ujetnike je zastopalo več delegatov, med njimi Jože Srebrnič, ki je bil izvoljen v CK Revolucionarne internacionalne socialistične organizacije inozemskih delavcev in kmetov.
- Aprila 1918 je bila v Moskvi ustanovljena Jugoslovanska skupina mednarodne socialne demokracije, ki je začela izdajati glasilo »Revolucija«. 16. maja 1918 pa se je iz te skupine izoblikovala **Jugoslovanska komunistična emigrantska partija** kot članica Federacije inozemskih komunističnih skupin pri Centralnem komiteju Komunistične partije (boljševikov) Rusije (skrajšano KP(b)R).
- Dne 16. junija 1918 je **Jugoslovanska skupina Komunistične partije Rusije** objavila statut, ki so ga lastnoročno podpisali ustanovitelji skupine, 40 po številu, med njimi Slovenci: Jože Srebrnič, Drago Godina, Milena Godina, Milan Gorup, Jože Velnar, Ivan Vuk, Srečko in Stanko Lapajne, Pavel Gliha, Ciril Cirman. Srečko Jeras, Lovro Klemenčič, Milan Maver, Ernest Pertot, Filip Kumbatovič, Aleksander Skaza in drugi.
- Ko je bilo konec prve svetovne vojne, so se 5. novembra 1918 v Moskvi zbrali slovenski, srbski in hrvaški komunisti ter odločili naslednje: (1) ustanoviti komunistično partijo (boljševikov) Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki naj nadomesti socialnodemokratske stranke v domovini in (2) večje število članov takoj poslati v domovino, da začne z delom nova komunistična stranka (KPJ je bila ustanovljena šele 1920 v Vukovarju).

Kot poveljniki Rdeče armade so se od Slovencev posebej odlikovali Srečko Jeras, Jože Velnar in Jože Horvat (slednji ni omenjen v mojem seznamu).

V obdobju 1918–1920 so v ZSSR izhajali naslednji »revolucionarni« časopisi: »Revolucija«, »Vsaminaja revolucija«, »Sovjetska revolucija«, »Komuna« in glasilo s trojnim imenom »Crveni barjak — Crvena zastava — Rdeči prapor«. Med uredniki in pisci člankov so bili od Slovencev najbolj agilni: Ivan Vuk, Drago Godina, Jože Srebrnič, Pavel Golia in drugi.

Iz navedenega sledi, da so imeli sovjetski obveščevalni organi dovolj oprijemljivih točk, da so lahko dobro preverili Srebrničevo lojalnost in zatem tudi pristopili k seriji razgovorov zaradi bodočega tajnega sodelovanja. Tako se namreč začne pot vsakega agenta, ki je angažiran za tajno delovanje na osnovi patriotizma.

Preden so naštetih pripadniki KP(b), RA in Čeke dobili potrdila in denar za potovanja v domovino, so šli vsi skozi razna prevrjanja, urade, razgovore ... Njihovo delovanje v domačem okolju lahko tako odkrijemo samo z rekonstrukcijo podobnih primerov!

Slovenska mreža agentov Kominterne in vodilna vloga Edvarda Kardelja

Slovenskemu bralcu je zelo težko predstaviti, kaj je bila Kominternina in kakšen je bil obseg njene agenturne mreže. O tem ni uporabne literature, učbeniki o bivših sovjetskih obveščevalno-varnostnih službah pa tudi niso dostopni. V Wikipediji je samo osnovna informacija o Kominterni, na koncu pa je navedeno, da so njeno agenturo v Sloveniji predstavljali Edvard, Kardelj, Ivan Maček, Franc Leskošek in Dragotin Gustinčič.

Seveda to ne bo držalo. Če bi imel pri sebi še katerega od učbenikov iz Pančeva, potem bi bil lahko bolj konkreten, saj je vedenje o Kominterni zelo pomanjkljivo, včasih se celo reče, da gre za prikrite »strice iz ozadja«.

Ker sem v *Vojnogodovinskem zborniku* (Logatec, št. 11 in 12/2003) objavil nekakšno skico za varnostno študijo pod naslovom *Brionski plenum in slovenski delež*, bom iz nje povzel nekaj preverljivih podatkov, da bi vsaj okvirno predstavil, kaj je Kominternina predstavljala in kako je delovala na Slovenskem.

Omenjena študija sicer obravnava predvsem četrti oz. brionski plenum Centralnega komiteja ZKJ, ki je bil 1. julija 1966 na Brionih, in predstavlja zgodovinski mejnik ne samo v razvoju jugoslovanskih varnostnih služb, temveč tudi političnih in družbeno-ekonomskih odnosov v bivši SFRJ. Namreč, na tem plenumu je bil politično likvidiran Aleksander Ranković, podpredsednik SFRJ, organizacijski sekretar CK ZKJ, odgovoren za državno varnost in notranje zadeve in eden najožjih Titovih sodelavcev pred 2. svetovno vojno, med njo in po njej.

Ozadje celotne brionske afere je še vedno zavito v tančico skrbno varovanih skrivnosti. Mnogi sodobniki in najbližji Titovi sodelavci so poskušali, vsak sicer iz svojega zornega kota, odgovoriti tudi na to vprašanje. Vendar ni enotnega odgovora! Odgovor je v arhivih sovjetskih (sedaj ruskih) in jugoslovanskih obveščevalnih in protiobveščevalnih služb in bo verjetno pod strogim embargom vsaj še nadaljnjih 50 do 70 let.

V varnostno-vojaških zapisih pod naslovom *Balkanski vojaški poligon* (Ljubljana, 1998) sem postavil dokaj smelo tezo, da je šlo za maščevalno in širokopotezno operacijo sovjetske obveščevalne službe glede na Titovo zmago v t. i. informbirojevski kampanji, za napad na Tita oz. za kompromitiranje njegovega najzvestejšega sodelavca - Aleksandra Rankovića, s tem pa tudi za razbijanje varnostnega sistema kot prvega cilja v destabilizaciji SFRJ! Pa tudi za kaznovanje dveh vodilnih jugoslovanskih agentov Kominterne po Stalinovem ukazu!

Knjige in članki – pričevanja akterjev brionskega plenuma – so začeli izhajati šele po Rankovićevi smrti, leta 1983. Naj jih samo naštejemo: Selim Numić, Vojin Lukić, Dušan Rusić, Pero Simić, Jovan Koser, Anton Duhaček, Dobrica Ćosić, pa tudi spomini dr. Slavke Becele Ranković z naslovom *Život sa Lekom* in nazadnje še osebne Rankovićeve *Zabeleške*.

Očitno je, da se v Sloveniji nerado piše o Brionskem plenumu, pa tako Slovenija nekaj let zamuja. Nova revija je 1985 objavila zapis Milana Apiha pod naslovom *Leka*. Decembra 1986 je novinarka Mladine Zoja Skušek - Močnik objavila odmeven intervju z dr. Slavko Ranković z naslovom *Tega kratko malo ni bilo*, aprila 1987 pa še z Vojinom Lukićem z naslovom *Brionski plenum*. Leta 2002 je na mojo pobudo v slovenskem prevodu izšla knjiga spominov slovenske partizanke in Rankovićeve soproge dr. Slavke Becele Ranković z naslovom *Življenje z Leko* in podnaslovom *Resnica o Brionskem plenumu*, kar je bil moj uredniški dodatek, saj sem menil, da je z objavo poročila t. i. »vojno-tehnične komisije« odстранjena še zadnja tančica skrivnosti z Brionskega plenuma.

Ker pa v slovenski publicistiki dejansko ni nobene resnejše študije, sem se odločil, da za

VZZ napišem skico za varnostno študijo o Brionskem plenumu, predvsem pa o slovenskem deležu. Iskal sem zlasti odgovore na bistvena vprašanja: kdo je predstavljal kominternovsko oz. sovjetsko obveščevalno agenturo v Jugoslaviji in kdo je bil idejni pobudnik in realizator Brionskega plenuma, pa tudi, kakšen je bil slovenski delež?

Že na samem plenumu je osrednjo oceno podal Tito, rekoč, da gre za »frakcijsko-»grupaški« boj, boj za oblast«, saj je dejansko šlo za to, da se odstrani Aleksander Ranković kot Titov naslednik. Namreč, kandidati so bili trije: Kardelj, Bakarić in Ranković, po drugi inačici pa triumvirat – Srb, Hrvat in Slovenec (Ranković, Gošnjak in Kardelj).

Iz opravljene rekonstrukcije priprav na Brionski plenum je potrjeno, da so le-te potekale preiščeno in v daljšem časovnem obdobju. Ker je naivno verjeti, da je mogoče podobne stvari izpeljati brez vnaprejšnjega načrta oz. natančnega scenarija, sem na podlagi dostopnega gradiva poskušal izdelati podrobnejšo rekonstrukcijo. Tako sem ugotovil, da je dejansko šlo za velikopotezno operativno kombinacijo sovjetske obveščevalne službe, naslednice Kominterne, kot povračilo za spodletelo sovjetsko akcijo Informbiroja proti Jugoslaviji v obdobju 1945–1948.

Da bi lahko dokaj objektivno pritrdili omenjeni tezi, moram najprej predstaviti »ostanke« kominternovske agenture v Jugoslaviji oz. prisotnost sovjetske obveščevalne agenture v najvišjih partijsko-političnih in vojaško-varnostnih strukturah. Navajam podrobnosti iz knjige Antuna Duhačka *Izpoved obveščevalca* (Beograd, 1992), podrobneje pa se bom zadržal na slovenskem deležu.

Glavni predstavnik Kominterne za balkanske KP je bil **Josip Kopinič**, ki je v obdobju 1941–1945 ilegalno deloval v Zagrebu, skupaj s svojo grško soprogo Stelo. Vzdrževal je direktno radijsko zvezo z Direktorjem (Stalinom), občasno je pošiljal tudi Titova poročila. O njem sem podrobneje pisal v svoji knjigi *Legendarni slovenski obveščevalci* (Maribor, 2011).

Po nekaterih virih je **Josip Broz** v obdobju 1922–1924 končal obveščevalno akademijo Dzeržinski oz. Nkvd. Zato je bil do 1939, ko je postal generalni sekretar CK KPJ, dejansko vodja vohunskega centra Kominterne za balkanske države. Njegov namestnik je bil Ivo Lola Ribar, člani pa: Ivan Krajačić - Stevo, Ivan Antonov - Srebrnjak in Jakoš Delibor - Malčić, prej predavatelj na Kumze (Komunistična univerza za narodne manjšine) v Moskvi.

Ivan Krajačić - Stevo je 1935 v Moskvi končal kratek obveščevalni tečaj na Kumze. Zato je leta 1942, po aretaciji Srebrnjaka, nadaljeval njegovo delo kot vodja vojaške obveščevalne službe. Že prej pa je bil na predlog Josipa Broza in Josipa Kopiniča sprejet tudi v Nkvd, za likvidatorske naloge v partijskih vrstah. Svojih stikov z Moskvo dejansko ni nikoli prekinil, niti 1948, ko je prejel nalogo, da likvidira maršala Tita, kar mu je celo »priznal«. Zato je postal Titov najzaupnejši sodelavec. Ker je bila Kominternina s svojimi strukturami najmočnejša prav na Hrvaškem, je Krajačić zelo skrbno varoval svoje kadre in jih nameščal na glavne funkcije v državi. Med njimi sta bila tudi brata Mišković, ki sta v brionski epizodi odigrala glavno vlogo: generalpolkovnik Ivan Mišković je postal načelnik varnostne službe JLA in hkrati tudi vodja t. i. »vojno-tehnične komisije«, njegov brat Milan Mišković, med vojno nekaj časa tudi domobran, pa je bil zvezni sekretar za notranje

zadeve! Ostali njegovi tesni sodelavci so bili: Mihajlo Javorski (ambasador), general Maks Baće, Veljko Mičunović (šef beograjske Udbe, ambasador v Moskvi), Arso Milatović, Jovo Kapičić in Veljko Milatović, vse znani udbovci

V Sloveniji je obveščevalno službo Kominterne vodila **Zdenka Armič Kidrič - Marjeta**, ki je skupaj s Krajačićem končala obveščevalno šolo v Moskvi. Njena namestnika sta bila **Edo Brajnik** in **Jože Brilej**, ki je med NOB neposredno vodil slovensko inačico Nkvd (likvidatorsko) – Vos. Slovenska sekcija Kominterne (KPS) je bila zelo kvalitetna, saj je dejansko predstavljala, kot je govoril Krajačić, »rezervo Kominterne, če Hrvaška pade«. Zdenka Kidrič je imela na zvezi že preizkušene sovjetske obveščevalce Kominterne: **Borisa Kidriča** (moža), **Ivana Mačka**, **dr. Aleša Beblerja**, do 1934 pa tudi **Lovra Kuharja – Prežihovega Voranca**. **Edvard Kardelj** je kot agent Kominterne deloval samostojno (proti KPI). Kdo je držal na zvezi »Špance« – **Dragotina Gustinčiča** (Danilo Golubjov) in generale **Franca Rozmana - Staneta**, **Dušana Kvedra - Tomaža**, **Josipa Berkopca**, polkovnika **Staneta Semiča - Dakija** in druge, ni povsem znano.

Tudi Kidričeva, ki je bila po osvoboditvi glavni kadrovik v CK KPJ, je dobro poskrbela za svoje kadre. Tako je bil Edo Brajnik pred Brionskim plenumom vodja zvezne Sdv in prvi, ki je maršala Tita opozoril na (skonstruirano) afero prisluškovanja. Mnogi so postali ambasadorji in visoki državni funkcionarji. Številni partizanski obveščevalci pa so tudi kasneje nadaljevali delo v novi obveščevalni službi (kot rezidenti in obveščevalci). To so bili: **Bučar Miloš**, **Dostal Zdenko**, **Flis Drago**, **Frank Božo**, **Golob Nace (Ignac)**, **Gorjan Bogo** (Trst), **Franc Hočevnar**, **Janhuba Rudi**, **Kadunc Maks**, **Kosin Marko**, **Kolman Stane**, **Kos Franc** (Washington, London), **Kostajnshek Davor**, **Kunc Drago** (New Delhi), **Kveder Dušan**, **Lah Tone**, **Mihalič Vlado**, **Močilnik Ratko**, **Pavlič Stane**, **Pirjevec Franc**, **Roljer Drago**, **Rožman Drago**, **Smole Janko**, **Svete Zdenko**, **Trošt Rade** (Kairo), **Venišnik Milan**, **Vilfan Joža**, **Vinter Branko**, **Vratuša Anton**, **Vodušek Žika**, **Zore Slavko** in **Zupan Milan**.

Antun Duhaček je v omenjeni knjigi (stran 246–247) o slovenskih kadrih napisal (v prevodu) tudi naslednje: *»Nisem mnogo govoril o zelo sposobni obveščevalki Zdenki Kidrič, agentki Kominterne od 1935. V Beogradu je postala kadrovik CK KPJ. Z Edom Brajnikom je koordinirala vse obveščevalne akcije. Pod njenim obveščevalnim vodstvom so bili, poleg Eda Brajnika, še general Rade Pehaček, namestnik načelnika vojnobveščevalne službe, dr. Aleš Bebler, predvojni član ObC na Dunaju, Jože Brilej, ambasador, prej načelnik uprave v Udbi Slovenije. Glavni konsultant je bil Sergej Kraigher, ki je imel vidno vlogo pri organizaciji 4. plenuma. Zelo koristno bi bilo analizirati večji del slovenskih kadrov, ki so delali v najvišjih zveznih ustanovah, in bi tako videli, da so bili mnogi med njimi, tako ali drugače, obveščevalno vezani na Zdenko Kidrič. Ve se tudi, da je prvo organizacijsko shemo obveščevalne službe v zunanjem ministrstvu sestavil prav Edvard Kardelj«.*

Javno sem omenil, da je varnostna služba JLA ločeno vodila akcijo lociranja sovjetske vojaške obveščevalne službe v Sloveniji, zlasti pa smo iskali agenturo, ki so jo formirali člani sovjetske vojaške misije pri GŠ Slovenije, pozneje pa številni inštruktorji Nkvd in drugi. Odkrili smo njihovo bazo v Trstu v okviru Vidalijeve informbirojevske frakcije. Čeprav smo imeli rekonstrukcije delovanja različnih obveščevalnih služb (nemške, italijanske, angleške, francoske in drugih), pa od **Sdv nikoli nismo mogli dobiti rekonstrukcije delovanja sovjetske obveščevalne službe na ozemlju Slovenije. Očitno**

je bilo, da nekaj prikrivajo. O slovenskih generalih in častnikih, ki so se šolali v ZSSR, ne morem govoriti, saj sem bil zadolžen za njihovo »operativno« pokrivanje. Celotno 70 % jih je izstopilo iz ZKJ.

Šef Kominterne za južnoslovanske KP je bil **Mustafa Golubić - Stari**, ki pa je bil maja 1941 po izdaji v Beogradu aretiran, Gestapo pa ga je nato likvidiral. Njegovo delo je zelo verjetno nadaljeval **Ivo Lola Ribar**. Javnosti pa je manj znano, da je bil šef sovjetske obveščevalne službe v Srbiji **Dragiša Vasić**, pisatelj in akademik, član četniškega štaba generala Draža Mihajlovića. Ker Vasić ni bil komunist, ni bil povezan z ostalo agenturo Kominterne. Po nalogu sovjetske OS se je takoj po aprilskem porazu VKJ priključil četniškemu odporiškem gibanju pod vodstvom polkovnika – generala Draža Mihajlovića, ki pa je bil tudi sam sovjetski agent še iz časov, ko je bil vojaški ataše v Bolgariji. Seveda je Draža Mihajlović vedel, kdo je Vasić, in da ima sovjetsko radijsko postajo ter obveščevalno šifro. Zato se ne smemo čuditi, da je Stalin tako dolgo podpiral četniško gibanje, oziroma da je tudi Tito skušal vzpostaviti stike in sodelovanje z Dražo Mihajlovićem. Seveda je manj znano tudi to, da je Vasić sodeloval pri pogovorih Tito–Mihajlović, saj se Miloš Minić, ki je takrat spremljal Tita, spominja, da ga je Vasić naslavljajal s »tovariš Valter«! Tudi Ranković se je v štabu Draža Mihajlovića srečal z Vasićem, ki je Titu poslal sporočilo, da bo ostal pri Draži Mihajloviću, dokler bodo možnosti za sodelovanje! Ni znano, ali je Vasić pustil za seboj kakšno obveščevalno mrežo. Pred osvoboditvijo so ga skupaj s četniki Pavla Đurišića ujeli okrog Banjaluke in tudi likvidirali, ne vedoč, da je šlo za sovjetskega obveščevalca. Domneva se tudi, da je dejansko šlo za načrtovano likvidacijo kompromitiranega in iztrošenega (sovjetskega) obveščevalca!

Poseben sovjetski agenturni ešalon so predstavljali španski borci, ki ga je dejansko vodil general Koča Popović, sicer topniški poročnik španske republikanske armade. Zato je tudi razumljivo, da je po politični likvidaciji Rankovića prav Koča Popović zasedel podpredsedniški položaj SFRJ. Ostalih španskih borcev ne bom navajal, saj so bili mnogi med njimi kasneje razglašeni za nemške agente in tudi ubiti. Nekateri so bili tudi politično likvidirani (general Ivan Gošnjak), če so se preveč zavzemali za Rankovića.

V že omenjeni knjigi *Zarote in atentati na Tita* sem na str. 190 napisal tudi naslednje: »Mitrohinov arhiv nam odkriva, seveda v kolikor so vsi dokumenti avtentični, tudi druge zanimive podrobnosti iz naših logov. Tako naj bi bili agenti Nkvd oziroma Kgb: **Josip Broz Tito** - »Orel« (od 1937, po 1948 pa mu je Stalin dal psevdonim »Mrhovinar«), **Josip Kopinić** - »Zrak« (»Vazduh«), **Aleksander Ranković** - »Marko« (na zvezi ga je od 1941 držal rezident Nkvd v Beogradu Savelij Vladimirović Burtakov - »List«), **Andrija Hebrang** in **Sreten Žujović**«. Iz Mitrohinovega arhiva smo izvedeli tudi za naslednjo podrobnost: že omenjenega Burtakova - »Lista« je konec 1945 zamenjal **Arsenij Vasiljević Tiškov** - **Timofejev**, kot glavni svetovalec Ozne in glavni sovjetski rezident Kgb, s podružnicami v Beogradu, Zagrebu, Ljubljani in Skopju.

Kominternovska oz. sovjetska obveščevalna agentura, ki sem jo skušal prikazati vsaj v grobih obrisih, je dejansko delovala vse do Informbiroja, nato se je deaktivirala vse do leta 1956, ko je Hruščov obiskal Beograd. Takrat se je začela ponovna aktivizacija, seveda pod drugim okriljem, vendar še vedno pod patronatom starih in preverjenih kadrov. Dejansko so obstajale tri konkurenčne obveščevalno-varnostne strukture, in to: Ozna – Udba oz. Služba državne varnosti, Kos oz. Varnostna služba JLA in Jugoslovanska obveščevalna

služba (JOS) oz. Služba za dokumentacijo in raziskovanje v sklopu) državnega (Zveznega) sekretariata za zunanje zadeve (interno: Koordinacijski oddelek« ali samo »Četrto nadstropje«).

Seveda so bile za medsebojne frakcijske in drugačne obračune dobrodošle informacije o lastnih kadrih. Tako je angleški agent »Mery« že 1962 Kardelju in Bakariću poročal o slovenskem in hrvaškem separatizmu, o njihovih zvezah z emigracijo in podobno. To je seveda prišlo na ušesa ogroženim republiškim voditeljem. Kardelju je takrat grozila celo politična likvidacija. Tako se je dejansko že dolgotrajen boj za prevlado nad obveščevalnimi službami med Rankovičem, Kardeljem in Bakarićem prevesil v zaključno fazo. Večina raziskovalcev meni, da se je ta pripravljalna faza Brionskega plenuma dejansko začela 1962, ko se je pravzaprav začelo razbijanje jugoslovanskega varnostnega sistema. Akcijo so spretno vodili preizkušeni agenti Kominterne.

Zanimivo je tudi, vsaj na kratko, pregledati poročila tujih obveščevalnih služb, ki so napovedovala medsebojna trenja v vrhu in način realizacije. Zahodne obveščevalne službe so že 1962, takoj po sestanku slovenske delegacije s Titom, vedele za zanimive podrobnosti s tega vročega sestanka, ko je bilo od Tita zahtevano, da »prenehajo preganjati Kardelja«, v nasprotnem primeru pa bo Slovenija zahtevala večjo samostojnost v partijskem in državnem smislu! In še zanimiva podrobnost: Ivan Maček naj bi tedaj direktno obtožil prav Rankovića, da vodi protislovensko politiko! Iz Romunije in ČSSR so že v začetku 1964 napovedovali, da bo Tito »ločil« Rankovića in Udbo, toda ko je izvedel, da mu »prisluškujejo iz Rankovićeve vile, je to izbilo sodu dno!« Zanimivo je tudi, da naj bi določene informacije tujih obveščevalnih služb o napovedih Rankovićeve odstranitve, pojavih nacionalizma po republikah, antisovjetizma in prozahodne usmerjenosti, povezav z ekstremno in politično emigracijo, pa tudi o prvih poskusih razbijanja SFRJ zadrževal ali filtriral za Rankovića prav načelnik zvezne Sdv – Edo Brajnik. Že pred Brionskim plenumom pa so prihajale tudi informacije o t. i. »dnevu X« oziroma obdobju razpada Jugoslavije po Titovi smrti (italijanska vlada je razpravljala o konkretnih ukrepih, pa tudi o povratku ezulskih optantov v Istro).

Kot piše Duhaček, je po sestanku CK ZKJ meseca marca 1962, ko so razpravljali o kadrovske zadevah (na zahtevo slovenskih predstavnikov je bil Edvard Kardelj popolnoma rehabilitiran), se je dejansko začel troboj Ranković–Kardelj–Bakarić, s tem pa tudi proces destabilizacije in rušenja Jugoslavije, saj se je združila stara in preizkušena kominternovska trojka (Kardelj–Krajačić–Bakarić), ki je nekoč že delovala proti Titu na zahtevo sovjetske obveščevalne službe. Ali se zgodovina ne ponavlja? Očitno.

Iz publicističnih virov, tudi novinarskih, sem s posebnim zanimanjem spremljal dokaj žalostno usodo dveh starih slovenskih komunistov, pisatelja Lovra Kuharja - Prežihovega Voranca in publicista Dragotina Gustinčiča, oba agenta Kominterne.

O stikih Voranca s polkovnikom Vladimirjem Vauhnikom v Ljubljani sredi 1942 sem pisal tudi v knjigi *Legendarni slovenski obveščevalci* (Maribor, 2011). Vorančev povojni zaton, zlasti nesoglasja z vodstvom KPS, sem seveda spremljal, nisem pa se mogel povsem prepričati, kakšna je bila v tem sporu Kardeljeva vloga.

O Dragotinu Gustinčiču, publicistu, teoretiku, predavatelju na univerzi Kumze v Moskvi, španskem prostovoljcu pa tudi agentu Kominterne, sem najprej izvedel nekaj podatkov od

reškega publicista in prijatelja Vjenceslava Cenčiča, potem pa tudi iz spominov Ane Lokar (Ljubljana, 2004), Gustinčičeve soproge in strojepiske v Kominterni. Pozornost javnosti je vzbudila njena domneva, da je Kardelj v svoji knjigi o slovenskem nacionalnem vprašanju izkoristil Gustinčičeve zapiske, ki jih je ta shranil v pisarni balkanske sekcije v Kominterni. Ko se je Gustinčič po osvoboditvi znašel v Ljubljani in postal prvi dekan ekonomske fakultete, se je kmalu sprl z vodstvom KPS, zato je bil zaradi pisma Kardelju na političnem procesu obsojen na dve leti zapora na Golem otoku. Po prestani kazni se je umaknil iz javnega življenja, 1972 pa je bil sodno rehabilitiran. Jurij Gustinčič, njegov sin in starosta našega novinarstva, se o tem sporu ni hotel izreči! Dragotin Gustinčič in Jože Srebrnič pa sta se tako in tako poznala iz Trsta in tudi Moskve!

Usodi obeh vidnih predvojnih slovenskih komunistov, Lovra Kuharja in Dragotina Gustinčiča, tudi agentov Kominterne, sem primerjal z usodo Jožeta Srebrniča, soustanovitelja KPI, saj se je tudi on močno sprl z vodstvom KP Slovenije, po vsej verjetnosti pa tudi s Kardeljem, ki je v imenu Kominterne nadzoroval delovanje KPI.

Normalno je, da vrhunski agenti Kominterne niso pisali svojih spominov, zato lahko njihovo delovanje razkrijemo samo na podlagi t. i. rekonstrukcij. To velja tudi za Edvarda Kardelja. Poleg tega, da je bil član Vrhovnega štaba in Titov sodelavec, je po navodilih Kominterne opravljal še posebne naloge v Sloveniji in v KP Italija.

O vlogi Edvarda Kardelja je dokaj transparentno pisal akademik dr. Jože Pirjevec v svoji knjigi *Tito in tovariši* (Ljubljana, 2011). Tako navaja, da je imel Kardelj kot agent Kominterne svojo radijsko postajo, kar je pomenilo, da je samostojno v deloval in da je užival veliko zaupanje Stalina. Sam je menil, da je Titov namestnik, zato je imel kar nekaj resnih konfliktov v boju za nasledstvo. Bil je zelo vztrajen, trmast in tudi maščevalen. Kdor se mu je enkrat zameril, je bil dejansko odpisan. Imel je seveda številne zasluge, pa tudi napake. 1962 je celo »pobegnil« v London, a je kasneje slovensko vodstvo zahtevalo od Tita, da se pomirita. Njegovo življenjsko vodilo še iz Moskve je bilo: »Bolje se je upogniti kot pa zlomiti!«

Nedvomno je bil Edvard Kardelj pobudnik Vos-a (varnostno-obveščevalne službe), ki je bila ustanovljena 15. avgusta 1941 in podrejena CK KPS. Osnovna naloga je bila zbiranje podatkov o okupatorju in boj proti notranjemu sovražniku. Vos je vodil kolegij v sestavi: Zdenka Kidrič - Marjeta, vodenje in obveščevalno področje, Franc Ravbar - Vitez, varnostno področje in dr. Vito Kraigher - Marjan, specialne naloge (od 1942). Seveda so najbolj odmevale likvidacije domačih »izdajalcev«, ki so jih opravljali posamezni vosovci ali izbrane skupine.

Po letu 1942 se je organizacija Vos razširila na celotno okupirano ozemlje Slovenije. Vos je bil ukinjen 19. februarja 1944, ko je Odsek za notranje zadeve pri SNOS prevzel varnostno-obveščevalne naloge, konkretno enote Vojske državne varnosti (4 brigade VDV, od 15. avgusta 1944 Knoj (Korpus narodne odbrane Jugoslavije, od 1. decembra 1944 tudi 1. (slovenska) divizija Knoj-a.

Zgornje navedbe konkretno potrjuje Mačkov namestnik in informbirojevec (emigrant in povratnik) Albert Svetina - Erno v svoji knjigi *Od osvobodilnega boja do banditizma* (Ljubljana, 2004), zato si velja prebrati zanimive zapise na straneh: 65, 122, 130 in 135.

Tako na str. 130 navaja: »Maček je zločine izvajal pod okriljem CK. Partija je vedela za teror in likvidacije. Ozna je bila izvršilni organ. In kakor je za poveljne množične poboje odgovoren Maček, je odgovoren tudi CK«. Svetina tudi poudarja, da so se vse likvidacije in množični poboji izvajali po sovjetskih izkušnjah in usmeritvah, ki so jih dajali sovjetski inštruktorji – člani sovjetskih vojaških misij in posebni svetovalci iz Nkvd. Na str. 135 navaja: »Sovjeti so v partijski šoli, ki je bila pod okriljem obveščevalne šole (Dzeržinski), pridobili partijske kadre za obveščevalno delo ... Nihče, ki je odhajal iz šole, ni deloval samo politično, ampak je bil Moskvi zaprisežen obveščevalec.« Tudi sam je prešel to pot in je zato v tej knjigi lahko opisal tudi nekaj pregrešnih osebnih odnosov (Leskošek–Maček), pa tudi grdih spolnih navad (Zdenke Kidrič, Lidije Šentjurg, Mice Šlander, Mačkove ljubice in podobno).

Javnosti je bolj ali manj znano, da posamezni raziskovalci, zgodovinarji in tudi uradne institucije zbirajo podatke in raziskujejo t. i. primere »revolucionarnega nasilja« na Primorskem v obdobju 1942–1947. Gre predvsem za primere tigrovcev, ki so bili kvalificirani tudi kot angleški vohuni. Mag. Renato Podbršič v svoji knjigi **Revolucionarno nasilje na Primorskem 1941–1945** (Ljubljana, 2010) navaja pričevanja pokojnega Zdenka Zavatlava, spreobrnjenega oznovca, tudi mojega znanca, da so vosovci – oznovci s sedežem v Renčah sestavljali sezname nasprotnikov OF in jih po zaslišanjih navadno ubijali kar v bližnji okolici.

Po preoblikovanju VOS v Ozno za območje IX. korpusa so se ti sezname samo še dopolnjevali: lov na politične nasprotnike, tudi tiste sredinske, je bil odprt, kar nam razkriva dr. Miroslava Cenčič v knjigi **Primorska sredina v primežu bratomorne vojne** (Ljubljana, 2011). Med drugim navaja nekaj konkretnih in raziskanih primerov likvidacij (do 1947) znanih osebnost, in sicer:

- Bric Ivo, tajnik SLS na Goriškem, 1943 ustreljen;
- dr. Ivan Martelanc, pristaš slovenskega DB, jeseni 1945 ugrabljen v Trstu z ženo in odpeljan v Ljubljano, izginil;
- Šif Josip, krščanski socialist, aprila 1944 ustreljen v Renčah;
- Šmajt Albin, politik, deloval tudi obveščevalno, februarja ugrabljen v Trstu in pripeljan v Ljubljano, usmrčen;
- Taussic Marcello iz Trsta, bataljonski komisar, 1944 ustreljen v IX. korpusu;
- Terčelj Filip, duhovnik, januarja 1946 pri Davči ustreljen;
- Uršič Andrej, politik, avgusta 1947 na Robiču ugrabljen in izginil;
- Vuk Stanko, krščanski socialist, marca 1944 v Trstu umorjen skupaj s soprogo, sestro in dr. Dragom Zajcem.

O sestavi in delovanju slovenske Ozne, Vdv in Knoja se je najbolje poučiti iz knjige **Oddelek za zaščito naroda za Slovenijo** (Ljubljana, 1999), avtorice dr. Ljube Dornik Šubej. Tako iz nje tudi izvemo, da je bil od 1. avgusta 1944 načelnik Ozne za območje IX. korpusa prekaljeni vosovec Miro Perc – Maks, ki je 1. aprila 1945 padel s svojimi sodelavci, Nemci pa so zaplenili tudi ves arhiv. Njegov namestnik in tudi naslednik, Jože Sluga - Lenart, je po Mačkovem nalogu maja 1945, tako trdi Niko Kavčič v svoji knjigi **Pot v osamosvojitve Slovenije** (Ljubljana, 2005, str. 143), »končal v popolni izolaciji«!

Približno ob istem času je načelnik Ozne za območje VII. korpusa postal Franc Popit - Jokl, ki pa je bil pred tem, junija 1944, poslan na Primorsko kot inštruktor SNOS! Pri tem je zanimivo, da se je Maček junija 1944 vrnil iz Drvarja (prenesel je Titova navodila o

delovanju Ozne v naslednjem obdobju) in takoj določil Popita in Maležiča za svoja pomočnika, kmalu zatem pa je Popit postal načelnik Ozne za območje VII. korpusa.

Popita omenjam, ker je s Srebrničem sodeloval na zadnjem ljudskem zborovanju v Podradi in pozitivno poročal o priljubljenosti Jožeta Srebrniča.

V začetku delovanja Vos je odločitve o likvidacijah sprejemal kolegij, po formiranju Ozne, 13. maja 1944, pa so bile likvidacij tudi v pristojnosti pooblaščenecv. Tako iz navedene knjige dr. Dornik Šubejeve (str. 150) tudi izvemo, da so v drugi polovici 1944 od 111 aretiranih sodili 55 osebam, med katerimi so bili s Primorske tudi naslednji:

- Anica Černe, Gorica,
- Angelo Barič, Ajdovščina,
- Anton Bratuš, Vrhpolje,
- Filip Čibej, Zapuže,
- Vinko Frelih, Škrlje,
- Alojz Habe, Predgriža,
- Ignac Homovec, Podkovec,
- Janko Justin, Bukov Vrh, po nalogu načelnika II. sekcije Ozne,
- Janko Košir, Retnje, Križe,
- Slavno Lazar, Zavran, po nalogu načelnika Ozne 31. divizije,
- Alojz Lippi, Gorica,
- Marija Mozarit, Štjak pri Gorici,
- Ivan Novak, Idrija, po nalogu načelnika Ozne 31. divizije,
- Janez Osolnik, Podbreg, pri poskusu bega,
- Katarina Ogrizeg, Kobarid, samomor,
- Anton Pisk, Kanal,
- Justina Pelhan, Idrija,
- Franc Peterka, Savodenj,
- Ciril Skukin, Ajdovščina.

Po aretaciji je bil vsak zaslišan, nato pa so opravili »čiščenje« posamezne skupine. Zajeti sovražni vojaki in kvistingi, partizanski dezerterji, vohuni in izdajalci so bili po nalogu načelnika Ozne likvidirani, ostali pa so bili odpeljani na vojaško sodišče. RL, eden od oznovcev s tega področja, pozneje polkovnik JLA, mi je še leta 1987 pripovedoval srhljive zgodbe o tem, kaj vse so mnogi počeli (»Kdor ni hotel priznati, sem ga za prvim grmom počil!«). Bil sem zgrožen, saj smo bili mi povsem drugače vzgojeni in usmerjeni.

Zabeleženo je tudi, da je menda edini pooblaščenec Ozne za Južno Primorsko (str. 165), ki je deloval v Pivki, opozarjal na pravilno ravnanje svojih podrejenih. Seveda, bile so tudi izjeme.

O stikih med Edvardom Kardeljem in Jožetom Srebrničem pa tudi o kakšnem osebnem ali idejnem sporu med njima, nisem zasledil nobenega podatka. Gotovo pa je, da je tudi Kardelj dobival poročila o stališčih in delovanju Jožeta Srebrniča, ki ga je Primorska sprejela kot »svojega Jožeta«!

Geostrateški interesi sovjetske vojaško-obveščevalne službe na Primorskem – »postojnska vrata«

Pri predmetu Strategija so nam v Šoli narodne obrambe v Beogradu (1980) tudi svetovali, da je pri sestavljanju vojnih načrtov treba upoštevati, poleg geografskih, tudi zgodovinske izkušnje. Kot načelnik operativno-učnega oddelka Poveljstva IX. armade sem nekaj časa (1987–1988) sodeloval tudi pri sestavljanju in oblikovanju vojnih načrtov po inačici »zahod« (agresija Natovih sil iz Italije in Avstrije), kjer smo upoštevali tudi zgodovinske izkušnje okrog »postojnskih vrat«. Sodeloval sem tudi na dveh »poveljniških potovanjih«, kjer smo skupaj s predstavniki GŠ JLA preigravali in proučevali določene inačice bojnega delovanja na operativni in strateški ravni. Bil sem tudi povabljen v Beograd k tedanjemu načelniku GŠ JLA, generalpolkovniku Stevanu Mirkoviću (prej poveljnik 14. divizije v Postojni, častni meščan Sežane) glede organizacije obrambe na smeri Šentilj–Maribor–Zagreb. Vsak del vojnega načrta je imel tudi več prilog, osebno pa sem sodeloval pri oblikovanju prilog o »plavih/modrih« (agresorju) ter pri varnostnih oz. protiobveščevalnih prilogah.

Nekaj podatkov o sovjetskih obveščevalnih službah sem črpal iz prilog GŠ JLA pa tudi iz učbenikov in operativne prakse. Velja pa tudi povedati, da smo od leta 1970 naprej intenzivno spremljali interese italijanske obveščevalne službe v operativni akciji »Turist«. Namreč, pripadniki italijanske vojske, predvsem iz štabno-poveljniških struktur, so potovali po naših krajih in podrobno proučevali določene operativne in taktične smeri, geografske in druge objekte, pri čemer so le-te fotografirali (kljub znakom prepovedi), včasih pa so tudi obiskali kakšnega »starega znanca«.

V reviji *Slovenska vojska* je prof. zgodovine Karlo Nanut, podpolkovnik SV v pokoju, od decembra 2011 do marca 2012 objavil pet zanimivih člankov, v katerih je opisal zanimiva vojaška dogajanja v predelih Primorske in Notranjske, ki vodijo skozi »postojnska vrata«. Obravnaval je predrimsko in rimsko obdobje, ko so se tlakovale »rimske ceste« za pohode proti Donavi. Opisuje posamezne značilnosti Primorske, Notranjske in Istre, tudi kako in po katerih smereh so Turki vpadali v našo deželo. V nadaljevanju je predstavil, kako so Napoleonove vojaške enote izvidovale in zasedale določene objekte, kar je odločilno vplivalo na zmago v posameznih bojih in bitkah. Na koncu nam prikaže, kako je slovenska TO izkoristila značilnosti zemljišča pri izvajanju svojih akcij junija 1991. Zanimiva pa je opomba podpolkovnika Nanuta, da problematike »postojnskih vrat« v Slovenski vojski takrat niso poznali.

V učbenikih in načrtovanju vojnih in drugih opravil smo v JLA pogosto omenjali tudi interese sovjetske vojaško-obveščevalne službe na strateški smeri Dunaj–Ljubljana–Postojna–Trst (Milano), s težiščem na problematiki »postojnskih vrat«.

Zdi se mi, da so tudi v sovjetskih vojaških akademijah preučevali zgodovinske izkušnje našega znanstvenika Žiga Herbersteina (1486–1566), omenjam ga tudi v svoji knjigi *Slovenska vojaška inteligenca* (Grosuplje, 2007), saj je v diplomatski misiji obiskal Rusijo in opisoval boje na slovenskem Krasu.

Ob koncu NOB je model naše vojaške obveščevalne službe postavil sovjetski polkovnik Melinkov, seveda kot kopijo sovjetskega, znatno vlogo pa je imel tudi polkovnik Fjodor Mahin, ki je bil pozneje povišan celo v generalpodpolkovnika JLA. O tem in o delovanju sovjetskih vojaških misij v NOV od leta 1944 naprej sem pisal tudi v knjigi *Legendarni slovenski obveščevalci* (Maribor, 2011).

Znano je, da je v GŠ NOV Slovenije že marca 1944 prišla sovjetska vojaška misija, ki jo je vodil podpolkovnik Nikolaj Patrahaljevcev. Oktobra 1944 ga je zamenjal agilnejši podpolkovnik Boris Nikolajevič Bogomoljev. Februarja 1945 je sovjetska vojaška misija štela že 16 izkušenih obveščevalcev.

O njihovem delovanju bo treba podrobnejše podatke poiskati v nekdanjih sovjetskih arhivih, podobno kot so mladi slovenski vojaški raziskovalci obdelali delovanje ameriške in britanske vojaške misije v Sloveniji do leta 1945 (dr. Blaž Torkar, major, predstavljen tudi na mojem spletišču **Vojaštvo**).

V že omenjeni knjigi *Legendarni slovenski obveščevalci* sem na str. 287 zapisal: »Sovjetska obveščevalno-varnostna struktura v Sloveniji nikakor ni mogla biti množična, ker za to ni bilo objektivnih pogojev (prejšnje bivanje sovjetskih enot), sploh pa Slovenija ni bila v sovjetski interesni sferi po tajnem sovjetsko-britanskem sporazumu na Jalti. Nekaj gostejša je bila sovjetska vojaška obveščevalna mreža okrog »postojnskih vrat«, posebno pa še v Trstu kot strateškem obveščevalnem punktu. Če je verjeti najnovejšim razkritjem, da so bili vodilni člani KPS (Lovro Kuhar, Josip Kopinič, Edvard Kardelj, Boris Kidrič, Ivan Maček in drugi) obenem tudi del kominternovske in Nkvd-jevske strukture, vsak s svojo posebno agenturno mrežo, potem je situacija lahko povsem drugačna. To trdim zaradi primera Vidalijevega (informburojevskega) obveščevalnega centra v Trstu, pa tudi operativno akcijo »Prijetelj«, omenjeno tudi v *Balkanskem vojaškem poligonu* (Ljubljana, 1998), ko smo v obdobju »napadov na JLA« spremljali JK, znanega sovjetskega obveščevalca, ki je izkazoval določene interese okrog revije *Mladina* in naših starešin! Informburojevska mreža v Sloveniji ni bila množična, častniki – dezerterji iz JLA ali informburojevci pa so bili pod našo kontrolo, saj smo imeli, to lahko zdaj že povem, nekaj dobrih sodelavcev tudi v Sovjetski zvezi.

Neraziskan problem so vsekakor slovenski »Španci«, za katere tako in tako vemo, da so bili sodelavci sovjetske vojaške in kominternovske obveščevalne službe. Na podlagi sovjetskih podatkov so mnogi tragično končali (generalpodpolkovnik Dušan Kveder - Tomaž naj bi se utopil v Donavi), nekateri pa tudi kot »gestapovski« agenti. Primer smrtne nesreče generallajtnanta Franca Rozmana - Staneta, ki se je zgodila novembra 1944, seveda ne spada v to kategorijo. Omenjam jo samo zato, ker naj bi, poleg Franca Rozmana, tudi Jožeta Srebrniča likvidirali po nalogu »srbskih oficirjev«!

Nepopolno je bila raziskana tudi vloga slovenskih generalov in častnikov, ki so bili poslani na šolanje v ZSSR, seveda, večina kot sodelavci Varnostne službe JLA, kar so sovjetski protiobveščevalni organi vedeli in mnoge med njimi prisilili k tajnemu sodelovanju. Nekaj jih je tudi ostalo v ZSSR.

Po nekaterih ocenah so sovjetski obveščevalci opravičevali svojo prisotnost okrog »postojnskih vrat« na podlagi starih načrtov za strateško protiofenzivo na pomožni smeri Dunaj–Ljubljana–Milano (načrti iz leta 1945 glede vdora Rdeče armade na obale

Atlantika), delno pa tudi zaradi poznejše italijanske prisotnosti v smeri Blatnega jezera (italijanski lovci). Poleg prisotnosti nekdanjih obveščevalnih častnikov so menda sovjetski obveščevalci uporabljali tudi druge oblike (bolgarski zabavni orkester se je leta 1983 zadrževal dalj časa v Postojni, obsojeni v Ljubljani).

Sovjetska vojaška misija pri GŠ NOVS je menda obveščevalno obdelovala Primorsko prav zaradi nameravanega ameriško-britanskega izkrcavanja v Istri oz. v Tržaškem zalivu (četniško-domobranska pričakovanja in analize polkovnika Vladimirja Vauhnik, pripadnika britanskega ObC v Ljubljani).

Vsekakor pa nam primanjkuje konkretnih podatkov o delovanju sovjetske vojaške misije pri štabu IX. korpusa o podpolkovniku Ribačniku in majorju Moloskovskem, vemo le, da sta vzdrževala tesne stike z Miroslavom Percem - Maksom, načelnikom Ozne za območje IX. korpusa.

Najmanj pa vemo o inštruktorjih Nkvd-ja, ki so se »držali« Ivana Mačka - Matije, prvega načelnika Ozne in kasnejše sive eminence slovenske politike, t. i. »stricev iz ozadja«. Z njim sem se tudi večkrat srečal, zadnjič 1989, ko sem zavrnil njegovo zahtevo, naj denunciram svojega bivšega šefa, generalpodpokovnika Stjepana Domankušića. O treh sovjetskih svetovalcih Nkvd-ja v Bazi-24 (sedežu Ozne) je Ivan Maček - Matija pisal v svojih *Spominih* (Zagreb in Ljubljana, 1981) in omenil, da so enega od njih zalotili kako je angažiral naše ljudi za Nkdv, pa so ga Sovjeti hitro odpoklicali. O njihovi celotni dejavnosti, zlasti pa o deležu pri povojnih pobojih, pa bo potrebno še narediti posebno raziskavo..

Ker je bila Kominternina v tem obdobju že razpuščena, so prav predstavniki sovjetske vojaške in politične obveščevalne službe po vsej verjetnosti vzpostavili stike ne samo z agenturo Kominterne, temveč tudi s »spečimi« agenti.

Vzroka sta vsaj dva: pariranje britanskemu načrtu izkrcanja v Istri ali Tržaškem zalivu 1944 in prodor prek »postojnskih vrat« proti Dunaju, kakor tudi zaradi načrtovane sovjetske protiofenzive na Atlantik in v Sredozemlje, na smeri Dunaj–Trst–Milano.

Po resoluciji Informbiroja so naše protiobveščevalne službe odkrile okrog 1.250 sovjetskih agentov. Če je bilo od tega vsaj 10 % odkritih v Sloveniji, je to kar veliko število – 125! Nekaj jih je bilo tudi na Golem otoku, vendar tudi zaradi drugih razlogov. To lahko trdimo vsaj za ing. Dragotina Gustinčiča, ki se je prikrito sprl z Edvardom Kardeljem, tako vsaj izvemo iz dveh zanesljivih virov – spominov Ane Lokar (Ljubljana, 2002), Gustinčičeve soproge in uradnice v Kominterni ter iz dokumentirane diplomske naloge *Gustinčič: Kominternina – komunizem – nacionalno vprašanje* avtorja Dejana Kaca (Maribor, 2007).

Mimogrede naj še omenim, da je za pripadnike JLA, tudi Varnostne službe JLA, veljal embargo za pristop na območje Kočevske Reke, čeprav smo jim »posojali« vojake, ki so preoblečeni v miličniške uniforme opravljali stražarsko službo. Očitno je, da za vse Mačkove skrivnosti nismo smeli vedeti ...

Ker iz ohranjenih arhivskih virov vemo, da je Kominternina »urejala« mnoge probleme v Slovenskem Primorju, je povsem logično, da je bil tudi Edvard Kardelj obveščen o

delovanju vse bolj popularnega primorskega aktivista Jožeta Srebrnič, posebno še o njegovih »škodljivih« idejah ...

S čim in kako se je Jože Srebrnič zameril Kardelju? Kaj je zagrešil?

Idejno-politični spori na Primorskem med NOV 1941–1945

Da bi odgovorili na predhodno vprašanje (S čim in kako se je Jože Srebrnič zameril Kardelju, pravzaprav Kominterni, pa tudi kaj je zagrešil?), je nujno, da na kratko analiziramo stanje in ocenimo faktorje, ki so odločilno vplivali na primer v rekonstrukciji.

Ker je v bistvu šlo za idejno-politične poglede, ki bi lahko vplivali na nadaljnji razvoj NOB v Slovenskem Primorju, se moramo ustaviti pri dveh osnovnih vprašanjih, in sicer: stališčih KPS o sodelovanju s KPI in pri konkretnem delovanju Jožeta Srebrnič med NOB na Primorskem.

Stališča KPS o sodelovanju s KPI

Iz posameznih dokumentov, ki so ohranjeni v AS, je nedvomno vidno, da je Kominternina prek svojega predstavnika Edvarda Kardelja vplivala na posamezne faze razvoja odnosov med KPS in KPI, pa tako tudi na sam razvoj NOB v Slovenskem Primorju. Tudi o mejah so odločali v Kominterni!

V *Slovenski novejši zgodovini* (Ljubljana, 2005) je v podpoglavju *Sodelovanje z italijanskimi in avstrijskimi protifašisti* (str. 716–717) prikazano realno stanje odnosov, saj se KPI ni strinjala z odločitvami Avnoja, da se Primorska priključi Jugoslaviji. Podana je tudi zgodovina napetih odnosov med KPS in KPI, seveda pa v uradni zgodovini ni nikjer zapisano, da je te odnose dejansko reševala Kominternina prek svojega predstavnika – Edvarda Kardelja.

Dr. Miroslava Cenčič je v svoji najnovejši knjigi *Primorska sredina v primežu bratomorne vojne* (Ljubljana, 2011) v poglavjih *Sodelovanje z italijanskimi komunisti* (str. 320–333) in *Težave s Slovenci* (str. 334–338) podrobno nanizala celotno problematiko odnosov in zaključila, da sta bila osnovna problema v odnosih med KPS in KPI: meja (razmejitve med Italijo in Jugoslavijo) in pripadnost (položaj) Primorske po končani vojni.

Obenem je navedla, da so po navodilih Edvarda Kardelja v akcijah prepričevanja in sodelovanja med KPS in KPI sodelovali izkušeni partijski funkcionarji (tudi nekateri agenti Kominterne, moja pripomba): dr. Anton Vratuša, dr. Aleš Bebler, Lidija Šentjurs, dr. Jože Vilfan in drugi.

Če strnem: v bistvu je šlo za nacionalno-šovinistično nesoglasje na obeh straneh, predvsem pa za napačno (sektaško) stališče KPS o prehodu v drugo fazo revolucije in prevzemu oblasti, manj pa o bodočnosti Primorske, saj so o njej odločali zavezniki glede na določene interese (interesne sfere) in tajne sporazume, tudi kupčije.

Delovanje Jožeta Srebrniča med NOB na Primorskem

V zbirki Primorski potreti je Goriški muzej leta 1986 izdal knjigo *Jože Srebrnič, narodni heroj (1884–1944)*, v kateri sta podrobno opisana njegova življenjska pot in revolucionarno delovanje, ki ga lahko razmejimo v štiri obdobja:

- sodelovanje v oktobrski revoluciji 1917 in aktivnosti pri ustanavljanju jugoslovanske komunistične sekcije v okvirih ruske KP boljševikov;
- soustanovitelj KPI (1921) in prvi slovenski komunist – poslanec v italijanskem parlamentu (1924–1926);
- kot protifašist je prebil v italijanskih zaporih in konfinaciji od 1926 do 1939 in nazadnje od 1940 do 1943. leta;
- od oktobra (novembra) 1943 do julija 1944 je aktivno sodeloval v NOB na Primorskem kot aktivist, ljudski tribun, član POOF in oblastnega komiteja KPS.

V razpravi ob 100-letnici rojstva, ki je objavljena v omenjeni knjigi, je najbolj šokantna ocena Lidije Šentjurg (str. 106–107), da je bilo delovanje Jožeta Srebrniča »škodljivo«, saj je bila njegova teorija o »sovjetski primorsko-furlanski republiki« povsem nesprejemljiva, neprimeren je bil tudi za funkcijo predsednika primorskega POOF, očitano mu je bilo tudi, da je bil prevelik moralist.

Kdor je poznal metodologijo delovanja KPS, posebej pa poročila po partijski liniji (vosovsko-oznovskih sploh ne omenjam), bo tudi vedel, kaj je takrat pomenilo, če je bil funkcionar ožigosan kot »škodljiv element«, saj so takoj sledile tudi sankcije. Te so izvajali organi Vos oz. Ozne, zlasti če se je oceni dodalo »tuj vohun«!

Če je pri tem šlo za agenta Kominterne, Edvard Kardelj pa je vedel za vsakega od njih njih, je o tem moral poročati osebno Stalinu, ki je zatem zahteval določene sankcije. Navadno je šlo za likvidacije, ki so jih izvajali posebni eksekutorji.

Tudi Jože Srebrnič ni bil nobena izjema! Menim, da ga je (po redni partijski liniji) Edvardu Kardelju zatožil Branko Babič, predsednik Pokrajinskega komiteja KPS za Primorsko (nasprotoval je, da bi bil Srebrnič izvoljen za predsednika POOF za Primorsko), ali pa so to storili določeni inštruktorji KPS, tudi organi Vos-Ozne!

Zato navajam še nekaj elementov, ki bi lahko »obremenjevali« lik in delovanje Jožeta Srebrniča, in sicer:

- bil je dejansko najstarejši komunist – boljševik od 1917, pa tudi soustanovitelj KPI (1921) in dober prijatelj z vodilnimi italijanskimi komunisti (Gramsci, Togliato, Longo in drugi), med katerimi so bili tudi agenti Kominterne;
- po vrnitvi na Primorsko je od 1919 do 1926 deloval kot prepričan boljševik, saj je leta 1925 celo predlagal, da se večja skupina primorskih kmetov preseli na Krim in tam ustanovi kmečko komuno, kar je celo Dragotin Gustinčič ocenil kot »škodljivo utopijo«;
- bil je prepričan boljševik in proletarski internacionalist, zagovarjal je ideje o svetovni proletarski revoluciji, mednarodnem jeziku, sovjetizaciji Jugoslavije in Italije, pa je tako na zasedanju ŠNOS v Črnomlju 20. in 21. februarja 1944 predlagal ustanovitev sovjetske »primorsko-furlanske republike«;

- bil je pristaš italijansko-slovenskega sodelovanja in sobivanja, a je vendarle ves čas v konfinaciji preučeval problematiko slovenske avtohtonosti, sodeloval z dr. H. Tumo, obširno pisal o starih Slovanih in njihovih odnosih z Rimljani, Germani, Kelti in drugimi; italijanska policija mu je zaplenila dva obširna »iredentistična« spisa (tako po smrti je menda iz domače hiše izginil tudi njegov osebni arhiv);
- bil je radikalno protiklerikalno usmerjen, govoril je celo o uničenju Vatikana kot inštitucije;
- po značaju je bil čudak, asket, izredno trmast, tudi »fanatičen revolucionar in moralist«;
- gotovo je imel tudi določene zveze z italijansko policijo (sorodnik je bil šef policije v Udinah), saj je Branka Babiča opozarjal, da ima v pokrajinskem komiteju konfidenta, kar je bilo tudi res (Jože Butinar, organizacijski sekretar, tajni sodelavec italijanske policije);
- med Primorci je bil izredno priljubljen, saj je bil tudi dober govornik. Ljudje so se množično udeleževali zborovanj, na katerih je nastopal; preprosto so ga imenovali »naš Joža«.

Dan po njegovi smrti, 12. julija 1944, so privrženci partizanov že vedeli, kaj se je zgodilo. Njegov ožji sorodnik se je menda spraševal: »Zakaj ravno njega?«

Ko pa so italijanski vojaki našli v Soči štiri trupla z razbitimi glavami in jih ob pomoči krajanov zakopali na levem bregu Soče, so se srhljive zgodbe vztrajno širile širile.

Prvič sem za njih slišal že davnega leta 1961 v Šibeniku, zadnje pa sem izvedel te dni: likvidator naj bi bil domačin, ki je to priznal na smrtni postelji.

Čeprav je skoraj gotovo, da za ime likvidatorja (ali skupine) ne bomo nikoli izvedeli, je vseeno potrebno raziskati, zakaj naj bi bil Jože Srebrnič likvidiran?

Na to vprašanje bom skušal odgovoriti v nadaljevanju.

Zakaj je bil likvidiran Jože Srebrnič?

Posedujem izjavo uglednega Solkanca, sorodnika Jožeta Srebrniča, v kateri je navedel tudi naslednje:

“To mi je Joze (tudi Jože Srebrnič, moja pripomba) Povedal sele okoli 1995 ko mi je tudi povedal da poznanec mu na smrtni postelji priznal da med drugimi je imel nalogo z kopitom od puske razbiti glavo ob Jurista in ga utopiti. Verjetno Da vsih pet sotrpincov imajo razbite glave. Streljat se niso mogli, saj Nemci so imeli mocno postojankom v Anhoven”.

V izjavi je omenjeno tudi vprašanje drugega sorodnika: “Zakaj ravno njega?”

Znana mi je tudi izjava sorodnice Jožeta Srebrniča, ki je pred leti kontaktirala udbovskega reemigranta Alberta Svetino, nekdanjega pomočnika načelnika slovenske Ozne, ki je izjavil, da pozna “primer Srebrniča”, vendar ji drugega ni hotel povedati. To je tudi zgovoren dokaz, da je moja hipoteza pravilna! Tudi Svetina je bil agent Kominterne, ki o svojih likvidiranih tovariših pač ne govori!

Uvodoma sem že napisal, da o podobnih likvidacijah zgodovinarji in raziskovalci ne bodo našli nobenega pisnega dokumenta, saj se načrti, ukazi in poročila o takih primerih ne pišejo. Navadno tudi ni prič, ker se tudi te likvidirajo (znana praksa Gestapa, pa tudi Nkvd).

O podobnih primerih se zato vedno naredijo samo rekonstrukcije, tudi s primerjavo podobnih primerov.

V primeru Jožeta Srebrniča kot agenta Kominterne sta podobna primera iz naših logov predvsem Dragotin Gustinčič (interes za njegov osebni arhiv) in generalpodpolkovnik Dušan Kveder (utopitev v Donavi), če ne omenjam številnih likvidacij zaradi trokizma, vohunstva in osebnih zamer s strani Stalina in njegovih rezidentov.

Znano je, da je bila v poveljstvu IX. korpusa močna sovjetska vojaška misija, manj pa je znano njeno delovanje, saj Sdv ni dovolila rekonstrukcije njenega delovanja ali pa je ni hotela pokazati varnostni službi JLA. To je tudi nekako "normalno", saj so Sdv vodili tudi kadri, šolani v akademiji Dzeržinskega.

Domnevam, da je bil Jože Srebrnič likvidiran iz treh razlogov, in to:

Prvič, če bo držala moja teza, da je bil Jože Srebrnič agent Kominterne, kjer je veljalo, da ga lahko likvidira samo Kominternina (po naročilu Stalina), potem je tudi gotovo, da je Srebrnič zvedel in nameraval razkriti kakšno strateško informacijo, najverjetneje pristanek KPS oz. Kardelja, da bo Trst ostal italijanski, saj so prav predstavniki KPI v tistem času to implicitno zahtevali ne samo od KPS, temveč tudi od Kominterne. Ker pa je imel Srebrnič solidne zveze z vodstvom KPI, je gotovo tudi vedel za vsa nesoglasja med KPS in KPI, ki jih je v tistem obdobju reševal prav Edvard Kardelj. Ostali razlogi so manj pomembni.

Drugič, 60-letni antifašist, Jože Srebrnič, je na Primorskem postal zelo priljubljen, saj je bil na ljudskih zborovanjih tudi glavni govorec. Tako je France Popit - Jokl, ki je bil kot inštruktor SNOS za izgradnjo ljudske oblasti poslan na Primorsko in je tudi sodeloval s Srebrničem na predzadnjem zborovanju junija 1944 v Podragi, poročal v Ljubljano, da je Srebrnič izredno priljubljen med ljudmi, da je za njih kot bog in da ga ljudje imenujejo "naš Joža"!

Tretjič, ne smemo pa spregledati še drugih možnih razlogov za likvidacijo Srebrniča. Namreč, s skupino zvestih Bricev je bil namenjen na pokrajinsko konferenco primorskih komunistov. Sicer ne vemo, ali je pripravil kakšno razpravo, podobno tisti iz Črnomlja, ko je zagovarjal "škodljive" ideje o sovjetski "primorsko-furlanski republiki", gotovo pa je med Kardeljevimi inštruktorji zavladal strah tudi zaradi kakšne Srebrničeve "škodljive" ideje, predvsem pa, da ga delegati ne bi izvolili na čelo pokrajinskega komiteja (pred tem so se Babič in drugi iz komiteja trudili, da Srebrnič ne bi postal predsednik pokrajinskega POOF, ker je bil preveč komunistično usmerjen, zato je bil za predsednika izbran pisatelj France Bevk).

Iz raznih virov vemo, da sta bila proti Srebrniču Branko Babič, predsednik pokrajinskega komiteja KPS za Primorsko, pa tudi Tomo Brejc, znani antifašist in agent Kominterne pri KP Avstrije.

Ali so bili proti Srebrniču tudi organi Vos-Ozne IX. korpusa, predvsem načelnik, Miro Perc - Maks, ni indicev. Določeno pozornost sicer vzbuja večje število oznovcev in pripadnikov VDV v spremstvu skupine, ki je nameravala preiti Sočo, pa tudi dejstvo, da so menda iz štaba Beneško-briškega odreda sporočili, da je prehod čez Sočo možen samo na enem prehodu, pod Anhovim.

In končno: o utopitvi Srebrniča in treh tovarišev ni nobenega očitnega niti dokaza! Tudi drugi skupini se je prevrnil čoln, pa so vendarle priplavali na drugi breg Soče. Osebnost me najbolj moti dejstvo, da je kot vzrok utopitve navedeno, da so imeli Srebrnič in tovariši na hrbtu tudi puške, na jezcu v Anhovem pa je najden Srebrničev suknjič in nekaj osebnih predmetov (listek, italijansko odlikovanje). To vsekakor pomeni, da Srebrnič med plavanjem ni imel puške, da je slekel suknjič ali pa so mu ga slekli ...

Čeprav so organi Ozne po Srebrničevi smrti ustrahovali ljudi, ki so govorili o njegovi nenavadni smrti, me osebno moti tudi to, da posamezniki še danes govorijo, da samo nasprotniki NOB širijo govorice o nepojasnjeni smrti narodnega heroja Jožeta Srebrniča.

Sprašujem pa se tudi, zakaj v knjigi o narodnih herojih Jugoslavije manjka članek o Jožetu Srebrniču. Očitno je nekdo hotel namenoma "izbrisati" Jožeta Srebrniča iz spomina ljudi, Primorcev! Tako tudi ne vemo, zakaj je bil sploh predlagan za narodnega heroja. Kdo je to doslej počenjal – brisal ljudi in zakaj, pa tudi vemo!

Spomin na Jožeta Srebrniča moramo zato negovati s posebnim spoštovanjem in tudi ponosom! Tudi agenti Kominterne so bili veliki domoljubi, zato so bili nekateri tudi likvidirani!

Ivan Manfreda - Jaka,

prvoborec in primorski partizan, borec 1. proletarske brigade in Titove zaščitne čete, kapetan JA – kdo mu je odvzel »Partizansko spomenico 1941«?

(Protiobveščevalna rekonstrukcija primera)

Ivan Manfreda - Jaka, 1945, Tolmin

(Vir: zasebni fotoalbum B. Manfreda)

O družini Manfreda na Humu nad Podmelcem v okolici Tolmina sem doslej prebral kar nekaj zgodb, saj je šlo za družino, ki je bila res partizanska¹⁵³ – oče Jože in njegovih šest otrok je bilo v partizanih. Dva sta tudi darovala svoji življenji za svobodo Primorske. Manj pa je znano, da je bil Ivan Manfreda - Jaka tudi prvoborec oz. spomeničar, saj je v Bosni že 28. oktobra 1941 prostovoljno vstopil v Romanijsko partizansko četo, ki ji je poveljeval legendarni »Čiča« – ing. Slaviša Vajner iz Sarajeva.

¹⁵³ Stanko Petelin, *Gradnikova brigada*, Borec 1983, Ljubljana, str. 45, v sproti opombi 57 navaja partizane – sinove Jožeta Manfreda: Ivana, Antona, Valdija, Matijo in Viktorja ter hčerko Danico. Posebej omenja, da je bil Ivan Manfreda - Jaka tudi borec 1. proletarske brigade od oktobra 1941 in sredi 1942 tudi zaščitne čete vrhovnega poveljnika NOV Jugoslavije maršala Tita.

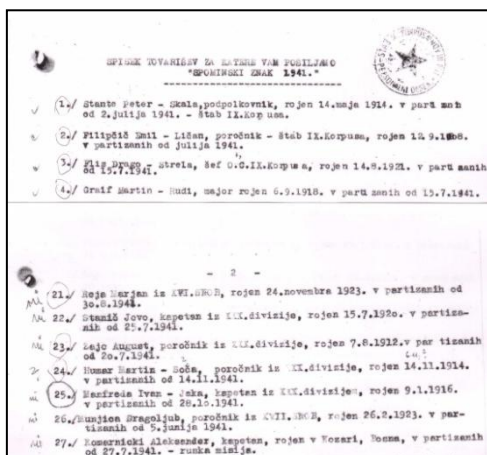

Partizanski spominski znak 1941

- prva inačica

(Vir: Slike, Google)

Zatem je bil vključen v Šumadijski bataljon in 1. proletarsko brigado, sredi leta 1942 pa tudi v zaščitno četo Vrhovnega poveljstva NOVJ, maršala Tita. Partizansko pot je potem nadaljeval v svoji Primorski. Umrl je 12. julija 1945 za posledicami prometne nesreče blizu domačega kraja. Čeprav je po ukazu IX. korpusa oktobra 1944 prejel »Partizanski spominski znak 1941« (prvotne inačice)¹⁵⁴, ga ni na (slovenskem) seznamu prejemnikov »Partizanske spomenice 1941« (pa še sedem ostalih prvoborcev – partizanov, med njimi tudi pokojnega generalmajorja Franca Črnuglja, znanca)!

Spisak tovarišev za katere vam pošiljamo

»Spominski znak 1941«

(AS 1848, IX. korpus NOV in POJ, šk. 46)

Zato se postavlja ključno vprašanje: kdo mu je lahko odvzel »Partizansko spomenico 1941« in predvsem zakaj?

Odgovor bo zanimiv tudi zaradi tega, ker od 34 slovenskih partizanov – prvoborcev na končnem seznamu ni še 7 drugih spomeničarjev, kar pomeni, da so tudi njih izbrisali s tega

¹⁵⁴ Po ukazu VŠ NOV in PO Jugoslavije z dne 1. 11. 1943 je Ivan Manfreda, poveljnik spremljevalne čete 18. SNOB IX. korpusa prejel »Partizansko spomenico 1941«, ki mu je bila po ukazu štaba IX. korpusa pod zap. št. 25. Manfreda Ivan - Jaka, kapetan iz XXX. divizije, rojen 9. 1. 1916, v partizanih od 28. 10. 1941 izročena oktobra 1944 (SI AS 1848, IX. korpus NOV in PO Jugoslavije, škatla 46, p. e. 851). Seznam vsebuje 48 partizanov – prvoborcev, od tega 34 Slovencev.

seznama. To so: Koritnik Ludvik, Reja Marjan, Zajc Avgust, Črnugelj Franc (generalmajor), Brateško Ludvik, Kersnik Stane - Jelovčan in Nartnik Anton. Verjetna sta dva odgovora: izbrisala jih je Ozna (Udba) ali partija! Seveda pa je možen tudi izbris ob reviziji julija 1945...

Namreč, iz Kobarida sem prejel elektronsko pismo v katerem Marjeta Manfreda prosi za pomoč glede prometne nesreče in smrti svojega sorodnika, častnika JLA in borca zaščitne čete maršala Tita. Navaja tudi, da je prebrala mojo knjigo *Zarote in atentati na Tita*¹⁵⁵, kjer sem na str. 97–98 napisal naslednje:

»Za stacionarno zaščito VŠ NOVJ – neposredno in globinsko varovanje (straže in patrolje), je skrbela spremljevalna (zaščitna) enota (četa, bataljon). Prva bojna enota, ki je skrbela za zaščito VŠ NOVJ in članov CK KPJ se je imenovala Straža. Enota je štela 19 borcev, ki jim je poveljeval Lazar Tripković, delavec, njegov namestnik pa je bil Toma Vasić, zidar. Večino enote so sestavljali kmečki sinovi, in to: Bogdan Marjanović, Momčilo Sekulić, Nikodin Perić, Vojislav Todorović, Ozren Soldatović, Ratko Đukanović, Milorad Grujičić - Mića, Dobroslav Čajić, Živorad Čosić (prvi ekonom VŠ), Vidoje Radišić (vodja konjevodcev) in Panta Pantić. Ostali so bili: Dragan Malinić – delavec, Milutin Despotović – trgovski pomočnik, Boško Čolić (prvi Titov spremljevalec) – čevljar in Radomir Dudić – dijak. Torej, nekakšna srbska kmečka enota, vendar so bili vsi člani KPJ ali pa Skoja.

Prva zaščitna četa VŠ NOV in POJ je bila ustanovljena v Foči, 25. marca 1942, iz borcev valjevskega in mačvanskega partizanskega odreda. Poveljnik čete je postal Momčilo Đurić, njegov namestnik pa Lazar Tripković, dotedanji poveljnik »stare straže«. Za političnega komisarja je bil postavljen edini Slovenec, izgnanec v Srbiji: Pibernik Albin (z njim je bil tudi desetletni sin Albin, po vojni pilot, za njega je skrbel po očetovi smrti Aleksander Ranković). Pozneje je bil za poveljnika čete, »Šumarove čete«, postavljen Bogoslav Mitrović - Šumar, upokojen kot generalmajor JLA, ki je kasneje napisal zanimive spomine. Med drugim je tudi navedel, da so Tita kot vrhovnega poveljnika zaradi varnosti vedno klicali samo »tovariš Stari«, medtem ko so ga ostali naslavljali kot »tovariš vrhovni poveljnik«, pozneje seveda »tovariš maršal«, le bližnji sodelavci so ga klicali »tovariš Tito«.

Vprašala je, zakaj nisem omenil njenega sorodnika Ivana Manfredo, borca Romanijske čete od 28. oktobra 1941 in 1. proletarske brigade, kasneje poslanega v Slovenijo, po osvoboditvi pa se je kot kapetan JA julija 1945 ponesrečil, vendar okoliščine njegove smrti niso uradno znane.

Seveda je bil pogumni Ivan Manfreda po igmanskem maršu 1942 v Foči vključen v zaščitno četo VŠ NOVJ, vendar seznam ni bil javno objavljen.

Navedla je naslednjo izjavo bližnje sorodnice: *»Ivan je umrl za posledicami prometne oz. namerno izzvane nesreče (čez cesto napeljana žica), baje s strani »njegovih«. To se je zgodilo 3. julija 1945, ko se je vračal z motorjem domov, med Mostom na Soči in njegovo vasjo Hum v Baški grapi. Tako so leta 1990 uradno povedali njegovi sestri Danici, medvojni funkcionarki Skoja, ki jo je to tako prizadelo, da je izstopila iz ZB NOV in ZKS.*

¹⁵⁵ Marijan F. Kranjc, *Zarote in atentati na Tita*, Grafos Trade 2004, Grosuplje.

Marjeta Manfreda

(Vir: zasebni fotoalbum)

Prosila me je za mnenje, kje bi lahko izvedela za uradne podatke o nepojasneni smrti sorodnika. Poslala mi je tudi nekaj dokumentov in odlomkov iz spominske literature. Nazadnje je zbrala številne terenske podatke in tako pripomogla do ugotovitve o verjetnih vzrokih tragične smrti Ivana Manfreda - Jaka. Za pomoč se ji na tem mestu posebno zahvaljujem.

Na podlagi javno dostopnih dokumentov in posredovanih podatkov iz AS¹⁵⁶ je razvidno, da Ivan Manfreda - Jaka izvira iz znane in zavedne partizanske družine na Tolminskem.

V *Tolminskem zborniku*¹⁵⁷ je Pavla Leban leta 1975 na str. 61–69 objavila obširen članek pod naslovom *Hiša upornikov* (Casa dei ribelli), v katerem je podrobno opisala trnovo pot družine Manfreda, po domače Bibelnovih, na Humu nad Podmelcem. Februarja 1943 so italijanski vojaki na njihovo hišo z velikimi črkami napisali *CASA DEI RIBELLI*, saj so prav iz te družine odšli v partizane oče Jože, štirje sinovi in hčerka, doma pa sta ostali mati Berta in 12-letna Marica.

Spominska plošča, Hum, 1982

(M. Slabe, Na rovašu življenja)

¹⁵⁶ Viri v ARS:

- Fond AS 1487, CK KPS, škatla 75 (partijska dokumentacija),
- Fond AS 1931, Rsnz SRS (pripadniki Vos, Ozne in Vdv),
- Fond AS 1851, Glavni štab NOV in POS (kartoteke borcev in padlih partizanov).

¹⁵⁷ Tolminski zbornik 1975, druga knjiga, izdala Kulturna skupnost Tolmina v počastitev 30-letnice osvoboditve, Tolmin 1975.

Manfredovi s Huma nad Podmelcem

Oče Jožef Manfreda - Očka je bil rojen 17. marca 1887 v Poljubinju, očetu Andreju in materi Mariji, roj. Zalašček. Po poklicu je bil čevljar, vendar je že pred 1. svetovno vojno kot drvar in rudar delal v Avstriji in Nemčiji (Leoben, Essen). Januarja 1915 se je v Avstriji poročil z Berto, roj Brandstetter, natararico in Avstrijko iz Leobna, ki mu je v tujini rodila troje otrok. Zaradi vojne je 1916 pripeljal ženo in otroke (Alojzija, Jože in Ivan) v domači kraj k očetu Andreju v Podljubinj, sam pa se je vrnil v Nemčijo in delal kot rudar (miner). V domovino se je vrnil šele 1930 in v Humu kupil hišo (menda jo je kupil njegov oče Andrej). Februarja 1943 je odšel v partizane (kurir na postaji P-23 na Mrzlem vrhu). Novembra 1944 je bil kot partizan zajet, pa so ga Nemci poslali v Buchenwald¹⁵⁸, kjer je 12. decembra 1944 tudi umrl (domači so imeli podatek, da je umrl šele maja 1945 v Dachau).

Žena Berta je bila februarja 1943 aretirana in zaprta v tržaškem zaporu Coroneo in se je šele septembra 1943 vrnila iz italijanskega taborišča Frascati. Zatekla se k sorodnikom v Baško grapo, k Zakrajnkarju. Umrla je leta 1960 na domu v Humu. Čeprav Avstrijka, je bila zelo naklonjena slovenskim partizanom.

Najstarejši sin Jože, rojen v Nemčiji, čevljar, je leta 1938 pobegnil v Slovenijo in se zaposlil v tovarni čevljev v Tržiču in kasneje v Avstriji. Leta 1944 je obiskal domače v Humu, vendar se je kmalu vrnil v Avstrijo, ker ni hotel v partizane (iskal ga je mlajši brat Ivan). Po letu 1970 je umrl v prometni nesreči. Do svoje smrti je z njim vzdrževala stike mati Berta, potem pa so bili stiki prekinjeni. Marca 2015 je Marjeta Manfreda poskusila vzpostaviti stike z osmerico Manfredovih (po telefonskem imeniku) v Avstriji, vendar ni našla pravih potomcev pokojnega Jožeta Manfreda.

Starejša hčerka Alojzija - Lojzka, tudi rojena v Nemčiji, je bila služkinja v Trstu, po poroki pa je živela v Aosti.

Poleg očeta je bilo v partizanih pet Manfredovih otrok (štirje sinovi in hčerka), najprej vsi v Severnoprimorskem odredu, zatem pa v ostalih enotah na Primorskem. Navajam podatke iz uradnih dokumentov v AS in spominske literature.

Ivan Manfreda - Jaka

Prvi je bil Ivan Manfreda - Jaka¹⁵⁹, po domače Johan, rojen 9. januarja 1916 v Essnu (Nemčija), pred naborom v italijansko vojsko je leta 1935 zbežal v Slovenijo, kjer se je v

¹⁵⁸ Mednarodni karton taboriščnika: Giuseppe Manfreda, 17. marec 1887, Tolmino, Hum, prisoner number 128085, data arrival: 18. november 1944, disposition Buchenwald: 12. december 1944 (datum smrti – doslej znan april 1945).

¹⁵⁹ Ivan Manfreda - Jaka:

- »Kadrovska pola« štaba 7. brigade Simona Gregorčiča, na položaju 27. novembra 1944, podpisal namestnik politkomisarja Venceslav Hojak;
- »Vprašalna pola za člana KPS«, Vipava, 3. 7. 1945, štampiljka personalnega odseka Komande tržaškega vojnega področja JA;

Celju izučil za tesarja. Bil je prostovoljec Vojske Kraljevine Jugoslavije, pa je bil aprila 1941 pri Karlovcu zajet od ustašev. S skupino znancev je uspel zbežati v Banjaluko, zatem pa so se napotili v Bosno, kjer se je 28. oktobra 1941 prostovoljno pridružil partizanom in bil v začetku avgusta 1942 poslan v Slovenijo.

Služboval je v naslednjih enotah:

- Romanijska četa, Bosna, borec: 28. oktober – 11. november 1941,
- 1. proletarska brigada, borec: 12. november 1941 – 30. marec 1941 (Bosna, Igman, Črna gora)¹⁶⁰,
- zaščitna četa Vrhovnega štaba NOV Jugoslavije, borec: 30. marec – 31. julij 1942 (v začetku avgusta so bili po Titovi odločitvi vsi Slovenci poslani v Slovenijo),
- Loški odred, vodnik v 1. četi 2. bataljona: avgust – 2. oktober 1942¹⁶¹,
- Severnoprimorski odred, poveljnik čete 1. bataljona: 2. oktober¹⁶² (20. oktobra postal član KPS) – 30. december 1942 in namestnik poveljnika 1. bataljona: 1. – 15. januarja 1943,
- Gradnikova brigada, poveljnik 1. bataljona: 15. januarja – 15. maja 1943 (zaradi neuspele zasede razrešen dolžnosti poveljnika bataljona – zatajil puškomitraljez, medsebojne zdrahe – poveljnik postal domačin iz Liveka); poveljnik 1. čete 2. bataljona: 15. maja – 30. junija 1943, ranjen – v bolnišnici do 15. julija 1943; poveljnik iste enote: 15. julija – 8. septembra 1943,
- Tolminska brigada, poveljnik bataljona: 8. septembra – 25. oktobra 1943,
- 18. Bazoviška brigada, poveljnik spremljevalne čete: 25. oktobra 1943 – 10. februarja 1944, ranjen – v bolnišnici do 28. februarja 1944 (menda se je sam ranil!?),
- 30. divizija, poveljnik topništva: 1. marca – 15. aprila 1944; v štabu divizije referent za oborožitev: 15. aprila – 17. julija 1944,
- Idrijsko-tolminski odred, namestnik poveljnika: 17. – 31. julija 1944,
- 17. brigada Simona Gregorčiča, operativni oficir: 1. avgusta 1944 – 28. januarja 1945,
- 30. divizija, poveljniki »logorja« (šolskega ali ujetniškega?): 28. januarja – 15. aprila 1945,
- Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko primorje, poveljnik baze: 15. aprila – 15. junija 1945,

- »Za svobodo padli borci, IX. korpus«, 28. september 1945.

¹⁶⁰ O bivanju Ivana Manfreda - Jaka v 1. proletarski brigadi obstoji dvoje pričevanj, in sicer:

- v zborniku »Od Rudog do Foče«, str. 20, pod »1. šumadijska četa« (ostanki Romanijske čete so prešli v 1. Šumadijsko) se med ranjenci spopada pri Pjenovcu (padlo 10 Slovencev) navaja tudi: »Ivan Manfredo, 27 godina (Tolmin, Italija), radnik, 21. 1. 1942 Pjenovac (u četi se nalazi).«
- V zborniku »1. proletarska«, str. 133, je ing. Pavle Žaucer - Matjaž, namestnik politkomisarja slovenske čete »Ivana Cankarja« v Užičkem odredu (poveljnik čete Albin Pibernik z ženo Julko in 12-letnim sinom Albinom, pozneje pilot v Adrii) zapisal: »Došao je naš Ivan Manfredo, kome je metak probio pljuča ... Bio je vrlo uzbudjen, ne toliko zbog rane, koliko zbog paklene vatre i straha kojeg je preživeo. ... Posle igmanskog marša (umrla je Julka) u Foči nas je posetio drug Tito i pozvao nas u zaštitnu četu vrhovnog štaba.« V članku se tudi navaja, da je v začetku avgusta 1942 VŠ NOV Jugoslavije s kurirji GŠ NOV Slovenije poslal v Slovenijo skupino slovenskih partizanov iz Bosne, ki so po 18 dneh prišli v Loški odred.

¹⁶¹ Mirko Bračič, poveljnik Loškega odreda, je bil oktobra 1942 poslan z odredom na Primorsko, kjer je ustanovil Soški odred, pa je tako tudi Ivan Manfreda - Jaka najprej bil pripadnik Soškega odreda.

¹⁶² Skupaj z Jako je prišlo v Poljubinj prvih šest partizanov na Tolminskem, med njimi tudi njegov bratranec Janko Manfreda, roj. 1913 na Humu, pozneje pripadnik 2. čete Severno-primorskega odreda, od oktobra 1943 pa načelnik Vos-a za Baško in Kanal, v začetku leta 1945 je bil postavljen na novo dolžnost v Črnomlju. Po vojni je živel z družino v Cerknici in bil oskrbnik »Titovega« lovskega rajona.

- Poveljstvo Tržaškega vojaškega področja, na razpolago od 15. junija 1945 do »danes« (3. julija 1945 se je ponesrečil z motorjem blizu domače vasi, umrl pa je 12. julija 1945 v vipavski vojaški bolnišnici)¹⁶³. Tudi ni bil aktiven v celici KPS!

**Ivan Manfreda - Jaka, namestnik
poveljnika IPO, avgusta 1944**
(Gradnikova brigada, str. 143)

V »Vprašalni poli za člane komunistične partije« z dne 3. julija 1945 je kapetan Ivan Manfreda - Jaka napisal tudi naslednje:

- 13. "... od 15. 6. 1945 do danes sem na razpoloženju pri Komandi Tržaškega Vojnega Področja ter med tem časom nisem bil organiziran. Mislim, da v kratkem bom postavljen na novo službeno dolžnost."
- 27. "Veseli me vojaška panoga ali pa delo pri OZNI."

Namestnik politkomisarja Venceslav Hojak pa je še dodal:

- 28. "... toda včasih malo nagnjen k pijači".
- 29. "... mogoče bi še bolj odgovarjal v zaledni vojski, in to vsled že preko triletnega partizanstva in se ne more prav vživeti v današnje razmere".

Iz pregleda dolžnosti je razvidno, da je že v začetku leta 1945 postavljen na postransko dolžnost (operativni oficir, pa tudi komandant »logorja«), da bi nazadnje bil »poveljnik baze« Pokrajinskega NOO, kar pa tudi ni bila več vojaška dolžnost. Javno so navedeni samo nekateri elementi, zakaj je bil kapetan Manfreda na »razpoloženju«. V ohranjenih dokumentih ni nikjer navedeno, da je bil nosilec »Partizanskega spominskega znaka 1941«. Glede na sorodne primere in navodila Ozne o kadrovskem preverjanju zaradi demobilizacije in »čiščenja JA« (rojeni v tujini, zveze s tujci) je zelo verjetno, da je bil glavni razlog za odpuščanje kapetana Ivana Manfrede - Jaka iz JA dejstvo, da je bil rojen v Nemčiji, da je bila mati Avstrijka in da je brat živel in delal v Avstriji.

¹⁶³ V mrliški knjigi UE Tolmin je zapisano, da je Janez Manfreda, rojen 9. januarja 1916 v Essnu, Nemčija, umrl 12. 7. 1945 v Vipavi. V nekaterih vojaških in spominskih dokumentih se kot datum smrti omenja 13. julij 1945. Podatek je marca 2015 osebno preverila Marjeta Manfreda.

Čeprav je kapetan Manfreda na kraju naivno pričakoval, da bo razporejen na delo v Ozni, se to ni zgodilo. Očitno je, da tudi v Ozni ni bil dobro zapisan, posebno še, če je kaj zamolčal iz svoje partizanščine (o treh podatkih se je zlagal), kar pa se ni odpuščalo niti prvoborcem oz. spomeničarjem (posebno v obdobju informbiroja).

Dne 25. julija 1945 je bil v *Primorskem dnevniku* objavljen članek z naslovom *Zadnja pot tolminskega junaka kapetana Ivana Manfreda*. Kratko je bila opisana bojna pot Ivana Manfrede in članov njegove družine. Poslovilni govor na pogrebu 14. julija 1945 v Tolminu je imel kapetan Ivan Rupnik iz poveljstva Tržaškega vojnega področja, ki je poudaril, da je bil Ivan prvi organizator OF na Primorskem in eden najboljših borcev. Že leta 1941 se je pridružil partizanom v Bosni in pomagal Titu, ko je bil ranjen. Bil je izredno pogumen in kar 6-krat ranjen. Bil je zelo pošten in vsi so ga imeli radi. Smrtno se je ponesrečil z motorjem pri nekdanji Sv. Luciji, sedaj Most na Soči (datum ni naveden zaradi tiskarskega škrata). Po nesreči je bil najprej prepeljan v idrijsko in zatem v centralno vojaško bolnišnico v Vipavi. Pokopan je z vojaškimi častmi – bataljon je oddal častno salvo, pevski zbor takratne Komande mesta Tolmina pa mu je zapel žalostinko.

Valdi Manfreda – Gorenjc

V partizane je odšel novembra 1942, star 18 let. Bil je borec Gradnikove brigade, zatem kurir na P-23, nazadnje pa poveljnik karavle P-22 vse do konca vojne. Pozneje je služboval v JA v Trstu in Ljubljani, nazadnje pa v Titovi gardi v Beogradu. S činom poročnika JA je bil leta 1947 demobiliziran. Služboval je na OLO Tolmin in v podjetju Krn v Klavžah. Ponesrečil se je z motorjem aprila 1971. Z družino je stanovalna Humu, v obnovljeni »hiši upornikov«, kjer sta pozneje živela soproga Tilka in hčerka.

Valdi Manfreda – Gorenjc
(Tolminski zbornik, 1975)

Matija Manfreda – Tihomil, tudi Slavko¹⁶⁴

Rojen je bil 20. februarja 1920 na Humu, po poklicu pek. Služil je italijansko vojsko od 1940 do 1942. Konec leta 1942 je prišel na dopust iz italijanske vojske in 25. januarja 1943 odšel v partizane, kmalu za bratoma Valdijem in Tonetom. Bil je skojevec in član KPS od 7. avgusta 1944.

Matija Manfreda - Slavko
(Tolminski zbornik, 1975)

Kot borec Gradnikove brigade je julija 1943 skupaj s sestro Danico sodeloval v bojih v Krnskem pogorju, kjer je bil hudo ranjen. Po kapitulaciji Italije je bil iz bolnišnice poslan na šifrerski tečaj in bil šifrer na obveščevalni točki B-7 v Reziji. Zatem je bil v Tolminski brigadi, nazadnje pa v Poveljstvu mesta Tolmin. Po osvoboditvi je v činu podporočnika služboval v Ajdovščini, Vipavi, Ljubljani in Sarajevu. Kot poročnik JA je bil demobiliziran marca 1948. Kot upokojenec je živel v Tolminu.

Anton Manfreda¹⁶⁵

Rojen je bil 7. junija 1923 v Humu pri Tolminu. V partizane je odšel 7. novembra 1942, star 17 let. Bil je borec in namestnik poveljnika čete v Soški brigadi od 15. septembra do 10. oktobra 1943. V bojih je bil dvakrat ranjen. Potem je s Tolminsko brigado odšel na Gorenjsko in prešel v Prešernovo brigado, kjer je bil namestnik poveljnika čete od 1. oktobra do 10. decembra 1943. Nazadnje je bil poslan 10. decembra 1943 v zaščitno četo IX. korpusa, zatem pa v bataljon DK (disciplinsko-kazenski, tudi »jurišni«) kot poveljnik čete od 20. decembra 1943. Aprila 1944 je bil kot namestnik poveljnika zaščitnega bataljona IX. korpusa povišan v čin podporočnika. V spopadu z Nemci na Vojskem spomladi 1945 je bil obkoljen in hudo ranjen, pa si je sam vzel življenje. Počiva v partizanski grobnici v Tolminu.

¹⁶⁴ Kadrovski list iz personalnega odseka poveljstva IX. korpusa, AS, datum nečitljiv in vprašalna pola za partijske kadre Idrijsko-tolminski odred, 11. junij 1945, arhiv CK KPS.

¹⁶⁵ Dva neevidentirana dokumenta iz AS, dislociran arhiv.

Viktor Manfreda

V partizane je odšel januarja 1943, star komaj 16 let. Bil je borec Gradnikove in Gregorčičeve brigade in Idrijsko-tolminskega odreda. Jeseni 1944 so ga Nemci kot kurirja ujeli v Pologu in v tržaškem zaporu Coroneo ustrelili kot talca.

Danica Manfreda - Sava

Rojena je bila 1921 v Podmelcu, šivilja. V partizane je odšla januarja 1943 v Severnoprimorski odred in potem v Gradnikovo brigado. Julija 1943 je rešila hudo ranjenega brata Matijo. Po kapitulaciji Italije septembra 1943 je delovala kot sekretarka Skoja v Severnoprimorskem okrožju. Po vojni je delala kot administratorica v Tolminu, zatem pa se je poročila z Jožetom Logarjem, uslužbencem rudnika v Idriji. Biva v idrijskem domu ostarelih.

Marica Manfreda

Skupaj z materjo so jo Italijani odvedli v Trst, od koder so jo poslali v Tolmin k skrbniku. Septembra 1943 je odšla k sestri Danici in leta 1944 delala v mladinski organizaciji. Po vojni je bila administratorica v Tolminu, potem pa se je poročila v Logaršče.

Prometna nesreča in smrt kapetana JA Ivana Manfreda - Jaka

V AS ni nobenega dokumenta o prometni nesreči, samo zapis o padlih borcih IX. korpusa, kjer je omenjeno, da je imenovani umrl 15. julija 1945 (napačno, umrl je 12. julija 1945) v vipavski vojaški bolnišnici zaradi posledic prometne nesreče 3. (7. ali 8.) julija 1945 v bližini Huma na Tolminskem.

Iz dosedanjih pričevanj je zaključiti, da se je nesreča zgodila v soboto, 7. julija, umrl je 12. julija v Vipavi, pogreb pa je bil 14. julija 1945 v Tolminu.

Številni pričevalci (sorodniki in domačini) navajajo vsaj pet krajev, kjer se je zgodila prometna nesreča, ob tem pa tudi izražajo mnenja o vzrokih, in sicer:

- prehitra nočna vožnja na makadamski cesti (voznik Ivan Manfreda - Jaka, zaletel v obcestni kamen in hudo ranjen – kmalu zatem umrl v bolnišnici, sovoznik Slavko Fratnik, (1923–2005), tudi častnik JA, lažje ranjen);
- jekleno žico prek ceste napeli fantje (maščevanje zaradi namere striženja las njihovim dekletom);
- jekleno žico prek ceste napeli organi Ozne (namerna likvidacija Ivana Manfreda - Jaka zaradi zamolčanih »grehov«).

Edini očividec nesreče – preživel sovoznik Slavko Fratnik je menda navedel, da je šlo za »navadno« prometno nesrečo. Uradnega zapisnika ni bilo najti v AS. V ZB Tolmin so Marjeti Manfreda pokazali dva magnetofonska trakova (eden prazen), brez datuma, na katerih je zabeleženo pričevanje šestih soborcev (pobudnik Slavko Fratnik). Bistvena je

izpoved petega, neimenovanega pričevalca: Jaka je bil uspešen poveljnik in pogumen partizan. Sredi oktobra 1944 je dobil »Partizansko spomenico 1941« po ukazu VŠ NOV in POJ in seznama štaba IX. korpusa¹⁶⁶, vendar ga ni v obstoječem seznamu nosilcev »Partizanske spomenice 1941«, tudi ni ostalih sedem spomeničarjev od 35 Slovencev!

Ivan Manfreda - Jaka, Marija Jermol in Slavko Fratnik,
slikano 7. julija 1945 v Tolminu
 (Zasebni fotoalbum B. Manfreda)

Zdi se mi, da je najbolj verodostojno nedavno pričevanje Marije Jermol iz Šempetra pri Gorici (marca 2015), ki se je na dan nesreče tudi fotografirala z obema znancema. Navaja naslednje:

V soboto dopoldan, na dan nesreče, 7. julija 1945 sta jo v Tolminu v pisarni Komande mesta obiskala pripadnika JA in stara znanca Ivan Manfreda - Jaka in Slavko Fratnik¹⁶⁷. Pripeljala sta se z motorjem iz Vipave, kjer sta bila na službi v JA. Obisk je bil kratek in na balkonu so se tudi fotografirali. Nista omenila, kam sta namenjena. Nesreča se je zgodila ponoči v Mostu na Soči, pod Pečenkovo hišo oz. pri Sv. Luciji. Ostale podrobnosti njej niso znane.

Čeprav je bila tisti dan sobota, je zelo verjetno, da sta oba prišla na Tolminsko na kakšen sestanek ali po službeni dolžnosti, saj je bil motor gotovo vojaško prevozno sredstvo, pa je čudno, da se to nikjer ne omenja.

¹⁶⁶ O odvzemu »Partizanske spomenice 1941« kapetanu Ivanu Manfredi - Jaki ni v AS nobenega podatka. V AS 1589/IC CK ZKS, škatla 5285, seznam nosilcev Partizanske spomenice (1.485) z dne 11. 1. 1954 – v njen ni Ivana Manfreda - Jake in ostalih sedem slovenskih spomeničarjev IX. korpusa, kar pomeni, da so jim spomenice odvzete do tega datuma. Namreč, o prvem odvzemu je odločala kontrolna komisija CK ZKS dne 27. 2. 1958 (5 primerov, od katerih se dva nanašata na navajanje lažnih podatkov). Julija 1945 je opravljena prva revizija vseh podeljenih spenic, pa so vsi nosilci do določenega roka morali izpolniti vprašalnik in predložiti izjave dveh prič. Vir: Klemen Gerbec, diplomska naloga z naslovom *Partizanski spominski znak 1941*, FDV, 2010 Ljubljana.

¹⁶⁷ Družina pokojnega Slavka Fratnika poseduje isto fotografijo, vendar je na njej napisan datum: 8. julij 1945, kar pomeni, da se je nesreča zgodila tega dne, ali pa dan poprej (7. julija), saj v nedeljo niti partizani niso delali. Tudi Marija Jermol poseduje fotografijo z datumom 8. julij.

Pričanje sorodnikov o Ivanovi smrti

O vzrokih Ivanove smrti so najbolj zanimiva pričevanja živečih sorodnikov, ki pa jih ne bom imenoval, razen sestre Danice Logar, ki je povedala (marca 2015) naslednje:

Novico o bratovi smrti je zvedela na Baškem. Ni mogla verjeti, da je šlo za nesrečo. Vendar prave resnice ni nikdar izvedela. S Slavkom Fratnikom sta bila dobra prijatelja, ko pa mu je povedala, da sumi o pravem vzroku nesreče, jo je prepričeval, da nima prav (Slavko Fratnik je menda dal pisno izjavo ZB v Tolminu o prometni nesreči). Brat Ivan je bil zaveden Primorec in pošten človek. Borci so ga imeli nadvse radi. Prejel je številna odlikovanja, v Kobaridu pa so mu podelili tudi Titovo priznanje (Partizanski spominski znak 1941, prve inačice).

Bližnji sorodnici je med vojno žugal, da se ne sme pajdašiti z Italijani, Nemci in domobranci, ker je bo drugače ostrigel (znana partizanska kazen za dekleta). Povedal ji je, da ima seznam vseh deklet, ki so se družila z Italijani, pa jih bodo po vojni kaznovali. Verjetno so mu fantje zaradi maščevanja napeljali žico čez cesto, ki pelje iz Vrat proti Čepovanu. Meni, da so govorice o nameri Ozne bile izrečene samo zaradi prikrivanja pravih storilcev.

Bližnji sorodnik je povedal, da je Ivan nagovarjal vse sorodnike, da pristopijo k partizanom, menda jim je tudi grozil. Iskal je tudi brata Jožefa, ki je sredi leta 1944 iz Avstrije prišel na obisk, vendar je kmalu »ušel« nazaj, saj bi drugače Nemci kaznovali sorodnika, ki je bil naveden kot garant njegovega obiska. Ivanova sestra Danica mu je okrog leta 1990 povedala, da so Ivana menda likvidirali »njegovi« iz Ozne, pa je zato tudi razočarana izstopila iz ZB in ZKS! Nedavno tega v pogovoru ni potrdila te navedbe.

Številni so pričevalci o nenavadni nesreči Ivana Manfrede - Jaka, tudi o tem, da je bil likvidator nasprotnikov NOG, vendar brez slehernega dokaza¹⁶⁸, ali pa tudi prirejanja podatkov. V MK župnije Grahovo ob Bači je nekdo s plavim svinčnikom pri Ivanu in Valdiju dopisal »EKSEKUTOR«, verjetno kakšen nasprotnik partizanov v samem župnišču ...

Znotraj rodbine Manfredovih je bilo nekaj nasprotovanj, saj nekateri niso bili aktivni pripadniki NOB. Eden od njih je bil po osvoboditvi celo zaprt pod obtožbo, da je sodeloval z italijanskimi snaprovci oz. »angleškimi padalci«!

¹⁶⁸ V Zavezi št. 46 z dne 16. 11. 2010 Anton Drobnič, bivši DM in generalni javni tožilec RS, navaja, da je neki Ivan Manfreda, načelnik OK Vos za Baško po nalogu Mira Perca - Maksa, načelnika Vos za Primorsko, organiziral sestavljanje seznama nasprotnikov NOG na Cerkljanskem, pa tudi glede nemškega vdora na Cerko januarja 1944. Narobe: očitno je šlo za njegovega bratranca Janka Manfrede - Savo, ki je bil načelnik Vos-a za Baško in Kanal, ali pa Zorana Manfrede, načelnika Vos za Idrijsko. Zdi se, da je Drobnič prepisal »napako« kar od dr. Borisa Mlakarja, pisca knjige *Tragedija v Cerknem pozimi 1944*, Mohorjeva družba Gorica, 2000, ki si kot zgodovinar ne bi smel privoščiti take napake. Mlakar je namreč tudi objavil faksimile vosovskega dokumenta, ki je bil poslan na naslov: »Tov. Savo!«, to je pa bil Janko Manfreda, načelnik Vos za Baško, česar pa ni preverjal. Manfredovi fantje so vsi imeli svoja imena, tudi partizanska!

Kaj nam pokaže analiza kadrovskega napredovanja?

Kot prvoborec in pripadnik 1. proletarske brigade se je Ivanu Manfredi - Jaki odpirala sijajna kariera v toku NOB in pozneje v JA! Kot pogumen borec in primeren starešina je normalno napredoval le do poveljnika bataljona in operativnega oficirja brigade, zatem pa bi moral dobiti dolžnost načelnika brigade, poveljnika brigade itd.

Vendar se to ni zgodilo!

Pregled dolžnosti v letu 1944, ko je bil postavljen za »poveljnika topništva« pa »taborišča« (šolskega ali ujetnikov?) in tudi »baze«, nam zgovorno pove, da mu niso bile več zaupane odgovorne poveljniške dolžnosti, pa četudi je tega leta v Kobaridu prejel »Titovo priznanje« (»Partizanski spominski znak 1941«), kar pa ni bilo navedeno v njegovih vojaških in partijskih dokumentih. Nekaj je bilo vsekakor narobe, vendar je bil njegov kadrovski dosje očitno »očiščen«, pa tako pravega razloga ne vemo.

Zato sem tudi opravil to protiobveščevalno rekonstrukcijo primera, tudi vzrokov smrti, seveda na osnovi analitične primerjave podobnih primerov in tudi osebnih operativnih izkušenj.

V ohranjenih dokumentih ne izvemo za prave razloge, razen da je ob razporedu »na raspoloženje« (od 15. junija 1945) napisano, da »ne razume današnje stvarnosti«, pa tudi, da ni več aktiven član celice oz. KPS!

Ivan Manfreda - Jaka je gotovo vedel, kaj vse to pomeni, saj je bil v vipavski vojašnici praktično brez dela in zadolžitve. Kaj sta s Slavkom Fratnikom 7. julija 1945 vse počela na Tolminskem, ni povsem znano, razen da sta se najprej ustavila doma pri Ivanu na Humu, kjer jima je mati Berta ocvrla jajca, zvečer pa sta šla na ples v Mostu na Soči, kjer so se domačini tudi stepli z vojaki JA, ki so vzklikali »drugu Titu«, češ da ostali niso razumeli besedice »drug« (tovariš).

Če so jima domači fantje napeljali jekleno žico prek ceste, kakor so mnogi govorili, potem ni razloga, da ne bi verjeli govoricam, da je šlo za namerno akcijo Ozne (likvidacijo dveh častnikov JA)!

Ko bomo še razkrili, kaj vse je Ivan Manfreda - Jaka zamolčal organom Ozne, bo tudi manj dilem o pravem vzroku nesreče. Še prej pa moram povedati nekaj besed o organizaciji in delovanju Vosa in Ozne na Primorskem oz. v IX. korpusu, da bi pravilno razumeli prave vzroke prometne nesreče in smrti kapetana JA Ivana Manfreda - Jaka.

Delovanje Ozne na Primorskem in v IX. korpusu

Čeprav je IX. korpus teritorialno pokrival celo Primorsko, se je Ozna v enotah šele organizacijsko razvijala. Namreč, dotedanji teritorialni sistem Vos-a je še vedno deloval, predvsem pa je delovala zaupniška mreža. Podatki množične mreže tajnih sodelavcev in tudi članov OF so se še vedno zbirali po določenih rajonih in potem pošiljali v odsek Ozne IX. korpusa.

Ozna je delovala obveščevalno, proti koncu vojne pa pretežno protiobveščevalno. Organe Vos in Ozne je na Primorskem in v IX. korpusu uspešno vodil Miro Perc - Maks, ki pa je padel 1. aprila 1945, Nemci pa so pri njem našli ves tajni arhiv (sodelavcev) Vos-a in Ozne!

Notranje slabosti Ozne so se odražale predvsem v tem, da so v nižjih enotah še vedno prevladovali partijski organi in namestniki politkomisarjev (podpisi na dokumentih Ivana Manfreda - Jaka).

Ozna je bila formirana pri VŠ NOV Jugoslavije že septembra 1943, vendar so bili v podrejenih enotah (korpusih) odseki Ozne formirani šele po 8. februarju 1944. V Sloveniji je zamujal proces reorganizacije, saj je bilo zelo težko zamenjati vosovski sistem delovanja, ki je bil tudi dokaj uspešen.

Organizacija Ozne v vojaških enotah je bila postavljena tako, da je bil III. oddelek pri Poverjeništvu NKOJ vertikalno povezan prek 3. odsekov glavnih štabov in korpusnih področjih (pozneje armadnih) do opolnomočstvih (pooblaščenih) v diviziji in brigadi vse do najnižje enote. Oficirji Ozne v bataljonih so imeli po enotah številčno mrežo tajnih sodelavcev in rezidentov.

Naj še dodam, da je bila 1. marca 1945 NOVJ preimenovana v Jugoslovansko armado (JA), dne 24. marca 1945 pa so bile določene tudi sestava, naloge in osnovne smernice delovanja Ozne v JA. Organizacija Ozne se je razvijala postopoma. Glavne smernice so bile postavljene v naslednjih ukazih VŠ NOVJ:

- Ukaz o varovanju vojne tajne (24. januar 1945),
- Ukaz o vlogi in nalogah Ozne (25. marec 1945),
- Ukaz o ukrepih za čiščenje svobodnega ozemlja od preostalih kvislinških enot in skupin (30. aprila 1945).

Potrebno je tudi povedati, da je NOV Jugoslavije od marca 1944, ko je štela okrog 350.000 borcev, do konca vojne narasla na okrog 800.000 pretežno mobiliziranih borcev, tudi pripadnikov zajetih kvislinških enot. Vse to je zahtevalo izredno naporno delovanje nove in neizkušene protiobveščevalne službe pri odkrivanju vohunske in sovražne dejavnosti, pri zaščiti poveljstev in enot, pa tudi važnih objektov na teritoriju.

Takoj po osvoboditvi je bila opravljena prva kadrovska čistka JA, predvsem od nezanesljivih mobilizirancev, pa tudi pripadnikov JA, ki so imeli kakršnekoli zveze s tujino (rojeni v tujini, poročeni s tujkami, vzdrževali zveze s tujci). Ta in podobne kadrovske čistke v prihodnje (informbiro, rankovičevci in drugi) so bile dosledne. Nižji organi niso niti raziskovali teh primerov, saj so še vedno najprej odločali na partijskih sestankih (tudi za Ivana Manfreda - Jaka je rečeno, da ni bil več aktiven član celice).

Izredne naloge pripadnikov Vos-a in Ozne so zahtevale tudi velike žrtve, saj so dejansko delovali brez posebnih izkušenj in šolanih kadrov. Zato je tudi prihajalo do manjših in večjih napak, ki pa so bile hitro odpravljene, seveda ob izredni požrtvovalnosti in pogumnem delovanju. Bili pa so tudi primeri samovolje in zlorab (izsiljevanje, mučenje in likvidacije). Po nekaterih podatkih Sdv je bilo med narodnoosvobodilno borbo in

neposredno po osvoboditvi odkritih in usmrčenih okrog 10.000 vohunov in sodelavcev tujih obveščevalnih služb, okupatorja in kvistingov. Samo leta 1945 je bilo v JA odkritih 2.000 vohunov¹⁶⁹.

Kaj je Ivan Manfreda - Jaka zamolčal Vosu in Ozni?

Ivan Manfreda - Jaka je verjetno spregledal, da organi Vosa (Ozne) zbirajo razne podatke tudi o partizanskih poveljnikih, pa so tako izvedeli še naslednje:

V kadrovskem listu z dne 27. novembra 1944 je zapisal, da o bratu Jožetu v Avstriji (Nemčiji) že od leta 1941 nima glasu. Zakaj je prikril bratov obisk sredi leta 1944 in svoj obisk na Humu, da bi brata pripeljal v partizane, ne vemo. Brat Jože je pravočasno zbežal nazaj v Avstrijo, ker je svojega strica Andreja navedel kot garanta, da se bo vrnil.

Sorodniki v Podljubinskih Ravnah, pri Maklovih, so vedeli, da se je leta 1944 samoranil (strel v nogo), ko je izvedel, da bo premeščen na Gorenjsko. Zdravil se je pri domačih na Ravnah, vendar so ga Nemci zajeli, ker je bil brez dokumentov in ranjen. Ko so v Podljudbinju spraševali gostilničarja Siberja, ali ga pozna, je ta pritrdil in dodal, da je bil hlapec v Ravnah. Zato so ga Nemci izpustili (V kadrovskem listu je zabeleženo, da je bil kot poveljnik spremljevalne čete ranjen 10. februarja 1944 in bil do 28. februarja v bolnišnici).

Seveda pa Ivan Manfreda - Jaka ni skrival podatka, da je njegov oče dolga leta delal v Avstriji in Nemčiji, da je mati Avstrijka, da je tudi sam rojen v Nemčiji (sestra in brat pa v Avstriji), kar je bil najverjetneje tudi glavni razlog, da so po osvoboditvi kapetana Ivana Manfreda - Jaka razporedili za odpust iz JA! Ivan pa je naivno pričakoval, da ga bodo celo poslali na delo v Ozno!

Torej, šlo je za direktivo, da v JA ne morejo biti častniki, rojeni v Nemčiji ali v kakršnikoli povezavi s tujci, pa četudi so bili borci proletarske brigade in zaščitne čete maršala Tita. Na Golem otoku so se kmalu zatem znašli tudi narodni heroji in generali JA, ki so samo vzklikali »Živel Stalin«!

Bil je menda proti kolektivizaciji vasi – zadrug, kot večina primorskih partizanov pa se tudi ni strinjal, ko je JA zapustila Trst, saj je bil tudi sam pripadnik enote, ki ga je osvobajala.

Zaključek

V raziskavi primera kapetana Ivana Manfreda - Jaka sem ugotovili povsem drugačna datuma o prometni nesreči (7. julij 1945) in smrti (12. julij 1945).

Imenovani je kot prvoborec NOB po ukazu VŠ NOV in PO Jugoslavije dobil »Partizanski spominski znak 1941«, kar pa ni omenjeno v njegovih vojaških in partijskih dokumentih. Seveda pa tudi ni nikjer omenjeno, da mu je bila spomenica 1941 odvzeta. Zato menim, da

¹⁶⁹ Podatki so iz avtorjeve knjige *Legendarni slovenski obveščevalci*, Pro.Andi, 2012 Maribor.

mu je bila odvzeta prikrito po nalogu Ozne ali partije, ker je predhodno navedel tri lažna podatka (samoranjavanje, obisk brata Jožefa sredi leta 1944 in ujetniško od Nemcev, sicer kratkotrajno, pa tudi »sumljivo« izpustitev).

Seveda pa ne moremo izključiti niti dejstva, da kapetan Ivan Manfreda - Jaka ni mogel predložiti dokumentov pri prvi reviziji nosilcev »Partizanske spomenice 1941«, ki se je začela prav julija 1945, ko je doživel prometno nesrečo in tudi umrl.

Ker v prvi polovici leta 1945 ni napredoval kot ostali prvoborci, zatem pa je bil sredi leta še postavljen na razpolago, sem upravičeno zaključil, da je bil zelo verjetno glavni razlog direktiva Ozne o »čiščenju« JA (rojen v tujini, zveze s tujci), pa tudi lažni podatki, ki so jih ugotovili organi Vos-a.

Da so organi Ozne (Udbe) ali partije sodelovali pri reviziji nosilcev »Partizanskega spominskega znaka 1941«, sem ugotovil prav med osmerico partizanov – nosilcev spomenice 1941 iz IX. korpusa in drugih primerih.

Mnogi soborci in domačini seveda niso vedeli za revizijo nosilcev spomenice 1941 in direktivo Ozne o »čiščenju JA«, pa so zato seveda napačno predvidevali, da je šlo pri prometni nesreči tudi za maščevanje domačinov ali likvidacijo s strani Ozne.

Menim, da je v konkretnem primeru šlo za sektašenje Ozne in partijskih organov IX. korpusa oz. CK KPS, saj je bil kapetan Ivan Manfreda - Jaka pogumen prvoborec in član prave partizanske družine.

Tudi umrl je pokončno kot pravi Primorec in partizan – prvoborec!

Janko PREMRL - Vojko, primorski partizan in narodni heroj - resnica o njegovi smrti

Janko Premrl - Vojko (1920–1943)
(Vir: Google, slike)

Mnogi me sprašujejo, zakaj se toliko ukvarjam s Primorci in Primorsko. Seveda, brali so moj članek o narodnem heroju Jožetu Srebrniču, o povezavah pisatelja Lovra Kuharja s Primorci, o polkovniku Janku Stibiel Vukasoviću, o kapetanu Stanislavu Rapotcu - Rappyju in še kom. Moram povedati, da nisem noben specialist za Primorce, sem predvsem Prlek, vendar sem po službeni dolžnosti skoraj 25 let »pokrival« Primorsko in od tod tudi nekaj več vedenja o primorskih zadevah, ljudeh in tudi zdrahah!

Uredništvo **Hervardov** ima na svoji spletni strani že nekaj časa članek z naslovom *Srbska okupacija Slovenije in srbizacija slovenske NOV in NOB*, katerega naj bi jim poslal eden od njihovih »sodelavcev«, seveda anonimnih (menda neki Josip Gross – Rito?), ki vehementno piše neresnice o NOV in NOB, predvsem o tem, kako se je »srbska okupacija Slovenije začela že med zadnjo vojno«. Kot to Hervardi navajajo tudi ob drugih (podobnih) prilikah, je ukaze izdajala »srbska KOS«, seveda po nalogu »srbskih prostožidarjev«! Konkretno, navajajo tudi naslednje:

»Srbsko vodstvo ni postavljalo samo svojih oficirjev na najbolj pomembna mesta v slovenski NOV, temveč je poskrbelo tudi za **likvidacije** najbolj uglednih slovenskih partizanskih patriotov in komandantov. Navajam nekaj primerov:

1.) **Jože Lemut - Saša**: poveljnik 1. prvega primorskega bataljona Simona Gregorčiča, likvidiran 18. avgusta 1942 pri Kromberku.

2.) **Tone Tomšič**: organizacijski tajnik KPS; do njegove aretacije je prišlo po izdaji partijske kurirke; ustreljen je bil 21. maja 1942.

3.) **Ljubo Šercer**: komandant Krimskega bataljona; Italijanom ga je izdal VOS-ovec; ustreljen je bil 22. decembra 1941.

4.) **Maks Rejec – Mladen**: tigrovec; med prvimi organizatorji partizanskega gibanja v Baški dolini in na Šentviški planoti; konec julija 1943 ga je VOS ubila v Prodirih pri Knežkih Ravnah.

5.) **Anton Majnik**: tigrovec; udeleženec prvega spopada z okupatorjem na Mali gori, 16. maja 1941; eden prvih partizanov; bil je v Ribniški četi in so ga pod vodstvom Filipa Tekavca ves čas odpravljali; ustreljen je bil 21. novembra 1943 sredi Ribnice.

6.) **Janko Premrl - Vojko**: tigrovec; eden prvih partizanskih komandantov; ustreljen je bil 16. februarja 1943 v Idrijski Beli, umrl 24. februarja 1943; da zakrijejo svoj zločin, so ga tik pred smrtjo imenovali za komandanta 5. primorske brigade.

7.) **Jože Srebrnič**: že pred vojno je sodeloval z organizacijo TIGR; ko je bil na poti na konferenco na Laznah, kjer bi predstavil zgodovino in avtohtonost Slovencev, so ga VDV-jevci likvidirali, ko je s čolnom prispel čez Sočo.

8.) **Jože Peršolja - Filip**: pionir narodno-osvobodilnega gibanja v Goriških Brdih in Beneški Sloveniji; sekretar zahodno primorskega okrožja; likvidirali so ga VDV-jevci, ravno tako kot Srebrniča; poleg njiju so likvidirali še **Jožeta Krajca - Žaklja**, španskega borca, inštruktorja pokrajinskega komiteja KPS, in **Krivec Venčeslava**.

9.) **Franc Rozman - Stane**: španski borec, komandant generalštaba NOV in POS; likvidiral ga je osebno Arso Jovanović novembra 1944 v Črnomlju.

10.) **Ferdo Kravanja - Peter Skalar**: tigrovec; udeleženec prvega spopada z okupatorjem na Mali gori, 16. maja 1941; eden prvih organizatorjev partizanstva na Primorskem; sekretar Zahodno primorskega okrožja; likvidiran s strani VDV-jevcev 10. oktobra 1944 v Paljevem.

Treba je razumeti, da je VOS in kasnejša VDV dobivala direktive za likvidacije od srbske KOS, a je žal vse arhive, v katerih so bili dokumenti o pobjah slovenskih komandantov in drugih partizanov, sežigala srbska podrepanica Lidija Šentjerc, ki so ji zaradi tega rekli Piromanka. Srbski KOS pa je navodila izdajala srbska masonerija (para-prostozidarji).

Smrt partizanskega generala Franca Rozmana - Staneta ob koncu 1944 ni bila edina in ne osamljena "kadrovska sprememba" na vrhu slovenske NOV. ...Ob likvidaciji Staneta

*Rozmana, je Arso Jovanović ustrelil tudi načelnika glavnega štaba generala **Lada Ambrožiča**. Težko ranjenega so pripeljali v bolnišnico. Na njegovo mesto je prišel Črnogorec, Mile Kilibarda ...».*

Tako domoljubni Hervardi potvarjajo zgodovino!

Vsakdo, ki vsaj malo pozna zgodovino NOB, bo takoj dojel, da »sodelavec« Hervardov širi očitne laži in izmišljotine. Namreč, če bi imel prave dokaze za svoje trditve, bi se javno predstavil z imenom in priimkom, seveda pa bi navedel tudi dokaze za svoje trditve.

Absurdnost njegovih trditev sem nedavno že delno dokazal ob smrti Jožeta Srebrnič, NH, ki julija 1944 ni bil likvidiran po nalogu »srbskega KOS«, temveč najverjetneje po nalogu inštruktorjev ali sodelavcev Kominterne oz. sovjetske vojaške obveščevalne službe, ki so tedaj že delovali pri štabu 9. korpusa NOV na Primorskem.

Še bolj smešna je trditev Hervardovega sodelavca, da je general Arsa Jovanović novembra 1944 v Črnomlju **osebno likvidiral** generalmajorja Franca Rozmana - Staneta in **ustrelil** (težko rani) polkovnika (ne generala) Lada Ambrožiča! Namreč, vojaški zgodovinarji so nedvomno dokazali, da je bil general Franca Rozman - Stane smrtno ranjen ob preizkušanju britanskega minometa, obenem pa je bil takrat ranjen tudi polkovnik Lado Ambrožič in še drugi. Zgodovinarjem je tudi dobro znano, da novembra 1944 generallajtnant Arsa Jovanović, načelnik VŠ NOV Jugoslavije ni mogel biti v Črnomlju, ker je bil po osvoboditvi Beograda popolnoma angažiran na reorganizaciji VŠ NOV in načrtovanju zaključnih operacij NOV (sremska fronta in zaključne operacije JA). Res pa je, da je prav general Arsa Jovanović takoj po smrti Franca Rozmana - Staneta, ukazal **temeljito preiskavo** v katero naj bi vključili tudi britansko vojaško misijo pri GŠ NOV Slovenije. Na njegov predlog je za novega poveljnika GŠ NOV Slovenije postavljen generalmajor Dušan Kveder, za v. d. načelnika štaba pa podpolkovnik Mile Kilibarda, ki ga je ob koncu 1942 prav general Jovanović pripeljal v Slovenijo, seveda po **posebne zahtevi Edvarda Kardelja**, skupaj s skupino 15 preizkušenih poveljnikov NOV Jugoslavije. Torej, nobene srbske masonerije ni bilo vmes, pa tudi general Arsa Jovanović ni mogel biti novembra 1944 v Sloveniji! To so zgodovinsko preverljiva dejstva, ne pa natolcevanje nekega anonimnega sodelavca Hervardov!

Janko Premrl - Vojko, partizan
(Vir: Božidar Jakac, Google, slike)

Zanimivo je še, da si je France Koncilija v spletnem *Časniku* 11. avgusta 2011 malce sposodil nekaj mojih (ali Leljakovih) podatkov o generalu Arsi Jovanoviću, da bi na koncu dodal, kako je zatem začela v NOV Slovenije delovati »srbsko-črnogorska mreža KOS-ovcev«. Aferim, bi rekli Bosanci!

Ker sem se namenil napisati nekaj besed o **primeru smrti narodnega heroja Janka Premrla - Vojka**, moram takoj poudariti, da tudi on ni bil »ustreljen« po nalogu »srbskega KOS«, temveč je bil smrtno ranjen 15. februarja 1943 v borbi z Italijani, umrl pa je osem dni pozneje, 22. februarja 1943 ob 02.00.

V *Enciklopediji Slovenije* (št. 9, Ljubljana, 1995, str. 296) je zgodovinar Tone Ferenc zapisal: »V napadu Trnovske čete na it. oskrbovalno kolono v Idrijski Beli 15. 2. 1943 je bil P. **hudo ranjen** in je ranam podlegel«.

Na svojem spletišču *VOJAŠTVO - MILITARX* v seznamu Slovencev – narodnih herojev NOV Jugoslavije navajam pod št. »112. Premrl Janko, 1920, Šentvid pri Vipavi, 1943 **smrtno ranjen** v borbi z Italijani v Idrijski Beli«.

Ob tej priliki naj omenim, da je slovensko partizansko vodstvo lahko samo predlagalo, ni pa imelo nobenih ingerenc za proglasitev narodnih herojev, temveč je ukaze podpisoval osebno Vrhovni poveljnik NOV Jugoslavije - maršal Tito (ne pa predsednik Avnoja), torej, šlo je za narodne heroje Jugoslavije!

Dvom o bratovi smrti je že 1957 v tržaški reviji *Zaliv* javno izrazila njegova sestra Radoslava Premrl (1921–2010), pokojna soproga pisatelja Borisa Pahorja. V svoji knjigi *Moj brat Janko - Vojko* (Ljubljana, 1992, str. 125–127) je navedla, kako jim je okrog 1991 Jankov soborec C.V. povedal, da je na Janka v omenjeni akciji **streljal** že pokojni soborec I., doma z Notranjske. Več naj bi vedela soborca C.P. in I. R.

C.P. je gotovo Ciril Pelicon, pa sem njegovo inačico Vojkove smrti tudi navedel. Kaj je napisal I.R., verjetno Ivan Renko – napisal je knjižico »Vojkov vod« (Ljubljana, 1953 in 1973) zares ne vem, ker je nisem bral, saj se mi je zdelo, da govori o začetku Vojkovega »vojskovanja«, kot poveljnik voda, jaz pa sem prvenstveno raziskoval njegovo smrt, ko je bil že postavljen za poveljnika brigade!

Posamezna namigovanja, da je bil Janko Premrl - Vojko ustreljen v hrbet s strani soborcev (sborca?), ker je bil moteč za KPS, češ, da je bil preveč goreč za pravičnost, enakost in vero v Boga, pa celo za zaradi neke ženske, so seveda zelo provokativna in tudi ideološko obarvana.

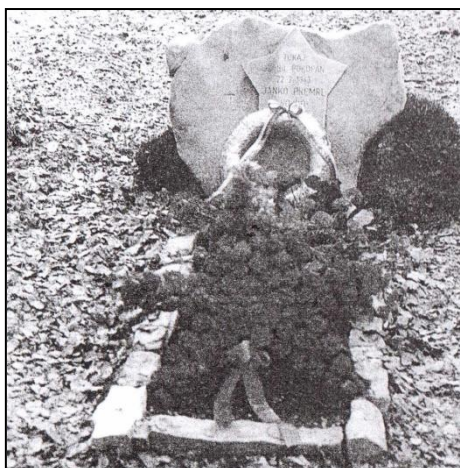
Janko Premrl - Vojko je bil vsekakor velik domoljub in izredno pogumen fant. Tudi ne vemo, ali je bil formalno član KPS, pa tudi, ali je bil tigrovec. Ne vemo tudi, ali je bil sumljiv organom Vos-a, saj Ozna do februarja 1943 še ni delovala ...

Sestra Radoslava pozneje ni več nadaljevala s poizvedovanjem o bratovi smrti. Škoda, saj je sicer njena pripoved o bratu Janku izredno zanimiva in sestrsko topla (knjigo je treba prebrati). Zamerila pa mu je samo njegovo prepričanje, da bo po vojni postal »popolni komunist« (no, nekateri so ga proglasili tudi za »krščanskega socialista«, pač za strankarske potrebe). Mrtvemu naj bi podtaknili tudi partijsko izkaznico!

No, nekateri so podobne nedokazane dvome o pravih vzrokih smrti takoj proglasili za »zgodovinske«, kar je nasprotnikom NOB dalo povoda, da so še bolj vneto ponavljali svojo »resnici o smrti« Janka Premrla - Vojka! Seveda, nekaterim »raziskovalcem« ni šlo v račun, da je bil Janko Premrl - Vojko zelo pogumen in sposoben partizanski poveljnik in posmrtno že 1944 proglašen za narodnega heroja Jugoslavije!

Čeprav sestra Rada nikjer v svoji knjigi ne govori, da bi bil njen brat Janko tudi tigrovec, v knjigi Mire Cenčič **TIGR** (Ljubljana, 1997, str. 295) beremo naslednje: »Nekatera pričevanja in dejstva kažejo, da niso padli, ampak so bili **zahrbtno ustreljeni** vidnejši tigrovski voditelji in tudi organizatorji partizanskega boja ... in tudi **Janko Premrl**«. Predpostavljam, da je dr. Cenčičeva mislila na Janka Premrla kot partizanskega poveljnika! No, zanimivo je tudi dejstvo, da poleg neresnice o smrti Janka Premrla – Vojka, nekateri člankopisci (anonimne blogerje itak ne upoštevam!) navajajo še kopico drugih netočnosti. Janko Premrl, doma iz nekdanjega Šembida, sedaj Podnanosa, kjer se je po domače reklo »pri Johanovih«, je odšel v partizane 2. februarja 1942 kot Giovanni Premolio, dezerter iz italijanske vojske, zato ga je italijansko vojaško sodišče v Rimu v odsotnosti obsodilo na smrt, goriški prefekt pa je nato razpisal tudi visoko nagrado v znesku 50.000 lir kdor privede partizana Janka Premrl živega ali mrtvega! Zaradi drznih in uspešnih akcij (enajst), ki so jih partizani izvedli pod njegovim poveljstvom, je užival med Primorci velik ugled že med NOB, zato je bil tudi predlagan za narodnega heroja! Številne ustanova nosijo njegovo ime, tudi SV ga ni pozabila!

Na portalu **Primorci.si** je napisano tudi sledeče: »*Okoliščine boja, v katerem je bil ranjen, in njegove smrti so še danes nepojasnjene, saj je Janko Premrl - Vojko bil v svoji gorečnosti za pravičnost in enakost, pa tudi kot veren fant, marsikomu trn v peti*«. Navedba je zelo dvoumno in zdi se mi, da ne sodi v javni biografski portal, posebno še, ker ni dokumentirana z nobenim zgodovinskim virom, saj »Goriški panterji« vendarle niso nikakršen zgodovinski vir (njihove spletne strani so nedavno tudi izbrisane). To, da je bil Janko Premrl »veren fant« bo držalo, saj je izviral katoliške družine, moramo pa verjeti tudi njegovi sestri Radi, ko navaja, da je brat Janko že v partizanih razmišljal, kako bo po vojni postal »popoln komunist«. Ker so v njegovi četi bili pretežno kmečki fantje, je zelo verjetno, da jim ni branil kakšne večerne molitve ali podobno, tudi obiska pri maši, ker partizanske enote (na Primorskem) niso imele duhovnikov! Njegov glavni ideal je bil, tako sestra Rada: »Živi in trpi z ljudstvom in za njega«!

Jankov grob izven Brinovega griča

(Vir. C. Pelicon, knjižica, slika, 2007)

Tudi rangiranje njegovih partizanskih dolžnostih ni pravilno (namestnik komandanta bataljona in komandir čete ne gre skupaj); najprej je bil borec Primorske čete, vodja desetine, poveljnik voda («Vojkov vod»), poveljnik čete (Zgornjevipavske in Trnovske) in šele nato namestnik poveljnika Gregorčičevega bataljona. No, formalno je padel kot poveljnik 1. primorske brigade!

Napačen je tudi objekt napada (postojanka, dejansko pa premična oz. oskrbovalna kolona italijanskih gozdnih miličnikov) in tudi mesto pokopa (Brinov grič namesto Lapejže proti Godoviču), kar vse priča o površnosti avtorja prispevka. Kraja ali zaselka Lapejže tudi jaz nisem mogel najti, vsekakor pa je to mesto kjer se je nahajal njegov prvi grob izven Brinovega griča (glej sliko).

Sporne so tudi navedbe, kdaj je postal poveljnik brigade. Harvardi navajajo, da je to postal pred samo smrtjo (ustrelitvijo), dejansko pa ga je Štab primorske operativne cone že 13. 2. 1943 postavil za poveljnika 1. primorske partizanske brigade »Andreja Laharnarja«, ki pa pozneje prav zaradi smrti Janka Premrla ni bila formirana. Novico sta mu menda sporočila Franc Leskošek - Luka, član IOOF (prej poveljnik GŠ NOV Slovenije) in Albert Jakopič - Kajtimir, poveljnik Južnoprimorskega partizanskega odreda, ki sta se tistega dne ustavila na Brinovem griču in takoj zvečer nadaljevala pot proti Dolomitom.

Najbolj smešna pa je naslednja navedba iz slovenske Wikipedije: *»Ko se je 16. februarja 1943 od Brusa v Idrijski Beli fašistična postojanka selila v Idrijo, sta jo napadli dve desetini partizanov pod Vojkovim vodstvom. Obstreljevanje je potekalo iz hriba na hrib čez dolino Idrijce. Vojko se je dvignil, da bi se premaknil na drug položaj, takrat pa ga je, po pričevanju soborca, v trebuh zadela zablodela krogla manjšega kalibra, verjetno iz oficirske pištole. Ker je bil hudo ranjen, se je četa takoj umaknila v taborišče na Brinovem griču«.*

Samo kratek komentar: vsi viri navajajo, da je bil napad 15. februarja 1943; ni šlo za nobeno »fašistično« postojanko, temveč za premično kolono italijanske gozdne milice; ni šlo za napad 20 partizanov na postojanko (100 Italijanov), temveč za dejstvo iz zasede; iz zasede so partizani sigurno streljali na kolono, ki se je gibala po cesti, ne pa proti hribu; in glavno: kako je soborec mogel vedeti, da ga je zadela »krogla manjšega kalibra« celo iz oficirske pištole, saj Janko Premrl po ranjevanju sploh ni bil operiran, ve se pa tudi, da so

rane na trebuhu skoraj vedno prestrelne in prav nihče ne more trditi za kakšno kroglo je sploh šlo, ker je nihče ni iskal niti našel! Prav ta podrobnost priča o tem, kako je pisec prispevka (v slovenski Wikipediji so v glavnem anonimni) hotel dejansko povedati, da je Janka Premrla »verjetno« ustretil nek partizanski oficir, saj drugi niso nosili pištol!

In za konec, tudi domobranska Zaveza je v svoji št. 29 zapisala: »Še vedno ostaja v skrivnost zavita smrt Janka Premrla, slovitega borca za podjarmljeno primorsko ljudstvo!«

Zato velja prisluhniti javnemu (ne pa anonimnemu ali prikritemu) pričevanju Jankovih soborcev, pa navajam dva primera, ki sta najbolj prepričljiva.

Prvi primer (Vir: Članek v Primorskem dnevniku, Slovanska knjižnica v Ljubljani – www.rutars.net): V *Primorskem dnevniku*, ki je izšel v Trstu dne 29. februarja 1980 je objavljen članek ob 60-letnici rojstva Janka Premrla - Vojka, narodnega heroja, pod naslovom *Bil je lep primorski fant, dobrega in junaškega srca*, v katerem je novinar Tomaž Pavšič opravil razgovor z dvema Jankovima soborcema: Francem Rupnikom – Kašandrovim in Francem Benčinom - Lado, oba iz Koševnika.

Navajam zanimive podrobnosti:

- Franc Benčina je po izvidovanju poročal poveljniku Janku, da se Italijani iz Brusa pripravljajo za premik po dolini Idrijske Bele proti Idriji.
- Ker je zapadel visok sneg, je poveljnik Janko v soteski Idrijske Bele z 20 borci postavil zasedo koloni italijanskih gozdnih miličnikov in vojakov, ki je štela okrog 100 pripadnikov. Napad je popolnoma uspel: kolona je bila razbita in Italijani so pretrpeli velike izgube.
- Ko so Italijani iz zadnjega dela kolone napadli levo krilo zasede, jim je Janko hotel pomagati. Dvignil se je ob bukvi in takrat ga je zadelo v trebuh. Borci so napad prekinili in ranjenega poveljnika naložili na zasilna nosila in odnesli do bližnje Leskovčeve domačije, kjer je popil mleko.
- Od domačih so dobili žimnico in so zatem poveljnika odnesli v svoj tabor (barako) na Brinovem griču (747 m).
- Medtem sta v tabor prišla tudi Franc Leskošek - Luka, in Albert Jakopič – Kajtimir, ki sta tudi naročila, da se ranjenemu Vojku preskrbi takojšnja zdravniško pomoč. Rupnik je takrat zadnjič videl Janka, ker je bil dodeljen kot spremljevalec Leskovšku.
- Ivanko Mikuš iz gostilne v Koševniku so še tisti dan napotili v Idrijo, da pripelje zdravnika dr. Ivana Hribernika (1897–1975), priznanega idrijskega zdravnika (1927–1965), sicer tudi strokovnjak za zastrupitve (z živim srebrom).
- Ker je bila zaradi omenjenega napada na Italijane blokirana tudi Idrija, zdravnik dr. Hribernik ni mogel iz mesta. Vendar je Ivanki dal natančna navodila, kako previjati ranjenca in tudi potrebne injekcije (morfija), ki jih je nato Franc Benčina dajal Janku, da mu olajša bolečine.
- Zdravstveno stanje Janka se ni izboljšalo, pa je 22. februarja 1943 okrog 02.00 umrl. Najbližji partizanski zdravnik dr. Peter je prispel v tabor po Jankovi smrti ...
- Pokojnega poveljnika Vojka so pokopali na skritem kraju v Lapejžu nedaleč od Brinovega griča proti Godoviču, ki ga je izbral Anton Žgavec (dovolj zemlje za globlji grob), pokop pa so opravili še Franc Benčina - Lado, Martin Lampe in Anton Rupnik, oba iz Zadloga.

- Italijani so po izdaji dveh domačinov (nagrada je bila 50.000 lir) 7. marca 1943 napadli »prazen« Brinov grič, ker so iskali Jankov grob, našli pa so samo odvržen in prazen nahrbtnik!
- Italijani groba Janka Premrla seveda niso odkrili, pa je tako 24. 2. 1946 prekopan v Podnanos, 24. 4. 1949 pa v alejo narodnih herojev v Ljubljani.
Drugi primer (Vir: Ciril Pelicon - Rado »*Nanos, gora odpora – svoje spomine hrani kraljeva gora*«, Koper, 2006). Ciril Pelicon (1925–2007), Vojkov soborec in kurir »Rado«, tudi tigrovec, je nazadnje v omenjeni knjižici v poglavju *Kako je bil Vojko ranjen*, še dodal nekaj avtentičnih podatkov, ki docela osvetljujejo Vojkovo ranjevanje in tudi smrt. Navajam njegovo pričevanje:
 - Vojko je bil ranjen po končanem spopadu, ko so njegovi borci že docela razbili italijansko kolono. Le še peščica iz zadnjega dela se je še upirala. Zato se je Vojko namenil k svojim borcem, da jih spodbudi. Tedaj ga je zadela krogla v trebuh. Krogla je šla tudi skozi nabojnico in zato izstopna rana ni bila velika.
 - Očitno je šlo za notranjo zastrupitev, zato je tudi dr. Ivan Hribernik iz Idrije poslal injekcije morfija za blažitev bolečin, saj v tedanjem položaju, brez takojšnje operacije v bolnici, ni obstajalo nobeno upanje na ozdravitev. Dr. Janez Milčinski je pozneje menil, da je šlo za sepso.
 - Podobnih zastrupitev po strelnih ranah je bilo v bataljonu Simona Gregorčiča kar veliko. Vojkovi partizani so kasneje tudi zvedeli, da naj bi bile italijanske krogle zastrupljene ali polnjene s fosforjem, zato je bilo tudi tolikšno število žrtev v njihovi enoti.
 - Verjetno je tudi sam Vojko vedel, da je njegova rana usodna, zato si je takoj v začetku skušal tudi sam vzeti življenje. Njegovi soborci so mu to seveda preprečili in ga skrbno negovali po navodilih dr. Hribernika. Vsi so bili presenečeni, da Vojko ni čutil nobenih bolečin in da se je obnašal povsem normalno. Tudi šalil se je, ker mu je trebuh nekoliko narastel.
 - Podnevi je poslušal radio in ko so se borci vrnili iz akcije, jim je prenašal poročila iz bojišč. Najbolj je bil vesel zmage rdečearmejcev izpred Stalingrada.
 - Umril je skoraj pri polni zavesti, saj je nazadnje sporočil pozdrave svojim domačim. Nobene bolečine ni kazal, nobenega krika ali vzdihla ni bilo slišati iz njegovih ust. Tisti, ki so ga dobro poznali so vedeli, da si Vojko tega ne bi niti dovolil ...

Vsa natolcevanja o njegovi »skrivnostni smrti« so zato nesramna in nepoštena!

Umril je tako kot umirajo samo junaki!

S tem je vse povedano o smrti Janko Premrla - Vojka, narodnega heroja, primorskega ljudskega junaka! Slava mu!

Leopoldina Mekina – vosovka, prva povojna žrtev slovenske Ozne

(Varnostna analiza primera)

Leopoldina Mekina
(Vir: Borec, 1993 Ljubljana)

**Zakaj je bila Leopoldina Mekina, sekretarka KPS v Ljubljani,
proglášena za izdajalko in gestapovko?**

Slovenski Ozni (Udbi) so v zadnjem obdobju pripisani mnogi zločini, predvsem množični (poboj domobrancev), pa čeprav nimamo objektivne in strokovne analize zgodovinarjev o dejanskih vzrokih za takšno ravnanje (tajni protokoli zaveznikov leta 1945 na Jalti in v Potsdamu o postopkih proti nacistom, fašistom in njihovim sodelavcem – kolaborantom).

Manj znano je, da je v nasprotju z znano parolo (Moše Pijade - Čiče) »Naša revolucija je poštena – naša revolucija ne žre svojih otrok!« slovenska Ozna zagrešila nekaj posamičnih likvidacij.

Verjetno je najbolj znan primer Leopoldine Mekina¹⁷⁰, partijske sekretarke v Ljubljani, ki je bila aretirana januarja 1945 – maja istega leta pa umorjena s strani Ozne, z obtožbo, da je bila izdajalka in gestapovka.

K temu je največ pripomoglo pričevanje znank (Mare Kraljeve, Fanči Bernikove, Lojzke Kerševanove) in matere Rike Geržinič v članku *Iz življenja Nede Geržiničeve*¹⁷¹, v katerem je zapisana izjava je Nede Geržinič: »Vse je bilo izdano. **Izdajalka pa je bila Mimi, ki je bila že dalj časa v službi gestapa** in je vse vedela. Zato je tudi mene zadrževala v bunkerju in me ni pustila v hribe. Posledica njene izdaje je bila aretacija sto in sto naših ljudi, naših najbolj predanih delavcev.«

V raznih člankih in spominskih pričevanjih je Mekinovi celo pripisano, da je izdala skoraj 800 aktivistov OF v Ljubljani!

Kljub kasnejšim analizam in ugotovljenim dejstvom, da je šlo za zavajanje in neresnice, pogumna Leopoldina Mekina ni bila uradno rehabilitirana niti razglašena za narodno herojinjo!

Po letu 1991 so slovenska sodišča rehabilitirala mnoge posameznike, le na Leopoldino Mekina so pozabili, pa četudi so imeli dovolj pričevanj in strokovnih analiz, da bi nalogo uspešno opravili.

Leopoldina Mekina – izdana, likvidirana in zamolčana!

Brez dlake na jeziku je dr. Vida Deželak Barič¹⁷² pred leti očitala Silvu Grgiču, da je »... med žrtve domobrancev oziroma politične policije brez zadržkov prištel znano ljubljansko aktivistko **Leopoldino Mekina**, ki je bila kot sekretarka KPS in OF ljubljanskega okrožja aretirana v množičnih aretacijah pozimi 1944–1945, nato pa je bila ob koncu vojne

¹⁷⁰ Leopoldina (Poldka) Mekina, rojena 17. 10. 1908 v Trstu, znana aktivistka OF in nazadnje sekretarka OK KPS v Ljubljani, psevdonimi: »Bogo«, »Mimi«, »Polonca«, »Nežka«, »Trdina«, »Mlakar«, »Naglič II«, »Roman« in »Marija«, aretirana v ilegalnem bunkerju na Gerbičevi 22 v Ljubljani skupaj z Nedo Geržinič po izdaji Nade Dolenc, umorjena po osvoboditvi s strani Ozne kot »izdajalka in gestapovka« in 15. 5. 1945 podtaknjena med turjaške žrtve.

¹⁷¹ *Naše borke - Ob 5-letnici ustanovitve OF*, Ljubljana, 1945, str. 82.

¹⁷² Ivo Žajdela, intervju z dr. Vido Deželak Barič o številu vojnih in poveljnih žrtev v Sloveniji, *Družina*, 5. 6. 2011.

neznano kje in kako umorjena. Uradno naj bi jo umorila politična policija takoj po vojni, 4. maja 1945, v bližini Turjaka, toda dolgo je že od tega, odkar je bil podan utemeljen dvom v takšno uradno razlago. Vprašanje usode Leopoldine Mekina je bilo v Ljubljani prisotno leta in leta, o tem se je precej razpravljalo in pisalo (!) in vse analize kažejo, da je bila Mekinova skoraj gotovo ena prvih povojnih žrtev Ozne. Resnično nas čudi, da avtor ob tako znanem primeru teh ugotovitev ni niti omenil.»

Znani raziskovalec Milan Brezovar¹⁷³ je naravnost šokiral strokovno in predvsem partizansko javnost, ko je leta 1988 nedvomno dokazal, da domobranska policija 4. maja 1945 na Turjaku ni umorila zaprte Leopoldine Mekina, temveč da je Ozna 19. maja 1945 na dokaj primitiven način skušala med turjaške žrtve podtakniti tudi truplo Mekinove! Vsekakor pa prej umorjene!

Deset let kasneje je Vera Hutar¹⁷⁴ na osnovi osebnega sodelovanja z Mekinovo in dostopne arhivske dokumentacije dokazala, da Leopoldina Mekina ni bila izdajalka niti gestapovka, temveč požrtvovalna in pogumna okrožna sekretarka KPS in OF v Ljubljani, ki bi si upravičeno zaslužila naslov narodne herojinje!

Ker pa so gestapovci in domobranski policisti spretno razširili govorice, da je Mekinova v zaporu izdajala, so temu nasedle ne samo njene sotrpinke, temveč tudi odgovorni v slovenski Ozni.

Seveda, pisnega dokaza o tem zločinu ni, ker se dobro ve, da so se v Ozni ukazi za množične in posamične likvidacije izdajali vedno samo ustno. Posredni dokaz je seveda navedel Milan Brezovar, ko je razkril tudi dokumentacijo o tem, kako so Leopoldino Mekina »proglasili« za 30. turjaško žrtev!

Seveda pa Brezovar ni do razkril, kdo vse je sodeloval pri tem nečednem dejanju, čeprav je očitno, da bi o tem lahko pričali člani »komisije za ugotavljanje zločinov okupatorja in njihovih pomagačev«, ki so bili 15. maja 1945 prisotni pri izkopu 29 žrtev na Turjaku, in to:

- dr. Janko Lavrič, v. d. tajnik izredne komisije,
- dr. Franc Hribar, univ. profesor in predstojnik patološko-anatomskega inštituta v Ljubljani, član izredne komisije,
- Čoro Škodlar¹⁷⁵, predstavnik Ministrstva za prosveto, član izredne komisije, in
- Iva Nosan, zapisničarica izredne komisije.

Uradno je znano, da je **Silvo Šivic**¹⁷⁶, član mestne komisije za ugotavljanje zločinov okupatorja pri Okrožnem odboru OF za Ljubljano, dne 9. 5. 1945 prijavil Ferdu Koširju,

¹⁷³ Milan Brezovar, *Žale v Ljubljani – priča dogajanj med vojno, II. Turjaške žrtve*, Borec, 1988, Ljubljana.

¹⁷⁴ Vera Hutar, *Žrtvovana – Zamolčana resnica o Leopoldini Mekini*, Novo mesto, 1998, Dolenjska založba.

¹⁷⁵ Čoro (Franc) Škodlar, 1902–1996, slikar, novinar, član OF, član komisije za ugotavljanje kulturne škode po okupatorju, uslužbenec Ministrstva za prosveto RS.

predsedniku omenjene komisije, tri grobišča pri Turjaku, ki so jih odkrili vračajoči se zaporniki iz Ribnice (29 žrtev je bilo zakopanih v treh jamah, in sicer: 14, 12 in 3 = 29 trupel – svojci so Leopoldino Mekina mrtvo videli v krsti na Žalah, 19. 5. 1945, v zimskem oblačilu in gojzarjih, po prekopu pa samo v spodnjem perilu).

Kdo je bil Silvo (Silvester) Šivic?

Seveda moram takoj povedati, da sem ta članek začel pisati prav zaradi navedbe, da je prav Silvo Šivic »odkril« grobišča na Turjaku!

Bralce moram spomniti na svoj članek o dr. Vladimirju Kantetu¹⁷⁷, v katerem sem tudi navedel podatek, da je Kanteta izdal S. Š. oziroma Silvo Šivic, ki je bil tudi Kantetov namestnik na ljubljanski politični policiji, pa tudi sodelavec Vos-a od 1942 in šef ljubljanske komisije za ugotavljanje okupatorjevih zločinov, aretiran januarja 1945, dr. Hacin ga je kaznoval z dvomesečnim prisilnim delom v Ribnici, po osvoboditvi je menda »odgovarjal«!

Zanimivo, kajne?

Ko je Ivo Svetina decembra 1944 odhajal iz Ljubljane v partizane, je partijske zadeve predal Leopoldini Mekina, ki pa ni hotela sprejeti na zvezo dr. Kanteta, ker se ni čutila sposobne, da bi z njim sodelovala. Zato je Svetina Kanteta predal na zvezo Silvu Šivicu, ki je bil tudi Kantetov namestnik na policiji, sodelavec Vosa od 1942, zelo verjetno pa tudi stari agent Gestapa!

V omenjenem članku sem zapisal tudi naslednje: *»Javno so zapisane oz. znane štiri inačice, in sicer: - zaprta Leopoldina Mekina - Mimi (Bogo itd.), vodilna funkcionarka OF in Vos v Ljubljani, je menda izdala mnogo aktivistov OF, tudi dr. Kanteta, ustreljena 4. maja 1945 na Turjaku (izjava Paula Duscha, šefa Gestapa v Ljubljani); - Silvester (Silvo) Šivic, namestnik dr. Kanteta, vosovec od 1942, zaprt 1945, na zaslišanju izdal agentu dr. Joži Miheliču, da je dr. Vladimir Kante komunist in tajni sodelavec Vos-a s psevdonimom »Lija«, takoj obvestil šefa Gestapa Paula Duscha, ta pa ukazal dr. Lovru Hacinu, da se dr. Vladimir Kante aretira (izjava dr. Lovra Hacin na sojenju 1946); - pri Mariji Kraljevi, Gerbičeva 22, so gestapovci našli v bunkerju arhiv Vos-a in obenem aretirali Nedo Geržinič, vodjo arhiva, in Leopoldino Mekina - Mimi, vodilno ljubljansko funkcionarko OF. Prav arhivski dokumenti s psevdonimom »Lija« so najbolj obremenjevali dr. Kanteta (izjava Danice Lovrenčič in dr. Lovra Hacin); - partizanski radio je po osvoboditvi Beograda oktobra 1944 poročal tudi o vojnih zločincih v Sloveniji, tudi o dr. Lovru*

¹⁷⁶ Šivic Silvester (tudi Silvo) - Dolfe, rojen 25. 10. 1909 v Ljubljani, podjetnik, Glinškova ulica 4 – referent komisije za ugotavljanje zločinov okupatorja pri OO OF Ljubljana (Viri, INZ, Ljubljana, 1996). Umril 1982.

¹⁷⁷ Marijan F. Kranjc, generalmajor v pokoju, *Dr. Vladimir Kante, namestnik upravnika politične policije v Ljubljani – Kdo ga je izdal nemškemu Gestapu?*, www.vojastvo-military.si (vstavljeno 18. 8. 2014).

Hacinu, ni pa bil omenjen dr. Vladimir Kante, njegov namestnik, kar je bilo menda gestapovcem zelo sumljivo (izjava Ivanke Gruntar, sorodnice).

Verjetno bi bilo zanimivo »odkriti« kdo je predlagal okolico Turjaka za likvidacijo turjaških žrtev? Silvo Šivic sicer navaja, da so »neki ljudje na prisilnem delu v Ribnici«, med njimi tudi Mara Kralj, soproga akad. slikarja iz Ljubljane, slišali za strele na Turjaku, ko so DM ubili nekega civilista blizu pošte in ga potem odvlekli v »Smrečji gozd« pod Turjakom ...

Leopoldina Mekina je vzdrževala zvezo tudi z omenjenim Šivic Silvestrom - Dolfetom, ko ji je poročal o stikih z »Lijo« – dr. Kantetom. To pomeni, da je Mekinova poznala položaj dr. Kanteta, kar obenem tudi pomeni, da izjava Lidije Šentjunc in Iva Svetine o tem, da Mekinova ni vedela za dr. Kanteta, ni točna!

In kdo je bil Silvo Šivic? Na spletu sem našel še dva podatka. V leksikonu *Jugoslovenski savremenici*¹⁷⁸ je avtor članka (šs) napisal naslednje: »ŠIVIC Silvo (25. 10 1909, Radovljica), profesor Više upravne šole u Ljubljani za Javnu upravu i direktor VUŠ. Diplomirao na pravnom fakultetu. Za vreme rata član Komisije OF za utrđivanje zločina okupatora. Posle oslobođenja bio na raznim dužnostima u državnoj upravi. Napisao više stručnih članaka i rasprava. Adresa: Ljubljana, Glinškova 4«.

Iz slovenskega Cobissa je vidno, da je Silvo Šivic avtor dveh učbenikov: *Organizacija in delo državne uprave* (1966) in *Organizacija in delo javne uprave* (1968).

Mojo pozornost je vzbudilo predvsem obnašanje Franca in Ivanke (Nine) Škodlar¹⁷⁹, ki sta bila obsojena na 8 oz. 5 let zapora, ker naj bi širila lažne vesti, da je bilo vodstvo OF v Ljubljani, tudi Ivo Svetina, povezano z Gestapom, pa tudi, ker naj bi si protipravno prisvojila okrog 400 vrednih (zaplenjenih) predmetov.

Zanimive so bile naslednje navedbe javnega tožilca:

- V bivši Jugoslaviji sta oba imela čudne zveze z različnimi tujimi obveščevalci.
- Ivanka Škodlar je kot agentka jugoslovanske obveščevalne (vojaške?) službe večkrat potovala v (rodni) Kobarid in druge primorske kraje ter imela tesne stike z italijanskim obveščevalnim oficirjem Bicchijem.
- Franc Škodlar - Čoro je bil v Ljubljani sodelavec dr. Milka Brezigarja, tajnega sodelavca ObC VKJ v Ljubljani in UJKE v Beogradu ter glavnega agenta britanske Soe v Sloveniji¹⁸⁰, sicer starega znanca in rojaka (v ateljeju fotoreporterja Franca Škodlarja na Miklošičevi 15 je Brezigar leta 1938 postavil radijsko postajo zaradi predvolilnega boja za poslanski položaj v Beogradu).

¹⁷⁸ *Jugoslovenski savremenici – Ko je ko u Jugoslaviji*, Hronometar, 1970, Beograd.

¹⁷⁹ *Sodna obravnava proti Škodlarjevima je razkrila vzroke množičnih aretacij ljubljanskih aktivistov OF v letu 1945*, Ljubljanski dnevnik, št. 58, 6. 9. 1951. Oba sta bila aktivista OF, po osvoboditvi pa uslužbenca Federalnega zbirnega centra pri ministrstvu za prosveto LRS, iz Kobarida, stanujoča v Ljubljani, Igriška ulica 2.

¹⁸⁰ Dr. Mirko Brezigar - Branko (»Brankova organizacija), Jerca Vodušek - Starič, *Slovenski špijoni in Soe 1938–1942*, Ljubljana, 2002, str. 13 –139.

- Po letu 1941 se je Ivanka Škodlar povezala z nemškim orožnikom Čebušnikom v Kranju in se z njim vozila na motorju po Smledniku, zatem pa so 1942 sledile številne aretacije članov OF v Smledniku. Ko se je vrnila k možu v Ljubljano je delala v OF in AFŽ. Hotela se je vriniti tudi v Vos, pa ji ni uspelo.
- Po kapitulaciji Italije je Franc Škodlar odšel v partizane, vendar je zaostal za svojo enoto. Prišel je v Kobarid k svoji tašči, kjer pa je bil aretiran in odpeljan v Tolmin. Tu je dobil stik z znanim agentom Abwehra dr. Ilijo Petričem, ki mu je »preskrbel« mesto tolmača v štabu neke SS enote v Gorici, od koder je ponovno »odšel« v partizane!

No, leta 1987 je Nina (Ivanka) Škodlar v članku *Ob pogrebu turjaških žrtev*¹⁸¹ izjavila naslednje: 1. 2. 1945 je bila aretirana in mučena na policiji v Ljubljani, 4. 5. 1945 pa so jo poslali v delovno taborišče v Ribnico. V Ljubljano se je vrnila 6. maja 1945 in bila članica odbora OF v Ljubljani. Kmalu po osvoboditvi je neki policist pripeljal na vozičku policijske zapisnike, rekoč, da mu je bilo naročeno, da jih zažge, pa tega ni storil. Po nasvetu Mire Tomšič je Nina zapisnike shranila v bivšo Rupnikovo pisarno na magistratu. Zapisnike je potem izročila Vladimirju Kaduncu na Ozni v Zupančičevi 9. Zapisnik Mekinove je bil najboljšežnejši, saj je imel okrog 90 strani v trojniku. Ko je izvedela, da bo Mekinova predlagana za narodno herojinjo, je zapisnik pokazala Edu Turnherju, članu kontrolne komisije. Naslednji dan ji je zapisnik vrnil in tudi povedal, da »... ta ženska ne bo nikoli narodna herojinja«!

Leopoldina Mekina ni bila izdajalka niti gestapovka!

Vendar pa so organi Udbe že do leta 1951 nedvomno ugotovili, da Leopoldina Mekina ni bila izdajalka niti agentka Gestapa!

Na podlagi dokumentov domobranske policije in Gestapa so ugotovili tudi naslednja dejstva:

- Bunker na Gerbičevi 22 je izdala Nada Dolenc.
- Zapisnik o zaslišanju Leopoldine Mekina, ki je obsegal več kot 100 strani, je bil zbirni zapisnik domobranske policije o vseh aktivnostih OF in KPS v Ljubljani (izjava Naceta Čretnika, zasliševalca).
- Paul Duscha, šef Gestapa v Ljubljani, je izjavil, da je Leopoldino Mekina izdala Nada Dolenc, pa tudi, da Mekinova ni bila agentka Gestapa!

Pa vendar so se klevete proti Leopoldini Mekina nadaljevale.

Le zakaj?

¹⁸¹ 567 – *Revija za zgodovino NOB in ohranjanje revolucionarnih tradicij*, 1987, Ljubljana.

Kdo in zakaj je likvidiral Leopoldino Mekina?

Odgovor sem verjetno našel v knjigi *Zamolčana* avtorice Vere Hutarjeve, na str. 23, ko je zapisala, da je bil **Ivo Svetina Poldkin intimni prijatelj**¹⁸², na katerega se je mati Marija nenehno obračala vse do leta 1969, ko ji je obljubil, da je bo končno obiskal, pa vendar ni držal besede! Bil je dejansko edini, ki bi lahko razvozlal smrt Leopoldine Mekina in predlagal njeno rehabilitacijo, pa tega ni storil! Tako mati Marija Mekina.

Nasprotno, kljub ugotovitvam Udbe julija 1951 (operativca: Zvone Gabrič in Dušan Čavlovič) ter sodbe Okrožnega sodišča v Ljubljani z dne 6. 9. 1951, da je bila Leopoldina Mekina po krivem obrekovana kot izdajalka in gestapovka, saj je bunker na Gerbičevi 22 izdala Nada Dolenc (njo in še 160 aktivistov pa je predtem izdal Ivan Erceg), se je gonja proti Mekinovi nadaljevala. Naj samo naštejemo pisce člankov:

- Jože Vidic, v knjigi *Po sledovih črne roke*, 1982 (izognil se je ugotovitvam Udbe in okrožnega sodišča iz leta 1951, da Leopoldina Mekina ni bila izdajalka in gestapovka).
- Hela Škulj in Ada Krivic-Dequal, *Prispevek k življenjepisu Nede Geržinič*, **Borec**, št. 12, 1985 (tudi opis izdajstva Leopoldine Mekina, 86 strani, pričevanje bivših aktivistk OF).
- Mira Svetina, Lidija Šentjunc in Vladimir Svetina, *Prispevki k raziskavi narodnoosvobodilnega gibanja v Ljubljani v zadnjem letu okupacije*, **Borec** št. 2, 1986 (Leopoldina Mekina ni mogla izdati Vladimirja Kanteta, ker ga ni poznala, kar pa seveda ni točno!).
- Mojca Drčar - Murko in Srečo Zajc, članek *Zgodba, dolga celo življenje*, *Teleks* št. 50, 1987 (zamolčala ugotovitve Okrožnega sodišča v Ljubljani leta 1951 in Leopoldino Mekina opisala kot izdajalko, gestapovko in neuravnovešeno osebo!).
- Nina Škodlar, članek *Po pogrebu turjaških žrtev, 567*, *Revija za zgodovino NOB in ohranjanje revolucionarnih tradicij*, 1987 (navaja, kako je dobila zapisnike Leopoldine Mekina in jih odnesla na Ozno v Ljubljani).
- Milan Brezovar, članek *Žale v Ljubljani – priča dogajanj med vojno*, Ljubljana, **Borec** št. 2, 1988 (dokazal, da je truplo Leopoldine Mekina 19. 5. 1945 podtaknjeno k pobitim turjaškim žrtvam!).
- Mira Svetina, *Partija in OF v letih 1943 do 1945* v knjigi *Ljubljana v ilegali*, 1970 (nobene besede o Leopoldini Mekina).
- Članek Olge Lilik, *Moja sestra Leopoldina Mekina*, **Borec** št. 3-4/1993 (objavljen po pritisku GO ZBNOV).
- Lojz Tršan, *OF v Ljubljani – Organiziranost v času italijanske okupacije 1941–1943*, Ljubljana, 1995 (na koncu knjige je kot »dodatek« naveden *Zapisnik o zaslišanju Mekine Leopoldine, sestavljen na Upravi policije v Ljubljani*, ki obsega 96 strani, avtor pa ga je menda dodal, da prikaže »organizacijsko strukturo OF do osvoboditve mesta«!).

¹⁸² Vladimir Svetina - Ivo, 1908–1988, sekretar OF in KPS v Ljubljani (decembra 1944 predal obe dolžnosti Leopoldini Mekina), vodja Vos-a v Ljubljani, od januarja 1945 pomočnik načelnika Ozne za Slovenijo, pozneje tudi notranji minister in poslanec.

Še vedno pa ni odgovora na glavno vprašanje: Zakaj je Ozna takoj po osvoboditvi likvidirala Leopoldino Mekina?

Zanimivo: na to vprašanje je skušal javno odgovoriti Vlasto Kopač, eden od obsojencev na dachauskem procesu¹⁸³, ko so ga leta 1947 v zaporih »mlatili« do nezavesti ljubljanski in beograjski udbovci, ker so hoteli izvedeti, kje je bil bunker Leopoldine Mekina in kdo jo je izdal. Kopač je odgovoril takole:

»Beograjska Rankovičeva pomočnika in kar je bilo ostalih zasliševalcev iz Beograda o Nežinem bivanju v bunkerju gotovo niso ničesar vedeli. Zadevo je torej pripravil nekdo od tukaj, naš človek, ki je imel interes, da pokaže na Nežinega izdajalca. To je bil človek, ki je bil najbolj kritiziran, ker je Nežo postavil, čeprav ni bila sposobna za vodenje tehnike in o tehniki tudi ni imela dosti pojma. Kdo je bil to, lahko domnevam. Ta človek je očitno hotel dobiti grešnega kozla ... Ne bom ga imenoval, se pa lahko domneva, kdo je bil, kdo sta bila ali kdo so bili«.

Meni je odgovor povsem znan.

Kakor koli obrnemo: gestapovski peklenški načrt je uspel!

Oznovci so seveda hitro zvedeli za izjavo Nede Geržiničeve, da je bila glavna izdajalka Leopoldina Mekina, ki so jo gestapovci tudi sami namerno širili med zapornicami. In ko so oznovci po 4. maju 1945 tudi izvedeli, da med turjaškimi žrtvami ni bilo Leopoldine Mekina, »glavne izdajalke in gestapovke«, so šefi Ozne (pre)hitro sprejeli svojo odločitev – likvidirati Leopoldino Mekina! Seveda pa so določili tudi likvidatorja, vendar ni znano kdo je bil to niti kdaj je bila umorjena.

Devetindvajset turjaških žrtev na čelu z Nedo Geržinič je 4. maja 1945 na Turjaku v treh na hitro skopanih jamah, brutalno likvidirala skupina (pijanih) domobranskih paznikov, ki jih je vodil upravnik zapora Jože Hlebec, bivši četniški podporočnik s psevdonimom »Krpan« (v zaporu Udbe naredil samomor)¹⁸⁴.

Za »zgodovino« tega primera pa bo zanimivo tudi dejstvo, da Leopoldina Mekina in Neda Geržinič sploh nista bili konec aprila 1945 (na seznamu) v policijskem zaporu v Ljubljani¹⁸⁵. Bila je le Ivanka Škodlar!

Le kdaj bo slovensko Vrhovno sodišče končno rehabilitiralo Leopoldino Mekina?

Iz intervjuja dr. Vide Barič dat Družini:

¹⁸³ *Prispevek za zgodovino represije na Slovenskem po 2. svetovni vojni, Neobjavljen intervju z Vlastom Kopačem iz leta 1986*, intervju vodil Peter Vodopivec, *Prispevki za novejšo zgodovino*, št. 2, 2012.

¹⁸⁴ Marijan F. Kranjc in Slobodan Kljakič, *Plava garda*, Pro-Andy, 2006 Maribor (Jože Hlebec - Krpan, podporočnik, je bil poveljnik Gorenjskega četniškega odreda.

¹⁸⁵ Vir: *Slovenke v narодноosvobodilnem boju II/2*, Ljubljana, 1970.

*Pri soočenju podatkov iz Grgičevih raziskav s podatki iz naše raziskave smo ugotovili kar nekaj t. i. dvojnikov zaradi dveh različnih zapisov priimkov pri eni in isti osebi ali pa zaradi tega, ker je za eno osebo navajal dve različni osebni imeni. Posledica takšnih napak je dvojno evidentiranje ene osebe, zaradi česar je število žrtev v resnici manjše, kakor ga navaja avtor. Dalje najdemo v njegovih seznamih tudi tuje državljane, kar zopet kaže na nedorečen koncept. Napake so tudi pri navajanju povzročiteljev smrti. Pomanjkljivostim in napakam se pri tovrstnem delu, žal, ni mogoče popolnoma izogniti, hudo pa je, če se spregleda ali ne upošteva širše znanih podatkov, zato se lahko pojavijo težke napake, ki potem upravičeno ali neupravičeno mečejo slabo luč na celotno delo. Tako je avtor med žrtve domobrancev oziroma politične policije brez zadržkov prištel znano ljubljansko aktivistko Leopoldino Mekino, ki je bila kot sekretarka KPS in OF ljubljanskega okrožja aretirana v množičnih aretacijah pozimi 1944–1945, nato pa je bila ob koncu vojne neznano kje in kako umorjena. Uradna naj bi umorila politična policija takoj po vojni, 4. maja 1945, v bližini Turjaka, **toda dolgo je že od tega, odkar je bil podan utemeljen dvom v takšno uradno razlago. Vprašanje usode Leopoldine Mekina je bilo v Ljubljani prisotno leta in leta, o tem se je precej razpravljalo in pisalo (!) in vse analize kažejo, da je bila Mekinova skoraj gotovo ena prvih povojnih žrtev Ozne.** Resnično nas čudi, da avtor ob tako znanem primeru teh ugotovitev ni niti omenil. Enako sprejema domnevo kot resnico v primeru znanega, a **nepojasnenega umora zakoncev Vuk v Trstu marca 1944**, ki ga pripiše četnikom. Številni so primeri zlasti iz obdobja nemške ofenzive jeseni 1943, ko krivdo za hude zločine nad civilnim prebivalstvom pripiše nemškim enotam v sodelovanju z domobranskimi, čeprav jih je dejansko povzročil le nemški okupator.*

Dr. Vladimir Kante,

namestnik upravnika politične policije v Ljubljani, vrhunski tajni sodelavec Vos in Ozne – kdo ga je izdal nemškemu Gestapu?

(Poizkus protiobveščevalne rekonstrukcije operativne obdelave dr. Vladimirja Kanteta¹⁸⁶ s strani nemškega Gestapa v obdobju 1941–1945).

¹⁸⁶ O njem sem pisal dvakrat: v *Balkanskem vojaškem poligonu*, Ljubljana 1998 in *Legendarni slovenski obveščevalci*, Maribor 2011.

Dr. Vlad. Kante, službena izkaznica
(Vir: Google, slike)

Bil sem zaprosen za pomoč pri rekonstrukciji zadnje poti dr. Vladimirja Kanteta, namestnika upravnika politične policije v Ljubljani, vrhunskega tajnega sodelavca Vos in Ozne Slovenije, ki so ga gestapovci 24. februarja 1945 (dvakrat) obesili na dvorišču zapora v Povšetovi ulici v Ljubljani.

Stražniki zapora, simpatizerji OF, da bi nekako rešili svojega predpostavljenešega šefa, so namreč »zarežali« vrv in ko so dr. Kanteta prvič obesili, se je vrv pretrgala. Po starem običaju so takšnemu obsojencu oblasti podarile življenje! Toda upanje je bilo zaman. Ko so gestapovci obvestili SS-generalu Erwina Rösenerja o dogodku, je le-ta ukazal: »Ponovno obesiti«!

Tako se je tragično končala življenjska pot enega od vrhunskih tajnih sodelavcev Vos in Ozne Slovenije, ki je štiri leta pod italijansko in nemško okupacijo neutrudno obveščal partizansko politično in vojaško vodstvo Slovenije z vrha kvislinške politične policije in tudi pokrajinske oblasti generala Leona Rupnika.

Poslani so mi bili dostopni arhivski in drugi podatki o delu in življenju dr. Vladimirja Kanteta, manjkali pa so seveda dokumenti nemškega Gestapa in italijanske Ovre.

V načrtovani rekonstrukciji je bilo potrebo odgovoriti na dvojje osnovnih vprašanj iz profesionalne protiobveščevalne prakse, in sicer:

- na kakšni osnovi in s kakšnimi motivi je dr. Vladimir Kante pristal na tajno sodelovanje 1941 z Vosom,
- kako in kdo ga je protiobveščevalno ščitil, predvsem pa kako in kdo ga je »odkril« oz. »izdal«?

Dejstvo je tudi, da doslej o dr. Vladimirju Kantetu ni bila podana zgodovinsko verificirana zgodba, saj se nekaj javnih podatkov (roman, radijska igra, film, vse 1985) ni skladalo s pričevanjem najbližjih prijateljev, posebno pa, zakaj je do 1982 veljala nekakšna prepoved raziskovanja in objavljanja zadnjega obdobja Kantetovega življenja – tajnega sodelovanja z Vos in Ozno Slovenije?

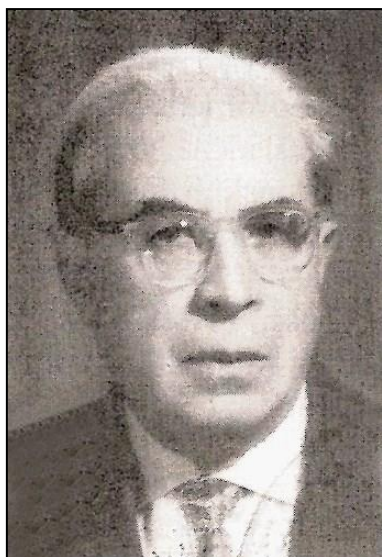
Predvsem je izzivalna izjava Danice Lovrečič v Borcu št. 11/1988, str. 416, ko v članku z naslovom *Iskanje resnice o doktorju Kantetu* navaja izjavo bivšega policijskega agenta Alojza Gvardijančiča, ki je delal pri pokojnem dr. Kantetu, naj ne piše o njem, ker o tem piše Vladimir Svetina - Ivo. Zato je zaključila: »Iz tega sklepam, da Ivo Svetina ni trpel pisanja Branka Lovrečiča¹⁸⁷ in mene, ker je hotel zgodovino prikazati po svoje«. (Oba sta bila pripadnika kriminalistične policije, Branko je bil celo šef, bila pa sta tudi aktivista OF).

To je tudi eden od glavnih razlogov, da sem lotil te rekonstrukcije in tako pomagati pri iskanju verjetnih in realnih odgovorov, posebno še ko gre za ponarejanje oz. prirejanje dokumentov, da ne rečem zgodovine. Mislim konkretno na arhivske dokumente Ozne oz. Udbe, saj menda vosovskih ni, pa četudi je šlo za vrhunskega tajnega sodelavca Vos-a!

Kaj je potrebno še raziskati in predstaviti?

Iz biografskih podatkov izdvajam štiri segmente, ki bi jih bilo potrebno še podrobneje raziskati in tudi predstaviti.

Prvič, dr. Dr. Vladimir Kante je rojen 1905 v Šmarjah pri Ajdovščini, od koder izhaja več znanih Primorcev. Mislim predvsem na Toneta Batagelja, policijskega inšpektorja na Jesenicah, nazadnje šefa Ujke – jugoslovanske protiobveščevalen službe v Beogradu in rez. majorja VKJ.

¹⁸⁷ V biografiji Branka Agneletta (1920–1992) je zapisano, da je bil član mladinskega narodnega gibanja v Trstu, ki ga je vodil Zorko Ščuka, pa je na njegovo pobudo ustanovil tajni komite v katerem so bili Viktor Sosič, **Branko Lovrečič** in Bernard Šemrl.

Tone Batagelj, šef Ujke

(Vir: Google, Slike)

Ker je tudi dr. Vladimir Kante služboval v Beogradu od 18. 7. 1930 do 21. 10. 1935, je prav gotovo imel stike z vsemi Slovenci – policisti v Beogradu, tudi z Batageljem in dr. Rudolfom Andrejkom, visokim uslužbencem policijskega ministrstva, bratom polkovnika Viktorja Andrejke, načelnika obveščevalnega centra VKJ v Ljubljani, ki je vsestransko sodeloval s policijo in bil eden od glavnih podpornikov TIGR-a na Primorskem.

Viktor Andrejka, polkovnik VKJ

(Vir: Google, Slike)

Drugič, Matko Kante, šolski nadzornik se je že leta 1918 s štiričlansko družino preselil v Ljubljano, vendar ni prekinil vezi s Primorsko in je aktivno sodeloval s primorskimi časopisi in revijami. Šlo je za zavedno primorsko družino, ki je gotovo podpirala protifašistični boj svojih rojakov, pa tudi simpatizirala s TIGR-om. Zelo je verjetno, da so bili v Ljubljani v stikih s Primorci, ki so aktivno delovali v raznih emigrantskih društvih. To velja predvsem za Vladimirja, ki je 1929 diplomiral na pravni fakulteti in 1941 postal tudi doktor pravnih znanosti. Vladimir je bil zelo navezan na mater Rozino roj. Gruntar, zavedno Primorko. Stanovali so na Bleiweisovi 17 (sedanji Prešernovi).

Matko Kante

(Vir:Google, Slike)

Tretjič, po službovanju v Beograd (1930–1935) je bil kot dober poznavalec italijanskega jezika poslan v Rim na policijsko specializacijo, kjer je gotovo vzpostavil številne prijateljske stike z bodočimi policijskim šefi v Italiji (v Ljubljanski pokrajini) in Evropi. Ker je zelo verjetno imel stike s člani TIGR-a in je tudi spremljal poskuse italijanske Ovre, da zatre protifašistično delovanje tigrovcev na Primorskem (tržaški in rimski procesi), je dr. Vladimir Kante sigurno simpatiziral in podpiral svoje primorske rojake. O tem sicer nimamo relevantnih podatkov, vendar bi iz rimskih arhivov Ovre verjetno zvedeli za kakšne podrobnosti, predvsem pa, ali je bil v Rimu pod kontrolo Ovre.

Četrtrič, kot izkušen policijski uradnik in šef, je dr. Vladimir Kante prav gotovo iz patriotskih razlogov pristal na tajno sodelovanje z Vos-om in obenem poskrbel za svojo zaščito v protiobveščevalnem smislu. Zato je nesmiselno trditi, da je bil odkrit na osnovi nekih lističev, psevdonima in izjav zapornikov. Policijski in šefi podobnih služb, ki pristanejo na tajno sodelovanje, kakor je to storil dr. Vladimir Kante, prav gotovo poskrbijo za popolno protiobveščevalno zaščito svojega delovanja. Zato je nesmisleno in nestrokovno trditi, da je dr. Vladimir Kante bil odkrit na podlagi lističev, psevdonima, izjav zapornikov in podobno. Iz zgodovine varnostno-obveščevalnih služb lahko z gotovostjo zatrdim, da je **bil dr. Vladimir Kante odkrit na podlagi temeljite in večletne operativne obdelave nemškega Gestapa, ko so mu uspeli podtakniti dva ali tri tajna sodelavca oz. agenta**. Seveda pa obstaja tudi možnost, da je bil odkrit zaradi kakšne napake s strani Vos-a ali Ozne, predvsem pa, ko je šlo za menjavo operativca, ki je neposredno ali posredno vzdrževal zveze z dr. Kantetom (Vladimir Svetina - Ivo je 29. 12. 1944 odšel v partizane). No, o tem pozneje, ko bom poskušal odgovoriti na vprašanje zakaj »prepoved Udbe« (Vladimirja Svetine) o raziskovanju prav tega občutljivega elementa pri tajnem sodelovanju.

Najvažnejši objavljeni podatki, osebni znanci in prijatelji

Po dostopnih virih so doslej o dr. Vladimirju Kantetu objavljeni naslednji podatki, in sicer: **Javni (osebni) viri** (po letu objave):

- **Pavel Golia**, Balada o nesrečnem doktorju Vladimirju Kantetu, Novi svet, 1946;
- **Zvezni odbor za proslavo 20-letnice službe za notranje zadeve**, »Pali nepobedjeni 1944-1964«, Beograd, 1965;
- **K. F./ Marko Selin**, Nič več strogo zaupno II, Ljubljana, 1978, str. 215, 552, 554–556;
- **Jakob Vidic**, Policijskega inšpektorja so dvakrat obesili: zgodilo se je pred 35 leti, 7 dni št. 15, 1980;
- **Branko Marušič**, Kante, Vladimir, Primorski slovenski biografski leksikon, 1982
- **Janez Vipotnik**, roman Doktor, 1982, ponatisi 1983, 1986 in 1987;
- **Vojko Duletič**, film Doktor, 1985
- **Boštjan Hladnik**, film Čas brez pravljič, 1985;
- **Janez Vipotnik in Jadranka Tavčar**, radijska igra Doktor, 1986;
- **Boris Mlakar**, Kante Vladimir, ES, 1990
- **Danica Melihar Lovrečič**, pisec dveh spominskih člankov: Zgodilo se je ... spomine posvečam dr. Vladimiru Kantetu in Branku Lovrečiču, Borec, št. 11/1988, in Iskanje resnice o doktorju Kantetu, Borec, št. 1/1991;
- **Ada Dequal Krivic**, vir št. 10, 1996, str. 8;

- **Ljuba Dornik Šubelj**, Oddelek za zaščito naroda za Slovenijo, Ljubljana 1999, dr. Vladimir Kante: str. 82, 92, 94, 95, 132 in 142.

Osebni prijatelji in znanci:

- **Danica Melihar Lovrečič**, prijateljica od 1936 do 1945, uslužbenka kriminalistične policije, aktivistka OF; osem let sta z dr. Kantetom prijateljevala, hodila na sprehode in izlete, obiskovala gledališče in koncerte, plesala in pela v družbi, se vikala in se pogovarjala v italijanščini (zaradi vaje). Osebno me najbolj čudi dejstvo, da gestapovci, razen nekajurnega pridržanja brata Danila, niso aretirali nobenega od Kantetovih najbližjih prijateljev in znancev ... Danica tudi navaja, da je 1939 zavrnila dr. Kanteta, da bi se poročila, ker menda ni marala gospodinjiti (Kasneje se je poročila z Brankom Lovrečičem, svojim nekdanjim šefom). Vsa se je posvetila policijskemu poklicu (kriminalistiki), saj so jo celo klicali »policijska mati«. Na Cobissu ima dve objavi, in sicer: **Zgodilo se je ... spomine posvečam dr. Vladimiru Kantetu in Branku Lovrečiču**, članek v Borcu št. 11/1988, in **Iskanje resnice o doktorju Kantetu**, članek v Borcu/1991; v svojih zapisih je tudi omenila, da Janez Vipotnik in režiserja Duletič/Hladnik niso verno prikazala življenje in delo dr. Vladimirja Kanteta;
- **Rastko Švajger**, študent, prijatelj, Primorec, po zaslišanju 1938 (udeleženec demonstracij) sta se do 1941 vsako sredo sestajala v njegovem stanovanju, potem pa mu je dr. Vladimir Kante prepovedal ne samo sestajanja, temveč tudi poznanstvo vse do konca okupacije. Danica Lovrečič zvezo poimenuje kot prijateljsko, medtem ko je režiser Vojko Duletič prav na podlagi tako skopega orisa celo predpostavila, da gre za homoseksualno zvezo.
- **Tone Kozlevčar¹⁸⁸ in brata Ogrin**, stalni gostilniški znanci – sestajali so v gostilni, večkrat tudi zapeli, prisotna tudi Danica.
- **Svetozar Šubarevič¹⁸⁹**, dober smučar, skupaj sta hodila na smučanje.
- **Robida**, profesorica, Trnovo, večkrat zahajal k njej.
- **Marija Kralj**, Gerbičeva 31, sodelavka Vos, v poseben bunkerju so gestapovci aretirali Leopoldino Mekino in Nedo Geržinič, našli pa so tudi obremenilni material za dr. Kanteta (lističe s podpisom »Lija«).
- **Pavla Jesenko**, strojepiska, zasebno mu je v službenem času tipkala razpravo o kriminologiji, ki jo je potreboval za habilitacijo.
- **Avgust Kokalj in Franc Žagar (Peter Kavčič)**, stražniki, odrejeni za osebno zaščito, vsi trije simpatizerji OF. Kokalja je dr. Vladimir Kante pošiljal tudi na razne naslove, da opravi kakšne posredne naloge, pa je Kokalj pozneje izjavil, kako je vedel, da dr. Vladimir Kante »dela za OF«!
- **Pavla Jesih**, svetovno znana alpinistka¹⁹⁰, lastnica kina Matica, Rimska 11, včasih je zahajal k njej v pisarno, največkrat pa je k njej pošiljal stražnika Kokalja, ki ji je prinašal pisma, živilske karte in podobno.

¹⁸⁸ Tone Kozlevčar (1914–1995), prej prometni policist, je bil od leta 1950 je bil baritonist Slovenskega okteta in drugih skupin, verjetno pa sta bila pevca tudi brata Ogrin.

¹⁸⁹ Po 2. svetovni vojni je postal pripadnik ONZ in leta 1947 eden od ustanoviteljev kriminalističnega muzeja tedanjega Oddelka za pobijanje kriminalitete, od leta 1948 preimenovan v Oddelek za kriminalistično službo. Očitno je Šubarevič pred vojno služboval v kriminalističnem oddelku ljubljanske politične policije, verjetno tudi odličen smučar in prijatelj dr. Vladimirja Kanteta.

¹⁹⁰ Po poročanju slovenskih časnikov, je najboljša slovenska alpinistka Pavla Jesih, v navezi s prijateljem Jožetom Lipovcem, doživela 1933 hudo nesrečo v severni steni Velike Mojstrovke. Zanimivo je, da je 1931

Pavla Jesih, (1901–1976)

(Vir: Google, Slike)

- **Silvo (Silvester) Šivic - »Dolfe«**, sodni pristav, namestnik dr. Kanteta, sodelavec Vos in Ozne, član komisiji OF za ugotavljanje vojnih zločinov, po podatkih Udbe in tudi izjavi obsojenega dr. Lovra Hacina je prav Silvo Šivic policiji in gestapovcem odkril in izdal dr. Kanteta kot komunista in tajnega sodelavca Vos/Ozne s psevdonimom »Lija«! Po osvoboditvi je za to dejanje »odgovarjal« (izjava Lidije Šentjurg, Mire Svetina in Vladimirja Svetine), vendar o njegovi nadaljnji usodi zaenkrat ni nobenih podatkov. **Osebnostno smatram, da je prav Silvo Šivic »ključ« za razkrivanje prave resnice o delovanju in usodi dr. Vladimirja Kanteta.**

Zvezni odbor za proslavo 20-letnice službe za notranje zadeve SFRJ, »Pali nepobedjeni 1944-1964«, Beograd, 1965 – zapisano naslednje:

Dr. Vladimir Kante. Od leta 1941 obveščevalec Vos-a za Ljubljano, od maja 1944 obveščevalec Ozn-e. Pred vojno je bil šef političnega oddelka policije. Poznal je vse vodilne revolucionarje v Sloveniji in metode dela komunistične partije. Dragocen sodelavec NOB-ja. Njegove podatke so redno prenašali Kardelju in Kidriču. Februarja 1945 je Gestapo ob priložnosti zaslišanja aktivista OF Silva Šivica odkril zvezo Kanteta z Ozno in ga takoj aretiral. Višje vojno sodišče SS ga je obsodilo in obesilo v prisotnosti generala Rösenerja, ki je ob tej priložnosti objavil posebno sporočilo.

Slovenski primorski bibliografski leksikon, avtor Branko Marušič, 1982, navaja, da je Kantetove zveze »odkrila (izdala) gestapovska in domobranska obveščevalna služba«. Zato navajam celoten zapis iz SPBL:

KANTE Vladimir, pravnik, r. 20. avg. 1905 v Šmarjah (zaselek Stegovci oz. Hrastje), u. 24. febr. 1945 v Lj. Oče Matko, šolski nadzornik (gl. čl.), mati Rozina Gruntar. Med prvo svet. Vojno se je K. družina preselila v Lj., kjer se je šolal in doktoriral iz prava na lj. U. Stopil je v policijsko službo, služboval na policijski direkciji v Bgdu in bil nato v Lj.

plezala v severni steni Šite v Planici v navezi s »Kvedrom in Kantetom«. Verjetno je šlo za dr. Vladimirja Kanteta!? Bila je tudi pisateljica. Med vojno je sodelovala z OF, vendar je doživela potem hudo razočaranje.

pomočnik upravnika lj. policije; vodil je njen polit. odd. Simpatiziral je s slov. komunisti in že 1941 preprečil, da del policijskega arhiva ni prišel v roke ital. okupatorja. Potem je postal najpomembnejši aktivist OF na lj. policiji ter sodelavec VOS-a. Njegove zveze je odkrila (izdaja) gestapovska in domobranska obveščevalna služba. 9. febr. 1945 je bil zaprt, dva tedna nato pa brez sodnega postopka obešen v Ljubljani na dvorišču Prisilne delavnice. Obesili so ga dvakrat, ker se je v prvem poskusu vrv, na kateri naj bi visel, pretrgala.

K. v spomin je pesnik P. Golia napisal Balado o nesrečnem doktorju Vladimiru Kantetu (Novi svet 1946, 20-21). Prim.: LdTd 1. mar. 1946, št. 6; J. Pahor, SlovJ 22 febr. 1952, št. 8; PDK 27. okt. 1977, št. 250; Ljubljana v ilegali, IV, Lj. 1970, 36, pass.; M. Selin, Nič več strogo zaupno, II, Lj. 1978, 214, 552, 554-56; Zaščita narodnoosvobodilnega boja, Lj. 1979, 168; PrimN 7. mar. 1980, št. 3; 7D 19. apr. 1980, št. 15; F. Lubej, Odločitev, Lj. 1980, 77, 84, 115-16, 187-88; A. Zlobec, Za blagor očetnjave, Lj. 1981, 266-67.

B. Mar.

Kdo je odkril oz. izdal dr. Vladimirja Kanteta?

Javno so zapisane oz. znane štiri inačice, in sicer:

- Zaprta Leopoldina Mekina - Mimi, Bogo itd, vodilna funkcionarka OF in Vos v Ljubljani, menda je izdala mnogo aktivistov OF, tudi dr. Kanteta, ustreljena 4. maja 1945 na Turjaku. (izjava Pavla Duscha, šefa Gestapa);
- Silvester (Silvo) Šivic, namestnik dr. Kanteta, vosovec od 1942, zaprt, na zaslišanju izdal agentu dr. Joža Miheliču, da je dr. Vladimir Kante komunist in tajni sodelavec Vos-a s psevdonimom »Lija«, takoj obvestil šefa Gestapa Paula Duscha, ta pa ukazal dr. Lovru Hacinu, da se dr. Vladimir Kante aretira (izjava dr. Lovra Hacina na sojenju 1946);
- Pri Mari Kraljevi, Gerbičeva 31, so gestapovci našli v bunkerju arhiv Vos-a in obenem aretirali Nedo Geržinič, vodjo arhiva in Leopoldino Mekina – Bogo, vodilno ljubljansko funkcionarko OF. Prav arhivski dokumenti s podpisom »Lija« so najbolj obremenjevali dr. Kanteta (izjava Danice Lovrenčič in dr. Lovra Hacina);
- Partizanski radio je po osvoboditvi Beograda oktobra 1944 poročal tudi o vojnih zločincih v Sloveniji, tudi dr. Lovru Hacinu, ni pa bil omenjen dr. Vladimir Kante, njegov namestnik, kar je bilo menda gestapovcem zelo sumljivo (izjava Ivanke Gruntar, sorodnice).

Mira Svetina - Vlasta, Lidija Šentjerc in Ivo Svetina (Vladimir Svetina - Ivo, moja pripomba), Prispevki k raziskavi narodnoosvobodilnega gibanja v Ljubljani, Borec št. 2/1986 na str. 121 zapišejo:

Prav gotovo pa Leopoldina Mekinova ni izdala dr. Kanteta. Tega ni mogla storiti preprosto zato, ker zanj ni vedela. Dejansko ga je izdal S. Š., ki je po osvoboditvi zato tudi odgovarjal.

Torej, glavni izdajalec dr. Vladimirja Kanteta je bil do leta 1986 predstavljen samo z iniciali S. Š., pozneje pa ga že navajajo s polnim imenom in priimkom kot **Silvo (Silvester) Šivic**, vendar brez ostalih podatkov za identifikacijo!

Delovanje Gestapa v Ljubljanski pokrajini od 1941 in zakaj je protiobveščevalno obdeloval dr. Vladimirja Kanteta?¹⁹¹

Zaradi uspešnosti delovanja ljubljanskega centra vojaške obveščevalne službe VKJ v obdobju 1919–1941, zlasti po zaslugi polkovnika Viktorja Andrejka in tudi vseh tajnih sodelavcev, predvsem tigrovcev, je Ljubljana postala posebno izpostavljen objekt za tuje obveščevalne službe, posebno italijansko in nemško, ki sta se že dolgo pred samo okupacijo 1941 pripravljali za temeljito »čiščenje« KPS in drugih nacionalnih organizacij (TIGR).

Po aprilski okupaciji 1941 so v Sloveniji delovale naslednje obveščevalno-varnostne in policijske službe: nemška, italijanska, madžarska in dve kvistlinški (četniška in domobranska).

Vse nemške službe, Gestapo (Geheime Staatspolizei), SD (Sicherheitsdienst des Reichsführer SS), Kripo (Kriminalpolizei) in Gendarmerie (orožništvo), so bile centralno vodene iz Berlina, s sedeža Rsha (Reichssicherheit-hauptamt) – Glavnega državnega varnostnega urada oz. prek ekspozitur XVIII. vojaškega okrožja v Salzburgu in Gestapa na Bledu.

V Mariboru in na Bledu, pozneje tudi v Trstu, so obstajali uradi SD in Gestapa, v manjših krajih pa njihove izpostave (78 Gestapa in 143 SD. Od 1941 je v Ljubljani delovala prikrita skupina SD, 30 častnikov, na čelu s SS stotnikom Rudolfom Schluiferjem, ki so bili podrejeni uradu SD na Bledu. Najbolj aktiven je bil seveda urad na Bledu, ki sta ga vodila SS polkovnik Alois Persterer (1909–1945), poveljnik Sipo in SD in njegov pomočnik Helmuth Rozumek, kapetan Gestapa, ki sta načrtovala protiobveščevalne vdore v strukture OF Slovenije, tudi v sam vrh (Tone Svetina, Agent Alfa). Iz Celovca, Jesenic in Bleda je aktivno delovala tudi skupina gestapovcev, ki jih je vodil izkušeni Pavel Duscha in so se 1943 premestili v Ljubljano, na Bleiweisovo cesto, poleg sedeža ljubljanske politične policije.

V Ljubljanski pokrajini so v letih 1941–1943 delovale naslednje italijanske obveščevalne službe:

- Ovr (Organizzazione per la Vigilanza e la Repressione dell' Antifascismo) – tajna politična policija;
- Mvsn (Milizia Volontaria per la Sicurezza Nazionale) – prostovoljna vojaška milica za nacionalno varnost;
- Upi (Ufficio Politico Investigativo) – politični preiskovalni urad;
- Carr (Carabinieri Reali) – kraljevi karabinjeri oz. vojaška policija;
- Sim (Servizio Informazioni Militare) – vojaška obveščevalna služba, ki je poleg Ovre predstavljali najbolj aktivno varnostno inštitucijo. V Ljubljani je deloval prikriti protiobveščevalni center Cs (Contraspionaggio) in Ussav (Ufficio Studi Coordinamento Attivita varie) – Znanstveni urad za koordinacijo raznih dejavnosti, čigar zadeve in agenturo je po letu 1943 prevzel nemški Abwher.

¹⁹¹ Navajam podatke iz moje knjige *Legendarni slovenski obveščevalci, Pro-Andy Maribor, 2011*

- Obveščevalna služba Visokega komisarja v Ljubljani – III. vojaški odsek oz. Center protiobveščevalne službe, ki so jih vodili častniki Sim.

Da je šlo za totalno delovanje italijanskih varnostnih služb govori podatek, da so organi Ozne – Udbe v povojni rekonstrukciji odkrili v Ljubljanski pokrajini prek 60 obveščevalnih centrov in okrog 600 izpostav, v katerih je delovalo prek 1.310 šolanih obveščevalcev, kakor tudi več kot 1.300 ovaduhov (domačinov) na terenu, torej, vaških stražarjev, črnorokcev in domobrancev.

V Ljubljanski pokrajini sta delovali tudi dve kvislinški varnostni strukturi: četniška in domobranska, ki sta se iz predvojnih ilegalni zametkov razvijali pod okriljem okupatorja, italijanskega in nemškega.

Četniška obveščevalna služba je nastala iz razbitih delov vojaške obveščevalne službe VKJ in pripadnikov projugoslovanskih legij (Sokolske in Narodne legije, skupine Pobratim). Najprej se je 1943 imenovala Slovenska informativna služba – Sis, kasneje Jugoslovanska obveščevalna služba – Jos, da bi 1944 prevzela ime Državna obveščevalna služba – Dos. Nemci so jih zaradi sodelovanja z britansko obveščevalno službi IS sredi leta 1944 razbili.

Po italijanski kapitulaciji septembra 1943 so Nemci iz ostankov vaških straž in drugih skupin, formirali slovensko domobranstva, ki se je nazadnje (maja 1945) preimenovalo v Slovensko narodno vojsko (Snv). V okviru »organizacijskega štaba« je bil ustanovljen tudi obveščevalno odsek, ki je svojo delovanje razvijal prek 17 obveščevalnih centrov na terenu in obveščevalcev po enotah, končna poročila z naslovom »situacija pri tolovajih« pa so morali posredovati Gestapu in SD. Načelnik obveščevalnega odseka je bil stotnik Albert Ilovar, šolani obveščevalec Dravske divizije VKJ, ki ga je nasledil nadporočnik Avgust Kovač. Domobranska obveščevalna služba se je delila na zunanjo in notranjo, zraven pa so imeli še razne priveske, kot so blokovna kontrola (moška in ženska), železniška delegacija (tajna policija) in podobno. Vsaka enota je imela svojega obveščevalca, ki je držal na zvezi številne tajne agente, od katerih so eni skrbeli za zbiranje poročil o partizanskih enotah in delovanju OF, drugi pa so kontrolirali domobrance in njihove zveze.

Ljubljanska pokrajinska uprava, na čelu z divizijskim generalom Leonom Rupnikom, je imela tudi svoj »informativni urad«, ki ga je vodil kapetan fregate Janko Kregar. Aprila 1944 se je urad preimenoval v Tos (Tajna obveščevalna služba), kmalu zatem pa v Oddelek dopisnikov (Odo) informacijskega urada, nekakšne privatne Rupnikove obveščevalne službe klerikalnega tabora. Končna poročila so seveda morali predajati Gestapu.

Normalno je predpostaviti, da so vse našete varnostne strukture okupatorja in kvislingov želeli vzpostaviti tudi sodelovanje s tajno politično policijo pokrajinske uprave v Ljubljani. Pravzaprav so prav nemški varnostni organi že prej načrtovali in tudi uspeli na vsa odgovorna mesta v vojski in policiji postaviti »svoje« ljudi – agente. Tako je znano, da je bil leta 1940 načelnik GŠ VKJ armadni general Petar V. Kosić agent nemškega Abwehra, Dragi Jovanović, zloglasni šef beograjski policije pa agent Gestapa.

Da je bil tudi dr. Lovro Hacin nemški agent je več ali manj znano. No, prav gotovo pa so se tako **Italijani kot tudi Nemci že od vsega začetka vpraševali kdo je Hacinov namestnik – dr. Vladimir Kante?**

Povsem sem prepričan, da so tako oboji podrobno proučili vse podatke o dr. Vladimirju Kantetu, njegovih staršev in sorodnikih, uradniški karieri, bivanju v Beogradu, prijateljih in znancih, navadah in hobijih, predvsem pa o političnem prepričanju in tudi o protipravnem delovanju, napakah, hobijih in podobno.

Gestapovci, ki so prvenstveno delovali proti KPS, vsekakor niso spregledali, da je prav dr. Vladimir Kante nekako »prisilil« dr. Lovra Hacina, svojega šefa, da so na ljubljanski politični policiji pred prihodom okupatorjev **uničili vse sezname KPS** in njihovih pristašev. To je dr. Lovro Hacin izjavil 1946 na zaslišanju, seveda pa ni povedal, da je o tem obvestil gestapovce.

Zanimivo je tudi Hacinovo pričevanje, da sta bila z dr. Kantetom v spremstvu bana dr. Marka Natlačena, ki je aprila 1945 po nemškem napadu vzpostavil stik z nemškim generalom v Celju s prošnjo, da naj bi nemške okupacijske sile zasedle tudi Ljubljano. Ker sta bila dr. Natlačen in dr. Vladimir Kante primorska rojaka in znanca, je verjetno to tudi razlog, da je bil dr. Vladimir Kante v tej čudni delegaciji ...

Gestapovci so tudi dobro vedeli, da je bil dr. Vladimir Kante 1937–1938 v Rimu na specializaciji, pa je na tej osnovi tudi vzdrževal bolj prijazne odnose z italijanskimi policijskimi funkcionarji, tudi zaradi solidnega znanja italijanščine. Z nemškim policijskim uradniki pa je imel samo uradno zvezo v Celovcu, med tem ko se z »domačimi« gestapovci ni srečeval niti družil. Nekajkrat ga je Pavel Duscha, šef ljubljanskega Gestapa, »prosil« za določene informacije.

Ta odbojnost je verjetno za ošabne gestapovce nekaj pomenila, pa so zato dr. Kanteta tudi bolj podrobno **operativno obdelovali, zlasti pa raziskovali njegove zveze s člani OF, KPS**, da o vosovcih sploh ne govorim.

Iz prakse protiobveščevalnega delovanja je znano, da se sovražna dejavnost odkriva predvsem prek tajnih sodelavcev, sledenja, prisluha, kontrole pošte, včasih tudi z različnimi provokacijami, »dvojnimi« igrami in podobno.

Kot visoki policijski uradnik je dr. Vladimir Kante gotovo primerno skrbel za svojo protiobveščevalno zaščito. Pri tem je bilo predvsem važno, da je ohranil mirne živce in da ni nasedal kakšnim cenanim provokacijam. Namreč, 5. februarja 1945 je svoji prijateljici Danici Lovrenčič prinesel v pisarno rože za njen rojstni dan, a obenem ji je tudi povedal, da se »boji« kontrole, ki je bila v toku (januarja 1945 je bil aretiran in na »njihovi« policiji »obravnava« njegov namestnik Silvo Šivic). Danica, tudi sama aktivistka OF, mu je seveda svetovala, naj gre »na teren« oz. v partizane, kar pa je dr. Kante odklonil. Kmalu zatem, 9. oz. 10. februarja 1945 je bil aretiran.

Iz izjave dr. Lovra Hacina je zaključiti, da so **gestapovci kot ključnega sodelavca izbrali njegovega namestnika Silva Šivica - Dolfeta, za katerega so ugotovili, da je tudi pripadnik Vos-a**. Predpostavljam, da so v zaključni fazi operativne obdelave zelo verjetno izvedli naslednjo kombinacijo: Šivic naj privoli organe Ozne, da bo prevzel Kantetove naloge, sam dr. Vladimir Kante pa bi naj odšel na teren na kakšno vodilno mesto ... Šlo je namreč za **iskanje izkušenega vosovca, ki bi zamenjal dotedanjšega veznika** –

Vladimirja Svetine - Ivota, ki je 29. decembra 1944 odšel v partizane in bil postavljen za pomočnika načelnika Ozne za Slovenijo!

Silvo (Silvester) Šivic, tudi sam vosovec od 1942 in član komisije OF za ugotavljanje vojnih zločinov, je moral **uživati posebno zaupanje šefov Vos-a oz. Ozne, da je bil določen za novega veznika dr. Kantetu**. Tako je od organov Ozne zvedel za naloge Kanteta, radi povezovanja pa so mu povedali tudi psevdonim »Lija«. Sama povezava med njima ni bil problem, saj sta imela pisarno eden poleg drugega, pa tudi osebno sta se dobro poznala, saj sta že tudi kontaktirala in debatirala o raznih problemih.

Napako so zagrešili vodilni organi Ozne, predvsem Vladimir Svetina - Ivo, ker niso temeljito preverili Silva Šiviča, ki je za OF zbiral podatke za komisijo OF o vojni škodi in vojnih zločinih. Z druge strani pa so gestapovci v operativni obdelavi dr. Kanteta iskali primerne sodelavca, in ga po vsej verjetnosti našli prav pri Kantetovem namestniku – Silvu Šivicu!

To je po vsej verjetnosti tudi razlog, zakaj menda Vladimir Svetina - Ivo dolgo časa ni dovolil brskati po arhivskih dokumentih o dr. Vladimirju Kantetu, saj bi vsak izkušeni raziskovalec kaj hitro ugotovil dejansko stanje oz. »resnico«, kakor je zapisala Danica Lovrečič, prijateljica dr. Kanteta.

Namreč, če drži podatek, da je Silvo Šivic šele 1942 postal sodelavec Vos in da ga je na zvezi držal prav Vladimir Svetina – Ivo, verjetno tudi zaradi »kontrole« dr. Vladimirja Kanteta (podatek iz dokumenta Ozne), potem je očitno, kdo je naredil usodno napako!

Vodilni organi Vos-a so verjetno spregledali, da so gestapovci radi neposredne kontrole dr. Vladimirja Kanteta že prej izbrali in pridobili za sodelovanje – prav Silva Šiviča!

Ker so Kantetova poročila, poleg Zdenke Kidrič - Marjeta, prve vodje Vos-a, prebirala samo še Edvard Kardelj in Boris Kidrič, dr. Vladimir Kante kot vrhunski sodelavec Vosa ni bil (avgusta 1944) predan na zvezo organom Ozne, temveč je zvezo z njim še nadalje vzdrževal Vladimir Svetina - Ivo vse do 29. 12. 1944, ko je odšel v partizane. To je bila vsekakor pametna odločitev, vendar je dr. Vladimir Kante kljub temu »padel« – **bil je odkrit in izdan po uspešni operativni kombinaciji gestapovcev, prek tajnega sodelavca, ki je celo postal Kantetov vosovski veznik!**

Seveda je organom Ozne oz. Udbe kasneje bilo nadvse nerodno, da bi priznali svojo napako. Namreč, okrog tega, kdo bo nasledil Vladimirja Svetino kot veznika dr. Kanteta, je kar nekaj nasprotujočih podatkov. Tako naj bi Leopoldina Mekina zavrnila to nalogo, pa četudi je menda bila prva, ki je vzpostavila stik z dr. Kantetom, ne pa Boris Kidrič. Menda je nekdo ponaredil njeno izjavo v zaporu ljubljanske politične policije, kar se mi zdi malo verjetno. Če je bilo odločeno, da nalogo veznika prevzame celo mlajši sodelavec Vos-a (Silvi Šivic), je bilo to vsekakor nenavadno in nepremišljeno!

In, če je Silvo Šivic bil že prej tudi agent Gestapa, potem je bila usoda dr. Vladimirja Kanteta že v naprej zapečaten! Če bo to držalo, potem se zares ni niti čuditi, da o dr. Kantetu ni več ohranjenih podatkov (ali pa so bili celo uničeni).

Če si je kdo od vosovcev zaslužil red narodnega heroja, potem je to bil gotovo dr. **Vladimir Kante**, saj je štiri leta pošiljal poročila z najvišjega mesta v politični policiji, pa tudi v gestapovskem zaporu se je odlično držal – priznal je sodelovanje z Vos, ni pa izdajal!

Enako se je zgodilo z dr. Vitom Kraigherjem, sicer visokim šefom Vos-a in Ozne, ki je bil samo dober prijatelj Lovra Kuharja – Prežihovega Voranca, prvega slovenskega sodelavca Kominterne, bil pa je nasprotnik Edvarda Kardelja! Red NH sta od vosovcev dobila samo Franc Stadler in Edo Brajnik – Štefan.

Podatki Ozne – Udbe o izdaji dr. Vladimirja Kanteta

Dr. Ljuba Dornik Šubelj v svoji knjigi *Oddelek za zaščito naroda za Slovenijo*, navaja naslednje podatke, in sicer:

- Vladimir Svetina - Ivo, vodja komisije Vos za Ljubljano, je po reorganizaciji Vos v Ozno, predal svoje obveščevalne veze Vitalu Oblaku - Klofaču, zadržal je samo neposredno zvezo z dr. Vladimirjem Kantetom in dr. Francem Kosom - Melhiorjem v Rimu;
- Bunker z arhivom Vos pri Mariji Kraljevi na Gerbičevi 31 je ljubljanski politični policiji **odkrila aretirana Nada Dolenc - Asta**, ki je skrbela za zveze med Vos in Nedo Geržinič, vodjo tega arhiva. Na podlagi najdenega arhiva je bilo aretirano 300 aktivistom OF, v samem bunkerju pa sta bili še aretirani Leopoldina Mekina in Neda Geržinič;
- Glede tega kdo je izdal dr. Kanteta – Mekinova ali Šivic, avtorica knjige navaja naslednje: **po izpovedi aretiranega ing. Marka Bleiweisa je bil Silvo Šivic aretiran januarja 1945 kot član komisije OF za ugotavljanje vojnih zločinov**. Silva Šivica je zasliševal dr. Jože Mihelič, menda najboljši policijski zasliševalec, »kateremu je vse priznal. Na koncu je v **dokaz, da se hoče popraviti, še izpovedal, da Hacinov namestnik dr. Vladimir Kante dela za partizane, da je komunist in jih izdaja, da je sam imel z njim zveze ter da je Kantetovo ilegalno ime Lija**«. Zasliševalec je to **takoj sporočil Paulu Duschi, ta je še sam preveril informacijo pri Šivicu, zatem pa ukazal aretacijo dr. Kanteta**. Dr. Lovro Hacin in Maks Loch sta šla skupaj h Kantetu v pisarno, vprašala ali ve, kdo je Lija in Vladimir Kante je takoj priznal. Dr. Lovro Hacin ga je tako aretiral 10. 2. 1945.« Menda ga je najbolj bremenilo priznanje, da je pripravljaval atentat na dr. Lovra Hacin!
- Dr. Lovro Hacin je Silva Šivica kaznoval z dvomesečnim prisilnim delom v Ribnici, zatem pa ga je pridobil kot svojega osebnega zaupnika.

Marko Selin (Karlo Forte), eden od funkcionarjev Ozne in Udbe, v svoji knjigi *Nič več strogo zaupno II*, 1978, na str. 555–556 navedel naslednje: »V preiskavi pred našimi organi je Paul Duscha na podlagi gradiva priznal, da je do **glavnega vdora prišlo po izdaji abverovega agenta Verovška** (na vezi dr. Krošlja Anton - Benko, izdal tudi Kneza) in **kasneje Ivan Erceg**. (natipkal 100 strani, izdal bunker na Gerbičevi 22), ki so ga pridobili za sodelovanje, ter da je **dr. Vladimir Kanteta izdal S. Š. Ker je o primeru moral poročati na Bled, je tudi sam zaslišal S.Š.**« Povedal je tudi, da S. Š. ni izdal samo dr. Kanteta, temveč je močno obremenil Leopoldino Mekino in dal pomembne podatke o organizaciji OF v Ljubljani. **Tudi kasneje je S. Š. sodeloval z Gestapom...**

Arhivska dokumenta

Zapisniki o zaslišanju dr. Kanteta od 10. do 24. februarja 1945 v zaporih na Povšetovi, niso ohranjeni.

So pa ohranjene *Beleške dr. Vladimirja Kanteta v zaporu*, objavljene v Borcu 1991, str. 422–426, napisane 16.–20. 2. 1945, v zapuščini Helene Biber roj Vrišer (sorodnice).

Gre za kratke beleške jedrnate vsebine, za katere preprosto ne bi mogli reči, da jih je pisal zapornik in celo obsojenec na smrt. Navajam samo naslove: Novo – dobro, Pravo danes, Vprašanje zaupanja, Kriminalna psihologija, Causes Celebresa, Občutek tesnobe, Prikrito – očitno, Xybris, Egotizem, Časopisna kriminalna kronika, Predmet psihologije, Samomor – greh zoper naravo in življenje, Shematični prerez človekove duševnosti v širšem smislu.

Zaslihanje dr. Lovra Hacina 1946

V mapi Rupnikovega procesa je ohranjeno zaslihanje dr. Lovra Hacina z dne 30. 9. 1946 pred Vojaškim sodiščem v Ljubljani, del z podnaslovom »Slučaj Kante« na str. 21 in 22, iz katerega navajam bistvene podatke:

- V začetku italijanske okupacije je dr. Vladimir Kante delal v kriminalističnem odseku uprave politične policije v Ljubljani, ob njenem koncu pa je bil cenzor slovenskih časopisov;
 - Dne 23. 9. 1943 je bil postavljen za namestnika upravnika politične policije, obenem tudi šefa personalnega oddelka;
 - V bivši Jugoslaviji **ni bil član nobene politične stranke**;
 - Pri svojem delu je bil prizadeven in temeljit;
 - Ni imel stikov z agenti politične policije in zasliševalci;
 - Dr. Lovra Hacina so agenti večkrat obvestili, da je dr. Vladimir Kante **simpatizer komunistov**, podobno ga je obvestil tudi general Rupnik, vendar dr. Lovro Hacin ni imel konkretnih dokazov;
 - Konec januarja 1945 je **eden od zapornikov** (šlo je za S. Š., namestnika dr. Kanteta in sodelavca Vos-a od 1942) zasliševalcu dr. Miheliču (dr. Jože Mihelič, moja pripomba) povedal, da **dr. Vladimir Kante dela za partizane, da je komunist, da je njegov psevdonim »Lija« in da je tudi sam delal z njim.**
 - Ker je bil dr. Lovro Hacin zavzet, je dr. Jože Mihelič o tej izpovedi obvestil Paula Duscho, šefa Gestapa v Ljubljani, ta pa je ukazal dr. Lovru Hacinu, da dr. Kanteta takoj aretira. Dr. Hacin je s komisarjem Maks Lochom stopil do Kanteta in ga vprašal, ali je on »Lija«. Dr. Vladimir Kante je pritrdil in bil 10. 2. 1945 takoj aretiran.
 - Po zapisu Danice Lovrečič v Borcu sta dva policijska agenta po naročilu dr. Lovra Hacina 9. februarja (?) zvečer vstopila v stanovanje Kantetovih in rekla, da so vsi prisotni aretirani. Doma so bili: sestra Olga in njen mož Ludvig Vrišer, mladoletni sin Igor in gospodinjska pomočnica Mici. Kasneje je prišel njegov brat Danilo. Agenti sta najprej preiskala Vladimirjevo in Danilovo sobo in zatem na policijsko postajo odvedla Danila. S seboj sta agenta odnesla vse papirje iz Vladimirjeve pisalne mize in pisalni stroj.
 - Do 15. 2. 1945 ga je zasliševal v zaporih na Povšetovi dr. Jože Mihelič. Dr. Vladimir Kante **ni bil podvržen mučenju, ker je takoj vse priznal** in prevzel odgovornost za

svoje dejanje. Dr. Vladimir Kante je priznal, da je organom Vos-a – veznik je bil »učitelj Smole«, dajal vse podatke do katerih je imel dostop. Najbolj ga je bremenilo priznanje, da je sodeloval v pripravi ponovnega atentata na dr. Lovra Hacina.

- Pri aretiranki »Bogo« (Leopoldini Mekina) so najdeni listki s podpisom »Lija«, vendar ista ni hotela priznati kdo je »Lija«. Šele dr. Vladimir Kante je priznal, da so to njegova poročila.

Javni dvojezični plakat o obsodbi dr. Vladimirja Kanteta
(Borec, Ljubljana, št. 1/1991)

- O rezultatih zaslišanje je **dr. Jože Mihelič** istočasno obveščal gestapovca **Paula Duscho**, ta pa **SS-generalu Erwina Rösenerja**.
- Dne 24. 2. 1945 je bil dr. Vladimir Kante predan Gestapu, nemško vojaško sodišče pa ga je **takoj obsodilo na smrt z obešanjem**. Obsodba je bila izvršena takoj. Za akt obešanja sta se prostovoljna javila dva stražnika mestne policije.
- Zapornika, ki je izdal dr. Kanteta, je dr. Lovro Hacin »kaznoval« z dvomesečnim prisilnim delom v Ribnici, obenem pa ga je **pridobil za svojega zaupnega sodelavca** (gotovo je bil tudi agent Gestapa).

Sklepno poročilo Ozne – Udbe v AS

Predpostavljam, da v arhivih Vos – Ozne obstaja kompleten dosje o dr. Vladimirju Kantetu, vrhunskem tajnem sodelavcu.

Na uvidu sem imel samo dokument, ki nosi naslov »**Kratek pregled delovanja sodelavca VOS Kante Vladimirja**«, ki je verjetno del kakšnega dosjeja, saj nosi oznake strani od 11 do 19. Navajam bistvene podatke, in sicer:

- **Maja 1941 je Boris Kidrič** pridobil za sodelovanje s KP dr. Vladimirja Kanteta na **nacionalni osnovi**;
- Po ustanovitvi Vos-a so z njim vzdrževali stike: Zdenka Kidrič, Dušan Kraigher, Ivo Svetina (Vladimir Svetina - Ivo, moja pripomba) in drugi.

- O njegovih poročilih sta bila redno obveščena Edvard Kardelj in Boris Kidrič;
- Po nalogu Vos-a je 1942 odklonil formiranje slovenskega dela italijanske policijske uprave (Kazimir Kukovič, plavogardist je to izvedel in bil zato likvidiran oktobra 1942);
- Z odobritvijo Vos-a je postal vodja posebnega oddelka italijanske kvesture (10 agentov), ki so poročali o splošnem razpoloženju ljudi;
- Vosu je posredoval vojaške in druge podatke, ki jih je zvedel pri visokih predstavnikih okupatorskih oblasti in njihovih kvislinških pomočnikih;
- Vosu je posredoval podrobne podatke o sestavi in delovanju italijanske kvesture in obveščevalne službe, plave in bele grade, Gestapa in t. i. »slovenske policije« (domobranske) pod nemško okupacijo;
- Podrobno je Vos obveščal o svojih stikih z italijanskim vicekvestorjem in kvestorjem, četniškimi privrženci Kukovičem, Sternišom, dr. Banom, dr. Kukmanom in drugimi;
- Vosu je tudi poročal o svojih stikih z gestapovcem Pavlom Duschem, častnikom Abwehra Holstom in drugimi;
- Njegova poročila so bila natančna in dragocena, večkrat tudi preverjena;
- Organi Vos so imeli razdelane načrte za odhod v partizane za vse tri tajne sodelavce v politični policiji (dr. Vladimir Kante, Anton Vrečar in Jeranče).

Ali je bil dr. Vladimir Kante simpatizer KPS, na kakšni osnovi je sodeloval z Vos-om in kdo je z njim vzdrževal obveščevalno zvezo?

Po podatkih Sdv v AS, da je Boris Kidrič že maja 1941 vzpostavil stik z dr. Vladimirjem Kantetom, je logično zaključiti, da ni bil samo eden od prvih in vrhunskih tajnih sodelavcev Vos-a ali pa simpatizer OF, temveč tudi prikriti simpatizer – sodelavec KPS, prav gotovo pa primorski domoljub in morda tudi simpatizer tigrovcev!

No, ni šlo za datum o začetku »uradnega« sodelovanja z Vos-om, ker je bil isti ustanovljen šele avgusta 1941. Šlo je dejansko za predhodni stik enega od glavnih funkcionarjev KPS oz. OF, ki ga je vzpostavil z dr. Kantetom. Po nekaterih virih je bila to Leopoldina Mekina, prva okrožna sekretarja OF v Ljubljani, vendar to nekateri viri zanikajo! Po avgustu 1941 so kontakte z dr. Kantetom vzdrževali Zdenka Kidrič, Dušan Kraigher in Vladimir Svetina – Ivo, ki se je dr. Kantetu predstavljal kot »učitelj Smole«.

Vos je odločno vodila Zdenka Kidrič - Marjeta, na čelu tričlanskega kolegija, od februarja 1943 pa Centralna komisija Vos-a. Tako je za zveze s vrhunskimi sodelavci določila posebno izbrane partijce, ki se niso smeli kompromitirati z nekim drugim aktivističnim delom. Dr. Vladimirja Kanteta je držal pretežno na zvezi Vladimir Svetina - Ivo, njegova poročila pa je pošiljal direktno Kidričevi s podpisom »Lija«. Konspiracija je bila skoraj popolna, saj je šlo za izkušenega ilegalca (Vladimir Svetina - Ivo) in preizkušenega policista (dr. Vladimir Kante)! Vendar so se kasneje vseeno prikradle usodne napake.

Osebnostno sem z zanimanjem spremljal zapise o dejavnosti dr. Vladimirja Kanteta, zato sem ga v knjigi *Legendarni slovenski obveščevalci* tudi omenil. Takole sem zapisal:

Če se samo zadržim na bližnjem obdobju, potem je vsekakor potrebno omeniti, da smo Slovenci imeli dva vrhunska obveščevalca svetovnega kalibra: Josipa Kopiniča, polkovnika JLA (vodja sovjetskega OC v Zagrebu) in Vladimirja Vauhniko, polkovnika VKJ (vojaški ataše v Berlinu in vodja britanskega OC v Ljubljani), pozneje brigadnega generala četniške JVvD. Vmes je seveda večje število vrhunskih obveščevalcev (Miro Kranjec v Sežani) in sodelavcev ("Lia" – dr. Vladimir Kante). V ZDA moram seveda omeniti Andreja Kobala iz Cerknega, ki je imel pomembno vlogo in funkcije v Oss in pozneje pri formiranju Cie. Vsekakor je bil najboljši sodelavec Vos-a dr. Vladimir Kante - Lia, eden od šefov ljubljanske politične policije (pred koncem vojne odkrit in likvidiran), kakor tudi umetnostni zgodovinar dr. Franček Kos - Melhior v Vatikanu oz. v Italiji.

Vos Slovenije – obveščevalna dejavnost in metode delovanja

CK KP Slovenije je 15. avgusta 1941 sprejel odlok o ustanovitvi Varnostno-obveščevalne službe (Vos), ki je bil po odlogu SNOS dne 13. 3. 1944 ukinjena, saj je bila takrat ustanovljena enotna jugoslovanska varnostna organizacija Ozna.

Narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda je imel nekaj posebnosti predvsem zaradi trojne okupacije (Nemčije, Italije in Madžarske), nemških načrtov o izseljevanju Slovencev, kakor tudi posebnih razmer znotraj slovenske družbe in odnosa klerikalne in liberalne stranke proti marginalni KPS (s 1.200 člani), ki je edina znala odločno organizirati odpor proti okupatorju in domačim kvislingom.

Strateška je bila odločitev o ustanovitvi Osvobodilne fronta, kot skupne borbene organizacije slovenskega naroda že 26. oz. 27. aprila 1941, ki je tako postala čvrst in politično zanesljiv faktor dobro organiziranega ilegalnega odpora in partizanskih enot, ki so stalno naraščale in se razvijale glede na razmere med okupacijo in stanje v svetu.

Že avgusta 1941 je bila ustanovljena edinstvena varnostno-obveščevalna organizacija – Vos. Po svoji strukturi je bil Vos razdeljen na varnostni in obveščevalni del, vendar je prevladoval eksekutivni aparat, ki je izvrševal kazni nad domačimi izdajalci. Obveščevalno službo so tvorile tri službe: množična, posebna in vojno-obveščevalna služba. Množična obveščevalna služba je prek partijskih celic in terenskih odborov OF kontrolirala celoten teritorij in zbirala podatke o domobrancih, četnikih in drugih sodelavcih okupatorskih tajnih služb. Vsak terenski odbor OF je imel zadolženega člana za delo po obveščevalni službi, prav tako pa tudi rajonski in okrožni odbori, da bi že septembra 1941 uvedli funkcijo »okrožnega obveščevalca za množično obveščevalno službo«. Obveščevalci pa so bili določeni tudi za posamezna podjetja in druge organizacije. Že avgusta 1942 pa je Glavni odbor OF izdal »Navodila za organiziranje civilne obveščevalne službe«.

Posebna (specialna) obveščevalna služba je imela dva sektorja delovanja: preiskovalnega in ofenzivno obveščevalnega. Preiskovalni organi so podrobno raziskovali vsak prijavljen primer izdajalskega delovanja posameznikov, nakar so dokumentirane primere predajali varnostni službi oz. eksekutivnemu aparatu, ki je izvrševal kazni (smrtne) na osnovi odločitve kolegija Vos-a (kmalu tudi opuščene zaradi posledic – formiranja vaških straž).

Posebej velja poudariti hiter razvoj ofenzivne obveščevalne službi, ki je že v letu 1942 morala organizirati delo po posameznih sektorjih: bela garda, plava garda, vohuni, denuncianti, policija in drugi.

Pri Glavnem štabu partizanskih odredov Slovenije je bil ustanovljen obveščevalni odsek, pri katerem so se zivali podatki množične obveščevalne službe. Ker pa je bila večina podatkov nekoristnih za vojaške potrebe, predvsem o sovražniku in njegovih namerah, so spomladi 1942 začeli delovati posebni vojaški obveščevalci, ki so zbirali potrebne obveščevalne podatke za Glavni štab Slovenije.

Glavna aktivnost Vos je bila do leta 1942 na področju Ljubljane (v začetku 2-3 skupine »vosovcev«, kasneje okrog 50 dobro izurjenih »vosovcev«).

Z odlokom SNOS z dne 19. februarja 1944 je bil Vos ukinjen, v veljavo pa je stopil ukaz Vrhovnega poveljnika NOV in POJ z dne 27. novembra 1942 in Navodilo Glavnega štaba NOV in PO Slovenije z dne 17. februarja 1943, s čimer je začel veljati enoten sistem organizacije in delovanja vojaške obveščevalne službe. Realizacija je bila naslednja:

Glavni obveščevalni center pri GŠ NOV Slovenije je imel svoje obveščevalne podcentre na Gorenjskem, Notranjskem, Dolenjskem in v Ljubljani.

Pri štabih operativnih con so bili formirani obveščevalni centri operativnih con, v brigadah in odredih brigadni oz. odredni obveščevalni centri (ki so tesno sodelovali z okrožnimi komisijami Vos-a), v štabih bataljona in v poveljstvih partizanskih čet pa je bila uvedena funkcija obveščevalca.

Vsi obveščevalno organi, od čete do brigade, so bili dolžni vzpostaviti svojo mrežo zaupnikov na terenu kjer se nahajajo ali se nameravajo gibati, pri čemer naj bi tudi težili, da prodrejo v sovražnikove strukture oblasti in vojaških enot.

Organi Ozne so v Sloveniji dejansko začeli delovati od avgusta 1944.

Organi Ozne so bili izbrani iz vrst pripadnikov Vos, predvsem pa iz vrst vojaških obveščevalcev, ki pa dejansko niso imeli posebnih izkušenj niti izobrazbe. Šolali so se na kratkih tečajih, prave izkušnje pa so seveda pridobivali v neposrednem spopadu s pripadniki obveščevalne službe nemškega okupatorja in kvislingov – četnikov in domobrancev!

Osebnostne kvalitete in slabosti dr. Kanteta

Vrhunski tajni sodelavci so navadno veliki patrioti in osebe pozitivnih karakternih lastnosti. Pogosto so pripadniki določene ideologije. Dovolj je, če samo omenim roman »Dvojna življenja« Stephena Kocha, v katerem opisuje usodo številnih vrhunskih intelektualcev – tajnih sodelavcev sovjetskih obveščevalnih služb. Seveda so obveščevalci in tajni sodelavci podvrženi tudi določenim »slabim« navadam. Tako je v 1. svetovni vojni načelnik avstro-ogrške protiobveščevalne službe, polkovnik Alfred Redl, bil homoseksualec, kar je ruska obveščevalna služba znala dobro izkoristiti in na ta način predhodno zvedeti za vse strateške vojaške načrte in druge pomembne podatke.

Dr. Vladimir Kante menda ni bil član nobene politične stranke, vsekakor pa je bil antifašist in antinacist, pa tudi velik domoljub, če Kidrič navaja, da je bil pridobljen za sodelovanje s KP na nacionalni osnovi!

Nekaj podobnega se je dogajalo tudi pri nas, vendar je Udbe podobne primere dolgo časa prikrivala. Ko je Janez Vipotnik, partijski funkcionar in pisatelj, leta 1985 napisal roman »*Doktor*« o delu in življenju dr. Vladimirja Kanteta, je Kantetova prijateljica Danica Vogrinčič izjavila, da mnoge stvari niso točno.

Vojko Duletič je takoj zatem (!) posnel film z istim naslovom in prikrito sporočil, da so tudi geji delali za NOB! Zapisal je naslednje: "Nejasen namig na homoseksualnost glavnega junaka sem v filmu »Doktor« zabilisal z žensko vlogo. V »Bolečini« pa sem žensko odstranil, tako da pride doktorjeva usmerjenost jasno do izraza." Duletič je cinično zaključil: »Kantetovo dvojno življenje, ki je bilo dvakrat dvojno (ideološko in seksualno), zaradi česar tudi dvakrat umre (prvič se vrv strga!)«.

Danica Vogrinčič, njegova prijateljica, je dokaj verno opisala Kantetove osebnostne lastnosti in karakter.

Predvsem je bil samosvoj človek, pa je tako prijateljici zaupal: »Jaz imam na žalost to napako, da sem preveč orientiran vase in ne toliko na zunanji svet.« Bil je redkobeseden, velik samotar, zato je rad hodil na sprehode tudi sam in se navduševal nad lepotami narave. Bil je tudi poliglot (italijanski, nemški, francoski in angleški) in intelektualec, dobro podkovan v svoji (policijski) stroki, umetnosti in kulturi, ukvarjal se je s filozofijo, ljubil je klasično glasbo in opere, slikarstvo. Velika mu je bila želja, da bi habilitiral za predavatelja umetnostne zgodovine ...

Bil je manjše postave, mišičast. Kot plesalec je bil precej neroden. Rad se je ukvarjal z različnimi športi, med okupacijo se je celo učil drsati. Dobro je tudi jahal.

Po značaju je bil precej zadržan, tudi nedostopen. Do posameznikov, ki mu niso bili po volji, je bil precej sarkastičen.

Ni bil preveč družaben, zato tudi ni imel veliko prijateljev. Kot policist je bil preveč nezaupljiv. Včasih se je obnašal skrivnostno. Oblačil se je zelo elegantno, denarja ni razmetaval.

Glede namigov kontraverznega filmskega režiserja Duletiča o Kantetovi spolni usmerjenosti, imam precej zadržkov, saj ne navaja kje je »zvedel« za ta podatek. V romanu Doktor tega podatka ni, zato je edino možno, da je Duletič za ta »podatek« zvedel od organov Udbe, saj je njegov filmu bil sicer hitro narejen in tudi dolga časa v bunkerju.

Prepričan sem, da so Duletičeve izjave brez vsake osnove in tudi dokaza, zato ni pošteno blatiti ime dr. Vladimirja Kanteta po njegovi tragični smrti. Po izjavi njegove prijateljice Danice so bili njuni odnosi dokaj čudni, vendar je tudi sicer bil karakter dr. Kanteta precej nenavaden. Da ni šlo za nobeno posebno spolno usmerjenost dr. Kanteta navaja Danica tudi primer prijateljavanja z ing. Rastkom Švajgerjem. Spoznala sta se leta 1938, ko ga je dr. Kante zasliševal okrog nekkih študentskih izgredih. Danica Vogrinčič pravi, da sta bila

prijatelja, pa navaja: »Imela sta skupne interese: oba sta bila narodno zavedna Slovenca, s koreninami v okupirani Primorski, oba sta se živo zanimala za glasbo, kulturo in probleme s področja psihologije in medčloveških odnosov. S Švajgarjem sta se sestajala vsako sredo zvečer v njegovi sobi. Švajger je imel dekle¹⁹², pa mu je dr. Vladimir Kante omogočil brezplačen ogled raznih predstav. Konec marca 1941 je dr. Kante Švajgerja prosil, da se ga izogiba in naj zanika, da sta se kadarkoli poznala. Srečala naj bi se po koncu vojne...«. Po okupaciji sta tudi Danica in Vladimir močno omejila stike! Tipično ravnanje za tajne sodelavce, da bi odvrnili razne sume okrog svojih prijateljskih zvez in poznanstev. To je povsem razumljivo, saj je tajno sodelovanje zahtevalo celega človeka in popolno koncentracijo. Kot izkušen policijski uradnik je prav gotovo tudi dr. Vladimir Kante sam skrbel za svojo protiobveščevalno zaščito, saj je dobro vedel, da je tokrat šlo zares – za njegov prispevek v boju proti okupatorju in za svobodo svoje domovine!

Zaključek

Na podlagi podanih podatkov je nedvomno zaključiti, da je bil dr. Vladimir Kante pod temeljito in večletno operativno obdelavo Gestapa, ki jo je vodil Paul Duscha, šef izpostave v Ljubljani, kontrolni dosje pa je bil v centrali Gestapa za Slovenijo na Bledu. Zato bi bilo potrebno podatke iskati v arhivih Gestapa v Ljubljani, na Bledu, pa tudi v Berlinu, seveda, če so ohranjeni.

Dr. Vladimir Kante, rodoljub in simpatizer slovenskih komunistov, je bil očitno odkrit na klasičen način – prek sodelavcev nemškega Abwehra in Gestapa, kar potrjujejo že skopi podatki.

Če zanemarimo subjektivno mnenje Danice Lovrečič, da je Vladimir Svetina - Ivo skušal potvorniti »zgodovino« okrog primera njenega prijatelja dr. Kanteta, je nedvomno dejstvo, da je pravi izdajalec dr. Kanteta dolgo skrivan pod iniciali S. Š. Nazadnje smo le zvedeli, da gre za Silva (Silvestra) Šivica, tudi tajnega sodelavca Vos-a od 1942 in člana komisija OF za ugotavljanje vojnih zločinov od 1944. Zvedeli pa smo tudi, da je prav Silvo Šivic izdal svojega šefa dr. Vladimirja Kanteta (menda ga je po odhodu Vladimirja Svetine celo držal na »zvezi« z Vos-om ali Ozno)!

Zato je povsem logično, da je potrebno primer dr. Vladimirja Kanteta dokončno raziskati tudi na podlagi (neznane) usode Silva Šivica od leta 1945, tudi verjetne možnosti, da je bil že predhodno agent Gestapa!

Torej, potrebno je poiskati dosje Silva Šivica kot tajnega sodelavca Vos in Ozne do 1945, pa tudi pozneje. Če je bil Silvo Šivic po osvoboditvi primerno kaznovan kot »izdajalec« dr. Vladimirja Kanteta, vrhunskega vosovega tajnega sodelavca, je gotovo v AS kakšen dokument o tem. Če pa se podatki o njem slučajno skrivajo, potem je vsekakor potrebno tudi primer dr. Vladimirja Kanteta na novo raziskati!

Narod pravi: »Kdor skriva, tudi laže«!

¹⁹² Po vojni poročen, potomci živi.

Zato so podobne protiobveščevalne rekonstrukcije minulih dogodkov (primerov) tudi potrebne in dobrodošle, saj se vedno kaj novega odkrije.

Dodatek k članku:

29, EX LIBRIS, Dr. V. Kante, str. 56

Te dni je Igor Longyka v samozaložbi izdal knjigo z naslovom *Ekslibris Saše Šantla*, ki je bodo najbolj veseli ljubitelji likovne umetnosti.

Saša Šantel (1883–1845) je bil začetnik slovenske moderne grafike. Služboval je v Gorici, Pazinu, na Sušaku in od 1920 v Ljubljani kot profesor na srednji tehnični šoli. Poročen je bil z Ružo roj. Sever (1879–1963), s katero je imel hčeri Dušano in Vojo ter sina Bojana.

Mojo pozornost je vzbudila navedba avtorja, da sta bila **Saša Šantel** in njegova hčerka **Dušana** (1908–1988), sicer tudi prva slovenska arhitektka, aktivna sodelavca OF, Dušana pa tudi mladostna prijateljica dr. Vladimira Kanteta, vrhunskega sodelavca Vos-a. Ali bomo še kaj zvedeli iz privatnih arhivov?

Dne 7. 8. 2015, sem prejel nadvse žalostno novico, da je v šempeterski bolnišnici umrl v svojem 95 letu sorodnik in prijatelj – pater Bruno.

V spomin na svojega rojaka, pravega božjega bojevnika, objavljam predhodni zapis o njegovem plodovitem delu in življenju.

Počivaj v miru, pater Bruno

Božji bojevnik iz Prlekije

– pater Bruno, dr. Jožef Korošak (1920–2015)

Pater Bruno J. Korošak (1920–2015)
(Vir: Slike, Google)

Pred tremi leti mi je 92-letni pater Bruno, sorodnik po materi – Korošakovi, sporočil, da ima svoje spletišče, katerega sem seveda podrobno pregledal. Bil sem enostavno vznemirjen in sem se odločil, da bom njegovo življenjsko pot in delovanje predstavil tudi na svoji spletni strani Vojaštvo – Military, pa četudi ni vojak. Je pa vsekakor »Božji bojevnik«, vreden občudovanja. Seveda sem njegovo spletišče takoj dal tudi kot povezavo na svoji spletni strani. Toliko za uvod.

Rodovnik Korošakovih

V spletni predstavitvi rodovnika z naslovom »**500 let Korošakovih**« sem zapisal naslednje:

»Duhovniki iz Korošakove rodovine, njih sedem, pa še dva po ženski liniji, predstavljajo vodilno intelektualno skupino Korošakovih in so kot taki dajali tudi pečat celotni rodovini, posebno "Mihlovim" iz Grabonoša. Za vse sem uspel zbrati potrebne podatke in jih posredoval javnosti ter župnijskemu uradu Sv. Jurij ob Ščavnici.

Prvi, ki se je odločil za duhovniški poklic je bil **Anton**, rojen 1783 v Grabonošu št. 4, umrl pa je 1840 kot župnik v Desterniku. Njegov nečak Matija je bil mežnar v desterniški župniji, pa je tako bil tudi začetnik grabonoško-desterniške veje Korošakovih v Desterniku in Vintarovcih. Antonu je sledil nečak **Matej** (1805-1864) iz Grabonoša št. 43, ki je bil tri leta pred smrtjo tudi župnik v matični župniji. Iz grabonoške veje "Mihlovih" sta tudi naslednja dva duhovnika - **Jakob** (1844-1920) in **Jožef** (1878-1910), oba rojena v Rožičkem vrhu 11, pri "Kucovih". Med frančiškane sta se podala dva - **Janez** kot pater Amat (1866-1890) iz Kraljevcev 21, po domače "Rakušev" in **Jožef** kot **pater Bruno**, rojen 1920 v Mariboru, iz grlavsko-mariborske veje "**Farkaševih**", po praočetu Simonu (1766) iz Grabonoša pa peti duhovnik "Mihlovih"! Od mlajše generacije se je v duhovniški stan podal tudi **Bojan** (1964) iz župetinsko-ljubljanske veje "Cikovih", ki je ob koncu 1999 postal tudi prvi in zatem tudi dvojni doktor znanosti (filozofije in psihologije) med Korošakovimi«.

Pred cerkvijo sv. Duh na Stari gori, 2003

(Vir: fotoalbum avtorja, z leve: Vinko Korošak, pater Bruno in MFK)

Ker je bil duhovnik tudi moj stric Jožef (1876–1944), »Lukačev« iz Radoslavcev v Slovenskih goricah, je tudi moja mati želela, da bi šel v duhovniški stan. Nekaj od tega sem opisal tudi v intervjuju z naslovom »**Od ministranta do generala**«¹⁹³.

No, kmalu po sestavljanju rodovnika Korošakovih, sem doživel troje prijetnih presenečenj. Prvo je bilo vsekakor srečanje s prvim doktorjem teoloških znanosti patrom Brunom, ko sem ga obiskal z družino v samostanu Kostanjevica pri Novi Gorici. Drugo presenečenje je prišlo, ko je Vinko Korošak po mojem rodovniku napisal romansirano povest o Korošakovih z naslovom (po mojem predlogu) »**Kmečka dinastija**«¹⁹⁴. In slednjič, ko je Ivan Fras, tudi sorodnik, v graškem arhivu našel stare posestne listine, ki dokazujejo, da so Korošakovi v Kraljevce prišli iz Grabonoša, kjer je ta rod bival okrog **1470.** leta. Takole zdaj zgloda vrh rodovnika Korošakovih:

¹⁹³ MFK, *Balkanski vojaški poligon*, CD, Pro-Andy Maribor, 2008

¹⁹⁴ Vinko Korošak, *Kmečka dinastija*, 1500–2000. Prlekija, založba Humar Bilje, 2003

Po mali maturi na realni gimnaziji v Novem mestu je bil najprej nekaj časa pri kartuzijancih v samostanu Pleterje, zatem pa je bil 14. avgusta 1935 sprejet v frančiškanski red. Zatem je šolanje nadaljeval v Ljubljani, kjer je z odliko končal gimnazijo. Prejel je nagrado ljubljanskega župana Adlešiča. Zanimivo je, da edino iz verouka ni imel odlične ocene, saj naj bi profesorja teologije nenehno spraševal o raznih verskih resnicah. In dejansko že od takrat išče »čisto resnico«!

Takoj po končani gimnaziji je bil leta 1939 pozvan in potrjen na vojaškem naboru, vendar so mu služenje vojske Kraljevine Jugoslavije odložili do končanih študijev. Še pred italijansko okupacijo, aprila 1941, se je vpisal na teološko fakulteto, zatem pa je opravil slovesne zaobljube in se septembra 1941 podal v Rim, kjer je nadaljeval teološke študije na frančiškanski univerzi Antonianumu.

Leta 1966 je bil imenovan za direktorja osrednje frančiškanske univerzitetne knjižnice Antonianuma in naslednje leto tudi za profesorja kristologije za slušatelje dogmatske specializacije na frančiškanski univerzi Antonianumu.

Leta 1967 je postal profesor dogmatike oz. onostranskih stvarnostih na Vatikanski univerzi Urbanianum, posebne tečaje pa je vodil tudi na teoloških fakultetah Marianum in Teresianum.

Leta 1978 je bil imenovan za generalnega tajnika Vatikanske univerze Urbanianum, ki je skrbela tudi za 32 bogoslovnih študij v Afriki in Aziji, nekatere od njih pa je tudi osebno vizitiral kot inšpektor za semenišča v misijonih.

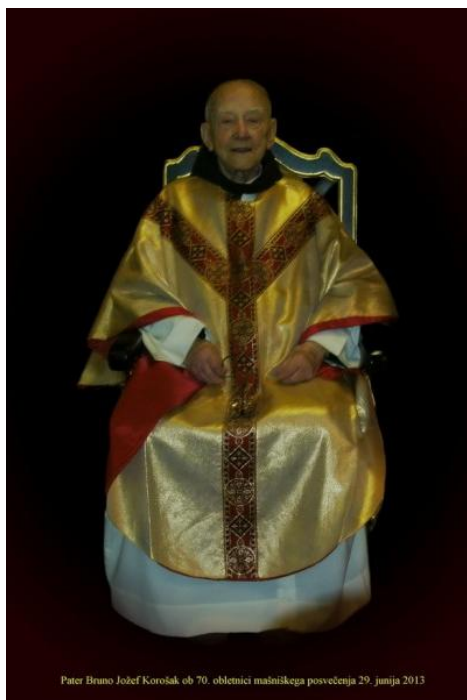
Istega leta je bil na univerzi v Cambridgu uvrščen v mednarodni seznam izrednih razumnikov.

Poleg doktorata in številnih teoloških razprav, je pater Bruno posebno skrb posvetil učenju starih in sodobnih jezikov. Je pravi poliglot, saj obvlada kar 14 (15) tujih jezikov. Od starih jezikov izredno dobro obvlada latinščino, grščino, hebrejščino in staroslovanščino, kar mu je omogočilo, da je disertacijo napisal v latinščini, posebno skrb pa je posvetil prevajanju sv. pisma stare zaveze in drugih teoloških del. Od novejših jezikov solidno obvlada (govori in piše): srbščino, hrvaščino, nemščino (strokovnjak za gotico), francoščino, angleščino in italijanščino. Dobro razume: španščino, portugalsščino in holandsščino. Delno razume ruščino in cigansščino.

Leta 1984 je bil upokojen in bil imenovan za župnika v Žabnicah in oskrbnika svetišča treh dežel na Višarjah.

Nazadnje, leta 1995 se je predal spovedovanju v samostanu Kostanjevica v Novi Gorici in na Sveti Gori ter pisanju teoloških člankov in razprav.

V mlajših letih se je ukvarjal s športi, rad je plaval in hodil v hribe. Imel pa je tudi dve grdi razvadi – kajenju se je sicer že zdavnaj odpovedal, ne pa tudi črni kavi!

**Pater Bruno ob 70. Letnici mašniškega
posvečenja, 2013**
(Vir: Google, Slike)

Teološko delovanje, raziskovanja in publicistična dejavnost

Potem ko je bil 11. julija 1943 posvečen za duhovnika, je tri leta nadaljeval višje teološke študije, nakar se je kot član mariološke komisije posvetil zbiranju pričevanj o Marijinem Vnebovzetju, ki je bilo potem 1950 proglašeno za versko resnico. To je bil spodbuden začetek za mladega teološkega raziskovalca.

V obdobju 1950 do 1966 je bil član komisije za beatifikacijo škotskega teologa John Duns Scotus – Janeza Škota iz Dunsca. No, v istem obdobju je bil tudi študijsko zelo aktiven. Tako je leta 1954 **doktoriral iz teologije** iz izdal svojo doktorski disertacijo v latinščini z naslovom *Mariologia S. Alberti Magni eiusque coequalium*¹⁹⁵ (Nauk o Mariji sv. Alberta Velikega in sodobnikov). Leta 1958 je izdal knjigo z naslovom *Doctrina de immaculata B. V. Mariae conceptione apud auctores qui Concilio tridentino interfuerunt*¹⁹⁶ (Nauk frančiškanskih teologov na tridentskem koncilu o Marijinem brezmadežnem Spočetju), nato pa še obsežni esej o Marijinem doprinosu h Kristusovem Odrešenju.

Vsa leta poučevanja kot univerzitetni profesor teoloških znanosti je v Rimu pod okriljem Vatikanske kongregacije za svetnike pripravljaj zgodovinska in teološka raziskovanja kandidatov za blaženega ali svetnika, med katerimi so bili, poleg Italijanov in Francozov, tudi Slovenci. Naj jih naštejemo:

- škof Friderik Irenej Baraga – škofijski in apostolski proces

¹⁹⁵ *Mariologia S. Alberti Magni eiusque coequalium*, Romae 1954

¹⁹⁶ *Doctrina de immaculata B. V. Mariae conceptione apud auctores qui Concilio tidentino interfuerunt*, Romae 1958

- škof Janez Franc Gnidovec – škofijski proces
- škof Anton Martin Slomšek – glavni del apostolskega procesa
- frater Monald Koprski (+1278) – beatifikacija.

Leta 2008 je sicer izšel seznam vseh njegovih teoloških del in publikacij¹⁹⁷, v katerem je navedeno 26 knjig in **64 člankov**, vendar pa je v Cobissu do zaključno 2011 evidentirano 49 del, od tega **35 knjig**, 8 člankov in 1 esej. To pomeni, da bo potrebna nova specifikacija, ki nam jo praktično nudi prav Cobiss.

Raziskovanje in odkrivanje verskih resnic

Že sem omenil, da se je pater Bruno predvsem posvetil raziskovanju in odkrivanju verskih resnic. Radoveden po karakterju, pa tudi kot odličen poznavalec starih jezikov, je zlahka preverjal nekatere verske resnice oz. cerkvene dogme. Ni šlo toliko za zavajanje teologov in podobno, temveč za **napačne prevode**. Tudi pater Bruno se je skušal držati pravila, da je v učbenikih in poljudnih teoloških člankih v glavnem bolj varno razpravljati po tridentinskih smernicah, zato je o novih odkritjih pisal v malo manj razširjenih verskih revijah in neopaženih esejih. Namreč, tudi v cerkvenih krogih prevladujejo konservativci, ki se strogo držijo starih resnic. Bil je tudi večkrat kritiziran, vendar je svoja odkritja branil na »prleški način«, torej, trmasto in vztrajno!

Navajam nekaj primerov:

Pater Bruno v eseju o **Brezmadežni** teologe opozarja, da je zadnji čas, da se katekizemski nauk o **Adamu in Evi posodobi**. Adam in Eva nista bila prva ustvarjena človeka, ampak prva, ki sta uresničila **Božjo idejo o človeku**. Ta se je v dolgih tisočletjih telesno in umsko razvijal, tako da je šele med 35.000 in 10.000 letom pred našim štetjem postal sposoben dojemati, da obstaja neka nadzemska sila, neko **višje bitje**, kakor se to da razbrati iz umetniških slik v podzemeljskih jamah. Toda šele s prehodom človeka k poljedelstvu in živinoreji, v 7. tisočletju pred Kristusom, je njegov duh toliko dozorel, da je v tej višji Moči nad nami zaznal osebnega Boga.

V starih **perzijskih spisih** je pater Bruno odkril, da nekatere naše preproste razlage o **grehu Adama in Eve**, ki naj bi ju neka kača zavedla v greh, ki naj bi obstajal v tem, da sta pojedla jabolka, polna vitaminov, veljajo za prvošolske otroke, ne pa za odrasle. Dejansko je Eva rodila dvojčka, spačka, ki ju je Adam velel po takratnih navadah ubiti. Vendar je Eva od Adama izprosila, da ju ubita ne vržeta v prepad, ampak da ju spečeta in pojedsta in tako v sebi nekako ohranita. Pred spočetjem teh spačkov je Eva še verjela v čarobno moč kače, upodobljene na malem talismanu kot simbolu življenja, potem pa je jasno izpovedala, da so **otroci Božji dar**.

Na vesoljnem cerkvenem zboru v Trentu so škofje odločili, da morajo vsi verniki sprejeti kot versko resnico, da je Adam (sam, ne skupaj z Evo) prenesel to svojo grešno krivdo na vse svoje potomce. Pri tem so se naslanjali na dva svetopisemska mesta: na sv. Pavla v pismu Rimljanom 5, 12 in na Psalm 50, 7. V starem latinskem prevodu sv. Pavla Rimljanom res piše, da smo v Adamu vsi grešili, toda v **grškem izvorniku** vsi poznavalci

¹⁹⁷ Branko Lušina, *Vodnik po knjižni razstavi farničiškana p. Bruna Korošaka ob 65. obletnici mašništva*, Nova Gorica, 2008

svetega pisma že štiri stoletja opozarjajo, da tam sv. Pavel samo ugotavlja, da po Adamovem času vsi grešimo, kakor lahko beremo v najnovejši izdaji **Vulgate**, potrjene po papežu Janezu Pavlu II. Prav tako se že od nekdaj v latinskem prevodu Psalmov trdi, da je Davidova mati svojega otroka »v **grehu spočela**«, med tem ko se v hebrejskem izvirniku moli: »v **vročici** (po latinsko in calore) **me je spočela moja mati**«. Zato je tudi papež Janez Pavel II poudaril, da legalno poročeni starši pri spočetju otrok v vročici ali orgazmu ne samo **ne grešijo**, ampak izvajajo Bogu všečno dejanje. Naj tukaj omenim, da je pater Bruno o tem imel intervju, ki je bil objavljen v »Jani« 17. januarja 2012.

Tridentinski cerkveni zbor pa je imel prav, ko je Adamu pripisal **negativni vpliv** na svoje potomstvo, namreč nagnjenje k **nasilstvu**, kar so šele v današnjem času odkrili psihoanalitiki in psihiatri. Namreč, njegov sin Kajn je v podedovani nasilnosti ubil svojega brata, in Kajnov sin je to podedovano nasilnost še stopnjeval. Samo zaradi madeža nasilstva postaja razumljivo, da so vsi svetniki Stare in Nove Zaveze zabičevali, da morajo očetje pobiti svoje lastne otroke, če opazijo, da so padli v malikovalstvo. Šele II. vatikanski cerkveni zbor je jasno zatrdil, da moramo svojega **bližnjega ljubiti** ne samo kot samega sebe, ampak kakor nas je Kristus ljubil, in da prava čednost kristjana **ne obstoji v bojevitosti, ampak v krotkosti**.

Pater Bruno je tudi razkril, da Sveto pismo nikjer ne govori o vicah in **peklu** ter da je popolnoma napačno in protiversko govoriti o večnosti pekla, saj bi s tem pritrjevali obsojeni **verski zmoti**, da v večnosti poleg Kristusovega kraljestva obstaja tudi **kraljestvo Satana**, ki naj bi se po tej krivi veri vso večnost naslajal z nasilnim nabadanjem in praženjem teles pogubljenih grešnikov.

Zanimivo je tudi, da je pater Bruno v vsakdanji molitvi kristjanov »**Oče naš**« opazil več pomanjkljivosti. Ena od teh je tista, s katero prosimo Boga, naj nas »ne vpelje ali zavaja v **skušnjavo**«, ki so jo francoski škofje že pred 80 leti skušali popraviti s prošnjo, naj nam Bog pomaga, da ne podležemo skušnjavam. Potem je tista, da smo prošnjo za **kruh življenja** svojevoljno **zamenjali** s prozaično prošnjo za **vsakdanji kruh**; nadalje, da nadaljujemo s prošnjo, da nam Bog pomaga plačati naše denarne dolgove, itd.

Rimskokatoliška cerkev in Vatikan

Rimskokatoliška cerkev (tudi RKC) je **krščanska cerkev**, ki jo vodi in usmerja rimski škof, trenutno **papež Frančišek**. Nastala je pred več kot 2.000 leti iz prvotne krščanske družine, ki jo je ustanovil Jezus Kristus, razširili pa apostoli, zlasti Sveti Peter.

Katoliška cerkev je vsekakor **največja** krščanska cerkev, saj predstavlja približno polovico kristjanov. Trenutno šteje več kot **milijardo** ljudi, kar je okrog šestine svetovnega prebivalstva.

Katoliško cerkev sestavlja poleg Rimskokatoliške (imenovana tudi Zahodna ali latinska), še dvaindvajset **Vzhodnih katoliških avtonomnih cerkva**.

Najvišjo oblast v RKC ima **papež**, ki mu svetuje Škofovski kolegij. Teritorialno je RKC razdeljena na škofije (latinska cerkev) in eparhije (vzhodna cerkev), ki jih je okrog 2800.

**Pater Bruno pri papežu
Janezu Pavlu II. v Rimu, 1979**
(Vir: zasebni fotoalbum patra Bruna)

Sloveniji je od 2006 razdeljena na dve nadškofiji (tudi metropolitiji) – ljubljansko in mariborsko ter štiri škofije – murskosoboško, celjsko, novomeško in koprsko.

Vatikan (tudi **Sveti sedež**) je najmanjša neodvisna *država* na svetu, ki zavzema del Rima v Italiji. Je sedež papeža in predstavlja osrednjo oblast RKC. Ime je dobil po gričku Vatikan na desnem bregu reke Tibere.

RKC je največje organizirano telo med vsemi svetovnimi *verstvi*. RKC je obenem tudi najmočnejša organizacija na svetu – finančna, politična in diplomatska.

Njeni diplomatski predstavniki (nunciji) imajo izredno velik vpliv tudi na posvetnem področju. Vatikan ima tudi svojo banko, ki je izredno stabilna. Vatikan ima tudi svojo **policijo** (trenutno 130 pripadnikov), ki skrbijo za notranjo varnost države. Znana »**švicarska garda**« je samo protokolarna vojaška enota.

Vatikan nima svoje vojske niti vojaške doktrine, vendar pa ima suptilne organizacije, s pomočjo katerih pripravlja in izvaja določene aktivnosti, ki krepijo RKC in s tem tudi Vatikan. To so predvsem jezuiti, Opus dei, Malteški vitezi, Vitezi Kolumba in drugi.

Res je, da Vatikan in RKC pozivata vse narode in verstva sveta k miru, pa se zato Papež in poglavarji vseh drugih verstev enkrat na leto zberejo k skupni molitvi za mir na grobu frančiškanskega ustanovitelja sv. Frančiška Asiškega.

Jezuiti so vsekakor najmočnejša in najbolj militantna organizacija, ki dejansko kontrolira vse druge. Tako pač ugotavljajo mnogi viri.

Zato pogledjmo na kratko kdo so jezuiti in kako delujejo v Sloveniji.

Jezuitski red oz. Družbo Jezusovo, je ustanovil španski častnik **Ignacij Lojolski** (Loyola), potrdil pa ga je **1540** papež Pavel III. Pripadniki tega redu se zaobljubijo uboštvu, čistosti in pokorščini, vendar so obenem tudi zelo dobro organizirani in strogi do samega sebe, pa tudi do drugih kristjanov. Lojolski je že 1551 v Rimu ustanovil tudi ugledno versko šolo Collegium Romanum, ki je postala vzor za vse druge verske šole v Vatikanu.

Kot dušni pastirji, misijonarji, verski učitelji in znanstveniki so si jezuiti kmalu priborili pomembno vlogo v političnem in kulturnem življenju posameznih držav.

Veljali so za glavne protireformatorske bojevnike.

Brezpogojno se pokoravajo papežu in svojemu generalu

Francoski novinar in publicist Edmond Paris, ki je podrobno proučil zgodovino političnega delovanja jezuitskega reda od ustanovitve v 16. Stoletju do današnjih dni, je prišel do zaključka, da so jezuiti dejansko predstavljali **papeško skrivno vojsko**.

Po mnenju omenjenega avtorja so prav jezuiti bili vse od ustanovitve udarna pest papeštva. Kot najbolj zvesti in bojoviti vojščaki so branili absolutistično oblast papežev in zanje osvajali nova ozemlja. Podrejali so si posvetne vladarje in netili spore in spopade med posvetnimi državami, kadar in kakor je to koristilo papeški oblasti in rimski cerkvi. Bili so spovedniki in učitelji vladajočih slojev, kar pomeni, da so nadzorovali tudi njihovega duha. Pod geslom 'Vse za večjo Božjo slavo« so, kot trdi avtor, odločilno prispevali tudi k vzponu evropskega fašizma in rasizma. Avtor je celo, prepričan, da so s tem neposredno prispevali k začetku prve in druge svetovne vojne.

Kurati, vojaški duhovniki, izvirajo iz Severne Amerike in niso pripadniki jezuitskega reda.

Glavni vodja jezuitov – **pater general** (predstavnik) je od 2008 Španec **Adolfo Nicholas**, vseh jezuitov pa je trenutno na svetu okrog **18.000**

Slovenski jezuiti so organizirani v petih skupnostih: treh v Ljubljani in dveh v Mariboru.

Frančiškani – Frančiškanski red

Pater Bruno se je že kot šolar družil s frančiškani, ki so za mlade dijake ustanovili društvo imenovano »Križarji«, za dekleta pa »Klarice«. Pozneje je bil v frančiškanskem dijaškem domu v Novem mestu. Zatem pa se je odločil za kartuzijane v Pleterjah, vendar jih je zaradi polnočnega vstajanja in molitev kmalu zapustil. Odločil se je, da postane frančiškan, pa je pri zaobljubi dobil tudi redovno ime »Bruno«.

Pater Bruno ob biserni maši pri škofu F. Kramberger, Maribor, 2003

(Vir: zasebni fotoalbum avtorja)

To je tudi prilika, da zremo nekaj več o tem redu.

Frančiškani so ime, naziv enega izmed mnogih **cerkvenih redov**, ki delujejo na podlagi duhovnosti *sv. Frančiška Asiškega*. Dobro pa je vedeti, da znotraj družine obstajajo še trije redovi in sicer:

- **Prvi (moški) red**, ki šteje okrog 30.000 članov in se deli na tri veje, in sicer:
- **frančiškani**, OFM, nosijo temnorjav habit s kapuco, kar je bilo oblačilo kmetovalcev v dobri Frančiška Asiškega,
- **minoriti** ali **konventualci**, OFMConv, nosijo črn habit s kapuco
- **kapucini**, OFMCap, nosijo rjav habit s kapuco
 - **Drugi (ženski) red – klarise**, šteje okoli 7.000 članic
 - **Tretji (laiški in mešani) red – Frančiškov svetni red**, šteje okoli 3 milijone članov.

Potrebno je dodati, da so cerkveni redovi nastajali v 13. stoletju, ko je nemirno življenje in razkroj družbe močno vplivalo na tedanje versko življenje. Močne osebnosti, zlasti takšne kot je bil Frančišek Asiški, so narekovale prenovo cerkvenega in posvetnega življenja in obnašanja, duhovno preobrazbo. Širil se je evangelijski duh, duh ljubezni, resnice, ponižnosti in odpovedi.

In takšno življenje se je zdelo mlademu patru Brunotu nadvse mikavno, zlasti pa iskanje resnice.

Slovenski frančiškani so organizirani v t. i. provinci svetega Križa, ki je nastala iz Bosenske vikarije, ki je bila ustanovljena 1339 in je kmalu zatem imela že 35 samostanov. Provincialne minister sv. Križa je trenutno brat Stane Zore¹⁹⁸.

Križarske vojne

Križarske vójne so imele predvsem versko ozadje, kasneje pa tudi ekonomsko in politično. Vodili so jih papeži in vladarji krščanske proti svojim zunanjim sovražnikom, pretežno muslimanom.

Križarske vojne so dejansko temeljile na Stari zavezi, ker je Mojzes v božjem imenu zapovedal, da je **treba poklati vse krivoverce**, ne samo moške, temveč tudi ženske, otroke in celo živali. Danes se zdi skoraj nedopustno, da so papeži po križarski prisegi delili odvezo kazni za pretekle grehe (odpustke).

V Novi zavezi pa je Kristus vse to prepovedal, zato se smatra, da so bile križarske vojne škodljive in nepotrebne. Ostale so nekakšen madež na rimskokatoliški cerkvi.

Bilo jih je kar devet, ki so se zvrstile skozi 300 let pohodov in krvavega klanja. Zato jih predstavljam kakor so se zvrstile:

¹⁹⁸ Ljubljanski nadškof in metropolit od 2015.

Prvo križarsko vojno (1095–1099) je vodil papež Urban II. s ciljem, da premaga muslimane in zavzame Jeruzalem in Sveto deželo. Vojna se je končala uspešno, saj so križarji v Siriji in Palestini ustanovili štiri »križarske« države.

Drugo križarsko vojno (1145–1149) je vodil papež Evgen III, ker je propadla ena od križarskih držav, vendar se končala neuspešno.

Tretja križarska vojna (1189–1192) se je začela zaradi padca Jeruzalema. Križarsko vojsko sta vodila angleški kralj Henrik II. in francoski kralj Filip II. Ker pa je Henrik umrl, je na njegovo mesto stopil Rihard I., pridružil pa se mu je rimski cesar Friderik I. Zaradi razprtij so se nazadnje vse tri vojske vrnile domov.

Četrta križarska vojna (1202–1204) ni imela za cilj osvoboditev Svete dežele, temveč ropanje Egipta in drugih dežel ob Jadranskem morju.

Peto križarsko vojno (1217–1221) je najprej vodil papež Inocent III, zatem pa Honorij III, vendar Jeruzalem ni bil osvojen. Zaradi poplav in izgubljene bitke na morju je bil sklenjen mir z muslimani.

Šesto križarsko vojno (1228–1229) je brez sodelovanja Vatikana vodil Fridrik II. in dosegel velik uspeh: osvojil je vsa tri sveta mesta Jeruzalem, Betlehem in Nazaret.

Sedmo križarsko vojno (1248–1254) je vodil Ludvik IX s ciljem zavzeti Egipt, vendar brez uspeha.

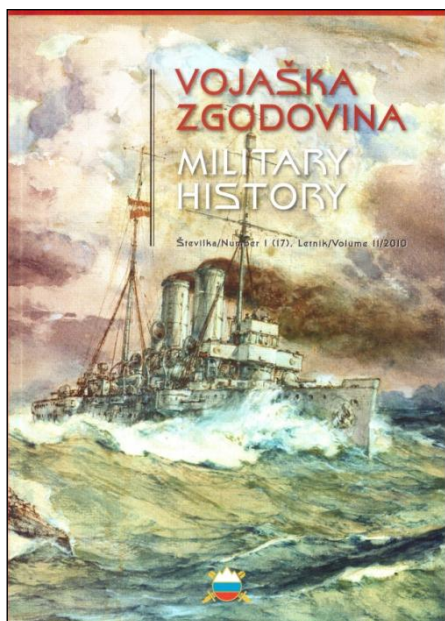
Osmo križarsko vojno (1270) je ponovno vodil Ludvik IX s ciljem pomagati Siriji, vendar se je usmeril proti Tuniziji, kjer je umrl, pa se je vojska vrnila.

Deveto križarsko vojno (1272 – 1291) je vodil bodoči angleški kralj Edvard I. in sklenil premirje z muslimani, ki so pozneje še osvojili Tripoli in Akon. Tako so dokončno pregnali kristjane iz Svete dežele.

Pater Bruno seveda ne odobrava križarskih vojn, saj niso bile v Kristusovem duhu! Celo ga čudi, da je bil sv. Bernard, ki je pripravil dve križarski vojni, proglašen za svetnika, škof Peter, ki pa je nasprotoval pokolom nevernikov, pa samo za Častitljivega.

VOJAŠKA PRISEGA SLOVENSКИH UPORNIKOV, PROSTVOLJCEV IN VOJAKOV

V članku z gornjim naslovom, ki je bil objavljen v reviji SV **Vojaška zgodovina** št. 1, 11/2010, sem na koncu zapisal: »**Neobvezen zaključek**. Ob zaključku tega zgodovinskega orisa kdaj, komu in kaj so slovenski uporniki, prostovoljci in vojaki prisegali ali (za)obljubljali, ne bom delal nobene znanstvene analize niti medsebojne primerjave, kaj je katera vojaška prisega pomenila v življenju vojaka oz. vojske. Zlasti ne želim razpravljati o posledicah pri neizpolnjevanju prisega ali pri hujših kršitvah. Namreč, kakor je vsaka prekršitev vojaške prisega pomenila tudi smrtno obsodbo – v prisegi AOV je bilo to tudi neposredno poudarjeno, sem se odločil, da ta oris zaključim z izkušnjo najstarejše vojske na svetu, dva tisoč let stare cerkvene »vojske«!

Priznani slovenski teolog, **dr. Jožef Korošak - pater Bruno**, po očetu iz Grlave, mi je odgovoril takole:

»Načelno naj bi veljalo, da se redovne in duhovniške zaobljube **ne morejo** primerjati s prisegami ali zaobljubami vojakov.

Bog je edini, ki lahko zahteva, da mu žrtvujemo tudi naše življenje. V vseh stoletjih človeštva pa so se vedno našli številni vladarji, od faraonov do raznih partijskih šefov, ki so si domišljali, da jim je Bog poveril oblast razpolagati z življenjem drugih, da z različnimi vrstami priseg izjavijo, da so pripravljeni zanje ali za njihove ideologije žrtvovati tudi svoje življenje, sprejemati sankcije in podobno.

Kristus je jasno **prepovedal** vsake vrste prisege. V evangeliju po Mateju 5, 34.37 je rečeno: »Jaz pa vam pravim: sploh ne prisegajte!« in po Jakobu 5, 12: »Predvsem pa, moji bratje, **ne prisegajte**, ne pri nebu ne pri zemlji, ne s kako drugo prisego«.

Bodoči vojaški ordinariat SV bo verjetno moral zahtevati ukinitev »slovesne prisege« v Slovenski vojski. V profesionalni vojski je prisega le lepotni okrasek in spomin na nekdanje prave vojaške prisege ...«

Stiki s patrom Brunom

Po pisnih stikih glede sestavljanja in izdelave rodnika Korošakovih, sva se s patrom Brunom najprej srečala na dvorišču samostana v Kostanjevici pri Novi Gorici, nato pa še enkrat v družbi Vinka Korošaka v Šempetru pri Gorici.

Seveda je bilo najlepše srečanje ob **Brunovi biserni maši** v cerkvi sv. Duha na Stari gori 2003, kjer smo tudi organizirali srečanje vseh Korošakovih in obenem proslavili izdajo knjige **Kmečka dinastija**, ki jo je napisal **Vinko Korošak**.

Prav pristrčno pa je bilo srečanje v Ajdovščini 18. septembra 2009 ob predstavitvi moje knjige **Vojni spomini Franje Malgaja**.

Ob Malgajevih vojnih spominov, Ajdovščina, 2009

(Vir: zasebni fotoalbum avtorja, z leve: MFK, pater Bruno in Vinko Korošak)

Drugače pa sva s patrom Brunom tudi internetno povezana. Ker je nedavno izšlo tudi njegovo spletišče, sem ga z velikim veseljem povezal tudi z mojim.

Letos je pater Bruno praznoval častitljivo 92. obletnico plodovitega življenja in teološkega delovanja¹⁹⁹. Pravi, da je srečen človek!

Zato kličem: Bog Te poživi, dragi pater Bruno!

¹⁹⁹ O življenju in delovanju p. Bruna obstoji polurni film, ki ga je Marijan Drobež vodil v pogovoru z njim oktobra 2009 za televizijo VITEL. Podrobno je o njegovem delovanju v Rimu pisal Marko Benedik, *Delovanje slovenskih duhovnikov v Rimu v XX. stoletju*, Celje 2010, str. 237-239, 252-255. Obširen popis vseh njegovih knjig in člankov je objavil Branko Lušina, *Vodnik po knjižni razstavi frančiškana p. Bruna Korošaka ob 65. letnici mašništva*, Nova Gorica 2008. Nekaj knjig in novejših teoloških esejev se nahaja na spletišču Pater BJK, ki ga je sestavil Štefan Rutar (www.rutars.net) in je tudi v povezavi z spletno stranjo Vojaštvo.